

Fragmenterade platser, ting och människor

Fragmenterade platser, ting och människor

*Stenkonstruktioner och depositioner
på två gravfältslokaler i Södermanland
ca 1000–300 f Kr*

Anna Röst

Fragmenterade platser, ting och människor

*Stenkonstruktioner och depositioner
på två gravfältlokaler i Södermanland, ca 1000–300 f Kr*

© Anna Röst, Stockholms universitet 2016.

ISSN 0349-4128

ISBN tryckt upplaga: 978-91-7649-533-9

ISBN Pdf: 978-91-7649-534-6

Tryckeri: Holmbergs, Malmö 2016.

Distributör: Institutionen för arkeologi och antikens kultur

Omslag: Stenkonstruktioner på RAÄ 78, Rogsta i Tystberga.

Foto: ATA, dnr 4454/75.

Till Elsbeth och Margit

Förord

”...nått som inte var Ikea,
nått som inte hade lösningen i kanten...”

Lars Winnerbäck

En gång, i början av mitt avhandlingsarbete, frågade en arkeologkollega mig om jag har ett drag av självplågare. Varför skulle någon annars välja att arbeta med ett källmaterial som sällan innehåller fynd, där allt är trasigt, flackt och osynligt, och där analysperioden en gång benämnts ”den fyndfattiga”?

Att skriva avhandling är visserligen bitvis plågsamt. Men jag kunde inte motstå utmaningen: en djupdykning i ett märkligt material, ett pussel med många tusen skärvor av olika arkeologiska material – ben, sten, keramik och förvridna små bronsfragment. Ett antal personer har bidragit till att jag efter denna djupdykning i det fragmentariska nu till slut har kunnat komma till ytan med mitt lagda pussel och kan skicka det till tryck. Jag vill framför allt varmt tacka mina handledare, FD Susanne Thedéen och docent Anders Carlsson. Tack för ert orubbliga stöd längs ibland krokiga vägar och steniga moränbackar, er konstruktiva kritik i goda samtal, och era skarpa ögon på många manustexter genom åren. Ett varmt tack också till professor Anders Andrén som läst manus i arbetets slutskede och bidragit med mycket nyttiga kommentarer.

Avhandlingen kretsar kring hanterandet av brända ben, och hjälp av osteologer vid Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet har därför varit ovärderlig. Tack professor Jan Storå för ditt engagemang i mitt arbete och för hjälp med analysarbete, databearbetning och goda synpunkter. Marieke Visser tackas för gott samarbete och för utförandet av den osteologiska analysen av benmaterialet från Rogsta.

På institutionen för arkeologi och antikens kultur har många kollegor förgyllt tillvaron under doktorandåren. Framför allt vill jag tacka min rumskamrat Magnus Ljunge. Tack för pepp, goda råd och många skratt! Tack också alla i doktorandkollektivet: Anna Andreasson, Anna Sörman, Cecilia Ljung, Elin Engström, Elisabeth Niklasson, Florent Audy, Ingrid Berg, Jenny Nyberg, Johnny Karlsson, Kerstin O Näversköld, Linda Qviström, Linn Eikje, Marcus Fjellström, Marte Spangen och Per Nilsson. FD Alison Klevnäs och docent Fredrik Fahlander har också bidragit med goda råd och uppmuntran - tack!

Jag har haft förmånen att vara doktorand under en period då flera doktorandkollegor vid de svenska lärosätena brottats med bronsåldern. Detta har vi givetvis måst ta vara på – ett nätverk bildades 2012. Tack bronsåldernätverket: Magnus Ljunge, Karin Ojala, Anna Sörman, Anna Wessman, Andreas Nilsson, Per Nilsson och Joakim Wehlin för goda diskussioner och samarbeten. Ett extra stort tack till Joakim för konstruktiva kommentarer vid mitt slutseminarium och goda tips och råd om problematik kring ^{14}C -dateringar av brända ben.

En stor del av avhandlingen består av bearbetning och tolkning av material från SAU:s undersökningar vid Påljungshage. Ett stort tack Susanna Eklund, Jonas Wikborg, Emma Sjöling, Sofia Prata, Niklas Stenbäck och Åsa M Larsson för trevliga och intressanta diskussioner vid två seminarier i Uppsala, och för att ni generöst delat med er av bildmaterial och iakttagelser från undersökningen. Ytterligare ett viktigt material i avhandlingsarbetet är ben och övriga fynd från undersökningarna vid Rogsta. Stort tack till 1:e antikvarierna Inga Ullén och Leena Drenzel vid Historiska museet för er hjälp med tillgång till materialet.

Lena Schultz har stor del i att det i slutskedet blev en bok av en bitvis snårig manustext. Varmt tack Lena för din skarpa språkgranskning av svensk och engelsk text, och för roliga diskussioner om allt möjligt inom och utom avhandlingen. Varmt tack också till Inger Holmström för korrekturläsning med säkerställande att allt hamnat på rätt plats i inlagan de sista dygnet innan tryck. Eventuella kvarvarande språk- eller tryckfel är helt och hållet mitt fel!

Livet kan ju inte enbart bestå av avhandlingsarbete. Under perioder av doktorandtiden har jag varit anställd utanför universitetet, vilket har berikat både livet och avhandlingen. Sabine Eckert Dubreuil och alla fina kollegor och vänner vid Stockholm Visitors Board: tack för att jag fick ha ett andrum hos er ibland, en plats att alltid skratta på, en ständig energigivare. Den sista tiden av avhandlingsarbetet har jag varit anställd som kulturmiljösamordnare på Kultur- och fritidsförvaltningen i Haninge kommun.

Tack Henrika Åström och alla underbara kollegor och samarbetspartners i Haninge för goda samtal om kulturarv och framför allt många skratt och pepp som drivit mig vidare i arbetet.

På det privata planet har förstås familj och vänner bidragit stort till att avhandlingen nu är färdig. Tack hela familjen: mamma Inger och Tommy, pappa Reine, Marie och Niklas för ert stöd! Nu kanske vi kan träffas oftare... Ett extra tack till mamma Inger Holmström och Seán McDevitt, som under doktorandåren ofta hjälpt till med att skapa tid till arbete och en del ledig tid.

Utan nära vänner skulle det definitivt inte heller ha blivit någon färdig avhandling. Annika Schmeidel, Ann-Louise Wickbom, Erica Nyström, Katrina Lindberg, Lena Schultz, Louise Hackelberg, Marie Thorn, ML Svensson och Viktoria Stagårdh: tack för att ni finns och stöttat på oräkneliga sätt. Nu när detta långdragna avhandlingsäventyr är över hoppas jag att jag vi kan umgås lite mer!

Slutligen, Tilda och Molly: Ni ska självklart ha det största tacket av alla. Ni, som har levt med avhandlingen nästan lika mycket som jag under flera år av er uppväxt. Ni, som kommit med tekoppar kvällar vid datorn, hjälpt till att sortera tusen påsar brända ben i institutionens källare, besökt fornlämningar under gassande sol när vi egentligen borde ha badat, och på eget initiativ och med glatt humör tagit er an uppgifter som middagsmat och andra hushållssysslor i intensiva arbetsperioder. Jag är stoltast i världen över er.

Avhandlingsarbetet kretsar kring livet och döden, minnen, tingen och tidens gång i en avlägsen dåtid. Dessa teman är naturligtvis ständigt aktuella i de egna relationerna och vår nutida verklighet. Ibland blir de extra påtagliga. Jag korrekturläser avhandlingen en sista gång uppkrupen i gammelfarmor Elsa Rösts fåtölj. Tyg och fjädring från 1930-talet bär ännu. En gång i slutet av 1970-talet satt jag som barn i Elsas knä i denna fåtölj. Jag minns det inte. Däremot kommer 1980-talets sommarkvar i farmor Margits stuga tydligt tillbaka i känslan av tyget mot huden, och tekoppen i min hand kommer från mormor Elsbeth.

Avhandlingsarbetet tillägnas Margit och Elsbeth, som båda fanns här när det började och på många sätt alltid finns kvar hos mig.

Stockholm i oktober 2016

Anna Röst

*Avhandlingen är utgiven med generöst stöd av Berit Wallenbergs stiftelse,
Helge Ax:son Johnsons stiftelse, Letterstedska föreningen
och Svenska fornminnesföreningen.*

Innehåll

1. Introduktion	17
Inledning: ett mycket märkligt gravskick.....	17
Små berättelser i en stor bronsålder:	
syfte, frågeställningar och utgångspunkter	19
Disposition	23
 2. Analysperiodens döda och vår tids arkeologiska tolkningar:	
forskningshistorik och problemformulering	24
Inledning: från forskningshistorik till problemformulering	
och källmaterial	24
Arkeologiska undersökningar av gravar	
från bronsålder och äldsta järnålder i östra Mellansverige	25
"Tydlig gravgömma saknas..."	28
Monument, altare, eller... vad? Stenkonstruktioner, gravfältlokaler	
och komplexa fornlämningslandskap	31
Dateringsproblematik	35
Problemformulering: arkeologier och anomalier	36
Avhandlingens källmaterial	40

3. Ingångar till gravrum?

Teoretiska och metodiska utgångspunkter	46
"Connecting the dots"	46
Arkeologi mellan ting och människor	50
<i>Den stora och den lilla bronsåldern</i>	50
<i>Relationell arkeologi – mening i mellanrum</i>	54
<i>Handlingar istället för symbolik</i>	56
Gravrum? Konstruktioner med fragment av människor och ting	57
<i>Nutid: arkeologer och gravar</i>	58
<i>Dåtid: att göra det rätta. Normativitet och variation.</i>	60
<i>Platser mellan levande och döda</i>	64
<i>Dödens materialitet: fragment av människor och ting</i>	69
<i>Ett slags gravarkeologi?</i>	76
Tidens gång: kronologi, tidsuppfattning och minnen	77
<i>Bronsåldern och den arkeologiska tiden</i>	77
<i>Analysperioden: ca 1000 - 300 fKr</i>	79
<i>Livs världens tid och minnen</i>	81
Mellan arkeologi och källmaterial	85
<i>Den arkeologiska förhistorien</i>	86
<i>Den oordnade och främmande förhistorien</i>	88
<i>Källmaterialet: "Re-configuring the assemblage"</i>	89
Metod: den lilla världens mellanrum	91
<i>Nyckelord</i>	93
¹⁴ C-analyser	95
<i>Osteologiska analyser</i>	98
 4. Introduktion till fallstudierna	100
Ett sörmländskt bronsålderslandskap	100
RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken	103
<i>Närområdet</i>	103
<i>Fornlämningens struktur</i>	105
<i>Dateringar</i>	107
RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken	109
<i>Närområdet</i>	109
<i>Fornlämningens struktur</i>	111
<i>Dateringar</i>	113

5. Stenkonstruktioner och depositioner: förekomst, analysverktyg och struktur på fallstudielokalerna	116
Inledning	116
Stenkonstruktioner	116
<i>Lika men olika – kategorier och variation</i>	119
<i>...och om svårigheten att kategorisera människors handlingar</i>	126
Depositioner	129
<i>Lika men olika? Deponerade ben och föremål</i>	130
<i>...och om svårigheten att studera en fragmenterad verklighet</i>	134
Konstruktioner och depositioner på fallstudielokalerna	
– en gemensam struktur	136
<i>Påljunghage</i>	136
<i>Rogsta</i>	146
<i>En gemensam struktur</i>	154
 6. Den lilla världen: performativitet, relationer och assemblage vid Rogsta och Påljunghage	156
Inledning	156
Rummets ramar	158
<i>Kantkedjor – att skapa gränser</i>	159
<i>Depositioner vid kantkedjor – att uppmärksamma gränsen</i>	163
Dolt eller markerat?	168
<i>Spår av eld</i>	169
<i>Inre konstruktioner</i>	179
<i>Större stenblock: fokuspunkter?</i>	188
De deponerade och de deponerande	198
<i>Depositionernas innehåll</i>	199
<i>Att bygga relationer genom konstruktioner</i>	207
<i>Att minnas genom depositioner</i>	215
 7. Sten och ben i förändring: om trasighet och tid	223
Inledning	223
Depositioner: det som blev kvar	225
<i>Trasiga människor och ting</i>	225
<i>Hur och när? Depositionernas placering och temporalitet</i>	239
<i>Skärvor och sammanhang – om keramiken vid Rogsta</i>	247

Stenkonstruktioner: för evigheten?	268
<i>Trasiga stenkonstruktioner</i>	269
<i>De diffusa D-typerna</i>	278
Från början till slut: en diskussion om minnen, bruk av plats och kronologi	290
¹⁴ C-dateringarnas möjligheter och problem	290
Anknytande intentioner och den egna historien	292
"Consociality" istället för kronologi?	296
8. Fragmenterade platser, ting och människor	300
Mot en syntes?	300
De centrala frågeställningarna	301
<i>Handlingar med sten och ben: om variationen i materialet</i>	301
<i>Brända bens betydelser: om dödens materialitet</i>	307
<i>Tidens gång: om mannaminnen och fram- och bakåtväxande platser</i>	314
Analysperiodens döda – tur och retur	317
Summary	319
Referenser	329
Bilaga. Tabell över depositioner	349
Stockholm Studies in Archaeology	362

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
SAU	Societas Archaeologica Upsaliensis
SGU	Sveriges geologiska undersökningar
SHM	Statens historiska museer

1. Introduktion

Inledning: ett mycket märkligt gravskick

Att arbeta med arkeologiska material är att försöka förstå människor på avstånd. Vid varje möte med en plats, ett föremål eller de fysiska lämningarna efter de personer som levt för länge sedan måste avståndet överbryggas och ett närmande ske, så långt det är möjligt. Mötet med den materiella kultur som bevarats och de tolkningar av dåtidens liv som blir resultatet sker genom arkeologens kunskap, intressen, forskningstradition och begreppsvärld. Avhandlingsarbetet som presenteras på dessa sidor – mitt försök att förstå, i alla fall något, av en sedan länge försvunnen livsvärld – har sin upprinnelse i ett oväntat och förbryllande möte. Ett arkeologiskt material som ofta förbigåtts i forskningen som fyndfattigt, enahanda och till synes utan urskiljbara mönster väckte min omedelbara nyfikenhet och förvåning. I stenkonstruktioner från bronsålderns slut, från en period och region som i det arkeologiska berättandet hamnat i skuggan av hövdingar med svärd, resor till fjärran länder, bronsgjutning och stora hållristningspaneler, ställs den arkeologiska begreppsvärlden på sin spets. Mina steg stannade i Sörmland för ungefär tretusen år sedan, i något som tycks vara en mycket annorlunda livsvärld och ett i mina ögon fullständigt oemotståndligt arkeologiskt problem.

Avhandlingens titel ringar in den tidsperiod och det material som detta arbete behandlar. Vid mitten av bronsåldern uppträder i östra Mellansverige fornlämningslokaler med grupper av nya slags anläggningar konstruerade i sten. Ibland har de en tydlig arkitektur och ibland framstår de som skrämliga stensamlingar nästan omöjliga att skilja från den omgivande moränen (fig. 1.1-2). Ibland innehåller stenkonstruktionerna brända ben

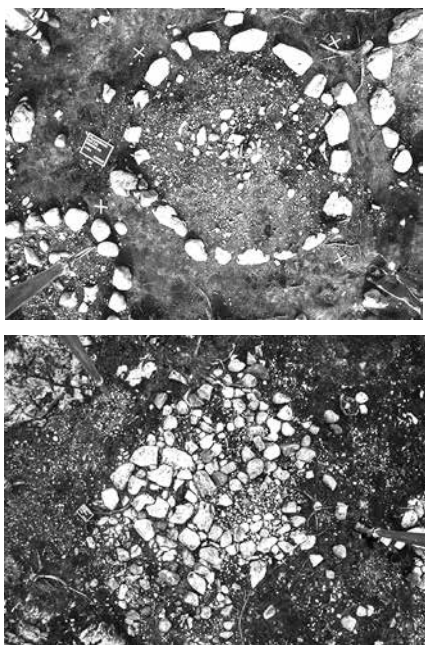

Fig. 1.1-2. Exempel på stenkonstruktioner med tydlig respektive otydlig arkitektur. Överst A792, RAÄ 220, Påljugshage, Helgona socken, Södermanland. Nederst den s k "Grupp A" på samma lokal. Foto: SAU.

av människor, ibland också djurben, bronsföremål, keramik och hartsrester eller stenföremål. Ibland innehåller de ingenting alls (som bevarats).

Arkeologiskt kallar vi dessa platser och anläggningar *gravfält* med *rösen* och *stensättningar*. Gravfälten framträder vid en närmare granskning inte på långa vägar som vi förväntar oss när vi använder denna beteckning. Vi saknar hela kroppar av döda – benen återfinns ofta i mycket små mängder, vi saknar den struktur av horisontell stratigrafi vi känner från järnålderns gårdsgravfält, och vi saknar större delen av den dåtida befolkningen i gravarna. Datering av lokalerna är dessutom både naturvetenskapligt, stratigrafiskt och föremålmässigt svåra att differentiera. Jag har valt att arbeta med ett material och med frågeställningar som kretsar kring människors förhållande till plats, minne och tid, till liv och död och till de handlingar som i en given tidsperiod och region uppfattats som viktiga för att hantera dessa frågor. Problemet, det oemotståndliga, ligger i att förstå det svärfångade och annorlunda – genom att undersöka en företeelse som ter sig totalt apart i relation till de arkeologiska förväntningarna på begreppen *gravfält*, *begravning* och *monument* – företeelser som i vår egen tid sällan kräver någon reflektion.

Små berättelser i en stor bronsålder: syfte, frågeställningar och utgångspunkter

Syftet med föreliggande avhandlingsarbete är att genom en studie i mikroperspektiv öka förståelsen för konstruerandet och brukandet av fornlämningar vanligen benämnda ”stensättningar på gravfält” under perioden ca 1000–300 f Kr i Södermanland.

Avhandlingens centrala frågeställningar är dessa:

- *Variation.* Hur kan vi förstå den stora variationen i återfunna stenkonstruktioner och depositioner av ben och föremål?
- *Platser för de döda och de levande.* Hur kan vi genom dessa platser förstå analysperiodens förhållningssätt till döden och dödens materialitet? Hur hanterade man här människors (och tings) passager från ett tillstånd till ett annat?
- *Tid och minnen.* Vad kan hanterandet av sten och benmaterial säga om dåtida perspektiv på tid, på den egna historien och på minnen av det/de tidigarevarande?

Studien fokuserar på analyser av och förståelse kring *variation* och *temporalitet* i materialet: stensättningars och gravfälts tillblivelse, tillväxt och brukande, och vidare hur de dödas ben och andra material (keramik, metall och stenföremål) har hanterats och deponerats.

Avhandlingen behandlar i detaljerade analyser två fallstudier från Södermanland, gravfältlokalerna RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken och RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken. I kapitel 2-3 diskuteras forskningshistorik och problemformulering, källmaterialet presenteras och teoretiska och metodiska ställningstaganden formuleras. Jag vill dock redan här inleda med några grundläggande premisser för arbetet. Ovan har beskrivits att mötet med en annorlunda livsvärld, och svårförklarade handlingar med för oss märkliga materiella resultat är en av drivkrafterna bakom valet av avhandlingsämne. En första utgångspunkt är därför att försöka komma så nära dessa handlingar som det är möjligt. Analysernas skalnivå måste ta mig – en betraktare på avstånd – nära inpå de som deponerade ben och byggde i sten för tretusen år sedan. Jag väljer alltså en utgångspunkt som ser individerna och de småskaliga förhållandena och historierna som

intressantare än de stora historiska skeendena (vidare diskussion i kapitel 3). I bronsålderssammanhang är detta inte ett vanligt perspektiv (se dock Kyvik 2005; Skoglund 2005; Lindström 2009; Anfinset & Wrigglesworth 2012; Fahlander 2012). Bronsåldern är en stor arkeologisk berättelse, som formulerats alltsedan Thomsens och Montelius dagar och har flera av dagens mest namnkunniga forskare som medförfattare. Huvudlinjen i detta narrativ är en sällan ifrågasatt samhällstruktur baserad på uppkomsten av hövdingadömen genom fjärrhandel, och överregionala ideologier, uttryckta i bronsföremål, hällristningar och monumentala gravar (t ex Larsson 1986; Goldhahn 2008; Karlenby 2011; Kristiansen & Larsson 2005, för kritik se Thedéen 2004). Det är min uppfattning att den variation som framträder i källmaterialet vid en närläsning på handlingsnivå kan bidra till en fördjupad förståelse för den dåtida livsvärld jag är intresserad av.

Bronsålderns individnära berättelser anser jag alltså vara av vikt. Vanliga arkeologiska frågor till gravmaterial handlar just om individer: vilken social status eller vilket genus har de gravlagda haft i livet, vilka föreställningar om döden kan lämningarna berätta om? Osteologiska analyser och föremål kopplade till de döda individerna är då centrala. Ett avsevärt problem med att utgå ifrån den begravda gruppen på en plats är att resultatet av exempelvis en korrelationsanalys av de döda på ett gravfält utgör resultatet av en längre periods handlingar – situationen vid den allra sista gravläggningen (jfr Hedengran 1989; Blom & Mattsson 2007). Detta förhållande kan ha mycket lite att göra med förhållandena vid det första gravläggningstillfället. Tolkningen förblir ett missvisande medelvärde som kan vara utan relevans för de individer som skapade platsen genom handlingar vid olika tillfällen. Platsens temporalitet går förlorad.

I stället vill jag se framväxandet av varje lokal som en räcka av de levandes valmöjligheter, uttryckta associationer och relationer vid varje givet tillfälle – en rad händelser. Genom att studera de levandes handlingar före (men inte exkluderande) de dödas identitet vill jag inleda ett resonemang med fokus på hur handlingar som utförts relaterar till varandra, och uttrycker minnen, associationer, referenser till och brott ifrån tidigare generationers praktiker.

Gravarkeologi är ett lika gammalt studieområde som arkeologin själv. I disciplinens begynnelse var gravar framför allt typologiskt och kronologiskt värdefulla slutna fynd. Längre fram, vid 1900-talets mitt utgjorde de underlag för populationsberäkningar och bebyggelseutbredning. De senaste decennierna har de setts som bärare av symboler för föreställningar

om döden och livets sociala struktur (kända exempel på de olika inställningarna med avseende på bronsålderns gravskick finns i Montelius 1885; Ekholm 1921; Ambrosiani 1964; Petré 1982; Kaliff 1997).

En viktig förutsättning för alla dessa inriktningar ligger i just begreppet *grav*, med den inbyggda projiceringen av vår egen tids uppfattning om graven som en förvaringsplats för en avlidens kvarlevor och ett minnesmärke över individen. På senare år, i takt med att fler och fler gravfältlokaler med ytterst få benmängder från just bronsåldern och äldre järnåldern undersökts, har gravbegreppet flitigt debatterats (t ex Kaliff 1997, 2004, 2005a, 2005b 2007, 2009; Arcini 2005; Appelgren & Renck 2007; Engström 2007). Jag har valt att inte använda ordet *grav* – vare sig i titeln eller annat än undantagsvis i avhandlingstexten och då företrädesvis som arkeologihistorisk markör.

Min uppfattning är att gravbegreppet då det används om stensättningar från denna period för med sig en avsevärd problematik, inte bara vad gäller källmaterialets oförmåga att svara mot traditionella gravarkeologiska frågeställningar. Begreppet bär dessutom med sig den inneboende arkeologiskt operativa och i mitt tycke begränsande dikotomin *inre* och *yttre gravskick*, vilket diskuteras i kapitel 2-3. En utgångspunkt i föreliggande arbete är därför att bortom gravbegreppsdiskussionen acceptera att deponering av mänskligt benmaterial ibland – och ibland inte – förekommer som en integrerad del i en praktik att konstruera och bruka anläggningar i sten. Det innebär inte att huvudspåret i avhandlingen är kritik av gravarkeologisk terminologi. Sådan har Anders Kaliff övertygande framfört i många publikationer (se ovan urval av referenser) och jag instämmer i denna kritik. Jag väljer således andra begrepp (utförlig diskussion i kapitel 3) än de sedvanliga *grav*, *gravgömma*, *gravgåvor*, *gravlagd*, o s v.

Avhandlingsarbetet fokuserar på östra Mellansverige (i praktiken framför allt två lokaler i södra Södermanland) och en analysperiod som börjar i mitten av bronsålderns period IV och slutar i mitten av förromersk järnålder, alltså ungefär 1000–300 f Kr. Det har på senare år påpekats att Mellansverige och framför allt mälardalskapen i forskningen oreflekterat setts som den sydsandinaviska bronsålderskulturens nordligaste region, trots att vi här exempelvis saknar de klassiska urnegravfälten och trots att de mellansvenska bronsåldersrösena inte svarar mot de tolkningar som görs av de sydsvenska gravhögarna (Thedéen 2004:27, 196; Eriksson 2005:253f, 2009:107; Ljungkvist & Victor 2007:19; Ojala 2014:41f). Thomas Eriksson skriver (min översättning): ”Mälardalen kan förstås som en region med

egen karaktär, men samtidigt som en del av ett större kulturellt distrikt, bestående av en blandning av drag främst från Sydsandinavien men också från östra Östersjökusten. Flera av den sydskanaviska bronsålderskulturens karakteristika saknas i Mälardalen, exempelvis urnegravfälten” (Eriksson 2005:253f). Begravningspraktikerna framstår som en sfär där Mälardalens särart har börjat visa sig, men de utgör också fortfarande ett relativt obeforskat område.

Den valda analysperioden avgränsas inte av bronsålderns traditionella start- och slutpunkt enligt Montelius (1700–500 f Kr). Den monteliuska artefaktkronologin (1885) har visserligen kunnat verifieras vid ett flertal tillfällen, och även tolkningar av skillnader i källmaterial av andra slag, såsom boplatsslämningar, gravskick och depåfynd tycks bekräfta reella ideologiska skillnader mellan äldre (1700–1100 f Kr) och yngre bronsålder (1100–500 f Kr) (Larsson 1986; Carlsson 2001; Baudou 2012; Hornstrup *et al.* 2012).

I arbetet med stenkonstruktioner och hanteringen av de döda i Mellansverige ter sig dock en ren avgränsning till ”bronsålder” eller ens ”yngre bronsålder” inte lika meningsfull. Rösen i mälaronrådet har företrädesvis daterats till period III (1300–1100 f Kr) och senare (Thedéen 2004; Feldt 2005). Gravfältslokalernas dateringar sträcker sig ibland från samma period, ibland med en eller ett par tidiga anläggningar på en lokal men med flertalet daterade till period V–VI (900–500 f Kr) och järnålderns period I (500–300 f Kr). Många arkeologiska undersökningar av gravfält under 1900-talet har i avsaknad av fynd och ¹⁴C-dateringar bedömt lokalerna på relativt lösa morfologiska grunder till ”yngre bronsålder – äldsta järnålder”. En bit in i äldsta järnåldern uppträder så de s k ”varierade gravfälten” med sin mångfald av geometriska former och resta stenar på nya platser i landskapet (exempelvis Biörnstad 1960; Feldt 2005). Joakim Wehlins studier av gotländska skeppssättningar och andra gravar från yngre bronsålder visar även de på brott i materialet under slutet av period IV samt under mitten av förromersk järnålder (Wehlin 2013). En utförlig diskussion kring analysperiodens kronologi finns i kapitel 3. Den valda perioden avgränsas alltså av likheter och skillnader i källmaterialet. Utgångspunkterna för avhandlingsarbetet kan sammanfattas enligt följande:

- Avhandlingsarbetet behandlar hanteringen av döda men tar avstamp i ett perspektiv som utgår ifrån de levande människornas handlingar. Fokus ligger på hur föreställningar om döden, livsvärlden och den egna historien uppfattas, upprätthålls och omskapas genom materiell kultur och minnesprocesser i sammanhang kring de döda och stenkonstruktioner.

- Avhandlingsarbetet söker genom ett begreppskritiskt förhållnings-sätt undvika de förförståelser som följer med gravbegreppet och den arkeologiska dikotomin *inre - yttre gravskick* och istället arbeta med materialet – sten, ben och andra depositioner/materialkategorier – som en meningsbärande helhet.
- Den valda analysperioden, ca 1000–300 f Kr, sammanfaller inte med gränserna för den artefaktbaserade avgränsningen av bronsålder respektive järnålder, utan baserar sig på observerade likheter och skillnader i handlingar kring stenkonstruktioner och hanteringen av de döda.

Disposition

Avhandlingen är disponerad i åtta kapitel. Ovan har syfte och frågeställningar presenterats. I kapitel 2 ges en historik över arkeologiska synsätt kring det aktuella källmaterialet och källmaterial och problemställningar presenteras närmare. Kapitel 3 ägnas åt de teoretiska och metodiska ingångar som ses som relevanta för arbetet. I kapitel 4 presenteras fallstudierna. Kapitel 5–7 utgör avhandlingens analyskapitel och i kapitel 8 dras de resultat som framkommit samman i ett syntetiserade resonemang som svarar på de centrala frågeställningarna. Sedvanlig sammanfattning av avhandlingstexten på engelska, referenser samt materialredovisning återfinns längst bak i avhandlingen.

2. Analysperiodens döda och vår tids arkeologiska tolkningar: forskningshistorik och problemformulering

Inledning: från forskningshistorik till problemformulering och källmaterial

Bilden av gravskicket under analysperioden 1000–300 f Kr i östra Mellan-sverige har komplicerats avsevärt de senaste två decennierna, genom en intensiv materialtillväxt. Paradoxalt nog innebär materialtillväxten också en alltmer uppmärksammas *avsaknad* av material – avsaknad av de döda som vi förväntar oss ska finnas i det som vi uppfattar som gravar. I det följande kapitlet formuleras en exposé över hur en växelverkan mellan materialets tillväxt och karaktär, dess ökande komplexitet och inneboende problem samt den arkeologiska diskursens svängningar resulterat i en tolknings-historia och även i de frågor till materialet som ställs i detta arbete. Först beskrivs källmaterialets tillväxt. I tre tematiska delkapitel beskrivs sedan hur arkeologer diskuterat olika aspekter av materialet: hanteringen av döda, konstruerandet av platser för de döda och den dateringsproblematik som är avsevärd. I det påföljande delkapitlet, *Arkeologier och anomalier: problemformulering*, förs en reflekterande diskussion om forskningshistori-ken och några premisser för tidigare tolkningar av materialet problematiser-as. Slutligen presenteras källmaterialet och studiens sök- och urvalsprocess.

Arkeologiska undersökningar av gravar från bronsålder och äldsta järnålder i östra Mellansverige

När Bernard Salin 1890 påträffade och undersökte några gravar vid Jordslunda i Alunda socken i Uppland var dessa ”de enda säkra bronsåldersgravar i Uppland, hvilka man för det närvarande känner” (fig. 2.1, Salin 1890:112). De följande sextio åren skulle färre än ett tiotal platser med bronsåldersgravar identifieras i Uppland och Södermanland. En av dessa är Hågahögen med sitt unika innehåll (fig. 2.2) och en annan den likaledes unika 45 meter långa stensättningen eller röset ”Ulleråkers slott” (fig. 2.3) (Almgren 1905; Drakenberg & Gustawsson 1934). Längre skulle man komma att diskutera hur bronsålderns begravningsseder kan ha sett ut och var de borde eftersökas (t ex Ekholm 1921; Rydh 1936; Nylén 1948; Magnusson & Sundquist 1957).

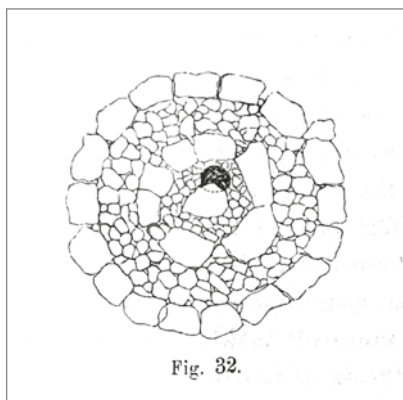

Fig. 2.1. Bernard Salins undersökta gravar vid Jordslunda i Alunda socken i Uppland var de första identifierade ”bronsåldersgravarna” i Uppland. Notera kantkedjan (efter Salin 1890:111).

Fig. 2.2. Hågahögen i Bondkyrko socken i Uppland var en av de först undersökta bronsåldersgravarna i regionen men är ett unikum i materialet till dags dato (efter Almgren 1905:12).

Fig. 2.3. "Ulleråkers slott", en tidigt undersökt gravanläggning från bronsåldern (efter Drakenberg & Gustawsson 1934:207).

Fig. 2.4. Rösen med fynd från yngre bronsålder, Sigridsholm, Lunda socken (efter Ambrosiani 1964:59).

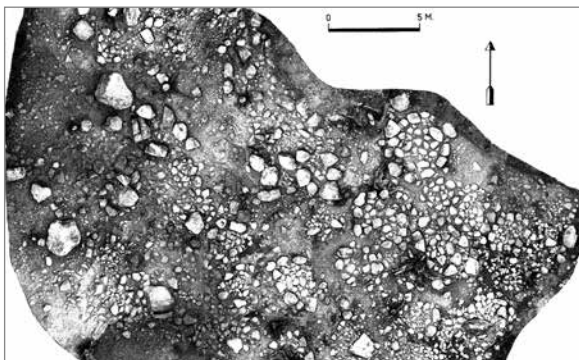

Fig. 2.5. Bronsåldersgravar av "Älby-typ", Älby i Ösmo socken (efter Ambrosiani 1964:32).

När Synnöve Laurén nära åttio år efter Salin redovisar ett helt bronsåldersgravfält vid Plaisiren i Spånga andas hon en viss optimism: "...det kommer att visa sig att gravfält från yngre bronsåldern inte är så ovanliga som det nu förefaller." (Laurén 1969:47).

De tidiga undersökningarna var rena forskningsundersökningar. Längre fram, under 1900-talets mitt, kom fornlämningar ute i jordbrukslandskapet att bland annat hotas av grustäkt och flera undersökningar kom därmed till stånd. Flera gravfältslokaler i höjdläge på grusåsar kom i dagen (bland annat Älby i Ösmo, fig. 2.5).

Erfarenheter från det fåtal lokaler som under 1950- och 60-talen undersökts, bland annat i Ösmo och Eskilstuna i Södermanland och Börje och Hammarby i Uppland visade att gravfälten är svåra att upptäcka i terrängen. Detta var en del av svaret på varför så få dittills påträffats (Schönbäck 1959; Ambrosiani 1964; Laurén 1969). Björn Ambrosiani hade dock i sin avhandling *Fornlämningar och bebyggelse* (1964) utifrån de föreliggande lokalerna vågat en beskrivning av de olika typerna av bronsåldersgravar. De tydligaste beskrevs som spridda större rösen omgivna av stensättningar på hällmark (fig. 2.4). En nyupptäckt typ var Ambrosianis "egen", Älby-typen – små runda flacka stensättningar som daterats till bronsålder vid Ambrosianis utgrävningar av gravfältet RAÄ 165 i Älby på Södertörn (fig. 2.5). Den tredje s k Smedby-typen beskrivs som spridda, runda, kvadratiska och oregelbundna stensättningar med låg fyllning och markerad kantkedja (Ambrosiani 1964:60). Ambrosianis kategorier skulle komma att fungera vägledande för de fältarkeologer i Mälardalen, som under 1970- och 80-talens stora exploateringsundersökningar för nya bostadsområden konfronterades med fyndfattiga stensättningar och rösen. Med få möjligheter till ¹⁴C-dateringar bedömdes många höra till bronsåldern och äldsta järnåldern. Under dessa årtionden fördubblades antalet undersökta lokaler.

1960-, 70- och 80-talens exploateringar för bostadsbyggen kom att beröra både krönrösen på de högsta höjderna och lägre belägna lokaler på moränimpedimenten (t ex Thedéen 2004; Burström 2008 för retrospektiva exempel). Under dessa årtionden kvardröjer en fältarkeologisk praktik med schaktkanter nära inpå de synliga anläggningarna, vilket i efterhand kan ses som en olycklig omständighet. Under 1990-talet, då nya landskapsavsnitt totalavbanas för vägar och bostadsområden i många delar av Södermanland och Uppland, ges nya insikter i både lokaliseringen av bronsålderns boplatser och stensättningarnas karaktär av flack "osynlighet" (t ex Äijä 1994a). Hundratals anläggningar kunde dölja sig intill ett enda registrerat röse i krönläge. Den nya kunskapen om de dolda anläggningarna

gav effekt under 2000-talets stora infrastruktursatsningar (exempelvis E4 genom Uppland, Grödingebanan och Norrortsleden) – nya s k bronsåldersgravfält fullkomligt vällde fram längs vägkorridorerna.

Idag är uppskattningsvis runt tvåhundra fornlämningslokaler i östra Mellansverige med inslag av stensättningar, rösen eller andra gravformer från bronsålder och äldsta järnålder undersökta (se även delkapitlet *Avhandlingens källmaterial* om materialsök). I dagsläget föreligger alltså ett enormt källmaterial i rapportform. Här finns potential för mycket ny kunskap. Det krävs dock ett källkritiskt granskande av undersöknings-situationerna och hur dessa, deras orsaker, utförande och dokumentation förändrats över tid. I följande delkapitel skisseras och analyseras de aktuella synsätten på bronsåldern och äldsta järnålderns hanterande av döda och byggande av stenkonstruktioner, efter ett decennium av intensiv material-tillväxt och debatt.

”Tydlig gravgömma saknas...”

I arkeologisk litteratur med mindre än ett par decennier på nacken kan man läsa en relativt självsäker beskrivning av gravskicket förändring under bronsåldern, baserad på ett sydkandinaviskt material: Brandgravskicket kommer till Skandinavien via kontinentala influenser i bronsålderns början, slår igenom under period III och förändringen är genomförd under period IV. Gravmonumenten består under äldre bronsålder av gravhögar i söder, rösen i Mellansverige och längs norrlandskusten. Under yngre bronsålder placeras sekundärgravar i äldre anläggningar och urnegravfält börjar anläggas efter Lausitz-förebild (Widholm 1998; Burenhult 1999; Feldt 2005).

Vid avrapporteringen av de stora exploateringsundersökningarna för E4 genom Uppland i början av 2000-talet ger så John Ljungqvist och Helena Victor en ny bild av sakernas tillstånd: ”Vi har idag relativt liten kunskap om gravar och deras användning och funktion under bronsåldern” (2007:19). Insikten om komplexiteten i såväl de kronologiska ramarna för brandgravskicket som i hanteringen av de mänskliga kvarlevorna byggde på de många nya lokaler som framkommit under 1990- och 2000-talens exploateringsundersökningar och den debatt om gravbegreppet som följt i deras spår. Mänskligt benmaterial hade, utöver på de förväntade platserna – morfologiskt välbekanta stensättningar och rösen – dykt upp i anläggningar på lokaler som arkeologiskt främst uppfattats som boplatser (Ullén 1997) och även i grupper av diffusa naturbildningsliknande stensamlingar. Under E4-projektet hade flera nya ”gravfält” i princip helt utan benmaterial

undersökts (Häringe Frisberg 2005). Dessutom hade fynd av brända ben daterade till senneolitikum och äldre bronsålder ifrågasatt tidigare konsensus om tidpunkten för brandgravskickets införande (Forsman & Victor 2007; Eriksson *et al.* 2008). Forskning om hägnader på berg, rösen, skärvtenshögar och kulthus hade tagit flera viktiga steg i Södermanland och Uppland, medan bristen på kunskap om den antikvariska kategorin gravfält framstod som en forskningslucka (Rundqvist 1994; Olausson 1995; Victor 2002; Thedéen 2004; Ljungqvist & Victor 2007). Tony Engström pekar i en diskussion av lokalerna från E4-projektet kärnfullt på problematiken i två punkter: det finns ben på fel ställen (förekomster inte markerade med traditionella gravöverbyggnader) och det saknas ben i anläggningar som arkeologiskt definieras som gravar (Engström 2007:77).

Den tidiga gravarkeologin, fokuserad på bebyggelseutbredning och sociala strukturer, förundrades över bristen på synliga gravar från bronsålder i Mälardalen (t ex Ekholm 1921; Rydh 1936; Nylén 1948; Magnusson & Sundquist 1957). Detta synsätt förutsätter att varje person i en grupp får en egen synlig grav. Att alla personer inte är gravsatta i för oss synliga monument är dock tydligt (se t ex Wranning 2016:47-53 för diskussion och goda exempel), och kvarlevorna har hanterats på flera olika sätt.

Brända människoben i skärvtenshögar är ett fenomen som diskuterats bland annat av Martin Rundqvist (1994), Susanne Thedéen (2004) och Anna-Sara Noge (2008, 2009). Vidare har deponering i vatten påvisats i ett exempel från Motala ström i Östergötland, där fem mindre bengömmor med brända ben daterade till mellersta bronsålder grävts ner i bottensedimentet (Kaliff & Østigård 2013:118). Exempel på obrända människoben från perioden blir dessutom fler och fler. I boplatssammanhang har små förekomster av obrända människoben i gropar och brunnar (företrädelsetvis kraniefragment) påtalats (Eriksson 2005). Dessutom finns flera förmodade skelettgravar som tidigare fått mycket lite uppmärksamhet på gravfälten (t ex Magnusson & Sundquist 1957; Feldt 2005; Hed Jakobsson & Lindblom 2012). Bilden av gravfälten har också avsevärt komplicerats. Då totalavbaning av undersökningsområden blivit praxis har brända ben återfunnits både i omarkerade nedgrävningar och utspridda i diffusa, svåravgränsade stenkonstruktioner (t ex Engström 2007:78). Slutsatserna av dessa iakttagelser måste bli dels att kremeringsgravskicket med största sannolikhet inte varit så allena rådande som tidigare antagits, dels att de lokaler vi kallar gravfält inte uppfattats som de exklusivt lämpliga platserna för mänskliga kvarlevor. Dessa insikter sätter de få ”gravarna” och de små benmängderna på gravfälten i ett nytt ljus.

Kunskapen om de små, ibland obefintliga benmängderna i gravliknande anläggningar från bronsåldern och äldsta järnåldern är förstås inte ny, men fick ingen framskjuten plats i den tidiga gravarkeologin. Fenomenet har dock påpekats sedan Oscar Almgrens och Hanna Rydhs dagar (Almgren 1905; Rydh 1936). Bentomma gravar har under 1900-talet ibland tolkats som kenotafer, ibland som barngravar och ibland som ett ovanligt men logiskt inslag i gravskicksvariationen under övergångsskedet till brandgravskick. I anläggningar från bronsåldern och den äldsta järnåldern har dock benfattigheten på senare år uppmärksamats som särskilt frekvent. I drygt 30% av alla anläggningar som uppfattas som gravar återfinns man inga ben alls och i en majoritet av de övriga är benmängden mycket liten (se Eriksson & Runcis 1995 för en forskningshistorik, och se t ex Feldt 2005; McDevitt 2005 för kvantifiering av benmängder i Södermanland och Uppland, även Björkhager 1992, och Wehlin 2013 för gotländska exempel).

Ett perspektiv som anlagts på materialet är att endast en liten mängd av benen behövde deponeras på "gravfältet". Dessa ben representerar den hela kroppen, d v s är symboliska begravningar och uttryck för en kulturspecifik uppfattning om döden och individen (Bennett 1987; Knape 1997; även Nylén 1948 för ett tidigt exempel på *pars pro toto*-tolkning). Susanne Thedéen har diskuterat tre parallella deponeringsplatser för brända ben under yngre bronsålder: i rösen, på gravfält och i skärvestenshögar. Hon föreslår att de små benmängderna kan vara ett resultat av att benen i huvudsak hanterats av de efterlevande som relikter (Thedéen 2004:111).

En uppfattning, som blivit mycket tongivande för tolkningar av gravfält i uppdragsarkeologiska rapporter, är att kremeringsritualen är den viktigaste praktiken vid ett dödsfall och att deponeringen på gravfältet är av underordnad betydelse. Brandgravskicket och kremeringsritualens religiösa, eskatologiska och kosmologiska betydelse under bronsåldern har framhållits i flera arbeten av Anders Kaliff, Terje Østigård och Joakim Goldhahn (exempelvis Kaliff 1997, 2005a, 2007; Kaliff & Østigård 2004, 2013; Goldhahn 2008). Samhället då brandgravskicket blir dominerande tolkas som genomsyrat av en fruktbarkult, uttryckt i bland annat skålgropar, löpare och malstenar på gravfälten. I linje med denna bild ges som förslag till förklaring till de små benmängderna (och storleken på de återstående benfragmenten) i gravanläggningarna att benen krossats eller t o m malts till benmjöl med hjälp av de malstenar och löpare som ibland återfinns i stensättningarna (Kaliff 1997; Engström & Pettersson 2005:24). De saknade benen, föreslår man, kan ha strötts i vatten eller åkermark för att gynna reproduktionen av liv och växtlighet (Kaliff 1997), möjligen "som offer till en kvinnlig gudom" (Appelgren 2000:24).

Bilden av de medvetet krossade benen har dock även nyanserats, bland annat av osteologen Emma Sjöling som menar att mekanisk fragmentering genom exponering för väder och vind och andra tafonomiska faktorer troligen i hög grad bidragit till den lilla mängd ben som återstår för arkeologer att tolka (Sjöling 2007, se även Arcini 2007; Arcini *et al.* 2007).

Var själva kremeringarna har ägt rum under bronsåldern är omdiskuterat. En tidig tolkning av skärvstenshögar som eventuella kremeringsbålar gjordes av Erik Nylén (1958), och denna inställning har lyfts med emphasis av Anders Kaliff (bland annat Kaliff 1997, även t ex Karlenby 2011). Caroline Arcini har pekat på möjligheten att stenpackningar med diffusa sotlager och små mängder brända ben, som tidigare ansetts vara benfattiga gravar, egentligen utgör resterna efter kremeringar (Arcini 2005). Vidare vill Joakim Goldhahn koppla kremeringspraktiker till bronssmedens hantverk genom en mängd kosmologiskt motiverade associationer, kremeringstekniska processer och den blandning av verkstadsplats och gravfält som kan ses i Hallunda i Botkyrka i Södermanland (Goldhahn 2007; Goldhahn & Østigård 2008).

Monument, altare, eller... vad? Stenkonstruktioner, gravfältslokaler och komplexa fornlämningslandskap

Att bronsålderns och den tidiga järnålderns hanterande av de döda innebär en mängd vitt skilda placeringar av benmaterial som inte ryms i det operativa arkeologiska begreppet *grav* står klart. Den gängse bilden av bronsålderns rösen och stensättningsgravfält är att rösen representerar gravar för en ledande elit (i analogi med sydsandinaviska höggrovar), markerar en grupp territorium och tillhör ett äldre skede (t ex Petré 1982; Damell 1985; Feldt 2005). Gravfält med låga stensättningar börjar anläggas invid rösen och på nya platser under senare delen av bronsåldern, under en period av samhällelig förändring då makten över gravuppförandet decentraliserades och flera människor därmed fick egna gravmonument (Feldt 2005; Widholm 2006:125). I det följande presenteras olika arkeologiska synsätt på just hantering av sten i detta sammanhang: från de individuella anläggningarna till gestaltandet av platser och brukandet av de landskapsrum där stenkonstruktioner uppförts.

Anläggningar som ses som gravar från bronsålder eller äldsta järnålder kan i området runt Mälaren se ut på många olika sätt. Några drag som brukar ses som indikativa på datering till denna period är de som Ambrosiani pekat på 1964 (fig. 2.4–2.5) – markerat höjdläge, kal fyllning,

kraftig kantkedja, alternativt flacka runda eller rundade anläggningar på åssträckningar och moränimpediment (Ambrosiani 1964:60). De senaste årens undersökningar som visat på tidigare okända typer av anläggningar med få eller inga ben i diffusa stensamlingar (fig. 2.6) har dock utökat förväntningarna på vilka typer av fornlämningar som kan vara "bronsåldersgravar" (t ex Häringe Frisberg 2005; Appelgren & Renck 2006; Engström 2007). Även skeppsformade stensättningar från bronsålder har undersökts i Uppland (Äijä 1994a).

Med den nya kunskap om komplex sten- och benhantering som skisserats ovan råder delade meningar om huruvida den enskilda anläggningen kan ses som kopplad till en individ och kan vara synonym med begreppet "monument". Katarina Appelgren och Anders Nilsson ser de många nya, "osynliga" bentomma gravfälten som ett svar på frågan om varför arkeologer hittat så få gravar från bronsålder. De anser att dessa diffusa stensamlingar kan motsvara den saknade delen av befolkningen – att "flertalet tilldelades gravar men inte blev gravlagda i dem" (Appelgren & Nilsson 2007:129, även Häringe Frisberg 2005 för ett liknande synsätt). Andra menar istället att det är fullkomligt orimligt att kalla stensamlingar utan ben för gravar. Anders Kaliff menar att det i teorin är precis lika möjligt att kalla stensättningar med små benmängder för *altare*, ibland förstärkta med en bengömma, i analogi med katolska relikvarier (Kaliff 2005b, 2009). Tony Engström har diskuterat bendeponeringar i "stenmattor" under tidig äldsta järnålder och menar att synen på stensättningen som representerande ett monument över den döde är en i högsta grad kristet influerad syn på individen och gravrummet, och av liten relevans för en förhistorisk verklighet (Engström 2007:94). Även rösens status som individuella elitgravar har problematiserats, och diskuterats som rituella rum, där de efterlevande har kunnat deponera ben eller söka kommunikation med förfäderna (Bolin 1999; Thedéen 2004).

Ett nytt grepp i fråga om gravterminologi togs vid undersökningar i Sommaränge skog i Uppland. Ställda inför en komplex lokal med både skärvtenshögar, storblockig morän, tydliga stensättningar och diffusa stensamlingar valde man att i utgångsläget kalla alla dessa anläggningar för *stenkonstruktioner*, för att sedan bryta ner denna kategori i flera, beroende på morfologi, stenmaterial och fyndinnehåll (Forsman & Victor 2007). Jag utgår även i detta arbete från begreppet *stenkonstruktion*, och preciserar samt diskuterar min definition av begreppet närmare i kapitel 5.

Ytterligare en aspekt av stenkonstruktioner som gravöverbyggnad, där åsikterna skiljer sig åt, är den synliga gravkonstruktionens funktion. Är den

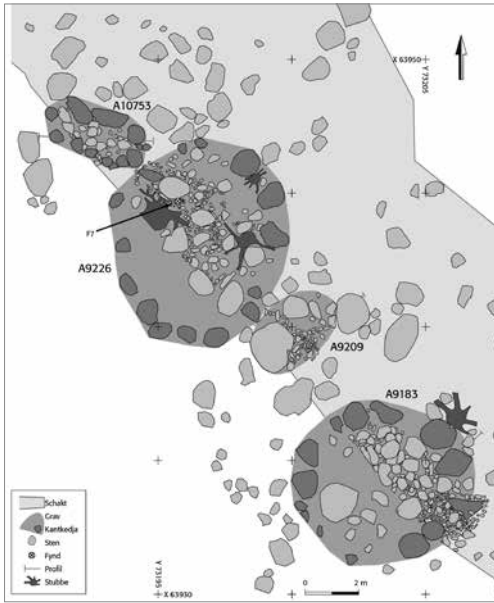
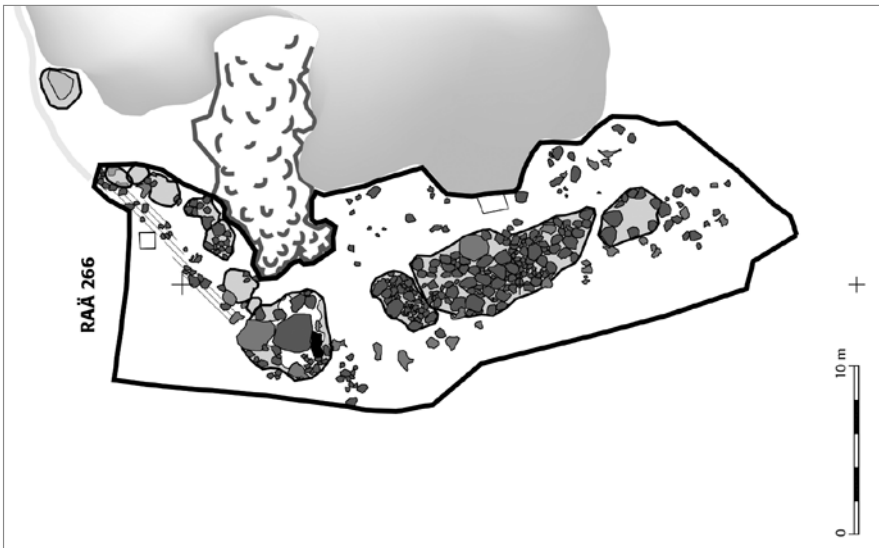

Fig. 2.6. Stensättningar utan gravgömmor, bedömda som gravar från yngre bronsålder - äldsta järnålder. Överst RAÄ 288, Älby i Vendel socken, Uppland (efter Seiler 2004:26), underst RAÄ 266, Gärtuna i Östertälje socken, Södermanland (efter Appelgren & Renck 2006:22, illustrationen vänd 90° motsols).

främst till för den döde eller för de levande? Detta är en fråga som funnits på agendan sedan 1980-talet i svensk gravarkeologi (t ex Hyenstrand 1980). Stenkonstruktionen, i egenskap av gravens synliga varaktiga materialitet, kan sägas ha en kommunikativ egenskap som av flera forskare anses

syfta till att signalera samhällsordning och social status (Ericsson & Runcis 1995; Feldt 2005), snarare än ett religiöst meningsinnehåll syftande till den dödes efterliv. I den andra ståndpunkten, där istället eskatologi och brandgravskickets religiösa betydelse ses som av högsta vikt, har det framförts tolkningar av stenmaterialet på gravfältet som en boning för de dödas själar, eller gravarnas lokalisering till höjder som en föreställning om bergen som de dödas hemvist (Aspeborg 2005, 2007; Kaliff 1997).

Den enorma variationen i stenkonstruktionernas arkitektur har kopplats till frågan om deras kommunikativa funktion. Under analysperioden finns ett spektrum där rösen i imposanta höjdlägen med inre konstruktioner såsom skeppsformer eller inre kallmurar och omsorgfullt lagda kantkedjor är den ena ytterligheten. Dess yttersta kontrast är de flacka, osynliga stensamlingar som närmast tycks imitera den naturliga moränen och t o m kan vara nedgrävda. När det gäller formspråk har främst de mest komplicerade rösen och de tydliga runda, rektangulära och skeppsformiga anläggningarna diskuterats (Hyenstrand 1968; Hedengran 1990; Kaliff 2005b; Widholm 2006 om småländska anläggningar; Wehlin 2013 om gotländska skeppssättningar). Widholm menar att den runda principen, vilken är den vanligaste i bronsålderns gravkonstruktioner, representerar den cykliska evigheten, medan de mer ovanliga rektangulära eller skeppsformade stensättningarna var ämnade för en rituell elit eller hade speciella liturgiska funktioner. Kaliff har ett liknande synsätt på rektangulära stensättningar som han föreslår kan ha fungerat som altare, lika väl som gravar (Kaliff 2007:81).

En av de mest grundläggande arkeologiska fornlämningskategorierna – gravfält – utgörs av rösen och stensättningar (eller andra gravtyper) i grupp. Som påtalats ovan har förändringen från byggandet av rösen på höjder till gravfält tolkats som ett uttryck för en samhällsförändring: från en individualistisk, hierarkiskt styrd samhällsorganisation under äldre bronsålder (ett hövdingadöme eller stamsamhälle) till en mer decentraliserad, släktbaserad organisation under yngre bronsålder – äldsta järnålder (Feldt 2005; Ragnesten 2007:3; se dock Artursson 2009:225ff för kritisk diskussion). På några av de tidiga gravfälten har man noterat drag som tycks stödja en sådan tolkning. Anläggningarna tycks gruppera sig i flera tätt liggande stenkonstruktioner, ofta med kantkedjor som tangerar varandra, ofta flera mindre runt en större, röseliknande anläggning. Dessa antas motsvara familjegrupper, utgående från en ”grundargrav”, en tolkning som kan tyckas nära till hands (Knappe 1997; Karlenby 2011).

Inte bara gravrummens form och gravfältens struktur har diskuterats, i takt med att fler och fler bronsålderslokaler undersöktes. Placering i landskapet och relationen till anläggningar av boplatsskarakter är ytterligare en aspekt av hanteringen av döda och byggandet av stensättningar och rösen som lyfts fram under 2000-talet. Då den välkända bronsålderslokalen i Hallunda i Botkyrka i Södermanland undersöktes 1969–71 var det första gången en större boplatssyta och ett gravfält i anslutning till varandra undersöktes. Dessutom framkom den hittills största verkstadsplatsen för bronsgjutning inom samma område. De gravar som undersöktes överlagrade det kulturlager på vilket verkstadsplatsen var beläget. Tolkningen vid undersökningstillfället var att gravfältet var kronologiskt senare än verkstadsplatsen, trots att ingen klar stratigrafisk skillnad kunde ses (Jaanusson & Vahlne 1975a, 1975b). Denna uppfattning får idag ses som färgad av en arkeologisk, begreppslig åtskillnad mellan en vardaglig profan sfär (boplat, hantverk) och en sakral sfär (begravningar).

Undersökningar på flera platser har visat att det som uppfattats som boplatsslämnings, exempelvis hus, härdar och spår av hantverk, i många fall tillkommit på en plats samtidigt som begravnings- och andra handlingar som uppfattas som rituella lämnat spår. Exempel på sådana platser finns utöver vid Hallunda exempelvis vid Plaisiren, Odensala prästgård, Nibble, Sommaränge skog och Ryssgårdet i Uppland. På senare år har arkeologer föreslagit förekomst av offerbruk och rituell matlagning på sådana platser och påtalat lokaliseringen av de mest rituellt färgade aktiviteterna till markanta höjdlägen (Olausson 1995, Forsman & Victor 2007, Eriksson *et al.* 2008, Karlenby 2011). Frågan om hur dessa platser fungerat vid sidan av de mer ”renodlade” gravfälten och de diffusa, bentomma platserna med stensamlingar framstår dock ännu som obesvarad. Ett förslag som framförts är att det existerat en skala med rituella platser på olika nivåer där de ovan nämnda kan ha fungerat som centrala kultplatser för en region (Appelgren & Renck 2007:63ff).

Dateringsproblematik

Den utvalda analysperioden i föreliggande arbete har som tidigare nämnts avgränsats till ca 1000–300 f Kr på grund av observerade likheter och skillnader i källmaterialet. Som framgått av genomgångarna av ben- och stenhantering i föregående avsnitt är dock variationen mycket stor inom perioden. Att noga studera möjligheter till dateringar för att kunna belysa eventuella förändringar över tid är därför av största vikt. I en studie av

bronsålderns kronologi i Danmark sammanfattar författarna några aspekter av problematiken med dateringar under just denna period. Under hela 1900-talet har Montelius artefaktkronologi, som baseras på typologi och absoluta dateringar från ett mellan- och sydeuropeiskt material, varit en självklar referensram (Montelius 1885). Ett uppenbart problem med bronsföremål som daterande gravgods är att bronserna kan ha cirkulerat under mycket lång tid innan de slutligen hamnat i graven, samt att endast en liten del av gravarna faktiskt innehåller brons och därmed är daterbara. Vidare, även med hjälp av de senaste möjligheterna att ^{14}C -datera bränt benmaterial, är en detaljerad differentiering inom period V–VI i princip omöjlig att nå. Förändringar i atmosfärens produktion av ^{14}C och förhållanden som rör kolets fördelning mellan hav och atmosfär resulterar under denna period i en plåtå-effekt i kalibreringskurvan, den s k *Hallstatt-plåtån*. Det innebär att ^{14}C -resultat kring 2450 BP inte kan tidsbestämmas närmare än till ca 800–400 f Kr (Hornstrup *et al.* 2012).

Vid Mälardområdets bronsåldersundersökningar har dateringar av gravmaterial fram till mycket nyligen varit i hög grad generellt hållna, ofta uppskattade till ”bronsålder–äldsta järnålder”. Antalet brons i gravar är få, ofta daterade till period IV–VI, och den fyndfattiga yngre bronsåldern – äldsta järnåldern har givit få möjligheter till ^{14}C -dateringar. Istället har läge i landskapet och morfologi varit vägledande för uppskattningen av gravarnas ålder. På senare år har ^{14}C -dateringar på brända ben, harts och matskorpor på keramik utförts på flera lokaler, men många av dessa har fallit offer för Hallstatt-plåtån och dessvärre inte kunnat ge någon snäv datering. Ett positivt resultat är dock att den äldre bronsåldern, som tidigare i hög grad saknades i gravmaterialet, genom ^{14}C -analyser av brända ben har börjat dyka upp i oväntade sammanhang, exempelvis i kremerade gravgömmor i stensättningar på platser som Sommaränge skog och Ryssgårdet (Forsman & Victor 2007; Eriksson *et al.* 2008). Dateringen av lokaler med hantering av brända ben och stenkonstruktioner under bronsåldern framstår alltså fortfarande som ett problemområde som det är angeläget att arbeta vidare med för att nå ökad förståelse för förändringar under perioden.

Problemformulering: arkeologier och anomalier

Några forskningshistoriska och nu existerande skilda synsätt på avhandlingens källmaterial, stenkonstruktioner och hanterandet av de döda i östra Mellansverige under analysperioden ca 1000–300 f Kr, har beskrivits ovan. Det råder stor medvetenhet inom arkeologin om att företeelsen

grav, oavsett om man menar de fysiska lämningarna efter personer eller de konstruktioner som omger dem, har flera olika betydelser. Gravens materialitet kan ge uttryck för en, flera eller alla de delar av livsvärlden som vi idag skulle kalla eskatologiska föreställningar, sociala strukturer, kosmologi och politik. De frågor som ställts till just detta källmaterial har dock ofta härddragits till den ena eller den andra aspekten – det religiösa eller det sociala – och svaren söks likaså i en särskild materiell aspekt. Hur ser man på vad som händer efter döden? Svaret har sökts i behandlingen av kroppen via kremeringen och de brända benen (Kaliff 1997; Kaliff & Östigård 2004, 2013). Hur kan man skönja samhällsförändring och sociala strukturer? Svaret har sökts i monumentalitet (Eriksson & Runcis 1995; Knappe 1997; Feldt 2005).

Att ställa frågor utifrån personligt intresse och att söka svaren där man finner det lämpligast är inte märkligt och behöver självfallet inte vara fel. Det är dock intressant att flera av de forskare som arbetat med källmaterialet uttrycker explicit att en premiss för förståelse är just en uppdelning av frågornas teman som svarar mot en uppdelning av källmaterialets materialitet genom arkeologiskt skapade operativa begrepp, det *yttre* och det *inre* gravskicket: ”Det inre gravskicket speglar framför allt den religiösa föreställningsvärlden. Det yttre gravskicket visar mer på sociala värderingar och upprätthållandet av en social ordning” (Appelgren och Renck 2007:48). Helena Victor skriver att gravkonstruktionen är en ”materiell iscensättning av eftermälet” (Victor 2007:29). Detta är en inställning som jag håller för problematisk (se även kapitel 3).

Vidare ser jag gravbegreppet i sig som ett problem, i linje med Anders Kaliffs och Tony Engströms inlägg i frågan. De två storheterna *sten* och *ben* relaterar inte till varandra i detta sammanhang på det sätt som de borde göra om det vore rimligt att knyta individer till monument, och anläggningar och bengömmor till mönster i social struktur. Ett traditionellt gravarkeologiskt synsätt har starka associationer till yngre järnålderns gårdsgravfält. Det saknas ben i många av ”gravarna” och i andra finns endast några få gram ben, men det finns också anläggningar med stora benmängder och flera bengömmor. Korrelationen mellan benmängder och det som skulle kunna ses som statussymboler är inte uppenbar i materialet.

De till storleken dominerande anläggningarna har visserligen ibland större mängder ben och mer frekvent förekomst av bronsföremål i anslutning till bende-positionerna (Thedéen 2004:173), vilket skulle kunna ses som ett tecken på status. Dock har flera av dessa snarast karaktären av rösen med flera olika bengömmor, medan andra av de anläggningar som

är av avsevärd storlek är helt bentomma. Mycket oansenliga stensättningar kan innehålla de allra största benmängderna på en plats (exempel på dessa företeelser finns i Knape & Ringqvist 1975). Exempel finns också där två daterade bengömmor inom samma anläggning resulterat i dateringar med flera seklers diskrepans, utan att detta alls kunde ses stratigrafiskt (Eklund *et al.* 2012:82). Dessutom är det svårt att upptäcka mönster vid traditionella frågeställningar kring de hypotetiska familjemedlemmarnas ålder, kön och status uttryckt i benmängd, stenkonstruktion eller gravgods (t ex Feldt 2005:25; Blom & Mattsson 2007; Dutra Leivas 2007; Eklund *et al.* 2012). Ytterligare ett faktum som svårligen passar in i bilden av ”gårdsgravfält” är att anläggningarna ofta är mycket få till antalet, utslaget på de antal år som platsens dateringar ringar in (t ex Karlenby 2011:105; Eklund *et al.* 2012; Wranning 2016). Det finns helt enkelt för få begravda för att motsvara en familj, och inga analysresultat tyder på att vissa kategorier (ålder eller kön) varit speciellt utvalda att gravläggas på gravfältet.

Det ”yttre gravskicket” lämnar alltså en hel del övrigt att önska avseende möjligheten att studera sociala strukturer. När det gäller de tolkningar av hanterandet av de döda som ses i ”det inre gravskicket” har handhavande av kroppen problematiserats. Kremeringsritualen och dess konnotationer till fragmentering, återfödelse och fruktbahetskult har fått en dominerande ställning i diskussionen. Det har antagligen varit så att kremeringen i sig varit en mycket viktig händelse och handling för de inblandade och utförandet av stor betydelse för de eskatologiska uppfattningarna. Det existerar dock både obrända ben och stora benmängder i materialet, vid sidan av de små fragmenterade bengömmorna och den stora variationen har nedtonats eller inte alls behandlats i tolkningarna.

Ett bestående intryck i arbetet med analysperiodens gravmaterial är att man som arkeolog, djupt rotad i nutiden och den arkeologiska vetenskapliga begreppsvärlden, blir ständigt förvånad. Analysperiodens praktiker innehåller anomalier – saker som inte passar in, mönster som bryts, företeelser som tycks helt unika, och sådana som är svåra att beskriva med arkeologisk terminologi. Från en oväntad skelettgrav invid krönröset vid Brillinge i Vaksala 1957, till djurbenen i stensättningarna vid Åbrunna i Haninge 1997 (där det, om det rör sig om gravar, borde ha varit människoben!) till de hopbuntade, obrända lårbenen av människa i Varsta i Uppland och den ensamma bronsnålen i mitten av en stor bentom stensättning i Tystberga: analysperioden förvånar, och fascinerar (Magnusson & Sundqvist 1957; Knape & Ringqvist 1975; Strucke & Perming 1997; Becker *et al.* 2005).

Trots förvåning och svårighet att fånga in materialet i förståeliga kategorier behöver vi begrepp och ordning i tillvaron för att göra den begriplig.

Det är viktigt att välja den begreppsvärld och försöka hitta den ordning som passar materialet bäst. Att hålla fast vid idén om monumentet – graven – individen, trots att materialet inte svarar mot de ställda frågorna, och att konstruera förklaringar utan stöd i källmaterialet till förväntningar som inte infrias (bentomma ”gravar”) framstår som ad hoc-resonemang.

Svaren på de frågor som hittills ställts till källmaterialet kan alltså i någon mån sorteras under uttrycket ”som man frågar får man svar” – och självfallet gäller det även de frågor som kommer att ställas i detta arbete. Jag menar dock att när det gäller just denna tidsperiod och de teman som diskuteras är frågor och svar i arkeologisk forskning generellt inte på ett tydligt sätt kopplade till det föreliggande källmaterialet. En anledning till detta ligger förstås i Ljungqvist & Victors kommentar i avrapporteringen av E4-projektet som citerades i början av detta kapitel; ”Vi har idag relativt liten kunskap om gravar och deras användning och funktion under bronsåldern” (2007:19).

I dagsläget ger denna insikt ett paradoxalt förhållande till tolkningar. Vi vet att det finns ett stort obearbetat källmaterial som tycks skilja sig från det sydsandinaviska från samma tid. De tolkningar som ändå görs måste trots detta speglas mot den stora berättelsen om den skandinaviska bronsåldern, vilken med sitt hövdingadöme och sin soldyrkande kosmologi är närmast ett forskningsparadigm, baserat på det sydsandinaviska materialet (Kaul 2004; Kristiansen och Larsson 2005). Ett annat angreppssätt har varit att göra nedslag i materialet och lyfta diskussionen till ett analogiresonemang, där man istället för att använda samtiden som analogi lyfter långväga likheter och samband som möjlig förklaringsmodell (Kaliff 2007). Diskussion om vårt inbyggda analogitänkande är mycket viktig och öppnar för nya intressanta synsätt på materiella lämningar, men den kan svårligen säga något mer specifikt om hur människor just här uppfattade sin tillvaro under bronsåldern.

Det jag uppfattar som ett problem med de ställda frågorna och tolkningarna ligger alltså i en kombination av två skalnivåer. Inom ramen för uppdragsarkeologiska undersökningar framkommer de fornlämningar som ligger inom exploateringsområdet, som ibland endast består av en smal infrastrukturkorridor. Enskilda detaljer i denna ofullständiga bild måste sedan relateras till tolkningar som baseras på ett generaliserat material i en annan del av Skandinavien (eller i långväga analogier). De problem med tidsfästande av materialet som skisserats ovan är också en del i varför tolkningar av samhälle och ideologi under bronsålder – äldsta järnålder har måst tecknas med hög abstraktions- och generaliseringsgrad i ett storskaligt perspektiv.

De arkeologiska tolkningarna av bronsåldern och äldsta järnåldern i östra Mellansverige kommer ur ett material fullt av märkligheter, av oss förankrat i en begreppsvärld, skapad i nutid, som är omöjlig att helt frigöra sig ifrån. Med inspiration i relationella och begreppskritiska perspektiv ställs i detta avhandlingsarbete några nya frågor till källmaterialet och nya kategoriseringar prövas. Den viktigaste premissen anser jag är att försöka acceptera materialet för vad det faktiskt är – stenkonstruktioner som ibland innehåller depositioner av brända ben av människa, men ibland inte gör det. Vad dessa praktiker med sten och ben uttrycker är inte möjligt att sortera i två skilda kategorier, en religiös och en social, vilka motsvaras av ett inre respektive ett yttre gravskick. Istället måste materialet ses som ett sammanhållet idékomplex, ett förhållningssätt till skapandet av platser där man med variation i handlingar hanterar dödens materialitet. Hur denna variation kan förstås diskuteras i avhandlingen. *Anomalier* däremot, är spännande och kan öppna ögonen för nya infallsvinklar på materialet, men de är troligtvis ofta något som skapas i vårt arkeologiska betraktande öga.

Avhandlingens källmaterial

I delkapitlet "*Tydlig gravgömma saknas...*" ovan berördes kortfattat att de undersökta anläggningar och fornlämningslokaler som kopplas till hantelande av de döda under den aktuella perioden är av relativt skilda karaktärer och möjligen kan beskrivas genom ett slags spektrum från det diffusa och undanglidande, till det tydliga och expressiva, både vad gäller hanteringen av kvarlevor och utnyttjandet av landskapet.

Att förstå den variation som kan ses i materialet och försöka belysa temporalitet i termer av minnespraktiker och förändring har också ovan presenterats som centrala frågeställningar. Med detta i åtanke ser jag det som en god utgångspunkt att som studiematerial välja platser som ringar in just det spektrum som kan anas. Jag har valt två fallstudier av detta slag för att ge möjlighet till en detaljerad studie av det individnära, d v s de handlingar, minnespraktiker och associationer som dessa platser framväxt kan belysa.

Valet av just dessa gravfältlokaler är resultatet av en genomgång av tillgängligt undersökt material med till analysperioden daterade stenkonstruktioner från Södermanland och Uppland. Sökprocessen har utgjorts dels av inhämtande av referenser ur tidigare sammanställningar och forskningshistoriska texter (Ambrosiani 1964; Hyenstrand 1966; Damell 1985; Thedéen 2004; Feldt 2005; Ljungqvist & Victor 2007), dels av sökning i nyare fältarkeologiskt rapportmaterial från de undersökande aktörerna

och via VITALIS (Vitterhetsakademiens digitala bibliotekskatalog). Vidare har en fullständig genomsökning av arkivmaterial från socknar i anslutning till de utvalda fallstudielokalerna gjorts i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Alla lokaler som har identifierats i sökprocessen med indikerat innehåll av fyndposter med ben och/eller stenkonstruktioner med ^{14}C -dateringar eller uppskattade dateringar inom intervallet yngre bronsålder-förromersk järnålder har framtagits som tryckt rapport och studerats. Fullständigt dokumentationsmaterial, framför allt från undersökningar utförda före 1970-talet (då UV:s tryckta rapportserie blev praxis) och lokaler som undersökts under 1960–1970-talet och anses som särskilt intressanta, har studerats i ATA. Det är dock inte vare sig möjligt eller relevant för mina frågeställningar och teoretiska ingångar att använda allt undersökt material i avhandlingens analyser.

Eftersom inte alla enskilda socknar i Södermanland och Uppland genomsköts i ATA gör studien inte anspråk på att ha fullständig insikt i det undersökta materialet i dessa landskap. Däremot är det min uppfattning att en majoritet av möjligt undersökt material med uppskattad datering till den aktuella perioden har inringats, och att det sammantaget givit mig en god bild av både det material som undersökts och de arkeologiska förhållnings-sätt som applicerats på detsamma sedan Salins första "bronsåldersgrafvar" i Alunda socken för ett och ett kvarts sekel sedan. Den arkeologiska fältdokumentationen och rapporterna från hela 1900-talet och 2000-talet är givetvis av skiftande kvalitet och har olika detaljgrad. Olika frågeställningar har varit aktuella vid olika tidpunkter och i olika kunskapslägen under detta dryga sekel. Möjligheterna till naturvetenskapliga analyser har kommit relativt sent in i den arkeologiska praktiken. I material från första halvan av 1900-talet finns generellt inte osteologiska analyser utförda, det fanns inte möjlighet till ^{14}C -dateringar och ibland saknas uppgifter om var i anläggningarna fynd har framkommit. Inte heller finns uppgifter om undersökningsmetodik (rensning, sållning o s v), något som är särskilt viktigt vad gäller anläggningar där det (som vi idag vet) kan förväntas mycket små och fragmentariska benfynd. Detta påverkar givetvis materialets användbarhet idag.

Vidare är själva undersökningssituationerna av vikt. De stora avbaningarna inför infrastrukturprojekt under senare delen av 1900-talet gav ny kunskap om att många anläggningar är osynliga i markytan och framkommer först vid avbaning. I ett tidigare skede lades schaktkanterna ofta nära de synliga anläggningarna vilket också innebär ett stort källkritiskt problem i studerandet av hela miljöer. Dessa faktorer innebär dock inte

alltid att det tidiga materialet är oanvändbart. I flera fall är ritningar och fotografier från tiden fram till ca 1975 just för mitt arbete helt överlägsna de publicerade rapporterna från 1990- och början av 2000-talet. Schematiska bilder av en digitalt inmätt verklighet, utvald av de undersökande arkeologerna, och brist på både lodfotografier och andra fotografier gör det mycket svårt att sätta sig in i en plats karaktär före undersökningen. De avbaningar för infrastrukturprojekt som dominerar de senaste årens undersökningar tar inte heller hänsyn till fornlämningsars rumsliga utbredning. Undersökningsschakten skär exakt den av exploatören berörda ytan, vilket självfallet resulterar i att icke representativa delar av större fornlämningsområden undersöks och det blir mycket svårt att förstå platserna både vad gäller deras datering och vilka aktiviteter som de rymmer.

I materialet från Södermanland och Uppland finns exempel på ensamliggande eller parvis förekommande tomma eller benförande stenkonstruktioner (exempelvis i Kista, se Glöde 1996). Det finns benfattiga eller helt bentomma "gravfält" med stensamlingar, "blockgravar", och/eller diffusa stensamlingar eller stenmattor, exempelvis vid Karby i Täby (Engström & Pettersson 2005) Gärtuna i Östertälje (Appelgren & Renck 2006), Valla i Ösmo (Appelgren 2007) och Inhåleskullen i Vaksala (Seiler & Appelgren 2012). Det finns också mer arkitektoniskt tydliga "gravfält" med välavgränsade anläggningar, exempelvis vid Portugal på Adelsö (Rydh 1936), Åsby i Fors (Damell 1985) eller Älby i Ösmo (Ambrosiani 1964). Se även slutet av detta delkapitel för ytterligare exempel på sådana. Det finns så k "rituella kullar" och hägnader med rösen, skärvtenshögar, "kulthus" och en uppsjö av anläggningar. Sådana större komplexa lokaler finns bland annat i Broby (Schönbeck 1959), Odensala (Olausson 1995), Ryssgärdet (Eriksson *et al.* 2008), Nibble (Artursson *et al.* 2011), Sommaränge skog (Forsman & Victor 2007), Sjurån (Andersson 2005) och Skeke i Uppland (Larsson 2014) och Galtbacken i Södermanland (Dunér & Evanni 2002). Det finns platser där stenkonstruktioner från analysperioden återfunnits tillsammans med anläggningar från senare delar av järnåldern (t ex Åkra i Lästringe [Tesch 1975], Hästhagen i Östertälje [Elfstrand 1985], och Skavsta i St:Nicolai [Olausson 1994]) och även unikum som de stora Jordbro- och Åbygravfälten med flera hundra anläggningar som börjat brukas i slutet av bronsåldern och fortsätter in i järnåldern (Äijä 1994b, 1998).

Det tycks vara så att man under samma period i samma region parallellt rört sig med flera uttryck, eller flera skalnivåer, i hanteringen av sten och ben (och de andra källmaterial som ibland återfinns på dessa platser). Vissa gemensamma nämnare finns dock – ansamlandet av sten, frekvent

lokalisering till topografiska höjdlägen, och det vi uppfattar som fragmentering: materialets knapphet och/eller trasighet.

De två fallstudielokaler jag valt är RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken (undersökt 1969-70 av RAÄ, UV [Knape & Ringquist 1975]) och RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken (undersökt 2007 av Societas Archaeologica Upsaliensis [SAU] [Eklund *et al.* 2012]). Dessa två anser jag vara särskilt lämpade ur flera aspekter. De mest uppenbara likheterna dem emellan är att de utgör undersökta sörmländska fornlämningslokaler som antikvariskt benämns *gravfält*, de är av jämförbar storlek (fig. 2.7), belägna på höjdsträckningar i landskapet, med dateringar i huvudsak från yngre bronsålder till äldre förromersk järnålder. De är belägna endast ett tiotal kilometer från varandra i samma landskapsrum i södra Södermanland. Dessa likheter ger både ett gott underlag för studier av eventuella mönster i praktiker i just denna del av landet, och möjlighet att diskutera vilka likheter och skillnader som finns på denna skalnivå.

Båda fallstudielokalerna är undersökta fackmässigt med mycket god dokumentation tillgänglig. De anses båda som väl avgränsade och undersökta i sin helhet. Att fyrtio år förflutit mellan de två undersökningarna ses inte i första hand som en nackdel. I båda rapporterna finns redovisning av fältmetoder och det är därför fullt möjligt att i studien anlägga ett källkritiskt perspektiv. Samma fältarkeologiska terminologi används i båda rapporterna.

Idag utförs en betydligt större mängd naturvetenskapliga analyser (exempelvis ^{14}C -analyser, analyser av keramik, metallografiska analyser, och i fallet Påljunghage även kisel-fossilanalyser av malstenar) och fältundersökningsmetoderna redovisas i större detalj än under 1970-talet. Dessutom innehåller avrapporteringen en integrerad del vetenskaplig diskussion och tolkning av den undersökta platsen ur en rad aspekter. Avrapporteringen av den tidiga undersökningen anses även den som fullgod för avhandlingens syften, då praxis under 1970-talet var utförandet av detaljerade anläggningsbeskrivningar med fotografier och fyndplaner. En stor fördel är också att jag genom att välja ett nyligen undersökt material har haft möjlighet att föra dialog med arkeologerna vid SAU, ställa frågor om deras intryck och fått tillgång till originalfotografier och detaljerade data från undersökningarna vid Påljunghage. Vidare har nya osteologiska analyser och ^{14}C -dateringar av materialet från Rogsta utförts inom ramen för avhandlingsarbetet. Jag har kunnat rikta valet av analyser både utifrån mina frågeställningar och den information som finns i motsvarande analysresultat från Påljunghage. Fallstudielokalerna presenteras närmare i kapitel 4.

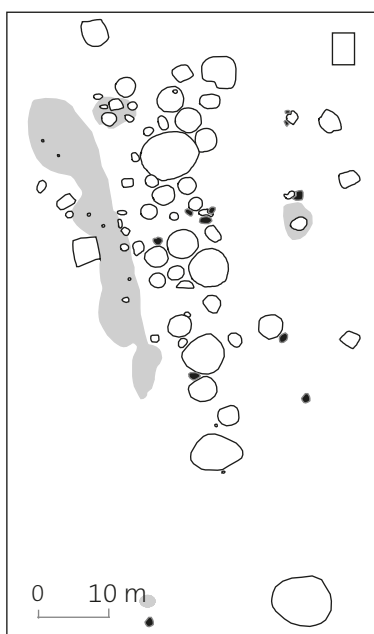

Fig. 2.7. De två fallstudielokalerna, RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken (ovan, bearbetad efter Eklund et al. 2012.) och RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken (till vänster, bearbetad efter Knape & Ringquist 1975). Planerna återgivna med samma skala för god jämförbarhet. Lokalerna presenteras närmare i kapitel 4.

Valet av just denna typ av lokal baserar sig på avhandlingens syfte och frågeställningar. Båda lokalerna innehåller hela skalan i det ovan nämnda spektrumet av praktiker kring stenkonstruktioner och bendepositioner. Båda lokalerna innehåller stenkonstruktioner av olika typer (stensättningar) med större och mindre deponeringar av kremerade människoben, keramik, harts och i vissa fall bronsföremål, daterade till yngre bronsålder, och i något fall även järnföremål. Båda lokalerna innehåller också stenkonstruktioner som helt saknar ben- och fyndmaterial.

I källmaterialet från Södermanland och Uppland finns ett antal platser som i hög grad liknar fallstudielokalerna. Några exempel där stor samstämmighet både i struktur och i olika detaljer kan ses är ”gravfälten” vid Hallunda och Älvesta i Botkyrka (Jaanusson 1975a,b; Bennett 1976), Plaisiren i Spånga (Laurén 1969), Valsta i Norrsunda (Hed Jakobsson & Lindblom 2012), Eksåg i Härad (Dunér *et al.* 1998), Skärgårdsstad i Österåker (Äijä 1994a) och Herresta i Järfälla (Lindblom & Spijkerman 2009).

Ett drag som är gemensamt för dessa platser är en struktur av större ”dominerande” stenkonstruktioner, omgivna av mindre sådana, och med avgränsningar av rummet i form av ”stenmattor” eller stensträngar. Vidare visar samtliga de ovan nämnda lokalerna det spektrum av både stenkonstruktioner och bendepositioner som spänner från det mycket tydliga, till det mycket otydliga.

Efter min genomgång av källmaterialet menar jag att det även går att ana en liknande struktur bland vissa andra lokaler som vid första anblicken tycks väsensskilda. Exempelvis är de så kallade ”tomma gravfälten” i flera fall topografiskt belägna i lägen motsvarande de lägen där vi finner de ”tomma gravarna” på lokaler likt de ovanstående. Här finns potential för ytterligare studier.

3. Ingångar till gravrum? Teoretiska och metodiska utgångspunkter

”Connecting the dots”

Under doktorandtiden arbetade jag en period som antikvarie vid Kultur- och fritidsförvaltningen i Haninge kommun. I uppdraget ingick att formulera och förmedla information om gravfältsmiljöer. I relation till det pågående avhandlingsarbetet kom detta att bli ett mycket konkret användbart exempel. Jag fick tillfälle att reflektera kring vilka tolkningar av det förflutna som arkeologin förmedlar till världen utanför det arkeologiska fältet, vilka kunskapsteoretiska bottnar tolkningarna har och i vilka arkeologiska kontexter de skapats. Under samma tidsperiod, sommaren 2012, visade konsthallen i Haninge kulturhus utställningen *Connecting the dots* av Lisa Jeannin och Rolf Schuurmans. De flesta har som barn dragit streck mellan tryckta numrerade prickar på ett papper – från ettan till tvåan, till trean och så vidare – fram till resultatet då en figur framträder på papperet där det tidigare var en mängd prickar till synes i en enda röra. I Haninge kulturhus fanns inga siffror vid prickarna. Figurer, och berättelser till figurerna, skapades istället av barn från en grundskola i närheten, genom att streck drogs mellan prickar helt utan vägledning, i en kreativ skapandeprocess. En stor ”spindel” i konsthallens tak vävde samman berättelserna till ett nät som länkade framåt och bakåt i tiden och hade rollen att visa på de större sammanhang i vilka alla människor ingår.

Utställningen blev, med detta uttalade fokus på att lyfta fram sammanhang och mänskliga historier, också något av en arkeologisk tankefigur för mig. I den arkeologi som syftar till att förstå ett förhistoriskt material finns en yta av spridda och fragmenterade punkter att utgå ifrån – kanske ett oupptäckt mönster, säkert ett virrvarr av möjliga trådar – och en möjlighet

att ur denna yta med olika angreppssätt locka fram figurer som kan te sig mer eller mindre begripliga. I dag menar de flesta arkeologer att vi har en hel del "siffror", mer eller mindre fasta punkter av kunskap att luta oss mot och arbeta vidare ifrån, som kan placeras ut i det arkeologiska projektet för att förstå skeenden och företeelser i förhistorien. Jag ansluter mig till en sådan uppfattning. Vid varje försök att ta fram en figur måste ändå varje punkt, varje draget streck åtföljas av en rad ställningstaganden. Vad är viktigt? Vad vill jag veta? Är dessa punkter verkligen de mest relevanta för att nå den figur jag söker? Stämmer de punkter jag lutar mig mot? När och varför blev de ditsatta? Har punkter flyttats eller försvunnit under tidens gång? Är verkligen en symmetrisk och skarp figur ett troligt resultat, en önskan eller kanske inte ens önskvärd? Hur styr dessa frågor arbetet?

Här i kapitel 3 formuleras den teoretiska och metodiska grund på vilken avhandlingens analyser, tolkningar och diskussioner vilar. Kapitlet inleds med några nedslag i hur arkeologins teoretiska diskussion ser ut i skrivande stund, i mitten av 2010-talet. Därefter förs ett resonemang som ringar in och diskuterar de teoribildningar som jag ser som relevanta i avhandlingen. Vidare följer tre tematiska delkapitel vilka fokuserar på olika teoretiska och metodiska infallsvinklar på de teman jag ser som centrala för avhandlingen. Det första diskuterar gravarkeologi: variation, individualitet/identitet, fragment och olika slags materiell kultur i relation till hanterandet av döden. Det andra behandlar materiell kultur i relation till tid och minne. Det tredje behandlar problemet med begreppsvärld och förståelse. Slutligen formuleras avhandlingsarbetets metodiska grund utifrån de resonemang som förts i kapitlet satta i relation till källmaterialet.

Under det senaste decenniet har den teoretiska diskussionen inom den skandinaviska och västeuropeiska arkeologin på många håll inneburit en debatt kring, en kritik av och ett sökande efter vägar vidare från den postprocessuella strömning (eller snarare det teoripluralistiska knippe postprocessuella strömningar) som dominerat arkeologin sedan 1980-talets mitt (med centrala texter som t ex Hodder 1982, 1986; Shanks & Tilley 1987). Några exempel på kritik som framförts mot den postprocessuella arkeologin är att denna, trots sin kontextuella natur, har inneburit allt för långtgående generaliseringar av mening (Jones 2012:6), och att mening såsom inskrivet och läsbart i tingen enligt postprocessualismen inte frigit sig från den moderna västerländska dualiteten sinne–materiell värld (t ex Alberti *et al.* 2013; Watts 2013). Tingen menar man har fått fungera som oreflekterade representationer av socialt och kulturellt liv, översatta genom de sociologiska teoribildningar som sedan länge inom arkeologin i hög

grad lånats av Pierre Bourdieu och Anthony Giddens (Jones 2012:6; Fowler 2013:2). Vidare har postprocessuella forskare, trots kritiska, postkoloniala och feministiska inslag, kritiserats för att inte tillräckligt ha problematiserat sin egen position, sin situerade blick på förhistorien (t ex Brück 2005; Hamilakis 2013 för kritik av det fenomenologiska postprocessuella perspektivet; Wylie 2007 för en feministisk kritik).

Ytterligare ett centralt tema i den teoretiska diskussionen är frågan kring huruvida postprocessualismen hittills innehållit ett alltför stort mått arkeologisk disciplinär ängslighet. Det har framförts att teoretiska perspektiv under de sista decennierna lånats från andra humanistiska fält för att appliceras på ett arkeologiskt material, och att arkeologin inte har haft modet att stå upp för möjligheten att på egna ben teoretisera kring sina egna kärnområden; tingen och tiden. Explicit *arkeologiska* teoretiska perspektiv på materiell kultur efterlyses nu (t ex Knappett 2005:1-3; Edgeworth 2012; Gonzales Ruibal 2013). Detta innebär något av en paradox. Att fästa studiet av det mänskliga vid särskilt arkeologiska perspektiv måste också oundvikligen medföra att sätta ljuset på just den arkeologiska blicken på förhistorien. Det betyder att flera konstruerade ramverk måste diskuteras. Arkeologin – med tingen och tiden som studieobjekt – är trots allt en modern konstruktion. Med Thomsens treperiodssystem och Oscar Montelius typologisk-kronologiska studier i arkeologins barndom befestes förhistoriens perioder. Tiden fästes vid tingen (eller tvärtom!) genom materialen sten, brons och järn (Thomsen 1836; Montelius 1885). Ett ramverk var därmed satt för att betrakta tiden och dess skiftande kulturer på avstånd. Detta kunde visualiseras med tingen utplacerade längs en tidsaxel i en kulturhistorisk arkeologi där det tycktes som om tingen utvecklades ur sig själva – varje typ med sin egen utbredning, sin egen uppgång och degenerering, nästan utan någon mänsklig inblandning.

Man kan närmast beskriva inslaget av agerande och upplevande människor i arkeologin som något senkommet. Från den kulturhistoriska ting-arkeologin, via den processuella ekodeterminismen och systemteorin till slutligen det postprocessuella sociologi- och symbolparadigmet med generaliserande läsningar av materiell kultur: arkeologin har ofta sett världen i ett ovanifrån-perspektiv där generella idéer fått gå före de partikulära handlingarna och upplevelserna. Detta förhållande problematiseras nu i högre grad än tidigare och så även i denna studie.

Diskussionen om arkeologins särart och dess teoretiska möjligheter går hand i hand med den s k ”materiella vändningen” inom humanistisk teori (t ex Olsen 2010; Jones 2012; González Ruibal 2013). Istället för den

postprocessuella läsningen av tingen som symboliskt laddade representationer av tankegods förespråkas nu perspektiv som diskuterar materialiteten i sig, med dess fysiska egenskaper, verkan, ingående i nätverk och agens (t ex Hamilakis 2013). Ett huvudspår i den materiella vändningen är att studiet av relationen mellan ting och människor bör genomsyras av en förståelse för människor och ting som ej ontologiskt åtskilda entiteter utan i ett ständigt samspel (Jones 2012:35; Hamilakis 2013:9). Ytterligare ett viktigt spår i denna diskussion som tydligt knyter an till arkeologins väsen är att *tid* i högre grad teoretiseras. Allt oftare betonas det arkeologiska materialets ”multi-temporalitet” (Hamilakis 2013:5,14). En annan aktuell diskussion med bäring på tid och det arkeologiska materialets beständighet rör begreppet *minne*. Richard Bradleys *The Past in Prehistoric Societies* (2002) poängterar det faktum att varje samhälle har sin egen historia och bär på, använder och omskapar sina egna materiella minnen (ytterligare exempel är Berggren *et al.* 2004; Jones 2007; Mills & Walker 2008; Hållans Stenholm 2012).

I denna diskussion om tingen i förhållande till det mänskliga och till tidens gång finns nu också inslag av ifrågasättande av den arkeologiska ordningen, d v s kategoriseringen av artefakter och fornlämningar i typ och i specifika tidsperioder. Den arkeologiskt formulerade kategoriseringen av förhistorien menar man är ett skapande av en fiktiv förhistorisk verklighet snarare än beskrivandet av en reell sådan (t ex Jones 2001, 2007; Frieman 2012). Istället för en förhistoria med en nåbar ordning som kan studeras med hjälp av empiriska studier av kontext förespråkas nu ett bejakande av den materiella världens kaotiska, hybridiserande och fragmenterade karaktär (Jones 2012; González Ruibal 2013).

Det starka betonandet av tiden och tingen i den teoretiska diskussion som nu förs drar liksom postprocessualismen i flera olika riktningar, men två huvudfåror kan urskiljas. En av dessa, med rötter i den postprocessuella kritiska arkeologin (jfr Shanks & Tilley 1987) menar att tolkningar av det förflutna alltid i realiteten innebär speglingar av vår egen tid och endast ska ses som sådana, eller som ett studium av de ting som genom sin materiella konstitution överlevt till idag och därmed är ett studium av samtidens palimpsest (Olivier 2011:70). Den andra vägen är en fortsatt tro på det arkeologiska projektets potential att nå en ökad kunskap om och förståelse för det förflutna genom reflexiva sätt att tänka kring både tingen, tiden och människors relation till dessa storheter. En sådan inställning har i dag flera företrädare som talar om en relationell syn och väg till mening, en syn som ger materialet – tingen – företräde samtidigt som studiet rör sig mot

en möjlighet till det föränderliga och öppna, både vad gäller materialets mening och dess utsträckning i tid (Jones 2012:186; Fowler 2013). Det är längs denna sistnämnda väg föreliggande avhandlingsarbete har tillkommit. Jag ser det arkeologiska projektet som ett studium av materiell kultur som existerar i dag men skapades i en avlägsen dåtid och därför i förlängningen kan säga något om människors handlingar och handlingarnas sammanhang för tre tusen år sedan. Liksom alla studier på avstånd sker detta från en situerad position och genom ett antal tidsbundna och terminologiska, *arkeologiska* filter. En viktig fråga är självfallet hur dessa filter ska hanteras och detta diskuteras i de följande avsnitten.

Som doktorand i mitten av 2010-talet ser jag att de teman som just nu genomsyrar den teoretiska debatten och som beskrivits ovan också avspglas i mitt eget arbete. I mina teoretiska ställningstaganden lutar jag mig mot den samtida anglosaxiska forskarvärlden och har tagit fasta på resonemang som förs av exempelvis Joanna Brück, John Chapman, Chris Fowler, Andrew Jones och Gavin Lucas. Utan någon explicit avsikt att delta i diskussionen om det postprocessuella arvet har arbetet med mina frågeställningar kommit att röra sig just kring arkeologin som praktik, med dess språkbruk och kategoriseringar, kring förhistoriens materiella kaos, med fragmentering och mönster eller avsaknad av mönster, samt hur vi kan förstå temporalitet i ett arkeologiskt material. Dessa teman är mina första prickar med fastslagna siffror, där min arkeologiska figur ska ta form.

Arkeologi mellan ting och människor

Den stora och den lilla bronsåldern

De två perspektiv som brukar anläggas på gravmaterial från bronsåldern – det som inriktar sig på samhällsstruktur och social status och det som söker religiösa och eskatologiska föreställningar – har det gemensamt att de ofta rör sig på (eller anknyter till) arkeologins allra högsta skalnivå, geografiskt såväl som teoretiskt. "Det stora narrativet" är ett vedertaget begrepp inom bronsåldersforskningen (t ex Anfinset & Wrigglesworth 2012:2) och innebär en historieskrivning som i grunden bottnar i Thomsens och Montelius indelning av tiden och därmed även de arkeologiska kulturerna i materialbaserade perioder. Bronset blir i detta narrativ vid senneolitikums slut katalysator för en samhällsförändring i södra Skandinavien, där långväga handelsnätverk över hela den europeiska kontinenten efterfrågar råvaror till den nya legeringen. En ökad social stratifiering i bronshandelns spår tar sig uttryck i hövdingadömen och centralområden med stora gravhögar,

prestigeföremål och krigarsymbolik. Denna bild av bronsåldern är i hög grad resultatet av kulturhistoriska och processuella studier av utbredningen av föremål och fornlämningar (t ex Baudou 1960; Larsson 1986; Wigren 1987; Kristiansen 1998; Kristiansen & Larsson 2005). Trots att den processuella arkeologins glansdagar ligger flera decennier tillbaka i tiden upprätthålls och aktualiseras ständigt det stora narrativet som ett i princip vedertaget ramverk i dagens bronsåldersforskning (t ex Victor 2002; Kristiansen & Larsson 2005; Earle & Kristiansen 2010; Karlenby 2011; Reiter *et al.* 2014).

I det stora narrativet om den skandinaviska bronsåldern ingår, utöver ett starkt fokus på råvaruhandel och uppkomsten av stratifierade samhällen, även en relativt detaljerad konsensus om hur en religiös/rituell sfär under perioden kan förstås. Bronsåldersarkeologin har kanske mer än något annat kronologiskt avgränsat forskningsfält formligen exploderat i symboliska tolkningar under den postprocessuella arkeologin i Skandinavien och kan i det avseendet möjligen till och med benämnas "hyperinterpretativ" (jfr Garrow 2012:104). Hällbilderna, bronsföremålens ikonografi, skeppssättningarna och inte minst de välbevarade ekkistegravarna och storhögarna med sitt komplexa innehåll utgör ett inbjudande material för studier av ritual och religion i postprocessuell anda. Ett exempel är förstås den i dag allmänt vedertagna tolkning av bronsålderns solkult som Flemming Kaul formulerat: narrativet om solens resa över himlen med hjälp av hästen, fisken och ormen (Kaul 1998, 2004, se även exempel på studier av ritual och religion i Kaliff 1997; Goldhahn 1999, 2013; Fredell 2003; Kristiansen & Larsson 2005; Karlenby 2011). Studiet av gravar har i hög grad förskjutits från den processuella fokuseringen på social struktur till det symboliska, religiösa och rituella (t ex Kaliff 1997; Goldhahn 1999, 2013; Notelid 2007), även om sociala identiteter även fortsättningsvis diskuteras (Thedéen 2004; Skogstrand 2005; Svanberg 2007). Den religiösa sfären har ofta förklarats i ett pan-europeiskt, eller indo-europeiskt ljus och stor möda har lagts ned på att försöka identifiera gudomligheter, ritualer och myter med relevans över stora geografiska områden (t ex Kristiansen & Larsson 2005; Kaliff 2007; se Sjögren 2005 för kritik).

De två perspektiven, lokalt respektive interregionalt, utgör i den generella arkeologiska debatten två nästan polariserade ståndpunkter. Lokala perspektiv kritiseras som alltför partikulära och utan förståelse för strukturers inflytande på individers handlingar på lokala plan. Stora narrativ anklagas istället för generalisering och för att ibland lyfta fram aparta företeelser som felaktigt normerande för en hel region eller period. Ett

exempel är bronsålderns danska ekkistegravar, vilka är få i relation till en dåtida befolkning, och tycks ha tillkommit under en mycket kort tidsperiod i relation till den bronsålder de står som ledtyp för (Fahlander 2003:18f, 2013:639). Kristin Armstrong Oma (2012) skriver i en artikel i antologin *Local Societies in Bronze Age Northern Europe* om skillnader mellan den stora berättelsen och de mer lokalt fokuserade studierna i bronsåldersforskningen. Den stora berättelsens forskare, menar hon, har fokuserat på en pan-europeisk mytologi, religion och ritual, de är ”fun and exhilarating” (2012:71) men saknar stark förankring i källmaterialet. Vidare fokuserar de ensidigt på likheter över stora områden utan att uppmärksamma skillnaderna (jfr även Sjögren 2005). Småskaliga studier har enligt Armstrong Oma främst fokuserat på vardagslivet och är ofta både teoretiskt och empiriskt välgrundade men av mindre generellt intresse då de är alltför lokalt förankrade (Armstrong Oma 2012:71-72).

Trots den långtgående dualismen i bronsåldersforskningens intresseområden är makroperspektivet ständigt närvarande. Även när man explicit säger sig vilja studera lokala samhällen eller enskilda lokaler relateras dessa ofta uttryckligen till det stora narrativet (t ex Karlenby 2011; Anfinset & Wrigglesworth 2012:2-3; Goldhahn 2013; Reiter *et al.* 2014, se dock t ex Arcini *et al.* 2007). Bronsåldersarkeologin rör sig alltså i mångt och mycket mellan tingen och systemteorierna, de etnografiska analogierna och olika sociologiska eller religionsvetenskapliga teorier. I kapitel 2 beskrevs hur även källmaterialet för detta avhandlingsarbete – stenkonstruktioner och bendepositioner från bronsålder och äldsta järnålder – i arkeologisk forskning varit föremål för långtgående tolkningar av religion, eskatologi och samhälle på en övergripande nivå av ”sydskandinavisk bronsålder”. Gravmaterialet har infogats som en pusselbit i det stora symboltyngda narrativet om bronsåldern. Samtidigt framstår det alltmer som både svår-differentierat över tid och märkligt i sin variation och sin avsaknad av såväl gravarkeologiska mönster som benmaterial i de anläggningar som enligt arkeologisk fältterminologi kallas gravar. Pusselbiten tycks inte riktigt ha passning i den stora bilden.

Föreliggande studie vill, istället för att röra sig mellan tingen och det stora bronsåldersnarrativet, ringa in relationerna mellan människor och ting på lokala plan. Detta ställningstagande bygger på ett personligt intresse för de individnära händelserna och företeelserna snarare än förhistoriens *longue durée*. Här finns också en övertygelse att ideologier och strukturer som både styr och förändras av människors handlingar opererar på flera skalnivåer samtidigt och att studier i mikroperspektiv kan visa på

mönster som osynliggörs i större perspektiv (jfr t ex Kyvik 2005; Fahlander 2012:59). Jag menar att man bör fråga sig om det fragmenterade källmaterial som står arkeologin till buds utgör en realistisk grund för de långtgående slutsatser som ibland dras. Jag är enig med Laurent Olivier som ser arkeologin som dömd att studera det ofullständiga och okända och därför också dömd till fabricering (Olivier 2011:31). Han menar att arkeologer paradoxalt nog är fascinerade av att upptäcka det som legat begravt och är okänt, men samtidigt är ivriga att göra det de upptäcker till en del av det som redan är känt, att bygga på de arkeologiska konstruktioner som redan blivit vedertagna "minnen" (2011:31-32, 66). Gavin Lucas skriver: "the distance between the scraps we unearth and the monumental narratives we construct has become so great, and often so black boxed, that it is no wonder that our interpretations sometimes appear vacuous or disconnected to the data" (Lucas 2012:17).

Ställningstagandet att studera källmaterialet i detalj på ett lokalt plan bottenar i den kritik mot makroperspektivet som skisserats ovan. Jag håller med om Oliviers och Lucas invändningar mot de stora generella narrativen men vill inta en mer positiv hållning till arkeologins möjligheter att förstå det förflutna. I denna studie, vilken rör sig på ett lokalt fallstudieplan, är målsättningen att låta materialet komma till tals så långt det är möjligt utan att på analysnivån relatera direkt till "pusslet", d v s förståelsen i det stora narrativet. Jag anlägger utöver det lokala perspektivet också ett mikroperspektiv på materialet, d v s detaljerna i materialet synas så närgånget som möjligt. Mikroperspektivet i studien ska inte uppfattas som synonymt med den mikroarkeologiska inriktning som formulerats av Per Cornell och Fredrik Fahlander (Cornell & Fahlander 2002; Fahlander 2003), men tar fasta på flera av mikroarkeologins grundinställningar till arkeologiskt material och dess möjligheter. Här finns en uttalad ambition att undvika att låsa materialet i determinerande facit från början, och en metod där serier av handlingar och relationer ges stor betydelse för förståelsen. De lokala sammanhangen och deras materiella spår ses som social praktik snarare än som uttryck för specifika kulturella koncept (jfr Fahlander 2003, 2012).

Att närma sig materialet i ett detaljperspektiv snarare än i generaliseringar ser jag alltså som en viktig väg vidare. Ytterligare en viktig aspekt på varför arkeologiska perspektiv, vid sidan av historieskrivning i de stora perspektiven och långa tidsdjupen, bör tillåtas gå nära och lyfta fram variationen i materialet på en individnära nivå är det kunskapsteoretiska och ontologiska arvet från 1900-talets arkeologiska vetenskapshistoria. Det ordnade arkeologiska materialet med klassificerbara mänskliga kulturer

och epoker blev som bekant ytterst problematiskt i händerna på krafter med politiska agendor och har missbrukats för att legitimera uppfattningar om ursprung och statiska, homogena kulturer. Även idag är detta fenomen tydligt. Exempelvis har bronsåldern lyfts fram som en specifikt *européisk* identitetsskapande kultur, i syfte att profilera EU-samarbetet och en europeisk identitet (t ex Gröhn 2004:144-187). Andrew Jones skriver att det vi behöver undersöka är "the awkward, messy and complex character of the prehistoric past" (Jones 2012:5), något som materialet i denna studie inbjuder till. I de följande delavsnitten presenteras hur det arkeologiska perspektivet i föreliggande studie rör sig mellan människor och ting. Med utgångspunkt i källmaterialet snarare än i färdiga narrativ och teorier om samhälle och föreställningsvärld ser jag en *relationell arkeologi* med fokus på *handlingar* i en föränderlig livsvärld som en väg framåt.

Relationell arkeologi – mening i mellanrum

“...focus not on what matter is but what it does...”

Chantal Conneller (2011:19)

Ett s k *relationellt* perspektiv har de senaste åren blivit en alltmer tongivande del av den post-postprocessuella diskussionen om hur materiell kultur kan förstås (t ex Jones 2007; Conneller 2011; Fowler 2013; Watts 2013; Jones & Alberti 2014). En relationell arkeologi innebär framför allt en ståndpunkt där människor och ting istället för representationer av mening utgörs av performativa konstruktioner genom skiftande sammanhang. Materiella ting symboliserar alltså inte i sig föreställningar om hur världen är beskaffad och kan inte läsas som statiska kategorier. Istället är alla delar av det som studeras arkeologiskt, inklusive arkeologerna själva med verktyg och metoder, en del av den verklighet som skapas genom de relationer som uppstår i olika sammanhang och de relationer vi ser i de ting som studeras. Att inta ett relationellt perspektiv betyder att människor, platser, material, ting, idéer o s v *uppstår* genom relationer (Fowler 2013; Jones & Alberti 2014). Dessa relationer i sin tur är beroende av *performativitet* – olika slags egenskaper som *producerar* materialitet. Performativitet är, enligt Andrew Jones (2012), beroende av flera faktorer och innefattar flera olika aspekter av både människor och ting. Han menar att tingen både är ett medium för människors handlingar och har en egen agens i kraft av sin påverkan. Performativa faktorer som påverkar kan vara t ex fysisk skala (stor–liten) och andra sensoriska egenskaper som färg och taktila kvaliteter,

men även fragmenteringsgrad. Människor och ting har därför en ömsesidig påverkan på varandra (Jones 2012:22). Begreppet *performance* som utförd social praktik ska enligt Jones förstås som händelser där vissa aspekter poängteras och andra lämnas utanför, där vissa saker associeras med tidigare *performances* och även pekar framåt, medan även nya inslag kan infattas. *Performance* har alltså möjligheten att både spela på traditioner och att vara nyskapande (2012:23f). Däremot ska *performance* inte förväxlas med ”spektakel” – något teatraliskt, med performativ avsikt, med publik o s v. Den *performance* som diskuteras av Jones ska ses som en *performativ aspekt* som är en del av all mänsklig aktivitet (2012:28).

Relationerna mellan människor och ting kan enligt Chris Fowler diskuteras genom begreppet *assemblage*. Begreppet *assemblage* har vissa likheter med det postprocessuella ”kontext”. Skillnaden består enligt Andrew Jones och Benjamin Alberti (2014:28-30) i att då en kontext i arkeologiska sammanhang vanligtvis ses som ett ramverk eller en behållare för mening, är ett *assemblage* snarare en producent av mening genom sina relationer. Ett *assemblage* kan innehålla både ting, människor, platser och idéer, och ta sig olika form och sammanhang. Med hjälp av exemplet ”klockbägare” förklarar Fowler (2013:23) att en sådan kan ingå i ett visst *assemblage* i ett begravnings-sammanhang tillsammans med en kropp och andra föremål. Dessa entiteter ingår i sin tur i ett *assemblage* av liknande begravingar på samma plats eller i en region. Vidare ingår klockbägaren i ett *assemblage* (corpus) av de klockbägare vi känner till och den är i sig själv ett eget *assemblage* av material, storlek, stil och funktion, som den kan ha gemensamt med andra kärl eller andra föremål som placeras i gravsammanslagning. *Assemblage* som helheter visar på s k ”emergent properties” – framträdande egenskaper med mening – som kan förändras beroende på sammanhang.

I ett relationellt perspektiv är just möjligheten till förändring av mening central. Ett material blir något nytt och annorlunda då dess relationer skiftar (Conneller 2011:19; Fowler 2013:242). Denna poäng utmanar arkeologiska kategoriseringar och öppnar för nya sätt att förstå materialet. Fowler menar också att när arkeologer studerar ett förhistoriskt material – exempelvis praktiker kring hanterande av dödsfall under en viss förhistorisk period – är det en studie av både vad dessa praktiker var i dåtid och vad de är i dag, då de undersöks, genom den arkeologiska praktiken och terminologin (Fowler 2013:6). Detta ser jag som ett både optimistiskt och reflexivt synsätt som inte förkastar existensen av en i någon mån nåbar dåtid, samtidigt som dagens arkeologiska praktik sätts under lupp och blir det filter genom vilket vi ser förhistorien. Den relationella synen är alltså snarast ett

ontologiskt ställningstagande kring vad människor och ting *är*, vilket får konsekvenser i arkeologiska studier. Det utmynnar i ett slags ”mellanrum-mets arkeologi”, med en syn på materialet som påverkar våra arkeologiska kategoriseringar och hur dessa studeras. Istället för en översättning av ett svunnet symbolspråk, studerar analysen ting och människor i relationer och processer, i *assemblages* som genererar och förändrar mening över tid och genom människors handlingar och uppfattningar.

Handlingar istället för symbolik

I ett relationellt perspektiv får alltså symboltyngda kosmologier, religiösa system och övergripande samhällsstrukturer för stunden stå tillbaka för en närmare blick på de faktiska relationerna mellan människor och den omvärld de både levde i och skapade genom att omforma landskapet och omge sig med materiell kultur. En given fråga är huruvida det är möjligt att diskutera människors liv i förhistorien på ett meningsfullt sätt utan att explicit tala om ritualer, religion eller samhällsstruktur. Min utgångspunkt är att det är fullt möjligt, och att sådana studier leder till förståelse på ett annat plan – på materialets villkor och utifrån de spår av handlingar de utgör. En del i det relationella perspektivet är, som nämnts ovan, fokus på människors handlingar.

Handlingsteori är alltsedan Pierre Bourdieus *Outline of a theory of practice* (1977) ett stort humanistiskt och sociologiskt forskningsfält. Framför allt har handlingsteoretiker intresserat sig för förhållandet mellan människa och struktur, och hur dessa i samverkan formar varandra och historien. I ett individnära perspektiv har handlingsteorin lyft fram den socialiserade kroppen, bland annat genom Bourdieus begrepp *habitus*. Habitus betyder, enkelt uttryckt, en inlärd, icke-diskursiv benägenhet att agera på ett visst ”rätt” sätt. Viktigt är att handlingar ofta inte har en bestämd och uttalad mening utan är *doxa* – just inlärdas såsom ”rätt” sätt. Först när en situation, t ex något slags kris, uppstår där doxa behöver ifrågasättas uppstår en *ortodoxi* – en medvetenhet om en klassificerad handling med en viss betydelse. Handlingar genererar däremot också alltid mening med möjlighet till olika betydelser för olika individer och med möjlighet till strategisk manipulation (Bourdieu 1977). Några nyckelinslag i handlingsteori vilka berör detta arbete (och den relationella arkeologin), är att handlingens betydelse skapas i utförandet och i dess relation till tidigare handlingar. Sensoriska upplevelser och deras roll i den sociala konstruktionen av verkligheten är också viktiga. En diskussion kring handlings-teori i arkeologiska sammanhang och en ansats att konsekvent använda sig

av den gör Åsa Berggren (2010) i sin studie av deponeringar i kärret vid Hindbygården i Skåne. I arbetet undviker hon begreppen offer och ritual: ”Vi ska sätta själva handlingen i fokus, den fysiska, kroppsliga och praktiskt utförda handlingen, utan att ta en viss kategorisering av den för given” (Berggren 2010:104). Berggren såväl som exempelvis Yannis Hamilakis (2013:6ff) poängterar att sensoriska upplevelser inte är universella utan kulturellt specifika, men att en väg framåt är att studera likheter och skillnader, associationer och kontraster i möjliga sinnesupplevelser. Båda pekar också på sensoriska upplevelser som centrala för skapandet och upprätthållandet av minnen (Berggren 2010, Hamilakis 2013:6).

I detta arbete innebär den handlingsteoretiska ingången att jag väljer att ta fasta på den handlande kroppen som sådan och spåren efter dess göranden, snarare än ett teoretiskt resonemang kring förståelsen av de handlande människornas agens i relation till större strukturer.

Gravrum? Konstruktioner med fragment av människor och ting

Det är uppenbart att de platser som är i fokus i denna studie förknippats med hanterandet av de döda under analysperioden (ca 1000–300 f Kr). Förekomsten av brända ben av människa i skapade konstruktioner av sten talar ett tydligt språk. När vi översätter detta språk till de begrepp vi vanligen använder oss av i arkeologiska sammanhang – *gravar* och *gravfält* – får vi dock problem med passningen mellan språkbruk och material. När begreppen ställs på sin spets; när ”gravarna” saknar ”begravningar”, när monumenten tycks raserade eller mest liknar naturliga stensamlingar, och ”gravgåvorna” är trasiga... då är det inte lika självklart hur dessa platser ska förstås.

Gravar som arkeologiskt material och gravarkeologisk disciplinhistoria har tematiserats otaliga gånger med skilda infallsvinklar. Några kända exempel från de senaste decennierna som kan ses som goda ingångar till det gravarkeologiska fältets olika teoretiska strömningar är *The Archaeology of Death* (Chapman *et al.* 1981), *The Archaeology of Death and Burial* (Parker Pearson 1999), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial* (Tarlow & Nilsson Stutz 2013). Översikter över hur arkeologiska perspektiv på gravar förändrats i linje med de teoretiska paradigmen som kommit och gått sedan arkeologivetenskapens barndom har på senare år bland annat formulerats av Liv Nilsson Stutz (2003:106-130) och Fredrik Ekengren (2013:173-192) (även t ex Ekengren & Nilsson Stutz 2009:4-13). Det är därför inte min avsikt att i det följande teckna någon

gravarkeologisk-historisk översikt, utan jag hänvisar till de ovan refererade texterna. Jag vill dock lyfta fram några av de företeelser och problem som diskuterats tidigare eller är aktuella i dagens teoretiska diskussion och som är viktiga i relation till källmaterialet i denna studie och de frågeställningar som formulerats. I detta avsnitt diskuteras källmaterialets karaktär i relation till arkeologiska synsätt på företeelser som förknippas med begreppet gravfält – gravar, ritualer, monument, dödens materialitet och de dödas identiteter.

Nutid: arkeologer och gravar

Begreppet ”grav” har i arkeologiska sammanhang länge setts som något relativt oproblematiskt men är nu föremål för en livaktig diskussion och debatt (Kaliff 1997, 2005b, 2007, 2009; Kaliff & Oestigaard 2004; Appelgren & Renck 2007; Engström 2007; Notelid 2007). En grav kan i en grundläggande definition sägas utgöras av en plats där kroppen av en död individ placeras, med eller utan särskild konstruktion och med eller utan föremål. Arkeologihistoriskt har gravar generellt använts som informationskälla där kunskap om kronologier, demografier och ideologier (för att nämna några exempel) kan hämtas. Från Worsaees stipulering av gravar som värdefulla slutna fynd (1843), via den kulturhistoriska arkeologins upptagenhet av att ordna upp förhistorien i definierbara kulturer och tidsepoker (t ex Montelius 1885) och processualismens systembyggande (t ex Saxe 1970; Binford 1971; Chapman et al. 1981) till det postprocessuella symbolik-paradigmet (t ex Hodder 1982; Shanks & Tilley 1987) har gravar innehaft en särställning i det arkeologiska materialet även om frågeställningar, angreppssätt och tolkningar skiftat genom åren. Gravarna är inte bara kontexter som visar direkta fysiska sammanhang tingen emellan och mellan ting och människor, de är också emotionellt laddade möten med resterna av människor från det förflutna, de vars tillvaro vi söker kunskap om genom arkeologin (Fahlander 2003:72; Sofaer 2006:1; Tarlow & Nilsson Stutz 2013:3; Ekengren 2013:173). I dessa möten konfronteras vi på ett påtagligt sätt, inte bara med arkeologiska ting och data, utan också med den mänsklighet och dödlighet som är gemensam för oss och dem. Upplevda beröringspunkter ger kanske fördelar i det arkeologiska arbetet, men det innebär också fallgropar. När vi ser något som upplevs som välbekant och gemensamt blir det lättare att förutsätta vissa likhetstecken mellan deras och vår livsvärld också bortom det basala, mänsklighet och dödlighet. Gravbegreppet måste ses som ett sådant likhetstecken vilket uppmärksammas. Dess status som ”vilorum” har problematiserats i allt

högre grad, inom studier av vitt skilda tidsperioder och regioner. Klavs Randsborgs studie av bronsåldershögar i Danmark (1998), Alison Klevnäs studier av "grave disturbances" under järnåldern i anglo-saxiska England respektive i Skandinavien (Klevnäs 2013, 2016) och flera arbeten om gotländska gropkeramiker (t ex Wallin 2015; Andersson 2016) är exempel på arbeten där graven som "sluten kontext" förpassats till arkeologihistorien.

Vad gäller den tidsperiod och det material som är aktuella i denna studie har Anders Kaliff har i ett flertal publikationer kritiskt diskuterat gravbegreppet (t ex 1997, 2005b, 2007, 2009, även Kaliff & Oestigaard 2004). Med exempel från just yngre bronsålderns benfattiga stensättningsmiljöer visar han hur det arkeologiska operativa gravbegreppet *de facto* är en avancerad tolkning. Arkeologiska lämningar med innehåll av kvarlevor kopplas till det gravbegrepp vi använder för vår samtida begravningspraktik, och ger associationer till de moderna vilorum för de döda som skapas inom den kristna västerländska begravningsstraditionen (se även Engström 2007). När de arkeologiska materialen innehåller märkligheter som inte motsvarar förväntningarna kräver det förklaringar i relation till det arkeologiska gravbegreppet snarare än i relation till materialet. Företeelser som benämns exempelvis "kenotafer" och "gravlika anläggningar" uppkommer *arkeologiskt* i relation till säkra "gravar" och måste förklaras i egenskap av anomalier. Anomalierna har dock uppkommit i arkeologens blick: "En fyndtom grav blir således endast fyndtom med utgångspunkt från den tolkande arkeologens förståelse av vad en grav "ska" innehålla" (Kaliff 2009:26). I denna studie tar jag fasta på Kaliffs inställning till gravbegreppet, och utgår inte ifrån en arkeologiskt skapad kategori lämningar – "gravar" – utan ifrån de spår av handlingar som återfinns på platser där rester av de döda återfinns.

Vid sidan av denna gravbegreppsdiskussion, som förs i relation till de anläggningar som uppfattas som gravmonument (där de dödas kvarlevor "borde" vara), finns ytterligare ett relevant begreppsligt problem med hantelandet av de döda i olika förhistoriska sammanhang. Rester av de döda från vissa regioner och perioder återfinns ibland i kontexter som inte motsvarar det som uppfattas som gravar. De återfinns även i anläggningar i sammanhang som brukar betecknas "boplatser", t ex i skärvstenhögar, stolphål, brunnar och gropar. Bronsåldern i Mellansverige är en sådan tid och region (Rundqvist 1994; Thedéen 2004; Eriksson 2005; Nøge 2009). Gällande skärvstenshögar har studier i första hand diskuterat dessas status som rituellt och/eller profan lämning och som arkeologisk kategori (Rundqvist 1994; Thedéen 2004; Nøge 2009). Thomas Eriksson ser kannibalism som

en möjlig förklaring till förekomsten av obrända ben i vissa sammanhang där de påträffats. Han poängterar samtidigt att den hantering av de dödas ben, såväl brända som obrända, vilken förekommer utanför "gravsammanhang" helt enkelt kan vara en del av en variation i begravningspraktiker som tidigare inte uppmärksammats av arkeologer (Eriksson 2005).

Det är uppenbart att våra moderna begrepp kring gravar och begravningsritualer inte alltid räcker till för de förhistoriska materialen, och definitivt inte för en diskussion om hanteringen av de döda i mellansvensk yngre bronsålder. Den enda givna gemensamma nämnaren är just att materialet består av mänskliga kvarlevor i olika sammanhang, och att arkeologin måste utgå ifrån detta faktum. Vidare måste man förutsätta att mänskliga kvarlevor är ett så viktigt material att dess sammanhang inte utan vidare kan ses som slumpmässigt tillkommet. Hanterande av de döda, oavsett motiv, tradition och beroende av ett otal faktorer, måste ses som försök att utföra *de rätta* handlingarna. Vad det rätta är, i sammanhang kring död och begravning, ska nu vidare diskuteras.

Dåtid: att göra det rätta. Normativitet och variation.

Ett dödsfall kan ses som en dubbel krissituation. En person blir en kropp. En person som i livet varit en del av en grupp, med en social identitet och personliga relationer, förvandlas till något som genast måste hanteras, då det biologiska sönderfallet omgående sätter in. Dessutom måste gruppen omdefiniera sina sociala relationer och hantera förlusten, som kan ha kommit plötsligt. Detta är människors gemensamma nämnare i detta sammanhang: att hantera en biologisk och social kris.

I linje med att gravbegreppet diskuteras och bilden av variationen i handlingar kring och med döda alltmer kompliceras, finns inom dagens gravarkeologi en tendens till ökat intresse för gravar (eller arkeologiska lämningar med spår av mänskliga kvarlevor) specifikt som uttryck för just hanterande av dödsfall. Även om gravmaterial alltjämt används för tolkningar av sociala strukturer och övergripande kosmologiska eller religiösa uppfattningar har fokus också flyttats "tillbaka" till att utgå ifrån det faktiska källmaterialet, till graven/kroppen och dess mest uppenbara konnotationer: död, begravning och hanterandet av den situation som uppstår vid ett dödsfall (t ex Williams 2003). Detta ökande intresse innefattar bland annat studier med betoning på dödens kroppsliga aspekter och på den praktiska, rituella och emotionella krishantering som sätts i rörelse vid ett dödsfall (Tarlow & Nilsson Stutz 2013:2-6). I skandinaviska sammanhang har under 2000-talet två antologier med gravarkeologiskt fokus tematiserat

kroppen i gravsammanhang (Ekengren & Nilsson Stutz 2009) respektive rituella perspektiv på gravar (Artelius och Svanberg 2005).

Döden är en krissituation men ses i de flesta kulturella sammanhang inte som den ultimata, slutgiltiga och utplånande krisen för individen. Faktum är att i de flesta sammanhang ses döden som en av flera livskriser, eller passager, som genomgås under en livstid, där social identitet och relationer förändras. Födelse, pubertet och giftermål är andra givna passager som måste genomgås. Döden, till skillnad från övriga passager, förflyttar individen från de levandes sfär men behöver inte innebära slutet för relationerna mellan de döda och de levande (Barley 1995; Østigård 2006:19; Robb 2013:447-450). Gemensamt för dessa livets skiften är att de i hög utsträckning kräver passageritualer, handlingar vilka skapar ett ramverk, en sfär, där övergångarna (i det här fallet den okontrollerbara döden) domesticeras och blir hanterbara (Nilsson Stutz 2003:57). Den i särklass mest inflytelserika texten för arkeologers uppfattningar om ritualer kring död och begravning (och andra passageritualer) är van Genneps *The rites of passage* (1960 [1909]), ett arbete som senare utvecklats och diskuterats av bland annat Victor Turner (1967). Arnold van Genneps teori är formulerad som en universell modell där passageritualer följer tre steg på vägen mellan en individs två separata tillstånd, mellan *före* och *efter*. I den första fasen *exkluderas* individen från sitt tidigarevarande tillstånd. Därefter följer en period av *liminalitet*, ett ”varken-eller-tillstånd” där individen befinner sig helt utanför den vanliga sociala strukturen. Slutligen *inkorporeras* individen i sitt nya tillstånd (van Gennep 1960 [1909]).

Arnold van Genneps modell (och exemplen på arkeologiska tolkningar som tagit fasta på den) sätter ljuset på att handlingar kring dödsfall sker i flera steg och eftersträvar flera olika resultat, både för den döde och de efterlevande. Att göra det rätta har alltså många syften och effekter, och arkeologiska gravar har fler betydelsemässiga bottnar än det som kan beskrivas genom ”slutet fynd” eller ”social identitet”. Hur detta – att göra det rätta – sker tar sig dock oräkneliga uttryck i praktiken (Barley 1995; Nilsson Stutz 2003; Artelius & Svanberg 2005; Ekengren & Nilsson Stutz 2009). Peter Uckos välkända ”cautionary tale”, i artikeln ”Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains” (1969), poängte-
rade flera centrala problem i arkeologiska tolkningar av gravar. Med etnografiska exempel visas den enorma mångfald av handlingar, intentioner och föreställningar som ligger bakom de ofta fragmentariska och varierade spår som arkeologerna återfinner. Ucko rör sig kring flera för gravarkeologin centrala teman. Han visar på att förekomsten av gravgods, som ju

av arkeologer ofta diskuteras i termer av eskatologiska uppfattningar och statusskillnader ("rika" respektive "fattiga" begravningar), kan ha många skilda och ibland motsägelsefulla orsaker. Han lyfter fram det faktum att arkeologer haft svårt att acceptera att en majoritet av en befolkning under vissa perioder inte alls begravts, utan lämnats utan att kvardröjande spår av vare sig ritualer eller kropp står att återfinna. Det som han dock pekar på som den viktigaste lärdomen av alla bland de etnografiska exemplen är att en grupp människor sällan praktiserar en enda form av begravning, utan flera parallella, och att social, ekonomisk, fysisk status eller särskilda händelser eller handlingar i en persons liv kan återverka på vilken typ av begravning denne får (Ucko 1969:270-271). Dessutom visar Ucko att förändringar i gravskicket, som för arkeologer ofta framstår som stora förändringar i religion eller samhälle, kan ske plötsligt och utan större externa förändringar, och att variation eller förändring kan vara temporär beroende på praktiska omständigheter (exempelvis "vi behöver skörda innan vi kan begrava X") (1969:274).

Tar man som forskare strikt fasta på reservationerna i Uckos text kan det synas som om arkeologins möjligheter att förstå sitt gravmaterial är i det närmaste obefintliga. Variationen i materialet är, liksom Uckos beskrivning av antalet möjliga variabler i orsaker och valmöjligheter, till synes oändlig. Ucko är dock inte så uteslutande pessimistisk som det kan tyckas vid första anblicken, utan menar att hans varnande exempel ska fungera just som ett sådant och styra arkeologen från de svepande generaliseringarna och de direkta analogierna tillbaka till detaljerna i det egna källmaterialet (1969:263-264). Det kan inte heller påstås att det arkeologiska materialet är en enda röra av oändlig variation. Det existerar *de facto* betoningar på vissa sätt att handla, synkront och observerbart, tillsammans med ett spektrum av variationer på lokal, regional och överregional nivå.

Liv Nilsson Stutz (2003) har valt att ta fasta på just normativitet kontra variation i sin detaljerade studie av de mesolitiska gravarna i Skateholm i Skåne och Vedbæk-Bøgebakken i Danmark. Studien utgår bland annat ifrån begreppet "proper burial" som Nilsson Stutz menar kan täcka in betydelser med såväl eskatologiska som sociala dimensioner och både de dödas och de efterlevandes perspektiv. Genom att identifiera vad som är en "proper burial", de handlingar som sker repetitivt och till synes efter principer som motsvarar Bourdieus *habitus* eller Giddens *struktur*, kan förhållningssätt till döden förstås och även variationer på temat sättas under lupp. I de mesolitiska sammanhang hon studerar utgjordes en "proper burial" av att kroppen kort efter döden placerades på rygg med något eller några föremål, i en

individuell nedgrävning, vilken sedan strax fylldes igen. Några av gravarna i materialet visade på kraftigt avvikande hantering. Nilsson Stutz poängterar att man i arkeologiska detaljstudier ofta lyft fram det exceptionella och avvikande. Hon menar dock att det handlingsteoretiska perspektiv hon anlägger och som betonar det normativa kan vara mer informativt, då det visar på det som är så normalt att det inte ifrågasätts, det icke-diskursiva. En subtil variation kan påvisa olika typer av begravning kopplade till olika sociala faktorer, medan de handlingar som uppfattas som distinkt avvikande kan uppfattas som förstärkande strukturen, eftersom de genom sitt avvikande sätter ljuset på den. De frågor som kan ställas till materialet med detta synsätt cirkulerar kring vad som är icke-diskursivt, vad som är viktigt, vad som är mindre viktigt, vad som är öppet för individuella val, och vilka attityder detta sammantaget kommunicerar (Nilsson Stutz 2003:10, 322-343).

De mesolitiska lokaler som Nilsson Stutz studerat var belägna inom en begränsad region inom ett relativt långt tidsspänn. Normativiteten var i detta tid-och-rum relativt hög, såtillvida att de arkeologiska spår som avsatts och bevarats gjorde det möjligt att finna gemensamma nämnare på en "banal" (Nilsson Stutz egen benämning [2003:9f]) nivå. Betydligt mer komplex variation i gravskick står förstås också att finna i det skandinaviska förhistoriska materialet. Neil Price (2010) har diskuterat variation i yngre järnålderns begravningsritualer. Han menar att dessa närmast präglas av en *avsaknad* av normativitet. Price tar fasta på de vitt skilda begravningssätt och den mångfald av till synes utstuderade skilda detaljer som uppträder. Han föreslår en tolkning av gravritualer som kopplade till poesi och den förkristna berättartraditionen. Price menar att begravningsritualen haft starka narrativa inslag och att de individuella döda genom gravläggningens materiella uttryck blev delar av berättelser, där familjens historia sammanvävs med heroiska legender och gudavärlden (Price 2010:149-150, se även Andréén 1993 angående gravläggningar kopplade till heroiska berättelser).

Material med mänskliga kvarlevor från yngre bronsåldern och äldsta järnåldern i Mellansverige har länge behandlats som om det uttrycker en hög grad av normativitet. "Gravar" beskrivs och behandlas i första hand under de karakteriserande begreppen "fyndfattiga" och "benfattiga" och diskussionerna kring materialet utgår ifrån intentionen att förklara just dessa två faktorer på ett övergripande samhälleligt eller religiöst plan (vilket skisserats i kapitel 2). När variation har behandlats har den (trots den omfattande dateringsproblematiken, se kapitel 2.5) uppfattats

som kronologiskt betingad (Feldt 2005; Appelgren och Renck 2007) eller som anomalier (bentomhet) som måste förklaras (t ex Björkhager 1992; Eriksson & Runcis 1995). På senare år har dock variationen fått något ökat utrymme, framför allt förekomsten av mänskligt benmaterial i "boplatssammanhang" (Eriksson 2005; Eriksson *et al.* 2008). Relationen mellan ett kremeringsgravskick man tidigare trodde var allendarådande och förekomsten av obrända ben har också uppmärksamats (Eriksson 2005).

Liv Nilsson Stutz skriver: "As long as we do not see the norm, we can not argue to have evidence for the exceptional" (2003:343). Den uppfattning om normativitet som dominerat forskning om yngre bronsålderns gravskick är baserad på både en generaliserande storskalig bild av källmaterialet som synkront och statiskt, och på en forskningstradition ("den stora berättelsen om bronsåldern") som söker övergripande svar och stora strukturer i samhälle och religion. Vid en närmare granskning av källmaterialet ter sig det som tidigare kallats anomalier (bentomma gravar, skelettgravar, benfynd i icke-grav-kontexter) som så vanligt förekommande att de utgör en integrerad del i praktikerna. De som diskuterat bentomma gravar som en vanligt förekommande praktik har i sin tur i hög grad avstått från att diskutera benrika anläggningar (t ex Appelgren & Nilsson 2007; Appelgren & Renck 2007). De analyser och diskussioner som förs i detta arbete utgår ifrån en närläsning av en större mängd av det samlade källmaterialet och därmed en initial uppfattning om detta som så varierat att variationen i sig närmast framstår som norm. Det tycks vara så att detta "att göra det rätta" under yngre bronsåldern i Mellansverige lämnat ytterst disparata spår.

Det föreligger alltså ett spänningsfält mellan det allmänmänskliga behovet "att göra det rätta" och de olika grader av variation som kan ses i det arkeologiska materialet. "Att göra det rätta" kan uppenbarligen ta sig många olika uttryck, även inom ett kulturellt sammanhang. I analysen av hur "att göra det rätta" gestaltats under yngre bronsålder tar jag fasta på de två faktorer som lyfts fram i detta avsnitt: att handlingar kring dödsfall karakteriseras av flera steg som transformerar individen och det sociala sammanhanget, samt att variation inte är uteslutande kronologisk och/eller kulturellt betingad utan kan ha en mängd skilda orsaker. Analys och diskussion utgår ifrån ett helhetsperspektiv på handlingar utförda med och kring de döda och de platser där de återfinns.

Platser mellan levande och döda

I hanterandet av döda ingår att välja var i landskapet och på vilket sätt deras kroppar ska placeras för att genomgå den biologiska och sociala

transformation som är oundviklig och nödvändig, som skisserats ovan. I vårt eget kulturella sammanhang tänker vi oss dessa platser som begravningsplatser/kyrkogårdar – där de dödas kvarlevor genom ritualer ”läggs till vila” på platser där vi kan minnas dem. Som också berörts ovan är detta inte en universell uppfattning om kropp i relation till plats, utan de dödas kroppar och deras transformation kan hanteras på en mängd olika sätt. Från de förhistoriska begravningar som är till synes förvillande lika våra egna individuella nedgrävningar till kollektiva megalitgravar med ett virrvarr av avindividualiserade benelement, eller skelettering, delning av kroppen, kremering eller exponering för elementen och ett spårlöst försvinnande – variationen är enorm, men syftar till att göra det rätta för de av situationen berörda. I de fall de dödas passage hanteras genom exempelvis exponering för elementen och deras kvarlevor därmed försvinner spårlöst är det förstås svårare att arkeologiskt studera de platser som valts (se t ex Weiss-Krejci 2013 för en diskussion om ”the un-buried dead”). Det är viktigt att hålla detta förfarande i minnet som en möjlig del av variationen i praktiker kring de döda, något som blir påtagligt i de sammanhang där de återfunna ”begravningarna” inte kan motsvara en reell befolkningensmängd. I detta avsnitt behandlas några – som jag ser det viktiga – perspektiv på platser för hanterandet av de döda, som ju avhandlingsarbetets studieplatser utgör.

Andrew Jones sätter i bokkapitlet ”How the dead live: Mortuary Practices, Memory and the Ancestors in Neolithic and Early Bronze Age Britain and Ireland” (Jones 2008, i Pollard [red.] 2008) fingret på några viktiga punkter i hur man kan resonera kring platser där döda deponerats. Utgångspunkten är att de döda inte är genom döden borta, utan fortsätter att ha sociala effekter på de levande genom de platser som valts för deras transformation, deras egen materialitet (exempelvis då kvarlevor hanteras) och de föremål de förknippas med. Genom exempel från neolitikum och bronsålder, och den variation som (liksom i de mellansvenska sammanhangen jag studerar) blir allt mer uppenbar i materialet, resonerar Jones kring hur ett synsätt på ”mortuary processes” som just *process i flera steg* kan både förklara variationen och belysa hur de efterlevandes relation med de döda fungerade och påverkade samhället. (Här finns en begrepps- och översättningsproblematik. I engelskan skiljer man på begreppen ”mortuary”, ”burial” och ”funerary” [Weiss Krejci 2013], i svenskan finns endast motsvarigheten ”begravning”, vilket begränsar nyanserna i svenskspråkiga resonemang.) I detta sammanhang motsvarar *mortuary*, ”det som har med hanterandet av kroppen efter döden att göra”, bäst det som behandlas. En aspekt Jones tar upp, och som ofta diskuteras i arkeologiska sammanhang är det som

brukar kallas "förfäderskult" (se Nordberg 2013 för kritik av arkeologins användning av begreppet "anfäder"). Jones menar att monumentens arkitektur och dess morfologiska karaktär kan hänvisa till förhållningssätt och handlingar invid dem. Genom att exempelvis skilja på huruvida det finns möjlighet att komma åt de dödas kroppar och använda dem i ritualer långt efter den ursprungliga deponeringen (som i t ex "passage tombs" eller "chambered tombs"), eller då kroppen "binds" i landskapet (genom överäckning i "barrows") kan tolkningar göras kring skilda relationer mellan levande och döda (2008:190-192). Nyckeln är enligt Jones att studera de sekvenser av olika rituella element som ingår, genom att undersöka hur de manifesteras materiellt: "rather than treating each monument as the manifestation of distinct and bounded cultural identities, we can instead see that each invokes a different strategy for emphasising key aspects of the mortuary process" (2008:192). En liknande inställning har framförts av Mary Ann Owoc (2005) i en detaljerad studie av några bronsåldershögar i södra Storbritannien. Där Jones inriktar sitt resonemang på processer som minnesskapande och relationerna mellan de döda och de levande har Owoc undersökt hur de döda fysiskt (och däremed även mentalt) skiljs från de levande i de nödvändiga passageritualerna. Hon använder sig av en analysmetod baserad på de teknologiska processer (*chaînes opératoires*) som kan ses i monumenten och tar fasta på material, byggsekvenser och de kroppsliga upplevelser som kan ha varit inblandade i de handlingar som utförts. Hennes tolkning innefattar också ett resonemang om byggmaterialets metaforiska kvaliteter och strukturella likheter med de dödas kroppar. Hon menar att konstruerandet av monumentet liknar dekonstrueringen av den döde och konstruerandet av något nytt. Processen innebär ett "altering of personhood" samtidigt som den fastställer den nya relationen mellan den döde och de levande (Owoc 2005:121-123).

Idén om arkeologiska "monument" som spår av sekvenser av rituella handlingar och med flera kronologiska bottnar snarare än facit över gravlagda identiteter har även i skandinaviska sammanhang poängterats av flera forskare på senare år. Joakim Goldhahns studie över Sagaholmshögen har redan nämnts (1999, se även Goldhahn 2013 om Kiviksgraven). Terje Gansum har förespråkat detaljerade studier över gravhögars stratigrafier som en väg till förståelse för rituella praktiker och alternativa tolkningar av gravhögen som fenomen (Gansum 2004). I bronsålderssammanhang har även Hans Bolins studie av norrländska kuströsen (1999) och Susanne Thedéens studie av sörmländska rösen (2004) visat att den traditionella arkeologiska bilden av "ett monument – en död individ" svårligen kan vara

giltig. Båda har poängterat att platserna inte är färdiga och avslutade i och med att de konstrueras, utan att de kan brukas, återbrukas, och avslutas över en längre tidsperiod. Bolin anknyter till föreställningen om förfäderskult och menar att rösen kan ha fungerat som kontaktytor mot de avlidna förfäderna och gudavärlden, genom hanterandet av de dödas ben (1999:63-65). Thedéen fokuserar i högre grad på de döda individerna och de levandes handlingar i relation till dessa och gravritualer. Hon menar att röset kan ses som ett rituellt rum, där arkitekturen med kantkedjor och kallmurar styr de rörelser och handlingar som kan ske i rummet (2004:95-103).

De studier av platser för de döda som refererats ovan har alla fokus på de efterlevandes handlingar, deras sätt att "göra det rätta", i relation till placeringen av en död individ. Men dessa handlingar och platser har också ytterligare syften och effekter. Ofta nämns ritualer kring döden i samma andetag som kosmologiska uppfattningar om fertilitet och regeneration (Kaliff 1997), och medvetna eller omedvetna kommunikationer och förhandlingar om makt eller samhällsstruktur (Oestigaard & Goldhahn 2006) – processer som döden som företeelse sätter igång. Flera av studierna ovan närmar sig också en uppfattning om gravmonumentet som något *annat* och *mer* än just gravmonument, och de platser där dessa gravmonument samlar sig som något *annat* och *mer* än just begravningsplatser (se även t ex Last 2005; Jones & Quinnell 2014).

Som beskrevs i kapitel 2 har de yngre bronsåldersgravfältens rumsliga strukturer tidigare i hög grad använts för tolkningar av sociala strukturer och ett under bronsåldern förändrat förhållande mellan individ och kollektiv. Detta synsätt baseras på en uppfattning om gravfälten som ligger nära begreppet "begravningsplats", vilket inledde detta avsnitt. Anders Kaliff har i ett flertal publikationer med diskussion kring lokalen Ringeby i Östergötland (vilken dateras till i huvudsak yngre bronsålder) (bl a 1997, 2005a, b, 2007) problematiserat detta och argumenterat för att det som vi arkeologiskt uppfattar som ett "gravfält" också (eller lika gärna) kan kallas "kultplats".

Kaliffs fokus ligger på religiösa och eskatologiska föreställningar och hans tolkningar har fått stort genomslag i diskussionen om bronsålderslokaler med inslag av hanterande av brända ben och stenformationer av olika slag (se t ex Karlenby 2011, men också kritik i t ex Arcini *et al.* 2007). Begreppen "kultisk hägnad" (Olausson 1995), "kultiska impediment" (Karlenby 2011), "rituella kullar" (Eriksson *et al.* 2008) och "kult-ö" (Kaliff 1997) har också, i linje med Kaliffs tolkning, använts i bronsålderssammanhang. Ibland är det inte tydligt definierat vad som menas med

”kult”, utan handlingar med material som från en arkeologisk horisont tycks laddade, ovanliga eller ”icke vardagliga” (exempelvis brända ben av människa eller skålgropar), eller platser som är svårdefinierade som ”boplatser” uppfattas istället som ”kultiska” eller ”rituella”. Hur en god definition av ”kult” respektive ”ritual” skulle formuleras är en stor och svår fråga som inte närmare ska diskuteras här (se Berggren 2010 för en kritisk diskussion om begreppen offer, ritual och kult i arkeologisk användning). Ibland tolkas dessa bronsålderslokaler som en följd av sitt ”kultiska” innehåll också som ”centralplatser” eller ”samlingsplatser”. Bland de diskussioner som förts kring dessa platser syns ett frekvent inslag av symboliska tolkningar av sten, berg och kullar som en del i kosmologiska förhållningssätt till de fyra elementen och kopplingar till den fornnordiska mytologin såsom den är känd från yngre järnåldern (Kaliff 1997; Aspeborg 2005; Forsman & Victor 2007; Eriksson *et al.* 2008; Karlenby 2011). Risken för cirkelresonemang är inte helt försumbar då förekomsten av ett visst material leder till en viss tolkning.

Ringeby-lokalen tycks onekligen, genom sitt innehåll och sitt geografiska läge, vara en plats bortom den ”vardagliga” bebyggelsen (hur exakt ”boplatser” ska definieras är även det en fråga utanför detta arbetes ramverk). Ringeby har varit en plats för hanterandet av de döda och andra slags handlingar, vilka troligen varit färgade av platsens betydelse som just plats för de döda och därmed också haft kosmologiska och religiösa konnotationer.

I föreliggande arbete är jag i första hand intresserad av de lokaler som vi arkeologiskt kallar *gravfält*, och de handlingar med och attityder till dödens materialitet som uttryckts där. För att diskutera detta måste man förstå ta med i beräkningen både de döda vi inte återfinner (”the un-buried dead”) och möjligheten att dödens materialitet även uppträder på platser som vi uppfattar som mindre ”kultiska” liksom på platser som tolkas som ”extrem-kultiska”. Målsättningen med min diskussion (som formulerades i syftet, kapitel 1) är inte att göra en övergripande tolkning av religiösa eller kosmologiska föreställningar, eller samhällsstruktur i en given tid och region utifrån ett gravfältsmaterial. Istället vill jag närma mig hur dessa platser, deras materialitet och minnen skapats och använts över tid. Jag vill därför inte välja mellan eller använda begreppen *gravfält* eller *kultplats*. I avhandlingen kallar jag dessa platser ”gravfältslokaler” vilket syftar till att lyfta fram att vi arkeologiskt kallat dem gravfält och därmed velat göra en specifik distinktion mellan dem och lokaler av delvis annan karaktär (t ex ”boplatser”, ”centralplatser”, och ”kultplatser”). Jag har valt en annan väg än att försöka förstå och definiera religiösa uppfattningar och rituella

betydelser. Andreas Nordberg skriver, och jag håller med: "Det man som arkeolog i realiteten studerar är inte ritualerna i sig utan materiella lämningar av vissa fragment av ritualerna" (...) "De materiella spåren säger oftast ingenting om ritualernas multivalenta symbolspråk, kodsystém, gester, danser, sånger, böner och religiösa föreställningsvärldar. Ofta säger de inte ens något om ritualernas egentliga syften och betydelser" (Nordberg 2011:217).

Gravfältlokalerna som platser där döda hanteras existerar på flera nivåer samtidigt – i sin region, i sin landskapskontext, på den yta de utgör och som individuella anläggningar och handlingar. Jag har valt att studera det anläggnings- och platsnära i första hand. De utgångspunkter för mitt arbete med platserna mellan levande och döda som jag har velat poängtera i detta avsnitt är:

- Det är av vikt att röra sig bort ifrån bilden av "gravfältens" betydelser som synonyma med de betydelser vi lägger i våra moderna begravningsplatser, exempelvis i bemärkelsen "vilorum" och "monument".
- För att förstå de förhistoriska sammanhangen är det viktigt att ta fasta på processerna i platsernas tillkomst snarare än den slutprodukt vi återfinner. Detta rör både de enskilda anläggningarna och deras inbördes relationer (det som Terje Østigård [2006] kallar "verkningshistoria och dödens topografi").
- Dessa processer kan studeras som "element i sekvens" och genom perspektiv som betonar handlingar och relationer, samt söker utrona vilka element som betonats särskilt.

Avsnittet inleddes med ett exempel ur Andrew Jones text "How the Dead Live" (2008). Det är i det närmaste allmänmänskligt att tänka sig att döden är en passage liksom andra passager, och att de bortgångna på ett eller annat sätt lever vidare. Kanske finns de kvar på den plats där vi lämnat dem, kanske utgör platsen (landskapet, lokalen eller "graven") en kontaktyta mellan oss och dem. Kanske är platsen endast ett steg på vägen mot något annat för de avlidna, och utgör en plats med andra funktioner för de levande. I nästa avsnitt diskuteras perspektiv på de döda, d v s de kvarlevor som återfinns på dessa platser.

Dödens materialitet: fragment av människor och ting

Transformationen av de döda och de levande i den krissituation som beskrivits ovan utgår ytterst ifrån att kroppen av en avliden måste hanteras.

Gällande analysperioden är den generella bilden att kremering blivit den i princip allena rådande metoden. "Skelettgravar" och obrända ben förekommer som tidigare nämnts (kapitel 2) också i materialet, men detta faktum är fortfarande inte diskuterat i särskilt hög grad (se dock Feldt 2005:139; Ojala 2014). På de lokaler som utgör avhandlingens fallstudier är brända ben det enda "gravskick" som återfunnits.

Det brända benmaterialet från yngre bronsåldern – äldre järnåldern brukar karakteriseras som "rent", "rensat", "tvättat" eller "fritt från sot" (Bennett 1987:184). Vidare har det ibland uppfattas som krossat, och gravgömmorna innehåller ofta endast små mängder ben (Kaliff 2007; Larsson 2014). Dessa faktorer, rena brända ben, små benfragment och små gravgömmor (utan gravgods), har vid undersökningar utan ^{14}C -dateringar ofta setts som indikerande en datering till yngre bronsålder – äldsta järnålder (t ex Tesch 1975; Östmark 1977; Bennett 1978). Det finns en uppfattning om normativitet, där de gemensamma nämna antas vara att benmaterialet i gravgömmorna är 1) flyttat från kremeringsbålet (jfr yngre järnålderns brandlager) och 2) ytterligare fragmenterat genom krossning och/eller uppdelning (bengömmorna motsvarar inte hela kroppar). Dessa handlingar är viktiga för att förstå olika förhållningssätt till döden och begravningsritualer. Materialet såväl som de eventuella förförståelser som ligger bakom tidigare tolkningar måste självfallet därför skärsådas källkritiskt.

I analysperiodens "gravar" finns även i viss mån andra fynd associerade med benen; den materiella kultur som brukar kallas "gravgods" eller "gravgåvor". De materialkategorier som förekommer är keramik, hartsrester, bronsföremål och stenartefakter såsom knackstenar/löpare och stenverktyg av olika slag. Framför allt den förromerska järnåldern har dock kallats den "fyndfattiga perioden" vilket i hög grad syftar på att "gravar" sällan innehåller andra fynd än ben. Bronserna är få, och keramiken dominerar i materialet. Till skillnad från på de sydsandinaviska och kontinentala urnegravfälten är det sällan fråga om hela kärl som använts som benbehållare. Ofta är keramiken istället fragmentarisk och förekommer inte sällan som enstaka skärvor. De få bronsföremålen är också ofta trasiga eller utgörs av obestämbara fragment. Ett nyckelord i hanteringen av kroppen och dessa associerade föremål tycks under analysperioden vara *fragmentering* – sönderdelande av kroppen genom kremering och delning av benen, och de föremål som återfinns tillsammans med de små benmängderna. Detta sätter självfallet frågetecken kring hur man uppfattade resterna av de döda och deras kroppsliga integritet i dessa sammanhang. Hur hänger de kroppsliga resterna ihop med den levande människa de tillhört och hur uppfattade man

de döda då deras kroppar deponerats? Det har framförts att de små ben-depositionerna är symboliska *pars pro toto* (Nylén 1948; Bennett 1987), att kremeringen är det viktigaste i gravritualen, och att platserna där de döda placerades kan ha fungerat som kultplatser för en allmän förfaderskult (t ex Kaliff 2007). Dessa material och de tolkningar som görs rimmar dock inte helt med forskarvärldens generella föreställningar om hur bronsålderssamhället i övrigt fungerade och förändrades.

Bronsåldern ses ofta som en period då *individer* och *individualitet* framträder i förhistorien på ett sätt som ter sig väsensskilt från tidigare perioder (se Thomas 2002:38; Stig Sørensen & Rebay Salisbury 2008b:60 gällande brittisk respektive centraleuropeisk bronsålder; se även Hamilakis 2013:144 för en liknande forskningshistorik gällande bronsålderns Kreta). Denna uppfattning utgår ifrån idén om att det under bronsålderns första perioder utvecklas ett hierarkiskt hövdingadöme baserat på bronshandel och ”prestigegods”. Inom detta hierarkiska samhällssystem, vilket antas skilja sig från ett tidigare neolitiskt ”stamsamhälle”, differentieras människor i flera genderbaserade och specialiserade kategorier, såsom bronsmed, krigare, hövding och präst/shaman (Stig Sørensen 2013:216, 227, se även Brück 2004:308). Det har även framförts att behandlingen av individer i döden visar en övergång från en mer allmänt hållen förfaderskult under neolitikum till ett gravskick som under bronsåldern uttrycker genealogier – härstamning och successionsrätt. Detta skulle innebära ett mycket distinkt fokus på individer och deras sociala sammanhang (Holst 2013:112). De monumentala och rikt utrustade gravanläggningarna från äldre bronsålder med de välbevarade kläder och föremål som återfunnits i de danska ekkistegravarna bidrar självfallet till möjligheten att måla bilder av individer på ett sätt som inte är görkligt för många andra perioder av förhistorien. Man kan fråga sig om inte just detta källäge är en förutsättning för den tolkning som görs, och huruvida bilden kunde nyanseras om exempelvis megalitgravar inneburit lika goda bevaringsförhållanden. I någon mån är också den skarpa distinktionen mellan ett neolitiskt megalitgravskick och ett individuellt bronsåldersgravskick en kvarleva från den kulturhistoriska arkeologins fokus på att dela in förhistorien i ordnade perioder. I såväl Storbritannien som Skandinavien blir bilden av inhumation kontra kremering under de båda perioderna alltmer komplex ju mer källmaterial som framkommer (se t ex Mullin 2005; Forsman & Victor 2007).

Kopplingen mellan behandlingen av de dödas kroppar och förändringar i sociala strukturer och individualitet görs även ofta inom bronsåldersarkeologin vad gäller övergången till yngre bronsålder. I mitten av bronsåldern

blir kremering vanligare för att sedan dominera under yngre bronsålder. Platserna för de döda skiftar från primärt hög/röse/"tumulus"/"barrow" till "sekundärgravar" i äldre anläggningar och till de olika slags gravfält-lokaler som framträder under yngre bronsålder (Storbritannien undantaget). Då de monumentala (primär-)gravarnas tid är förbi menar man att bronsålderns samhälle övergår i ett något mer egalitært sådant, där hushåll eller sociala formationer lokalt har makten över hanterandet av döda och kanske även över sitt landäggande. Detta innebär enligt vissa tolkningar att fler individer blir synliga i det arkeologiska materialet då de får "egna" gravar (Feldt 2005; Appelgren & Renck 2007; Gramsch 2007). Man tolkar alltså ett förändrat hanterande av de dödas kroppar som en förändring i samhället med en individuppfattning som stärks ytterligare. Det finns dock motsägelsefulla inslag i denna bild, vilket också uppmärksammas. Marie Louise Stig Sørensen noterar att kremeringsgravskicket är "curiously egalitarian" samtidigt som bosättningsmönster tyder på att samhället blivit allt mer stratifierat (2013:231). David Mullin pekar på att kremeringen i sig, med den förstörelse av individen som den innebär, inte nog har diskuterats vad gäller bronsålderns "individer" (Mullin 2005:83-84). Mads Kähler Holst skriver: "the impression of standardizations may in part be due to the obliterating effects of the fire" (Holst 2013:106).

De arkeologiska inställningarna ovan, där gravar säger något om sociala strukturer i det samhälle som skapat dem, baserar sig på att kroppen antas direkt representera en levande individ. Sättet denne behandlats på i döden återspeglar dennes status i livet (Tarlow 2002:23). Det är en hållning som förutsätter att det i de förhistoriska sammanhangen existerat en individuppfattning lik vår egen, en värld där de människor som levt för länge sedan är i grunden "som vi" – kroppar som är socio-biologiska enheter som bär en individuell personlighet och individuella relationer till andra människor (Fowler 2002:47). Förekomsten av individuella "gravmonument" (som på en kyrkogård) förstärker igenkänningen och bidrar till "individualiseringen" av bronsåldern. Denna hållning har dock på senare år problematiserats i flera arbeten (se t ex Fowler 2002; Brück 2004, 2006a,b; Sofaer 2006).

Joanna Brück har analyserat och diskuterat material med mänskliga kvarlevor från bronsåldern i Storbritannien. Hon diskuterar hur "personhood" kan ha konstruerats och förespråkar förekomsten av en relationell syn på identitet. Bland annat pekar Brück på hur behandlingen av kroppen efter döden tycks dölja en komplex individuppfattning bakom de individuella gravmonumenten. Kroppar har både blandats och delats. Ibland har något eller några enstaka fragment av en andra individ återfunnits

tillsammans med en mer komplett individ. Brück menar att detta är ett uttryck för att det inte är individuella karakteristika och attribut som gör en person, utan relationerna med andra. Relationer produceras och förnyas ständigt genom livet, och begravningen är ett tillfälle då de tar sig uttryck, genom hanterandet av kroppen och de föremål som ingår i begravningsritualerna och/eller placeras i graven (Brück 2004, 2006a,b). Brück menar (2004:313) att tingen som associeras med individen i gravsituationen kan fungera som metaforer för personligheten och kan utgöra en bas för narrativ om personlighet ("narratives of personhood"). Hon anser att artefakter inte bara symboliserar identitet utan *de facto* utgör identitet och att gränserna mellan människa och föremål är flytande.

I problematiserandet av individbegreppet och förhållandet mellan människor och ting har den relationellt konstituerade människan kommit att kallas "divid" (eng. *dividual*) (Sofaer 2006). I arkeologiska sammanhang har flera forskare under 2000-talet tagit fasta på just arkeologiskt källmaterials fragmenterade tillstånd som indikation på förekomsten av en relationell ontologi, karakteristisk för vissa perioder och regioner. Det har utvecklats en fragmenteringsteoretisk inriktning med avstamp i John Chapmans avhandling (2000, se även Chapman & Gaydarska 2007; Brittain & Harris 2010). Inom denna inriktning menar man att avsiktlig fragmentering och deponering eller cirkulering av fragmenterade ting och människor i förhistorien visar på att materialitet används metaforiskt och minnesskapande för att uttrycka och skapa relationer mellan människor, ting och platser. En del i den fragmenteringsteoretiska inriktningen är problematiseringen av individuppfattningar som skisserats ovan, och diskussioner om de fragmenterade tingens ursprung, ålder och sammanhang. Exempelvis menar Brück att föremål i begravningssituationer kan fungera som hjälpmedel för att hantera både en förlust och de sociala relationer som går sönder och måste omskapas. Föremål som representerar de avlidna och deras relationer kan fragmenteras, deponeras och/eller cirkuleras bland de levande och bland föremålen kan de dödas ben ingå som en kraftfull resurs (Brück 2006a:88-93).

Fragmenteringsteorin har kritiserats för att alltför okritiskt ha applicerats på en mängd förhistoriska sammanhang till den grad att den närmast blivit en allmängiltig teori. Vitt skilda rumsliga och temporala kontexter tycks nu alla, sedda genom en fragmenteringsteoretisk lins, karakteriseras av en fragmenterande ideologi. Därmed homogeniseras skilda sammanhang på ett oreflekterat sätt. I linje med denna homogenisering har även divid-begreppet applicerats på skilda sammanhang utan att skillnaderna

uppmärksamhets. Det är troligast så att alla samhällen har inslag av både individuella och dividentuella delar i människors "personhood" och att varje historiskt och materiellt sammanhang kan uttrycka olika grader av dessa två storheter (Brittain & Harris 2010).

Vad betyder då kremeringen och fragmenteringen av det material som jag studerar för möjliga tolkningar av relationer mellan de levande och de döda under analysperioden? Kremering kan ses som den mest extrema formen av fragmentering, den igenkännbara individen utplånas i ett slag. En tolkning av kremeringsgravskickets införande under bronsåldern är att det under perioden uppkommer en idé om komplexa själsföreställningar genom ett religionsskifte, och att det blir synligt i materialet när kremering införs. Kremeringsbålet är med denna syn en transformation som frigör vissa själsaspekter medan andra binds till marken genom deponeringen av (vissa av) de brända benen (Kaliff 1997, Kaliff & Østgård 2013).

Marie Louise Stig Sørensen och Katharina Rebay Salisbury har studerat förändringen mellan inhumeringsgravskick och kremering i ett projekt som behandlar bronsålderns kontinentala urnegravfält. Vid en fallstudie, gravfältet vid Pitten i Österrike (2008a), studerar de förhållandet mellan inhumeringsgravarna och kremeringarna på ett gravfält där båda förekommer under övergångsperioden. De menar att man, trots att kremering förekommer, söker behålla eller återskapa den dödas individualitet genom sättet att behandla kroppen. Exempel som tas upp i studien är att kroppen lämnats *in situ* på kremeringsplatsen, att smycken placerats på anatomiskt korrekta platser och att de gravmonument som sedan uppförts över de kremerade döda liknar de som rests över inhumeringar. Bland annat har vissa av konstruktionerna "dörrar" som antyder att man sökt tillgänglighet till de döda, och de föremål som placerats i graven. Stig Sørensen och Rebay Salisbury tolkar dessa förhållanden som att man under kremeringsgravskickets första tid förhöll sig till kroppen som om den hade varit obränd, d v s representerande en igenkännbar individ som gruppen under en period kunde upprätthålla en relation med: "we propose that the cremated body continued to be perceived and treated as a corporeal entity as long as it was not moved away and separated from the rest of the pyre" (2008a:63-65). I en annan studie menar samma författare att kroppen återskapas även i sammanhang där de brända benen plockas ur bålet och placeras i urnor. Urnorna, vilka kan ha antropomorfa drag, utgör då ett nytt och annorlunda kärl för kroppen som behåller eller omskapar sin individualitet (Stig Sørensen & Rebay Salisbury 2008b, se även Gramsch 2007 för en tolkning av individer på urnegravfält).

Stig Sørensen och Rebay Salisbury snuddar vid något mycket viktigt i sin diskussion om förhållandet mellan de döda och de levande. De antyder att döendet kan vara en process som sträcker sig post-kremeringen och post-deponeringen på gravfältet (jfr även Joakim Wehlins diskussion om processer i gotländska skeppssättningar, 2013:124-132). De tolkningar som har velat tillskriva en viss kontext en symbolisk eller religiös innebörd eller en strikt individuell eller delvis individuell individuppfattning tar, trots medvetenhet om passageritualers utsträckthet i tid, sällan temporalitet med i beräkningen. Tolkningar hålls ofta på en nivå där en anläggning eller deponering utgör ett facit över betydelse; en slutlig händelse i det förflutna, och gravfältlokaler ses som mönster av uppfattningar om död och begravning.

Under det senaste decenniet har dock flera forskare poängterat *formationsprocesser* som viktiga att studera. Andrew Jones menar att kremeringsgravskicket kan innebära fler steg i begravningsritualerna än inhumering behöver göra (jfr Nilsson Stutz "proper burial" ovan), dvs förberedande av kroppen, kremeringsbål, ihopsamlande av benen och deponering på gravplatsen (Jones 2008:195). Justine Tracey (2012) går ett steg längre och diskuterar på ett kritiskt sätt hur olika typer av depositioner av människoben har kategoriserats. Hon menar att både tafonomiska faktorer och intentionella formationsprocesser såsom urval av benslag och eventuella sekundärbegravningar, eller återkomster till depositionen måste tas med i beräkningen, och att noggranna osteologiska bedömningar måste ingå för att utröna vilka händelser som kan ligga bakom den deposition som återfinns (Tracey 2012:369).

När variationen i materialet är stor är det av vikt att fundera över om det är spår av olika steg i transformationen som kan skönjas. Om man i en viss kulturell kontext praktiserar passageritualer kring dödsfall på sätt som är utsträckta i tid och innefattar flera steg, där kvarlevor inte bara begravs (som normen i Skateholm-Bøgebakken ovan) utan hanteras på nytt, kan spåren av variabeln *tid* vara en viktig faktor i den variation som blir kvar för arkeologer att tolka. Estella Weiss-Krejci menar att i en situation där sekundär begravning är normen kan en hel "örörd" kropp vara spår av en icke fullbordad begravning, medan kvarlevor som är fragmentariska kan visa att ritualerna avslutats på korrekt sätt. Hon skriver: "most likely the mortuary record will consist of a mixture of funeral, extrafuneral and post-funeral deposits" (Weiss Krejci 2013:293). Processen som de olika ritualerna ingår i och som skisserats ovan har syftet att göra *det rätta*. Detta kan innebära att individualiteten hos den döde i vissa sammanhang uttrycks men transformeras, i andra fall förändras till en avindividualiserad förfader

och i ytterligare andra fall snarast karakteriseras av den dividualitet som flera forskare nu vill se i förhistorien (se ovan).

I det material jag studerar har den stora variationen poängterats. I materialet finns stora bendepositioner i keramikkrärl, spridda små bendepositioner, enstaka benfynd och helt tomma anläggningar. Benen är i de flesta fall både kremerade, flyttade från bålplatsen och ytterligare fragmenterade. Ibland tycks de förekomma i sotlager som kan vara bålplatsen. Även spår av obrända kroppar förekommer. Som vi har sett i de studier som tagits upp i detta kapitel är det inte entydigt så att kremering *per se* upplöser individualiteten eller betyder att en individuell inställning är allenarådande. Inhumering betyder i sin tur inte entydigt att uppfattningen om "personhood" motsvarar våra moderna västerländska sådana. En väg framåt menar jag är, i linje med Tracey (2012) respektive Jones (2008), att söka kategorisera bendepositionerna efter de möjliga formationsprocesserna och att söka efter vilka aspekter av gravritualerna som har accentuerats. Sammanfattningsvis blir mina utgångspunkter i arbetet med de dödas kvarlevor:

- Det finns inte en given korrelation mellan en förhistorisk kropp och en individuell identitet som motsvarar den moderna västerländska identitetens konstitution.
- Identitet och grad av individualitet kan omskapas genom passage-ritualerna som döden sätter igång.
- Det som arkeologiskt återstår av dessa ritualer och individer ("the mortuary record") kan utgöras av "funeral", "extra-funeral" och "post-funeral deposits".
- Formationsprocesser är ett nyckelord i studier av hanterandet av döda.

Ett slags gravarkeologi?

I detta delkapitel har jag sökt ringa in några av de teman som arkeologiska perspektiv på gravar kretsar kring och som är relevanta för denna studie. Är detta alltså en gravarkeologisk studie? Det är snarast en studie av platser som brukar kallas gravar och gravfält, platser där de döda hanterats under analysperioden. Som vi har sett tangerar hanterandet av de döda inte bara döden utan i allra högsta grad det levda livet – frågor om samhälle, passage-ritualer och identitet/individualitet. De ovan förda resonemangen har lett fram till några ställningstaganden kring hur materialet kan behandlas. Jag avser att inte utgå ifrån gravbegreppet (eller boplatsbegreppet) utan ifrån en gemensam nämnare som kan formuleras "platser med bendepositioner och

stenkonstruktioner”. De utvalda fallstudierna återfinns i en *arkeologiskt* definierad kategori: gravfälslokaler. Genom dessa platser studeras hur man har realiserat ”att göra det rätta” just här. Jag vill närma mig en förståelse för de handlingar som har att göra med hanterandet av dödsfall och dödens materialitet ur ett temporalitetsperspektiv, där det är möjligt att flera steg i passageritualer är synliga i det arkeologiska materialet. Materialets fragmenterade status ställer frågor om formationsprocesser, vilka också ska studeras noggrant. För att parafrasera Andrew Jones (2008): How *do* the dead live?

Tidens gång: kronologi, tidsuppfattning och minnen

Ovan har skisserats hur jag i avhandlingsarbetet fokuserar på de betydelser som uppstår i handlingar, sekvenser av handlingar och processer i hanterandet av dödsfall, de dödas kvarlevor och skapandet och brukandet av de platser – gravfälslokaler – där detta sker. Ett sådant fokus medför att *temporalitet* måste ses som en viktig faktor att studera. *Temporalitet* i begreppets grammatiska bemärkelse svarar på frågor kring tid: när? hur ofta? hur länge? Tid handlar i grunden om en uppfattning om positionering i tillvaron utifrån vad som händer före och vad som händer efter ett givet ögonblick, hur dessa händelser förhåller sig till varandra och hur detta förlopp uppfattas. För att kunna diskutera betydelsen av praktiker i ett visst sammanhang måste självfallet också en rent kronologisk avgränsning av källmaterialet göras. I detta delkapitel presenteras därför de perspektiv på tid och temporalitet som är relevanta för studien – det kronologiska ramverket med vår arkeologiska positionering av källmaterialet, och den förhistoriska upplevda tiden: livsvärldens tid med dess traditioner, sekvenser och minnen.

Bronsåldern och den arkeologiska tiden

Oscar Montelius framlade sin artefaktbaserade typologiska kronologi för bronsåldern år 1885. Inom den montelianska bronsålderstiden formulerades den periodindelning med sex perioder om vardera tvåhundra år som fortfarande generellt används i Skandinavien, och som i fråga om absolut datering av arkeologiskt material associerat med bronsföremål visat sig stå emot tidens tand på ett förvånansvärt korrekt sätt (Montelius 1885; Olsen *et al.* 2011). Det material som studeras i avhandlingen faller kronologiskt delvis inom mitten men främst i slutet av denna bronsålder, och i någon mån inom den äldsta järnåldern. En kommentar kring denna etikettering av den arkeologiska tiden är därför på sin plats.

Den artefaktbaserade arkeologiska periodindelningen används ofta språkligt som om de skilda perioderna *de facto* utgjorde reella ramverk för i verkligheten existerande samhällsbyggen och dess gränser som ungefärliga tidpunkter för omvälvande förändringar. Praktiskt nog sammanfaller dessa gränser ofta med den av påven år 1582 antagna gregorianska kalenderns sekelskiften. Det är ju dock så, vilket arkeologer generellt förstår är högst medvetna om, att det kronologierna faktiskt säger något om är artefakterna, och de olika typernas tillverknings- och användningsperioder i relation till hur vi uppfattar tidens gång. Tillverkning och användningen av artefakter säger självfallet något om den livsvärld de tillhör, och förändringar i denna, men det kan inte nog understrykas att periodindelningen är artificiell och skapar ett evolutionärt, linjärt narrativ av tiden där en aspekt (ofta metallföremål) får företräde som ramverk för analyser och påföljande tolkningar (jfr Lucas 2005:10-14, 50-53).

Bronsåldern – en av treperiodssystemets storheter – är alltså i grunden en konstruktion sprungen ur arkeologins barndom, baserad på en materialkategoris förekomst och i sin periodindelning baserad på dess förändring. Mer än sten- och järnåldern har just bronsåldern blivit en era där materialet den är uppkallad efter dominerar diskursen. *Bronshandeln* och dess sociala effekter i form av stratifiering av samhället, uppkomsten av ett hövdingadöme och en soldyrkande religionsutövning har blivit de utgångspunkter ur vilka vidare analyser av samhälle och religion i många fall tar avstamp. Det finns en arkeologisk idé om *bronsåldern* – en stor berättelse med början och slut, till synes med en helt egen identitet (Gröhn 2004:144-187). De aspekter av livsvärlden som inte har med bronset att göra eller som skulle erbjuda andra vinklar på samhälle och religion kommer genom denna stora berättelse att i arkeologiska tolkningar indirekt ändå kopplas till bronsets vägar och användande. Andra materialkategorier och spår av förhållningssätt till livsvärlden hamnar i bakgrunden, bakom den mall som den kronologiska och strikt arkeologiska ”bronsåldern” utgör, och det blir problem med det arkeologiska ramverket. När en företeelse tycks ha sin utsträckning eller betydelse både under och före eller efter – *utanför* bronsåldern – då har den arkeologiskt inte riktigt med bronsåldern att göra och dess betydelse tonas ner. Per Nilsson har använt det träffande uttrycket ”bromsåldern” för denna företeelse i relation till hållristningar, skapade under bronsåldern men med meningsfull verkan långt senare (Nilsson 2014).

I linje med min utgångspunkt att söka den individnära livsvärlden i den period jag studerar har jag valt att inte använda begreppet *bronsåldern*, trots att analysperioden i huvudsak infaller under denna. Det

beror på att problematiken ovan, tillsammans med en uppfattning om att "den stora berättelsen" som helhet är både i hög grad irrelevant för den enskildes liv och bär med sig konnotationer och förförståelser som jag vill försöka undvika. Därmed inte sagt att samhällsliga strukturer och idéer om livsvärldens konstitution inte förekommer under längre tider på överregionala plan. Dock kan de inte användas som utgångspunkt, utan existerar snarare som relationer i olika grad i olika sociala sammanhang. Jag kallar den period jag studerar "analysperioden". Det är ett uppenbart tristare val, men förhoppningen är att det i någon mån befriar analysen från bro(m)såldersoket. Likt den arkeologiska konstruktionen av "bronsåldern" konstruerar jag min analysperiod utifrån likheter och skillnader i det arkeologiska källmaterialet, dock utifrån mina egna frågeställningar. Hur denna period avgränsas presenteras i det följande.

Analysperioden: ca 1000 - 300 f Kr

Det kronologiska ramverket för avhandlingsarbetet har utifrån källmaterialets karaktär avgränsats till en period med början kring skiftet mellan äldre och yngre bronsålder och med slut i mitten av förromersk järnålder. Under denna period finns både en (om än svårfångad och svårdefinierad) kontinuitet på fallstudielokalerna och en viss urskiljbar (om än högst varierad) karaktär på gravskicket i regionen. Denna karaktär är skild från rösebergens tid vid analysperiodens start, och skiljer sig också från de s k "varierade gravfälten" som börjar anläggas vid dess slut. Med detta inte sagt att analysperiodens livsvärld innebär ett kraftigt brott från tidigare perioder och att "allt" förändras vid dess början och återigen vid dess slut. Hanterandet av de döda följer sina trådar även bakåt till äldre bronsålder och senneolitikum, och framåt mot äldre järnålder. Jag har tagit fasta på att vissa företeelser är av vikt för just detta arbetes intressesfär vilket gör det möjligt att göra denna avgränsning.

Susanne Thedéen (2004) har visat att rösen i Södermanland i hög grad dateras till period III-V (1300-700 f Kr). I mina fallstudier och på liknande platser i det genomgångna materialet kan ses att de lokaler som under analysperioden utvecklas till gravfält i flera fall utgår ifrån en eller ett par röseliknande anläggningar med datering i period IV. Vidare har någon eller ett par ytterligare anläggningar dateringar till perioden just före den plåtå i ¹⁴C-kurvan som dominerar yngre bronsålder, och ett flertal dateringar till denna plåtå-period. Det tycks alltså vara så att man kring 1000-900 f Kr har haft en intention med vissa platser – en röseliknande anläggning kompletteras med ytterligare en, och sedan flera. Under perioden initieras vidare

ytterligare platser där gravfältlokaler växer fram. Vidare har båda de två fallstudielokalerna slutat användas för konstruktioner i sten och deponeringar strax efter Hallstatt-platåns slut för att sedan inte visa några spår av händelser förrän under yngre järnålder då de återbesöks. Under mitten av förromersk järnålder kommer helt nya former av stenkonstruktioner i geometriska former på de sk " varierade gravfälten". Vissa av praktikerna kring de döda förändras medan andra förstärks.

Joakim Wehlin har i sitt arbete med skeppssättningar på Gotland och kring Östersjön (2013) ingående diskuterat bronsålderns och den äldsta järnålderns kronologier i relation till flera materialkategorier och ¹⁴C-problematiken under perioden. Utifrån sitt källmaterial och en mängd nya dateringar har han föreslagit en ny periodindelning av bronsåldern och den äldre förromerska järnåldern. I denna har Wehlin definierat perioden 950–200 f Kr som "yngre bronsålder". Han ser uppkomsten av en "hybridkultur" i östersjöregionen vid periodens början och en omstrukturering av landskapet vid dess slut. Under slutet av (den montelianska) bronsåldern och början av förromersk järnålder växer gravfält fram och jordbruket etableras på allvar. Men kring 350–200 f Kr sker ett trendbrott. Kontakter upphör och bebyggelse omlokaliseras (Wehlin 2013:77-78). Jag uppfattar det som meningsfullt att för Mälardalsregionens räkning tala om en period med ett ramverk likt Wehlins. Däremot har jag utifrån mina frågeställningar och källmaterial valt bort begreppet "yngre bronsålder".

Den valda analysperioden består alltså av cirka sju sekel. Då min utgångspunkt har ett perspektiv som utgår från handlingar och människors upplevelse av sin värld och sina handlingar. Därför måste det givetvis diskuteras vad tid innebär i en studie där samma platser nyttjas under så lång tid att många generationer hinner passera.

Inom analysperioden vill jag se på tid ur två olika perspektiv. I det ena betraktas analysperioden som en helhet, en period under vilken förändringar sker, under vilken vissa praktiker uppkommer, upprätthålls och/eller förändras. Jag närmar mig denna livsvärld (som jag på ett övergripande plan har ansett ha vissa likheter över en längre tid och skillnader gentemot det som försiggått tidigare och det som kommer efter) vid en specifik punkt i historien, rösetiden, och lämnar den vid en annan, förändrad livsvärld, där varierade gravfält börjar byggas. De analyser som utförs inom arbetet rör sig dock på en annan temporal skala, där de enskilda handlingarna blir betydelsebärande, i relation till varandra och till källmaterialet. Jag menar att källmaterialets *tid* först och främst tillhör dem som skapade materialet i ett givet ögonblick, kom i kontakt med det, mindes det, relaterade till det

och utgick ifrån det när de skapade något nytt. På samma sätt som detta perspektiv snävar in temporaliteten på fallstudieplatserna, så att livsvärlden och dess föränderlighet kan synliggöras, är det min uppfattning att de kronologiska ramarna jag argumenterat för uttrycker just detta ”relaterade till” genom att de ramar in de platser som studeras.

Att relatera till något tidigarevarande medför presuppositionen att antingen minnas det personligen, ha en uppfattning om dess betydelse genom en traderad berättelse, eller att ha en uppfattning som över tid manipulerats eller traderats så att den inte längre berättar om den egentliga tillkomst-situationen. Hur tid uppfattas och hur minnen skapas och omskapas är i skrivande stund en aktuell teoretisk diskussion inom arkeologin. I det följande vill jag lyfta fram några arkeologiska perspektiv på temporalitet och minnen i den upplevda livsvärlden, perspektiv som har bäring på hur jag analyserar och diskuterat materialet.

Livsvärldens tid och minnen

Människors livsvärldar har i alla tider utgjorts av en blandning av tidigare händelser från olika tidsavsnitt som genom sina materiella spår fortsatt att existera och ha verkan på nuet. Det kan till och med uttryckas så att livsvärlden aldrig är riktigt ”samtida” utan till sin huvuddel består av spår från det förflutna (Olivier 2004:205). Under 1990- och 2000-talet har arkeologer i allt högre grad sökt diskutera tid i relation till arkeologiska material och i olika skalor, hur tidens gång upplevs i olika sammanhang och hur det arkeologiska arbetet kan förhålla sig till det (se Lucas 2005 för en överblick). Framför allt har den arkeologiska teoretiska diskussionen velat uppmärksamma det som brukar kallas ”the past in the past” – hur förhistoriska samhällen uppmärksammar sitt eget förflutna och hur tidsuppfattningar och minnen skapats i dåtid med hjälp av materiell kultur. Ett givet fokus i den diskussionen har varit gravmaterial, men även monument och boplatser har studerats (Bradley 2002; Van Dyke & Alcock 2003; Williams 2003; Lucas 2005). Ett tidigt uppmärksammande av betydelsen av tidens gång, processer och minne för just gravpraktiker är Koji Mizoguchis artikel ”Time and the reproduction of mortuary practices” (1993). Mizoguchi visar, med hjälp av en detaljstudie av sekundärbegravningar i bronsåldershögar i England, att minnet av den primära gravläggningens individ och orientering av kroppen måste ha varit en faktor vid ytterligare begravningar. Han påtalar vikten av att i arkeologiska studier komma bort ifrån en statisk syn på mönster i materialet och hålla i minnet att alla människors handlingar var och en för sig är situerade i en unik temporal och rumslig kontext, där det som

föregått den har verkan, likaväl som vem som är i besittning av minnen av detta (Mizoguchi 1993:223-225).

Inom etnografi och sociologi har det länge studerats och diskuterats hur olika samhällen uppfattar tid. En grundläggande och viktig insikt är att tidsuppfattning är både kulturspecifik och flerskiktad: i de flesta kulturella sammanhang existerar flera upplevda temporala skalor samtidigt. En vanlig distinktion i diskussioner om tid är den mellan *linjär* och *cyklisk* tidsuppfattning. I äldre antropologiska arbeten antog man att förmoderna samhällen hanterade paradoxen mellan nuet och tidens gång genom en cyklisk och i grunden historielös tidsuppfattning, i skarp kontrast till vår västerländska moderna linjära och mätbara tid. Denna bild nyanserades genom bland annat Maurice Blochs poängterande att både linjär och cyklisk tidsuppfattning kan existera samtidigt. Bloch menade att tillvaron innefattar en praktisk linjär "vardaglig" tid och en rituellt präglad cyklisk tidsuppfattning och att det är fullt möjligt att förhålla sig till båda. Blochs uppfattning är måhända onödigt dikotomisk och bilden av skilda kulturspecifika tidsuppfattningar har nyanserats ytterligare, men det är viktigt att ta med i beräkningen att tid är multi-temporal och att tidsuppfattningen i varje givet ögonblick beror på olika faktorer. Vidare kan det som till synes består av en enskild händelse, exempelvis en gravläggning, uttrycka idéer om skilda tidsskalor genom att associera till olika tidigare händelser på olika temporalt avstånd från gravläggningen (Bloch 1977; i Lucas 2005:38, 61-64).

Uppfattningar om tid och minnen ter sig alltså i etnografiska och arkeologiska studier som varierande och disparata, men har påfallande ofta ett starkt samband med de rådande temporala strukturerna i vardagliga och rituella praktiker (Lucas 2005:117). Studier av praktiker och deras tempo är alltså en väg mot att kunna diskutera livsvärldens tidsuppfattning. Att uppmärksamma temporalitet i arkeologiska sammanhang handlar dock inte bara om att försöka förstå just ett förhistoriskt samhälles tidsuppfattningar. Temporalitet är intimt länkat till minnespraktiker, och i förlängningen till betydelser i handlingar – vad minns man, hur handlar man utifrån sina minnen och varför ser de spår vi finner ut just som de gör? Jag ser temporalitet som en viktig faktor i att förstå hur man förhåller sig till de döda, deras materialitet och de platser där de hanteras. Ovan har jag argumenterat för en syn på döden som passage och de ritualer som tillhör den som *processer*. Temporalitet behöver lyftas fram som en möjlig del i den variation som kan ses i materialet. Praktiker kring hanterandet av döden och de relationer de uttrycker är också kopplade till resten av livsvärlden.

Tid och minnen kan inom livsvärlden upplevas av individen på olika skalnivåer: i korta sekvenser, i längre tidsavsnitt eller cykler, under en livstid, i ett tänkt mannaminnesperspektiv där minnen från generationer bakåt traderats, och som tänkt mytisk tid – en tid dit människornas minnen inte når, men om vilken föreställningar ändå existerar. Begreppet minne kan syfta på både individuella och s k kollektiva minnen. Det som brukar kallas kollektivt minne handlar om kunskap om livsvärlden, dess bakgrund och praktiker (Lucas 2005:77). Överföring av denna kunskap traderas enligt sociologen Paul Connerton (1989) dels som kroppsliga praktiker, dels som intentionella minnespraktiker. De första har att göra med social inläring och är nära besläktade med Bourdieus habitus-begrepp, ”hur man gör” i olika sammanhang, eller färdigheter som traderas. De intentionella minnespraktikerna kan exempelvis utgöras av ceremonier eller användande av materiell kultur som hänvisar till ett förflutet, en gemensam historia.

Ritualer kring dödsfall är ett exempel på tillfällen då det kollektiva minnet står i fokus (Connerton 1989). Viktiga aspekter av det kollektiva minnet är att det är föränderligt och utvecklas genom ett samspel mellan minne och glömska, där kollektivet minns eller glömmar delar av sitt förflutna beroende på de behov man har i sin samtid (Van Dyke & Alcock 2003:2-3). Strategier för glömska kan exempelvis utgöras av att materiell kultur tillåts försvinna eller förstörs (s k *ikonoklasm*) (Bradley 2002:41-42). För att kollektiva minnen ska bli bestående över längre tidsperioder är de helt beroende av repetition, att handlingar och ting upprepas gång på gång (Olivier 2011:69). Det ständiga upprepandet och de små skillnader som kan uppstå i handlingar och förskjutningar i betydelser skapar i sin tur möjligheter till förändringar (Olivier 2011:69). Det kollektiva minnet och dess utveckling över tid är också beroende av den verkningshistoria som skapas då repetitioner materialiseras, exempelvis då nya gravar läggs till på ett existerande gravfält (jfr Østigård 2006). Muntliga traditioner har givetvis också betydelse för hur länge ett kollektivt minne består.

Hur kan man arbeta med temporalitet i arkeologiska material och vilka möjliga verktyg kan användas för att komma åt livsvärldens olika temporala skalor och minnespraktiker? Vanligtvis indikeras tidsmässig skillnad i arkeologin genom ¹⁴C-dateringar och/eller rumslig eller designmässig variation där stratigrafi och typologi är kronologiska indikatorer. Sådana metoder är användbara men har också avsevärda brister. En svårighet är att skilja *sekvenser* från *varaktighet* (Lucas 2005:33-41). A hände före B, men hur lång tid tog det mellan A och B och hur länge fanns A kvar – till B eller t o m längre än B? Vilken effekt hade A på B? Hade kanske t o m idén om ett

framtida B bäring på att A alls hände? ¹⁴C-dateringar är viktiga men fixerar enbart A och B på varsin punkt och ibland knappt det. Verkligheten består av ett slags palimpsest (en vanligt förekommande metafor i arkeologin, t ex Lucas 2012:115), vilken är stadd i ständig förändring. Att söka efter indikationer på de ingående elementens *varaktighet* och dennas utseende vid olika tidpunkter bör vara ett prioriterat område för att komma närmare förståelse för hur minnen har fungerat och vilka relationer de uttrycker.

Andrew Jones har ingående diskuterat tid och minne i relation till arkeologiska material (2001, 2007, 2008, 2012). Jones arkeologi är relationell till sin natur och han arbetar med begreppen citeringar ("citation"), indexering och återupprepning ("re-iteration") för att närma sig förhållandet mellan människa, tid och material. Hans fokus är hur minnen överförs och hur materiell kultur fungerar som bärare av dem. Ting ska med ett Joneskt tänkande inte i första hand ses som symboler och bärare av minne utan som förutsättningar för att uppleva minnen. Tingen i sig berättar ju inte om en specifik händelse, men dess egenskaper (hur de är tillverkade, hur de hamnat där de är och hur de slitits och/eller bevarats, samt de andra ting de genom form eller användningsområde alluderar till) innebär *citeringar* och framkallar associationer och minnen. Tingen citerar eller *indexerar* därför genom sina egenskaper tidigare händelser, och minnen framkallas genom den sensoriska upplevelsen av tingets kvaliteter (jfr även Hamilakis 2013:118). Minne är därför alltid ett samspel mellan människa och ting och materialets *performativitet*, dess egenskaper och verkan, påverkar hur det upplevs och vilka minnen som framkallas (Jones 2007:23-26).

Ett exempel bland Jones studier är en jämförelse mellan minnesskapande i bandkeramiska samhällen i Centraleuropa och i skotska neolitiska sammanhang. I de bandkeramiska sammanhangen fanns starka samband mellan långhus och långhög, och förändringar gick långsamt, i perspektiv som sträckte sig över flera generationer. I de skotska neolitiska sammanhangen skedde minnesskapande i närmare relation till enskilda individers livstid. Användandet av eld, dramatiska händelser och snabb förstörelse av både hus och kroppar, tycks ha givit tiden ett "snabbare" förlopp (Jones 2007). Vidare menar Andrew Jones att man i arkeologiska gravlämningar kan ana skilda uppfattningar om tid, exempelvis i å ena sidan megalitgravar där det finns tillgång till de dödas ben under en längre period och å andra sidan gravhögar, där gravgömman en gång för alla förseglas genom högen. Dessa två förhållningssätt kan beskrivas som "flytande tid" ("temporal fluidity") respektive "avbruten tid" ("punctuated time") i relation till minnet av de avlidna och tidpunkten för deras bortgång (Jones 2008:195).

Ett besläktat perspektiv anlägger Yannis Hamilakis i sin bok om perception, sinnesintryck och minnen (2013). Han diskuterar grundligt sinnesintryckens förhållande till minnespraktiker. Ett exempel är diskussion om ätande och rituellt festande. Han skriver: "... feasting disrupts normal temporality and produces time as a distinctive moment" (2013:87).

I avhandlingsarbetets analyser är temporalitet av vikt på flera skalnivåer. För att förstå förhållningssätt till hanterandet av de döda vid ett givet tillfälle är sekvenser i hanteringen betydelsefulla. För att förstå traditioner och förändringar är minnespraktiker centrala. Jag ser Jones och Hamilakis perspektiv, vilka fokuserar på perception, repetition, citeringar och relationer som fruktbara. De är ontologiskt övertygande utan att utge sig för att vara universella eller kulturspecifika och leder till en typ av analyser som materialet *de facto* tillåter (jfr Nordbergs kritik kring tolkningar av ritualer och religiösa företeelser, citerad i kapitel 3 ovan). Det är ett perspektiv som (relativt) förutsättningslöst låter materialet komma till tals. Som konsekvens av detta synsätt blir det nödvändigt att som ett verktyg i analysen bryta upp den konventionella arkeologiska kategoriseringen av föremål och morfologiska drag i fornlämningar. Detta ska diskuteras i påföljande avsnitt.

Mellan arkeologi och källmaterial

I avsnitten ovan har ställningstaganden för avhandlingsarbetet formulerats gällande analysernas skalnivå, synen på handlingar och ritualer kring dödsfall som processer, det kronologiska ramverket och materialitet som minnesskapande. I avsnittet om arkeologer och gravar har även begreppsproblematik berörts. I det följande kommer jag att, genom en fortsatt diskussion om arkeologiska begrepp och kategoriseringar närma mig ett metodiskt ställningstagande. I det påföljande delkapitlet kommer avhandlingsarbetets metod i relation till just det föreliggande källmaterialet att formuleras mer konkret.

I kapitel 2 ovan omnämns hur "gravskicket" under analysperioden forskningshistoriskt har uppfattats som synkront, homogent och statistiskt och beskrivits som "fyndfattigt" och "benfattigt". Jag menar att denna bild är missvisande och i hög grad beroende av den terminologi som används för att beskriva materialet, såväl i fältsituationen som i de påföljande tolkningarna. Det gäller den sedvanliga arkeologiska terminologiska kategoriseringen av materialet, i klassificering av anläggningar utifrån det fysiska materialets egenskaper (t ex *stensättning*, *skärvtenshögar*), i benämning och kvantifierandet av förekomsten av anläggningarnas beståndsdelar

(t ex *kantkedjor*, *gravgömmor*), och inte minst i de arkeologiskt skapade tidsrymder vi använder oss av (t ex *bronsåldern*, *yngre bronsåldern*, *period VI*) för att placera våra kategorier på olika temporala avstånd från oss själva.

Terminologin fungerar för att beskriva det vi ser, men tar inte hänsyn till kvalitativa egenskaper hos de olika definierade, morfologiska dragen. Inte heller tar den hänsyn till hur de olika ”inre och yttre gravskicken” eller de olika anläggningarna relaterar till varandra. Dessa parametrar torde ha varit av vikt för dem som upplevde och skapade platserna. Inte heller ger terminologin stort utrymme för förändringar inom de tidsmässiga block vi skapat, eller anläggningar med komplexa temporala horisonter. En stor del av platsernas tillkomsthistoria och betydelse läggs på detta sätt utom räckhåll för oss.

Den arkeologiska förhistorien

Arkeologin som vetenskap föddes i en tid som var mycket upptagen med beskrivandet och ordnandet av den kända världen och dess utveckling. Typologin och uppordningen av tid, material och ”kulturer” i separata och särskilda fack har visat sig vara en mycket seglivad tankefigur som fortfarande förföljer arkeologin (Jones 2012:4). Än idag är materialtyper (keramik, metall, bergart, ben o s v) och generella kategoriseringar av fornlämningar som ”grav”, ”boplats” eller ”kultplats” grunden till arkeologisk avrapportering. Skilda material behandlas av skilda specialister i skilda kapitel eller publikationer (se dock t ex Goldhahn 2007). Idag har den teoretiska diskussionen istället i allt högre grad lyft fram att våra arkeologiska upplevelser, beskrivningar och tolkningar är just *arkeologiska* – i det att de är sprungna främst ur den arkeologiska vetenskapen och de arkeologiska kategorierna (t ex Edgeworth 2003; Jones 2012; Lucas 2012; Olivier 2011; Fowler 2013).

Diskussionen bottnar i den postprocessuella kritiska arkeologin som under 1980-talet började framföra en konstruktivistisk och relativistisk syn på det arkeologiska materialet, en syn där arkeologisk kunskap inte upptäcktes utan *skapades* av arkeologer (Lucas 2012:228). Med denna syn blev ingen reell kunskap om forntiden möjlig. Dagens anglosaxiska forskargeneration har en mer optimistisk syn men synar de arkeologiska kategorierna kritiskt och föreslår nya vägar. Man talar om hur det arkeologiska arbetet är ett slags hantverk som i sig utgör en del av kunskapsproduktionen, i samklang med det arkeologiska materialet. Genom arkeologernas benämning och sorterande av materialet blir de och deras arbete en del av det

assemblage där materialet ingår och där arkeologiska artefakter *produceras* i samtiden av det material från dåtiden som återfinns. Artefakterna blir då något annat än det de var då de ursprungligen producerades, i det att de får ett nytt *arkeologiskt* sammanhang (Edgeworth 2003:xiii; Lucas 2012:230).

Gavin Lucas diskuterar detta ingående i boken *Understanding the Archaeological Record*. Ett av bokens centrala teman är att "the archaeological record" består både av de fysiska lämningar som framkommer vid arkeologiska undersökningar och det arbete som arkeologer utför i undersöknings- och dokumentationsprocessen för att konstitueras det fysiska materialet som ett arkeologiskt källmaterial (Lucas 2012:9). Lucas menar att postprocessualismen har två stora dilemman. Å ena sidan är avståndet mellan de fragment som tas fram ur marken och de stora narrativen så stort att tolkningarna kan te sig antingen andefattiga och tunna eller helt fränkopplade från det faktiska källmaterialet (2012:17). Å andra sidan har den kritiska postprocessualismen antagit en uteslutande konstruktivistisk arkeologisk epistemologi, där arkeologisk kunskap uteslutande är producerad av sociala och politiska förhållanden i nutid, och saknar koppling till förhistorien. Lucas menar själv att det är möjligt att kombinera ett perspektiv som tror på källmaterialets möjlighet till ny kunskap, med en medvetenhet om hur arkeologisk praktik och kunskapsproduktion påverkar materialet:

"We do not invent our data, it is not a fiction of our minds or a social construction (...) However it is not given. It is produced through the material interaction of an assemblage of bodies" (2012:231).

Lucas tecknar en bild av detta genom att beskriva hur den arkeologiska undersökningen delar upp ett *assemblage* i flera steg, genom utgrävning och separering av materialkategorier, för att sedan skapa ett nytt *arkeologiskt* *assemblage* av dokumentation och fyndhantering. Här poängterar han att det finns en underförstådd separation mellan rapportmaterial, som i princip antas vara fakta, och tolkningar, vilka inte generellt ses som absoluta fakta. Lucas vill istället se kopplingen mellan ett *assemblage* i jorden och ett arkeologiskt skapat *assemblage* som översättning och att arkeologer, medvetna om denna blivande översättning utifrån arkeologisk kunskap, "skulpterar" en arkeologisk lokal under utgrävningen för att passa ett framtida *arkeologiskt assemblage*. Detta sker t ex genom profilgrävning, rutnät och annan praktik som homogeniserar lokalen (2012:231-257). Även Chris Fowler

har poängterat att det tycks vara svårt för arkeologer att uppleva och tolka materialet som något annat än antikvariska kategorier. Han menar att kategoriseringen medför att vissa aspekter av föremål betonas medan andra underbetonas, ignoreras eller förblir bortglömda (Fowler 2013:3, 32). Det arkeologiska samlandet och strävan efter överblick genom sammanställningen av corpus av olika materialkategorier flyttar också materialet långt ifrån dess ursprung. Exempelvis kan ett corpus med "alla bronsnålar i Centraleuropa" svårigen motsvara den upplevelse av *en* av bronsnålarna som existerat på individnivå, hos bronsnålens ägare. Denne kände inte till alla nåltyper och deras respektive betydelse vare sig rumsligt eller kronologiskt, och såg sin nål genom betydelsen i det lokala sammanhanget med de associationer till nålen som existerade där. Däremot kan ett corpus svara på strikt *arkeologiska* frågeställningar (Jones 2001).

Åsa Berggren har i ett skandinaviskt sammanhang också kritiskt studerat begreppsanvändning inom arkeologin och menar även hon att det arkeologer studerar ofta är de egna skapade kategorierna. Begreppen styr i förväg tolkningarna i specifika riktningar och de införlivas i den redan ackumulerade antikvariska kunskapen (Berggren 2010:98). Olivier har diskuterat den paradox som det arkeologiska arbetet innebär. Man är fascinerad av nya spännande upptäckter, men snabbt ivrig att infoga upptäckten i det redan fastställda ramverket (Olivier 2011).

Den oordnade och främmande förhistorien

Den ordnade och sorterbara förhistorien bottnar alltså i en vetenskapssyn från arkeologins barndom. Kategoriseringen av ett objekt bottnar i en förståelse om vilket slags samhälle som skapat det (Fahlander 2003:83) och det finns idag ett antal valbara modeller för förhistoriska samhällen, exempelvis "stamsamhälle" eller "hövdingadöme". Det finns dock ett återkommande problem. Materialet betar sig inte alltid som vi vill och rättar inte in sig i det kategoriska ledet. Det dyker upp företeelser som är svåra att beskriva med konventionell terminologi, likt källmaterialet i denna studie. Det dyker upp unikum i materialet som inte alls passar in. Våra kategorier är lämpliga för att skapa mönster i det förflutna men mindre bra för att förstå det oordnade eller det som tycks malplacerat. Materialet är ofta fragmenterat, rörigt och komplext (Jones 2012:2). I kapitel 2 beskrivs hur hanterandet av mänskligt benmaterial, som under analysperioden skett på det som arkeologiskt benämns "boplatser" eller i den omdebatterade kategorin skärvstenshögar ses som svårförklarligt och som något som kräver särskilda förklaringar. Vidare innebär varje benämning av ett objekt också en läsning,

där vissa associationer förstärks och andra utestängs. Som exempel kan föremål som arkeologiskt benämns "rakknivar" diskuteras. Dessa har en bestämd form och tillverkas i ett bestämt material. Rakknivars arkeologiska konnotationer är exempelvis "män", "gravar" och "personlig hygien". Det finns alltså ett slags facit över betydelse som kan inordnas i ett arkeologiskt mönster kring män, gravar och personlig hygien. Övriga möjliga konnotationer, som ett långsmalt vasst och ibland dekorerat bronsföremål skulle kunna ha, blir per automatik utestängda eller nedtonade. Vidare är det inte säkert att fragmenterade rakknivar hamnar i rakknivarnas corpus, och fragmenteringen som företeelse försvinner därmed ur det arkeologiska synfältet.

Vi låser alltså i hög grad nytt arkeologisk källmaterial till den arkeologiska begreppsvärlden och inordnar det i vår systematiserade värld. Då materialet ibland inte motsvarar konventionella kategorier tycks det uttrycka något främmande, något som är i grunden okänt. Arkeologer har ofta använt etnografiska analogier för att ge förslag till de olika orsaker och samhällsstrukturer som kan finnas bakom det arkeologiska materialet (jfr t ex Kaliff & Oestigaard 2013). Men tänk om de avlägsna samhällen vi studerar inte har någon motsvarighet i det etnografiska materialet eller de modeller som existerar. Fredrik Fahlander (2003) poängterar att detta måste vara en möjlighet och en faktor i hur vi utformar analysmetoder. En ytterligare omständighet, som komplicerar användandet av arkeologiska kategorier och modeller, är att vi ibland med utsikt från vårt eget kulturella sammanhang kan rygga för spår av vissa handlingar i det förflutna. Indikationer på företeelser som skett på den geografiska plats där vi själva lever och vi uppfattar som oetiska och motbjudande kan bli förbigångna, underteoretiserade och underrepresenterade i tolkningarna (jfr Armit 2012). Hanteringen av döden och kroppen torde vara ett fält där det som vi uppfattar som etiskt i högsta grad är aktuellt. Ett uppenbart uttryck för denna önskan att tillskriva "vår" förhistoria vår egen syn på döden är användandet av gravrelaterade begrepp som används i vår egen tid t ex "gravläggning", "lägga till vila" o s v.

Källmaterialet: "Re-configuring the assemblage"

Gravfältlokalerna vid Påljunghage och Rogsta, vilka valts som fallstudier, har båda en väl sammanhållen kronologisk ram. De tycks vara i bruk under bronsålderns period IV-VI och järnålderns period I (vilket motsvarar det jag kallar *analysperioden*) med något enstaka inslag av tidigare eller senare dateringar. De är lokaler med anläggningar som utgörs av till största delen

rundade stenkonstruktioner, varav många med kantkedja. Fyndmaterialet består av företrädelevis små mängder brända ben, keramik, och ibland metallföremål. I en syntetiserande mycket kort beskrivning av tidsperiod och förekommande anläggningar likt denna ovan är homogeniteten slående och materialet kan delas upp i de sedvanliga arkeologiska kategorierna. Materialet ter sig dock apart och främmande i relation till gravbegreppet, på så vis att det man vanligtvis vill kalla för "gravgömma" ofta endast innehåller en liten del av de brända benen och det vi kallar för gravöverbyggnad i en stor del av fallen saknar spår av mänskligt benmaterial. Vid en närläsning är den kvalitativa (och kvantitativa, när det gäller benmängder) variationen också stor inom de arkeologiska kategorierna (jfr Nordenborg Myhre 2004:214). Dessa två problem indikerar att det finns ett betydande glapp mellan den arkeologiska begreppsvärlden och den livsvärld vi vill förstå. I ett postprocessuellt relativistiskt perspektiv skulle detta innebära att vi behåller tolkningen men kallar den en konstruktion. I ett mer optimistiskt perspektiv, vilket jag vill anlägga (i linje med Jones 2012; Lucas 2012 och Fowler 2013) är det möjligt att arbeta med de arkeologiska begreppen så att de beskriver materialets egenskaper – dess performativitet och dess relationer. I förlängningen kan detta bidra till en annorlunda, mer individnära bild av hur man förhållit sig till sin livsvärlds materialiteter. För att kunna analysera och diskutera materialet behövs självfallet ett sätt att beskriva det och därmed också en kategorisering. En väg framåt är, i linje med den relationella arkeologiska inställningen, att i kategoriseringen av materialet sätta fokus på performativitet och låta de olika företeelsernas situering i termer av relationer vara en del av kategoriseringen. Ett materials betydelse är inte given och statisk utan skiftar med dess skiftande *assemblage*, och även genom formations- och fragmenteringsprocesser (jfr avsnitt 3.4 ovan; Jones 2012:7, 18, 100ff). Yannis Hamilakis (2013:126-128) föreslår också att *assemblage*-begreppet behöver kompletteras till ett *sensorial assemblage*. *Assemblage* sätter i förgrunden den skiftande sammansättningen av olika beståndsdelar, och med *sensorial* som förled kopplas också materialitet samman med sensoriska och därmed minnesskapande egenskaper:

“The implication of this concept for archaeology are obvious: rather than dividing archaeological finds and traces into conventional assemblages in the basis of their material or artefactual nature (pottery assemblages, or animal bone assemblages, for example), sensorial assemblages will be identified and recognised based on the ability of their heterogenous components to animate sensorial exchanges

and interactions. Pottery will be linked to food remnants cooked or consumed in these pots, and to the hearths of other features linked to food preparation and consumption. (...) Archaeological methodologies thus should encompass not only the separate analyses of the distinctive categories of archaeological material but also, and most crucially, the analysis of the sensorial assemblage as a whole” (Hamilakis 2013:127-128)

Paul Connerton har ingående diskuterat fenomenet minne i vitt skilda sammanhang (t ex 1989, 2011). Connerton understrycker, vilket är användbart för arkeologiska studier och för analyser av *assemblage*, att minnen är kopplade till kroppens rörelser genom fyra universellt konstituerade och rumsligt betingade dualiteter (”dyads”). Kroppens orientering i förhållande till sin omvärld kan alltid beskrivas med hjälp av över/under, höger/vänster, framför/bakom och innanför/utanför. Dessa positioneringar och dess minnesskapande kvaliteter existerar inte oberoende av kroppen utan lokaliseras i relationen mellan kropp och omvärld (Connerton 2011:83-84). I ett arkeologiskt perspektiv innebär det alltså att ett *assemblage* och dess minnesskapande egenskaper inte kan analyseras utan att hänsyn tas till hur det relaterar rumsligt till de handlande människornas kroppar (jfr även Berggren 2010).

I avhandlingsarbetet tar jag fasta på de teoretiska ingångar i arkeologisk kategorisering som presenterats ovan. Gavin Lucas skriver att varje arkeologiskt handhavande av materialet ”re-configures the assemblage” (Lucas 2012:215-257). I detta fall har de arkeologiska kategorierna skapat en bild av ”the assemblage” som inte längre håller eftersom materialet gör motstånd. En väg framåt torde vara att ytterligare en gång ”re-configure the assemblage”, genom att återvända till dokumentationen och söka kategorisera på ett annorlunda sätt, ett sätt som tar hänsyn till materialets performativitet, associationer och relationer. I nästa avsnitt diskuteras avhandlingsarbetets metod och den kategorisering som valts.

Metod: den lilla världens mellanrum

I analyser och tolkningar som görs i denna studie tar jag fasta på de teoretiska perspektiv som lyfts fram i delkapitlen ovan. Det innebär att istället för att försöka förstå materialet utifrån ett symboliskt, rituellt eller storskaligt samhälleligt ovanifrån-perspektiv anläggs de ovan skisserade handlingsbaserade och relationella perspektiven på materialet. Jag ser detaljgrad och

temporalitet som två nyckelparametrar att ta med i de metodiska ställningstaganden som görs. "Den lilla världen" – dess skapande och brukande, dess tid och minnen – är i fokus. Arkeologi är ett konstruerat ramverk av både tid och kategorier. Min avsikt är att bryta upp delar av detta för att kunna synliggöra nya aspekter på, och mönster i materialet. Traditionella arkeologiska materialkategorier problematiseras därför utifrån sina rent fysiska egenskaper: hur de skapats och hur de påverkar människors påföljande handlingar. De relationer som uppstår mellan materialen och mellan människor och ting är i fokus, såväl synkront som över tid.

Avhandlingens analysdelar utgörs av kapitel 5, 6 och 7. I kapitel 5 förs inledningsvis en diskussion om begreppen *konstruktion* respektive *deposition*. En kategorisering av stenkonstruktioner, baserad på performativa egenskaper, vilken utkristalliserats i arbetet presenteras. Därefter presenteras och analyseras hur dessa kategorier och förekomsten respektive avsaknad av depositioner av brända ben uppträder på fallstudielokalerna. En gemensam struktur träder fram.

I de påföljande kapitel 6 och 7 undersöks i detalj vilka handlingar som utförts på de två platserna och hur dessa kan förstås. Arbetet söker inledningsvis bryta ner materialet på fallstudielokalerna i små beståndsdelar, omvandla dem till handlingar och förhållningssätt, för att därefter skärskåda dessa företeelser var och en för sig och de sammanhang där de förekommer. I analyserna av material och relationer bland konstruktioner och depositioner tar jag fasta på materialets performativa egenskaper, dess hantering och de formationsprocesser som leder fram till dess återfinnande. Arkeologiska kategorier bryts därmed ner, relationer byggs upp genom de alternativa skärningarna och tidigare osynliga mönster kan framträda.

I arbetet med de två fallstudielokalerna upprättades en databas i Microsoft Access där varje stenkonstruktion och varje deposition registrerades med sina morfologiska drag, horisontell och vertikal placering, innehåll samt ytterligare iakttagelser (bilaga). De två rapporterna använder sig i huvudsak av samma fältarkeologiska terminologi, men har ibland skild detaljgrad i beskrivningarna, t ex angående en depositions placering horisontellt och vertikalt. Läsningen av rapportmaterialet och utformandet av databasen har krävt kvalitativa bedömningar för att få två skilda material jämförbara. I några fall har det resulterat i att flera separata fyndposter har tolkats som en deposition. Redogörelsen i anläggningsbeskrivningens löptext har varit avgörande för hur jag har valt att uppfatta fynden – som en deposition eller flera. Endast då text, bild och fyndens plats i lager tydligt visar att de är klart åtskilda har de registrerats som flera depositioner.

Vidare har de två rapporterna ibland skild terminologi för vilka lager depositioner återfunnits i, och ibland saknas uppgift om horisontell placering inom en anläggning. Här har profilritningen och den beskrivande texten varit vägledande och t ex ”lager 2” har översatts till ”i packningen” eller ”under packningen” beroende på hur profilritningen ser ut. En konsekvens är också att några av depositionerna utesluts i vissa av studierna i de fall uppgifterna är bristfälliga eller tvetydiga. Antalet depositioner i respektive studie skiftar därför något, men differensen rör sig om ett fåtal och torde inte ha någon inverkan på resultat och tolkningar.

Nyckelord

I analyserna av de olika företeelserna på fallstudielokalerna använder jag begreppen *performativitet*, *relationer* och *assemblage* (fig. 3.1) som lyftes fram i delkapitlet *Arkeologi mellan ting och människor*. Dessa tre begrepp är i olika grad sammanflätade med varandra i analyserna, beroende på företeelse och frågeställning. Framför allt kan performativitet ha ett inslag av relationer, och relationer är beroende av performativitet.

Med utgångspunkt i de relationer som framkommer kring de olika företeelserna på fallstudielokalerna förs resonemang kring mönster och *assemblage*. Vilka associationer mellan material och handlingar kan skönjas? Hur, och med vilken effekt, har de enskilda konstruktionerna skapats? Vilka handlingssekvenser kan anas? Vilka minnen tycks traderas och hur ser platsernas verkningshistoria ut? Vad kan relationer mellan människor och ting berätta om förhållningssätt till döden, dödens materialitet och de platser där det hanteras? Har det existerat en gemensam idé om hur platser som Påljunghage och Rogsta ska gestaltas och brukas? Vilka handlingar och relationer bär denna idé av, och på vilken skalnivå blir den synlig? Finns det möjlighet att se handlingar där vi istället kommer nära individers val eller lokala traditioner? Avslutningsvis dras dessa diskussioner samman i det syntetiserande kapitel 8, där avhandlingens centrala frågeställningar besvaras.

Tyngdpunkterna i respektive begrepp kan formuleras:

- *Performativitet* är kopplat till *beskrivning* eller *uppfattning/upplevelse* om/av en materiell företeelse och dess egenskaper och påverkan (jfr Jones 2012).

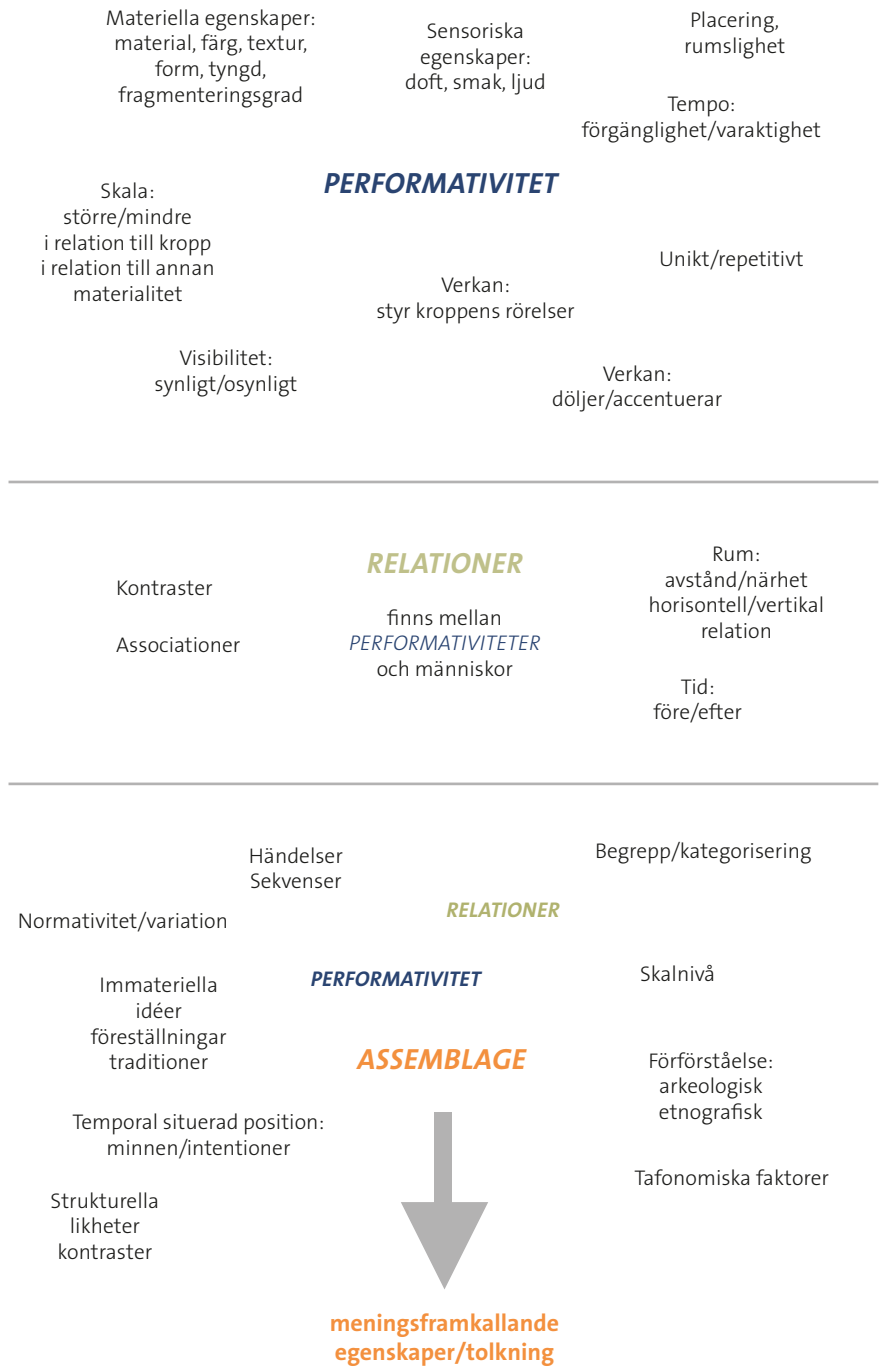

Fig. 3.1. Nyckelord i avhandlingens analyser.

- *Relationer* är *analyserande* av denna beskrivning genom *expanderande* av performativitetens sammanhang. Detta begrepp närmar sig delvis det arkeologiska ”kontext” men lyfter fram performativa kontraster, associationer och skiftande relationer i tid och rum (jfr Conneller 2011).
- *Assemblage* knyter samman performativitet och relationer, och söker ett för frågeställningar och material relevant situerat sammanhang där mening produceras. Begreppet tar även hänsyn till arkeologisk kunskap/förförståelse och immateriella idéer eller föreställningar (jfr Fowler 2013; Jones & Alberti 2014).

Fig. 3.1 illustrerar hur begreppen förstås och används i detta arbete, vilka komponenter som kan ingå i begreppet och hur begreppen relaterar till varandra. Varje företeelse i källmaterialet kan inte diskuteras utifrån varje komponent. Illustrationen visar möjliga aspekter och syftar till att förtydliga begreppens betydelser och möjliga innehåll. Frågeställningarna och källmaterialets möjligheter avgör vilka aspekter av företeelserna som kan diskuteras. De *performativiteter*, *relationer* och *assemblage* jag försöker fånga är givetvis de som upplevts under analysperioden, men det bör poängteras att det som tolkas i denna studie är beroende av samtiden. De *assemblage* jag lyfter fram har flera samtida komponenter (arkeologisk och osteologisk praktik, rapporttexter och bilder), är beroende av tafonomiska faktorer (”tidens tand”), och saknar en stor del av ett ursprungligt *assemblage* (exempelvis religiösa föreställningar). Mina tolkningar (som alla arkeologiska arbeten) begränsas av detta. Jag menar dock att mitt försök att undvika att relatera materialet till arkeologisk förförståelse (exempelvis kategoriseringar eller nutida narrativ om dåtida religiösa föreställningar) i denna studie är ett val som medför att nya iakttagelser och *assemblage* kan framträda.

¹⁴C-analyser

Inom ramen för avhandlingsarbetet har sjutton ¹⁴C-analyser av bränt benmaterial från fallstudielokalen RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken utförts av Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Femton är osteologiskt bedömda som människoben, ett är bedömt som ben från ”däggdjur” och ett är från en hund. Samtliga ben härrör från fyndposter inom stenkonstruktionerna. Resultaten presenteras i kapitel 4.

Det föreligger idag ett antal ^{14}C -dateringar från olika gravfältlokaler från analysperioden i analysområdet. Flera av dessa är dock av äldre datum och utförda på träkol, vilket har källkritiska problem med både materialets egenålder och dess kontext i relation till benfynden (jfr Wehlin 2013:20). Det senaste decenniet har dock antalet ^{14}C -analyser vid undersökningar ökat kraftigt, bland annat på grund av den nya möjligheten att datera brända ben (se vidare diskussion nedan). På brända ben från fallstudielokalen vid Påljunghage finns hela 52 dateringar utförda.

Motiveringen för att utföra ytterligare ^{14}C -dateringar inom avhandlingsarbetet bottnar framför allt i att fallstudielokalen vid Rogsta tidigare inte alls daterats naturvetenskapligt, utan endast tillskrivits en generell datering till ”yngre bronsålder – äldre järnålder” genom morfologiska drag, gravskick och keramik (Knape & Ringquist 1975). Många av anläggningarna innehöll inga fynd utöver små benmängder och det måste anses som angeläget att datera ett större antal kontexter för att kunna föra ett trovärdigt resonemang i avhandlingsarbetet. Dels är det viktigt att söka fastställa att lokalen faktiskt har de kronologiska ramar den antagits ha, dels är det, med tanke på de frågeställningar och ingångar i materialet som formulerats, självfallet av intresse att få indikationer på kronologiska skiktningar inom lokalen. Urvalet av kontexter att datera har styrts av en intention att söka efter eventuell synkronicitet eller kronologisk skillnad i användningen mellan olika typer av stenkonstruktioner. Därför har i möjligaste mån ben från stenkonstruktioner av skilda karaktärer och med rumslig spridning valts ut. I två fall valdes ben från skilda bengömmor ur samma stenkonstruktion (A9, tre kontexter och A12, två kontexter) för att undersöka om anläggningarna använts under en kortare eller längre period.

Alla analyser bör självfallet åtföljas av en källkritisk granskning av metoden och av tolkningar som faller innanför det analysresultaten med rimlighet kan säga. ^{14}C -analyser av bränt benmaterial ansågs omöjligt fram till början av 2000-talet, eftersom kremering förstör det kollagen som dateras i prover tagna på obrända ben. Den metod som sedermera utvecklats är baserad på extrahering och datering av det kol som är bundet i benets biopapatit, vilket finns kvar efter kremering. Detta kol har sitt ursprung huvudsakligen i det fett och kolhydrater som ingått i individens diet och är därför i lägre grad än kollagen (vilket har sitt ursprung i de proteiner som ingår i dieten) sårbart för reservoareffekter, med undantag för dieter vilka består huvudsakligen av marin föda. En viktig faktor vid datering av kremerat benmaterial är förbränningsgraden. Vid temperaturer över 600°C sker en omkristallisering av benmineralet vilket är av vikt för extraheringen och

dateringen (Lanting *et al.* 2001). Jämförelser mellan benmaterial från en och samma individ där kroppen var uppenbart ojämnt bränd har givit ett tydligt resultat; benet bränt vid lägre temperatur och endast förkolnat gav yngre datering än det till fullo kremerade benet, med en skillnad om 160 ^{14}C -år. I samma studie korsdaterades dessutom elva prover där dateringar av kremerade ben jämfördes med prover tagna ur samma kontexter; harts, kol samt dendrokronologiskt daterat trämaterial. Dessa visade god korrelation (Olsen *et al.* 2008). Ytterligare studier har givit goda resultat. I ett fall analyserade sex olika laboratorier ben ur samma kontexter, med mycket små skillnader i resultat (Naysmith *et al.* 2007). I ett annat fall visade dateringar av 31 brända ben jämförda med harts ur samma gravar god korrelation mellan proverna. Endast mindre avvikelser, där benmaterialet gav något äldre dateringar än harts kunde påvisas. Denna studie kunde också i hög grad bekräfta Montelius bronsålderskronologi i ett danskt sammanhang (Olsen *et al.* 2011). Det har också framförts att kol från bränslet vid kremeringen kan ha effekt på kolinnehållet i benmaterialet och därför också påverka såväl dateringen och ge förment positiva resultat i korsdateringar mellan kol och ben. Detta förutsätter dock att bränslet har en hög egenålder. Yngre träd och/eller döda grenar påverkar inte dateringen nämnvärt då de ligger nära benets egna ålder (Snoeck *et al.* 2014).

Joakim Wehlin har i sitt arbete med bronsålderns skeppssättningar låtit utföra 25 ^{14}C -dateringar på brända ben från Gotland och kring Östersjön, både i syfte att ytterligare testa metoden gentemot typologiskt daterbara kontexter, och för att öka förståelsen för förhållanden mellan skeppssättningar på lokala och överregionala plan. Wehlins resultat indikerade att ^{14}C -dateringarna i detta sammanhang sammantaget ger en något äldre datering (i storleksordningen "ett par generationer") i relation till de typologiska dateringarna, detta trots att benen i de flesta fall var brända i relativt låga temperaturer. En möjlig felkälla i detta fall kan enligt Wehlin vara att den typologiska kronologin för Gotland ser annorlunda ut än på fastlandet, alternativt att benen tagit upp kol från brandbålet, och att träets egenålder påverkat dateringarna. Ben bränt i lägre temperaturer är, som nämnts ovan, mindre lämpliga för dateringar och mindre motståndskraftiga mot yttre påverkan (Wehlin 2013:20, 66-68; jfr Van Stydonck *et al.* 2005). Vid undersökningarna av fallstudielokalen RAÄ 220 Påljunghage utfördes tre korsdateringar av brända ben och harts från samma kontexter. Även här fick de brända benen något äldre dateringar än hartsen (Eklund *et al.* 2012:83).

^{14}C -datering av brända ben är en relativt ny metod, och viss osäkerhet råder fortfarande, bland annat kring möjlig påverkan av marinreservoareffekter

(Olsen *et al.* 2008; jfr Wehlin 2013). Vidare finns en osäkerhet uttryckt i sannolikhetsfördelningen då analysvaren kalibreras, inte minst vad gäller perioden som omfattas av den s k Hallstatt-platån. Resultat kalibrerade med 1 sigma kan ge en sannolikhetsfördelning där det möjliga ursprungliga datumet för provets tillkomst spänner över flera sekel. Det finns alltså anledning att vara försiktig med tolkningen av de analysvar som ^{14}C -dateringar av brända ben (liksom av annat material) ger. Att tolka ett material med hjälp av kalibreringar med 1 sigma som om det vore absolut sanning, då det egentligen handlar om en drygt 60-procentig *sannolikhet*, anser jag inte som rimligt. Ändå är det min uppfattning att ^{14}C -dateringar av brända ben är värdefulla och kan ge nya insikter i materialet. Huruvida analyserna är relevanta beror på vilken detaljgrad i dateringen frågeställningarna kräver. I mitt arbete anser jag att dateringarna är relevanta, då analysperioden är både fyndfattig och naturvetenskapligt underdaterad. Många äldre prover är problematiska både vad gäller kontext och kalibreringsmöjligheter. Den skalnivå på dateringsresultaten som eftersöks i detta arbete handlar främst om att ringa in de daterade lokalernas och anläggningarnas användningstid. Precision i absolut datering är alltså av mindre vikt. De bendepositioner som valts ut för datering inom avhandlingsarbetet har alla besiktigats och ben valts ut för provtagning av professor Jan Storå (Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet). De utvalda benen hade en vitbränd, hög och jämn förbränningsgrad. De resultat som analyserna givit korrelerar med vissa iakttagelser i materialet och bidrar därmed till att stärka de tolkningar som görs. Således menar jag, genom det resonemang som förts ovan, att de ^{14}C -analyser som utförts inom ramen för avhandlingsarbetet är både tillförlitliga och relevanta.

Osteologiska analyser

I avhandlingens frågeställningar är föreställningar om döden och hanterandet av dödens materialitet centrala, inte minst i relation till de ytterst små fyndposter med brända ben som är vanligt i materialet. Det är därför av yttersta vikt att försöka nå mesta möjliga kunskap om hur de brända benen hanterats; från dödsfallet till det skick de återfinns i. Osteologiska analyser av materialet från fallstudielokalen RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken har därför utförts av Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet (Visser 2014b).

Materialet från Rogsta är analyserat av osteolog vid undersökningstillfället men endast de mycket summariska resultat som publicerades i rapporten (Knape & Ringquist 1975) har varit tillgängliga. Utöver värdet i att

få en fullständig, vetenskapligt uppdaterad osteologisk rapport har också nya, för avhandlingsarbetet relevanta frågor till materialet kunnat ställas. I centrum för de osteologiska analyserna har frågan om *hantering* funnits; hur ser förbränningsgraden ut, finns indikationer på urval av ben efter kremeringen, och hur ser fördelningen av olika benslag och arter i de olika typerna av kontexter ut? Självfallet ingår också sedvanlig osteologisk bedömning av de döda individernas kön och ålder, något som även det producerat nya data.

4. Introduktion till fallstudierna

Ett sörmländskt bronsålderslandskap

De två fallstudielokalerna, RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken och RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken är belägna ungefär tio kilometer från varandra i sydöstra Sörmland (fig. 4.1). Analysperiodens livsvärld (ca 1000-300 f Kr) i ett landskapsperspektiv är svår att fånga i en kartbild av flera skäl. I kartbilden (fig. 4.2) visas fallstudielokalernas placering i landskapet, andra kategorier av stenkonstruktioner – rösen och skärvtenshögar – samt ett urval av de fornborgar och hägnader som är registrerade i FMIS. Hällbildslokalen vid Släbro (fig. 4.3) är också utmärkt på kartan, dock inte den stora mängd skålgropslokaler som finns i området. Rösen och skärvtenshögar anses generellt tillhöra bronsålderslandskapet, med dateringar från både äldre och yngre bronsålder. De platser som står i fokus i denna studie är två gravfälslokaler med både manifesta röseliknande stenkonstruktioner och flacka sådana. Brukningstiden inleds i yngre bronsålder och sträcker sig in i äldre järnålder. Liknande lokaler kan dölja sig bakom registrerade ensamliggande stensättningar eller bland lokaler registrerade som ”gravfält” och det är därför svårt att bilda sig en uppfattning om hur det dåtida sammanhanget såg ut. Kartbilden kan alltså som bäst representera en schablonbild av landskapsutnyttjandet under analysperioden. De manifesta rösen och skärvtenshögar torde oavsett förändringar under perioden haft en återverkan på fallstudielokalerna, såsom antingen samtida eller som en del av den lokala historien.

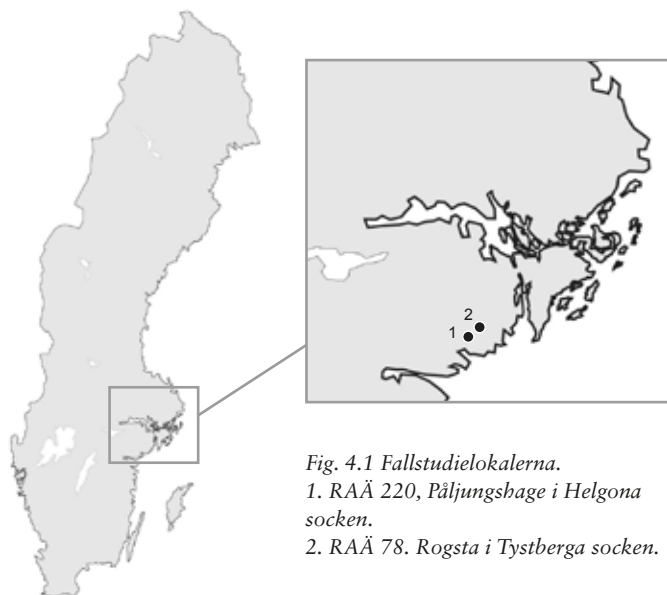

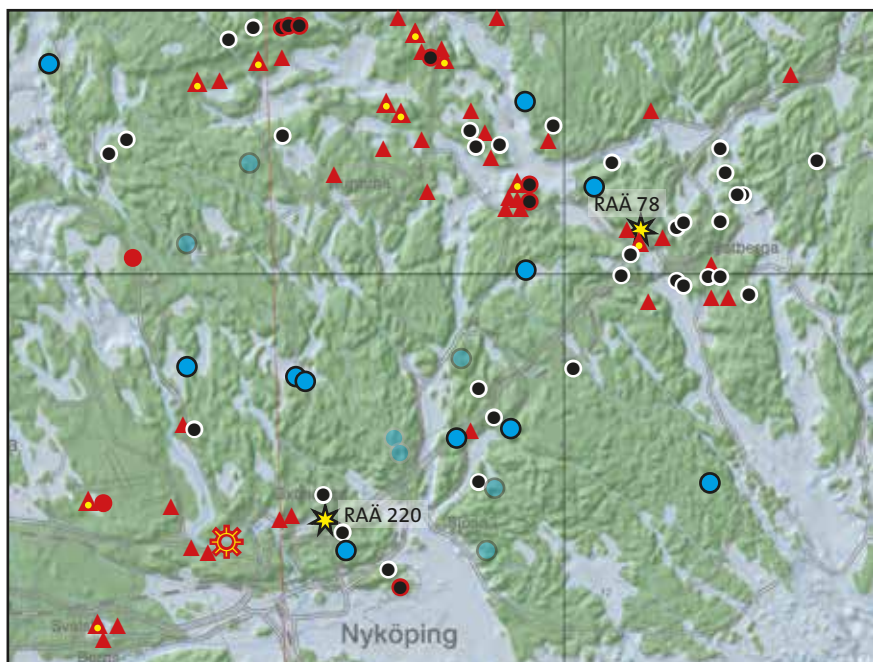
Fig. 4.1 Fallstudielokalerna.

1. RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken.

2. RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken.

På kartbilden (fig. 4.2), som visar en strandlinjenivå vid ca 1000 f Kr genererad av SGU, kan ses att områden med skärvstenshögar är belägna främst några kilometer in i landet, intill vattenvägarna och något indragna från strandkanten. Rösen är belägna i markanta höjdlägen, vid havet och vid trängre passager längs vattenvägarna. Figurristningarna vid Släbro med sina unika ramfigurer finns vid de trängre passagerna längs Nyköpingsån. Längre upp längs Nyköpingsån markeras passagen ut i sjön Långhalsen av den välkända depåplatsen med stora bronsfynd vid Täckhammarsbro (RAÄ 80, Bärbo sn, SHM inv. nr 2273, 4177, 22228, ej på kartbilden).

Flera tydliga koncentrationer av bronsålderslämningar inom vad som tycks vara två "bygder" kan klart urskiljas i området, skilda åt av det som idag är skogsområdet mellan Nyköpingsån och Svärtaån. Kring Nyköpingsån och i närområdet finns flera områden med skärvstenshögar. I öster, vid Skavsta flygplats, är ett område med minst tio skärvstenshögar, huslämningar och gravar delvis undersökt (RAÄ 41, 42, 418, Nyköpings

Rösen, 1-3 st ● > 3 st ● Skärvtenshögar, 1-3 st ▲ > 3 st ▲
 Släbrioristningarna ☀ Fallstudielokal ★ Undersökta gravar, bronsålder ●
 Fornborg eller hägnad, trolig bronsålder ● möjlig bronsålder ●

Fig. 4.2. Bronsålderslandskapet kring fallstudielokalerna. Skala 1:250 000. Kartunderlag: SGU.

Fig. 4.3. Exempel på ramfigur från ristningslokalen vid Släbro intill Nyköpingsån. Foto: Anna Röst.

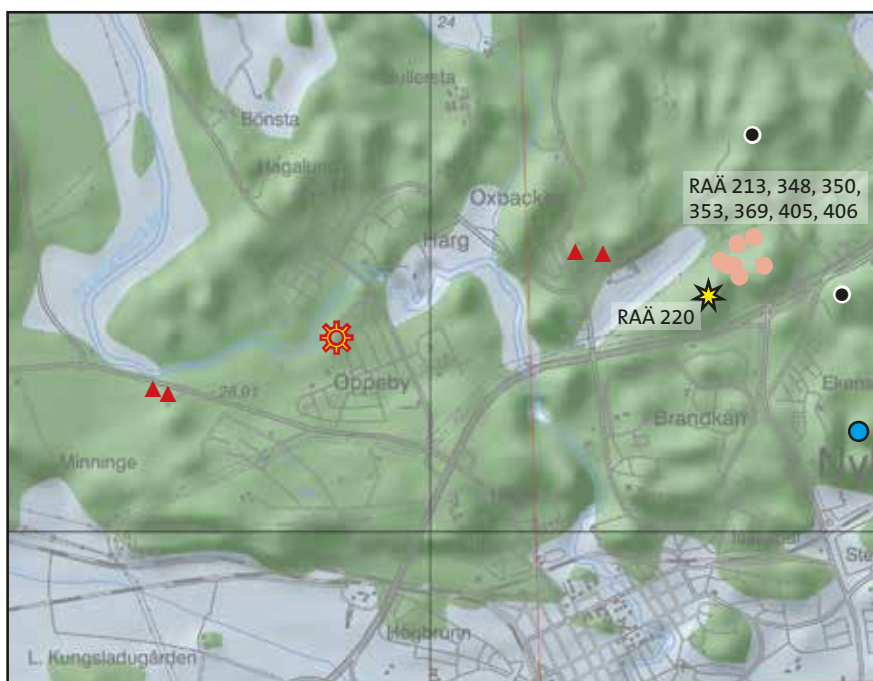
socken [Olausson 1994]). Här finns en plats, intensivt och långvarigt brukad under bronsåldern och in i äldre järnålder. Fornlämningen RAÄ 78, Råby-Rönö socken, som undersöktes 1985-87 av Riksantikvarieämbetet, är ett område med minst fyra stenkonstruktioner ("ett röse och minst tre stensättningar") av bronsålderstyp (ATA, dnr. 3963/86). Ett stråk av rösen och flera fornborgar av bronsålderstyp (se Olausson 1995) i sydvästlig – nordostlig riktning (vilket närmast följer E4:s sträckning genom landskapet) tycks förbinda denna "bygd" med de täta koncentrationerna bronsålderslämningar i nordost. Kring den havsvik där Rogsta-lokalen legat och kring sjön Runnviken, med havsförbindelse via den då betydligt bredare Svärtaån, ligger ett flertal lokaler med flera skärvstenshögar, rösen och skålgropslokaler. På udden vid dagens Näsby ligger sju skärvstenshögar i tre koncentrationer, sex rösen, (varav ett 28 meter i diameter, ett annat 22 meter i diameter) samt en skålgropslokal med 66 skålgropar. På motsatt sida av Runnviken, söder om Snesta, ligger ytterligare tre rösen, (varav ett är 27 meter i diameter), och flera skärvstenshögar. Längre norrut, vid Spelvik, Aspa och Glottra, finns ytterligare skärvstenshögar och rösen. Intill Spelviks kyrka, ungefär en mil norr om Rogsta-lokalen, återfanns 1838 ett depåfynd med tolv hela och flera fragmentariska brons-halsringar, ett hängkärl, två spjutspetsar och två holkyxor, daterade till period V (SHM inv. nr 813, ej på kartbilden). Sammanfattningsvis kan det konstateras att analyserna av fallstudielokalerna berör platser i ett intensivt utnyttjat och troligen bara delvis synligt bronsålderslandskap.

RAÄ 220, Påljunghage i Helgona socken

Närområdet

Gravfälslokalen RAÄ 220 i Påljunghage i Helgona socken var före undersökning och borttagande belägen mellan 33 och 44 m över dagens havsnivå, på krönet av en hundra meter lång höjdsträckning rakt norr om dagens Nyköping, och precis öster om vad som år 1000 f Kr var en mindre sjö eller vik vid slutet av en slingrande å ett par kilometer från Östersjön (fig. 4.4). Platsen ligger i det landparti som omges av Nyköpingsån och Svärtaån, endast någon kilometer från de unika hållbilderna vid Släbro intill Nyköpingsån.

RAÄ 220 undersöktes av Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) under 2007, inför nybyggnation av ett köpcentrum intill E4. Före

Fallstudielokal ★ Röse ● Skärvstenshög ▲ Släbroristningarna ⚙
 Undersökta stenkonstruktioner, analysperioden / troligen analysperioden ●
 Fornborg, trolig bronsålder ●

Fig. 4.4. Bronsålderslandskapet kring RAÄ 220, Helgona socken. Kartunderlag: SGU.
 Skala 1:50 000.

förundersökningen utgjordes fornlämningen av en till synes ensamliggande stensättning i krönläge. De senaste årens exploateringsundersökningar har visat att denna mycket vanliga typ av fornlämningar ofta är indikativa ”markörer” för områden med flera flacka stensättningar vilka är osynliga före undersökning (t ex Appelgren & Renck 2007). Ett välkänt exempel är undersökningarna vid Skärgårdsstad i Uppland under 1990-talet, där rösen i krönläge omgavs av ett större, ”osynligt” gravfält om minst 200 anläggningar, varav endast hälften kunde undersökas p g a brist på tid och medel (Äija 1994a).

Flera ytterligare undersökningar har gjorts i närområdet. Inför exploateringen av Påljunghage undersöktes även ett fornlämningsområde några hundra meter norr om RAÄ 220 (RAÄ 352, 353, 369) med dateringar till

bronsålder och äldsta järnålder (Vinberg 2009). Här framkom en yta med kulturlager, skärvstensförekomster och flera stenkonstruktioner med brända ben, vilket tolkades som en yta för begravningar och ritualer. Aktiviteterna på denna yta torde delvis vara samtida med aktiviteterna på RAÄ 220. Rakt öster om RAÄ 220 invid en rad skålgropsförekomster (Broström *et al.* 2007) upptäcktes ett mindre kulturlager med keramik av bronsålderstyp. Även västnordväst om RAÄ 220 finns förundersökta lämningar från yngre bronsålder – romersk järnålder i form av två skärvstenshögar och kulturlager (Svensson 2011.)

Under 2013 och 2014 undersökte UV Mitt ytterligare fornlämningar i närområdet. RAÄ 350 utgjordes av två ben- och fyndtomma stensättningar varav en vid ett block. RAÄ 213 var en ensamliggande stensättning på berg i dagen, vari återfanns keramik samt en järnring under en kantkedjesten. Bland de intill varandra liggande stensättningarna RAÄ 348, 405 och 406 innehöll RAÄ 348 brända ben av ett barn samt en miniatyryxa och ytterligare ett fragment av en yxa, 405 innehöll keramik från två kärl och 406 var fyndtom. Vidare undersöktes ytterligare sex stensättningar inom RAÄ 353 och här innehöll en av anläggningarna rikligt med brända ben i ett sotigt lager. I de övriga återfanns endast en knacksten samt några krukskärvor (korrespondens Katarina Appelgren december 2014). I skrivande stund är anläggningarna inte daterade men inget motsäger att samtliga undersökta anläggningar härrör från perioden yngre bronsålder – äldre järnålder.

Fornlämningens struktur

RAÄ 220 framstod vid förundersökningen i juni 2007 som ett tidigare okänt gravfält. Flacka stensättningar bredde ut sig längs en höjdrygg nordöst om den tidigare kända stensättningen i krönläge. I en slänt ett fyrtiotal meter sydöst om området med stensättningar framkom flera anläggningar (stolphål, rännor, härd) och ett fyndförande område. Slutundersökningen av det nyupptäckta gravfältet genomfördes augusti – oktober 2007. Informationen till beskrivningen av fornlämningen nedan (samt alla uppgifter om respektive anläggning, fynd osv) är hämtad ur rapporten *Påljunghage – kremerat, paketerat och respekterat. Ett gravfält från yngre bronsålder – äldre förromersk järnålder. Förundersökning och särskild undersökning. Helgona 220, Stenbro 1:8, Helgona socken, Nyköpings kommun, Södermanland* (Eklund *et al.* 2012). Kartfigurerna är omarbetade av mig efter originalillustration av gravfältsplanen ur rapporten (Ann Lindqvist, SAU), bearbetning av data i form av tabeller mm är utförd av mig.

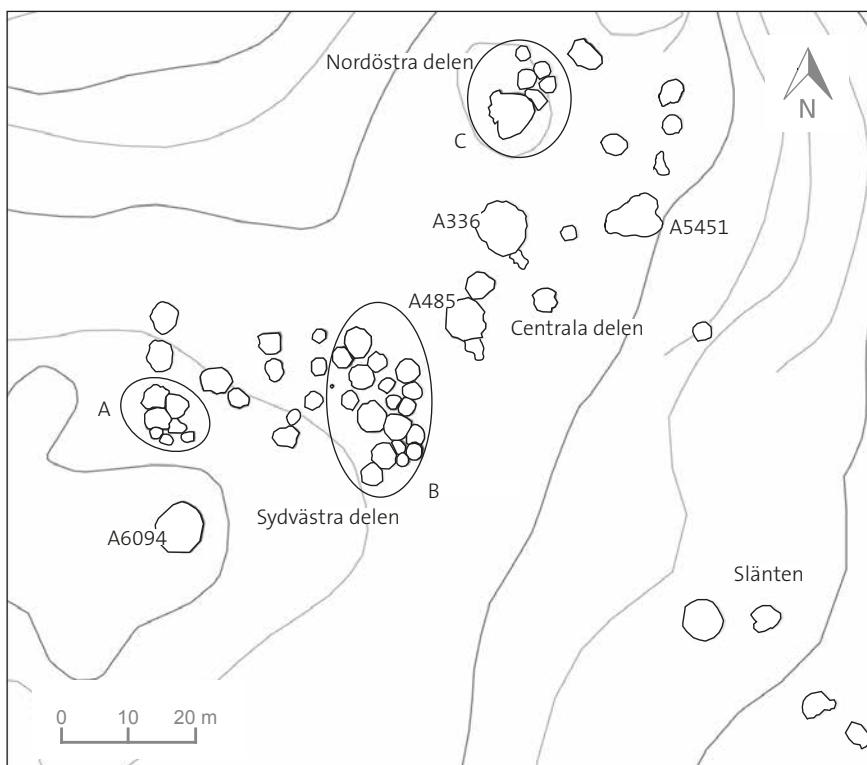

Fig. 4.5. Gravfältplan över RAÄ 220 med de områdes- och gruppindelningar som skapades vid undersökningen. Bearbetad efter Eklund et al. 2012.

Fig. 4.6.
Översiktspild av
RAÄ 220 efter
avverkning av
vegetationen.
Efter Eklund et al.
2012:4. Foto: Ann
Lindkvist.

Fig. 4.5 visar en översiktsplan över det undersökta fornlämningsområdet (en översikt efter avverkning av vegetationen ses i fig. 4.6). Den tidigare kända stenkonstruktionen i krönläge, A6094, är belägen längst i sydväst. Nedanför denna, åt norr och öster, låg ytterligare 56 stenkonstruktioner (varav 32 med fynd av brända ben av människa och 24 utan spår av ben-deposition), en blockanläggning och en omarkerad ben-deposition. Vid undersökningen noterades att man dels placerat stenkonstruktionerna i minst tre i någon mån avgränsbara grupper med delvis olikartad karaktär, dels att man i delar av dessa grupper lagt anläggningarna mycket nära varandra och ibland kant i kant. Dessa täta koncentrationer benämndes område A-C. Nordöst om och nedanför A6094 ligger två sådana tydliga koncentrationer av tätt liggande stenkonstruktioner (område A och B), omgivna av ytterligare anläggningar. Längst i nordöst finns ytterligare en grupp stenkonstruktioner (område C) i anslutning till ett kulturlager och en skärvstenshög (A5451). Mellan dessa, centralt på platån, fanns ett glesare lagt område. Där återfanns två relativt stora, och de högsta (0,25 - 0,5 m) stenkonstruktionerna (A485, A336), båda med oregelbundna utbyggnader anslutande till sina södra sidor. Område B, strax nedanför krönet, framstod som det mest välbyggda – rundade, regelbundna stenkonstruktioner med tydliga kantkedjor, flera med inre konstruktioner och en mantel av grus. Område A utgjordes istället av ett sammanhängande komplex där det var svårt att urskilja de enskilda anläggningarnas begränsningar. I slänten mot sydöst återfanns flera fornlämningsliknande bildningar varav fyra bedömdes som stenkonstruktioner, dock utan ben-depositioner eller andra fynd. I slänten framkom även en hård, ett stolphål och två rännor. Kring dessa anläggningar framkom fynd av en större mängd keramik och bränd flinta samt en skivhuvudnål av brons. (Eklund *et al.* 2012:27-31).

Dateringar

RAÄ 220 är daterad i sin helhet till yngre bronsålder och äldre förromersk järnålder (fig. 4.7), med undantag för fyra ¹⁴C-dateringar som utföll med resultat inom sen vikingatid – medeltid och inte kan sägas avspegla aktiviteter som kan knytas till fornlämningens huvudsakliga tillkomsttid (Eklund *et al.* 2012:80). Femtiotvå ¹⁴C-prover, i huvudsak brända ben från stenkonstruktionerna, skickades på analys och resultatet visar en tydlig tidsmässig förankring i yngre bronsålder, med de flesta provresultaten mitt i den s k Hallstattplatån (se kapitel 3.6) på kalibreringskurvan. En centralt placerad ben-deposition i stenkonstruktionen A6094 på krönet blev som

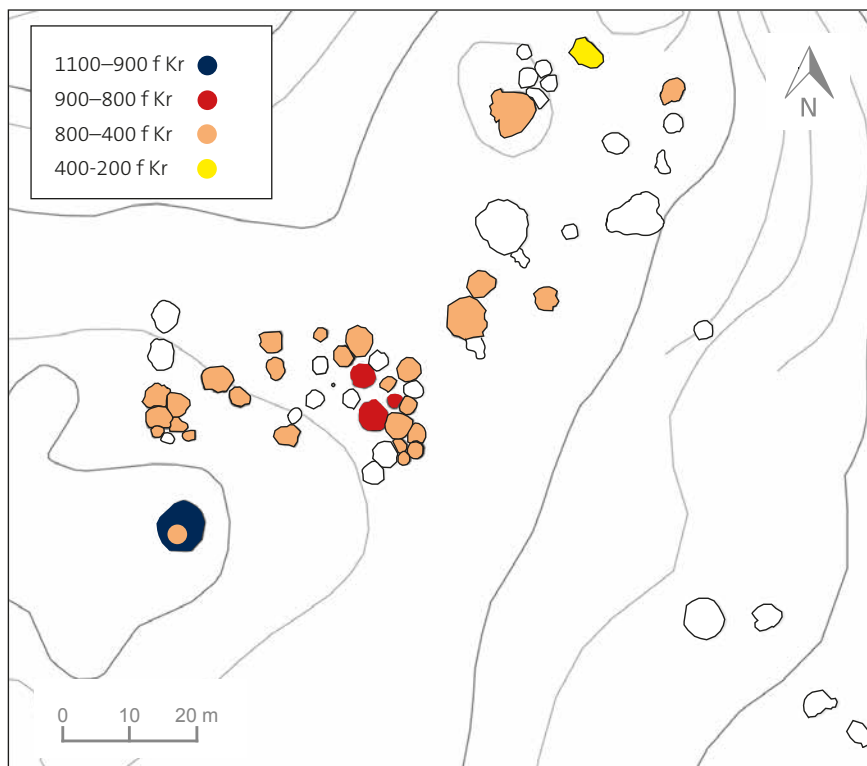

Fig 4.7. ^{14}C -dateringar av brända ben från Påljunghage. Illustration efter Eklund et al. 2012:79.

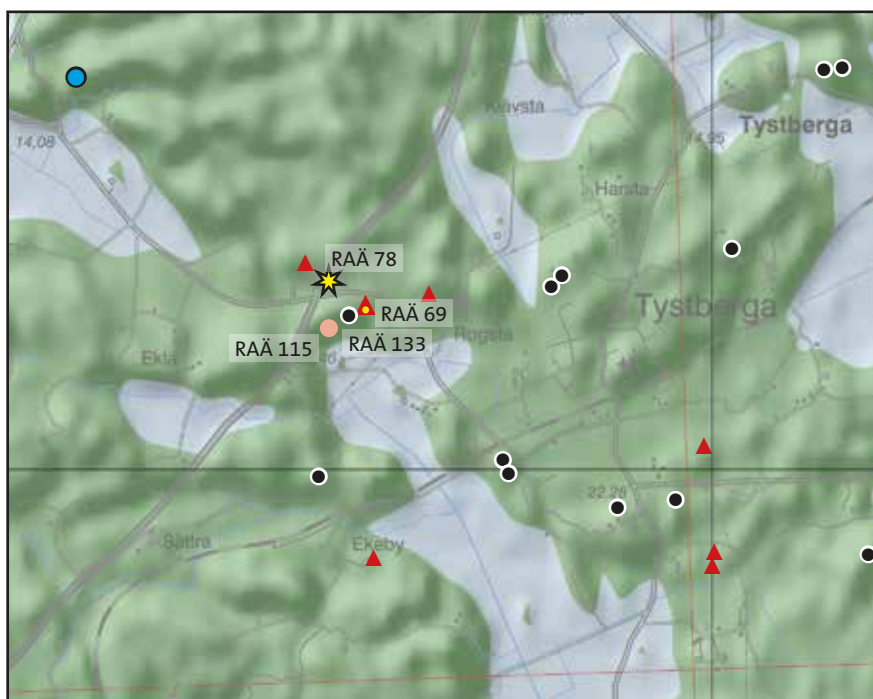
väntat den tidigaste på platsen med ett värde på 2830 BP (1220-820 BC 94 %) – bronsålder period IV. En andra benpositionen i samma anläggning, placerad i södra delen av stenkonstruktionen, fick värdet 2440 BP (760-580 BC 21,9%, 670-610 BC 10,6%, 600-400 BC 62,9%) och är alltså betydligt yngre. Anläggningen A200, belägen i motsatt ände av lokalen fick den yngsta dateringen av stenkonstruktionerna, 2200 BP (390-170 BC 95,4%). Anläggningarna däremellan faller alla i platåspannet 800-400 BC, med undantag för A4581, A662, A792 och A5988 vilka dateras till något tidigare (fig. 4.7). Tre ^{14}C -prover utfördes på hartsfragment från stenkonstruktionerna för en korsdatering med brända ben från samma anläggning. Resultatet visade att hartsen fick en yngre datering (70, 85 resp 175 år) än de brända benen (Eklund *et al.* 2012:83). Denna problematik diskuterades i kapitel 3, delkapitel *Metod: den lilla världens mellanrum*.

RAÄ 78, Rogsta i Tystberga socken

Närområdet

Fornlämning 78 vid Rogsta i Tystberga socken undersöktes 1969-70 inför utbyggnaden av E4 mellan Nyköping och Lärkinge (Knape & Ringquist 1975; Knape 1997). På platsen ligger idag den trafikplats där motorvägens avfarter leder österut mot Tystberga samhälle och västerut mot Bogsta och Ludgo. Vid utgrävningstillfället avbanades strax över 4000 m² och ett 70-tal anläggningar som kom att visa sig vara från slutet av bronsåldern undersöktes. Fornlämningen var belägen på en åsrygg i nord-sydlig sträckning mellan 35-40 meter över havet, ett tjugotal meter över bronsålderns havsnivå. Åsryggen överblickade det innersta av en forntida mindre havsvik, under bronsåldern några hundra meter bred, som via två smalare passager sträckt sig fem-sex kilometer in från Östersjön.

I den allra närmaste närmiljön kring RAÄ 78 (fig. 4.8) kan en intensiv närvaro under bronsåldern och äldsta järnåldern skönjas. Ett par hundra meter söder om RAÄ 78 ligger RAÄ 69, ett järnåldersgravfält med ett sextiotal högar och stensättningar, men också sju skärvstenshögar och en skärvstensvall. Området överblickades tidigare av röset RAÄ 133 (15 m i diam), vilket undersöktes och borttogs inför hot om grustäkt 1971 (ATA dnr. 7314/73). Undersökningen gav inga daterande fynd. En övre stenpackning dolde en inre kantkedja och koncentrationer av spridda brända ben och krukskärvor, liksom några obrända tändar av häst eller nöt, vilket gör det troligt att röset i tid hör samman med området med skärvstenshögar alldeles intill. Ytterligare något hundratal meter åt sydöst finns ett mindre gravfält av äldre järnålderskaraktär (RAÄ 68) med spår av ett underliggande boplatslager (FMIS). Sydväst om röset RAÄ 133, i grustagets kant, undersöktes dessutom gravfältet RAÄ 115 i omgångar, av Ivar Schnell 1926 och 1939 samt Ivar Lundberg 1945 (ATA, dnr. 4329/39, 3624/45). RAÄ 115 bestod av ett trettiotal anläggningar med fynd av brända ben, harts, keramik och en bronsring och bedömdes som möjligen från sen romersk järnålder. Per Lundström, som undersökte gravfälten vid Fiskeby i Norrköping, menade att den bronsålderskeramik som framkom vid Fiskeby och bland annat var av Lausitz-typ var identisk med keramiken från Tystberga RAÄ 115 (Lundström 1965). Studier av fotomaterial och planer som finns i ATA visar att det sammantaget inte finns något som motsäger att RAÄ 115 är samtida eller endast något senare än RAÄ 78.

Fallstudielokal Röse Skärvstenshögar, 1-3 st > 3 st
 Undersökta gravar, möjlig bronsålder Gravhågnad, trolig bronsålder

Fig. 4.8. Bronsålderslandskapet kring RAÄ 78, Tystberga socken. Kartunderlag: SGU.
 Skala 1:50 000.

Fig. 4.9. Panorama över RAÄ 78 från norr. Bilderna tagna vid undersökningstillfället efter
 avtorvning. Foto: A. Robertson-Pearce, ATA dnr 4454/75.

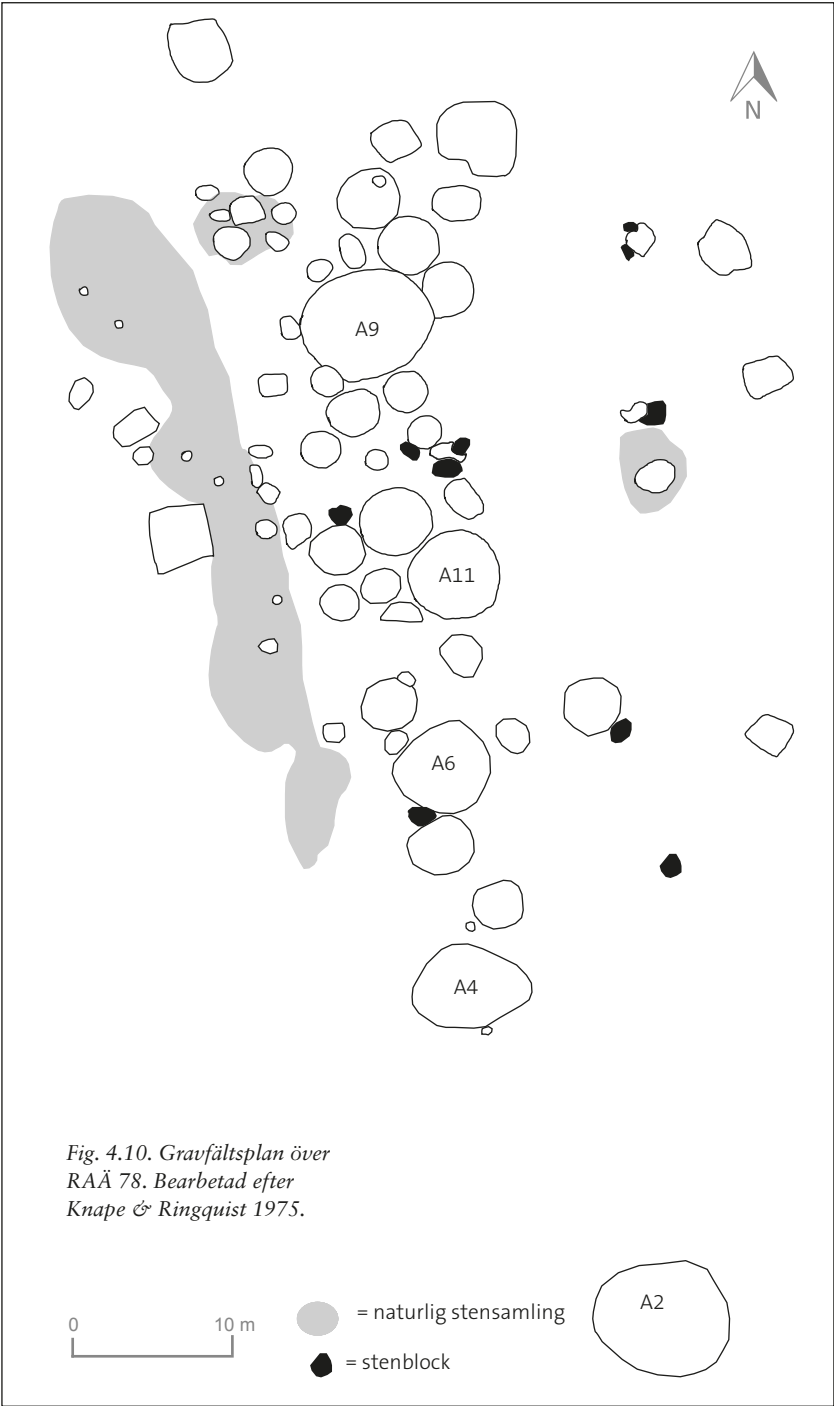
Fornlämningens struktur

Det 70-tal anläggningar som utgjorde fornlämning RAÄ 78 framstod vid undersökningstillfället som i huvudsak flacka, runda och oregelbundna stensättningar, ofta med kantkedja, och ibland lagda intill större block. Längs åsens västra sluttning fanns en enskiktad stensamling, fyrtio meter lång och 3-10 meter bred, vari flera bengömmor framkom. I lokalens centrala del, öster om åskränet, fanns ett plant, stenfritt område om 5 x 20 meter. Här framkom bränd lera, men inga konstruktioner. Utöver stenkonstruktioner och den långa stensamlingen framkom tre härdar och två stora stolphål, återfunna i anslutning till olika stenkonstruktioner men ingen i samband med någon skönjbar huskonstruktion. Stolphålen var belägna i anlutning till två av de största anläggningarna, i den södra respektive norra änden av lokalen och tycktes "inrama gravfältet" (Knape 1997:490).

Undersökningen utfördes genom avtorvning och rensning hösten 1969 och slutundersökning sommaren 1970 (fig. 4.9). Värt att notera är att man vid rensningen delvis använde sig av blåsning med tryckluft, vilket var vanligt under 1970-talet. Detta torde ha påverkat återfinnandegraden av eventuella ytliga depositioner. Gravfältet uppfattades vid undersökningen som något skadat (14 anläggningar). I avrapporteringen nämns att anläggandet av nya gravar kan ha påverkat de gamla genom stentäkt (Knape & Ringquist 1975:7). En liknande tolkning har gjorts vid gravfältets lokalen RAÄ 474 vid Skärgårdsstad, Österåker sn i Uppland, även den daterad till yngre bronsålder (Äijä 1994a). Alla uppgifter till föreliggande analys är hämtade ur rapporten *Riksantikvarieämbetet Rapport 1975 B 15. Arkeologisk undersökning 1970. Fornlämning 78, ett gravfält. Rogsta, Tystberga socken, Södermanland* (Knape & Ringquist 1975). Kartfigurer och lodfotografier är bearbetade av mig efter originalillustrationer i rapporten och originaldokumentation i ATA (dnr 4454/75). Bearbetning av data i form av tabeller mm är utförd av mig genom skapandet av en databas (Microsoft Access 2013).

Lokalen är utöver rapporten diskuterad i en fördjupande artikel av Anita Knape (1997) samt bearbetad i en C-uppsats vid Stockholms universitet där keramikmaterialet specialstuderas och ställs i relation till keramik från Karleby i Östertälje (Forslund 1991).

Fig. 4.10 visar en översiktsplan över det undersökta området. Man ser att de fem till ytan största stenkonstruktionerna (från söder till norr) A2, A4, A6, A11 och A9 ligger längs åsens krön, och mindre stenkonstruktioner intill och kring dessa. Liksom vid RAÄ 220 i Påljunghage noterades vid undersökningen att området tycktes uppdelat i "gravgrupper". Anita

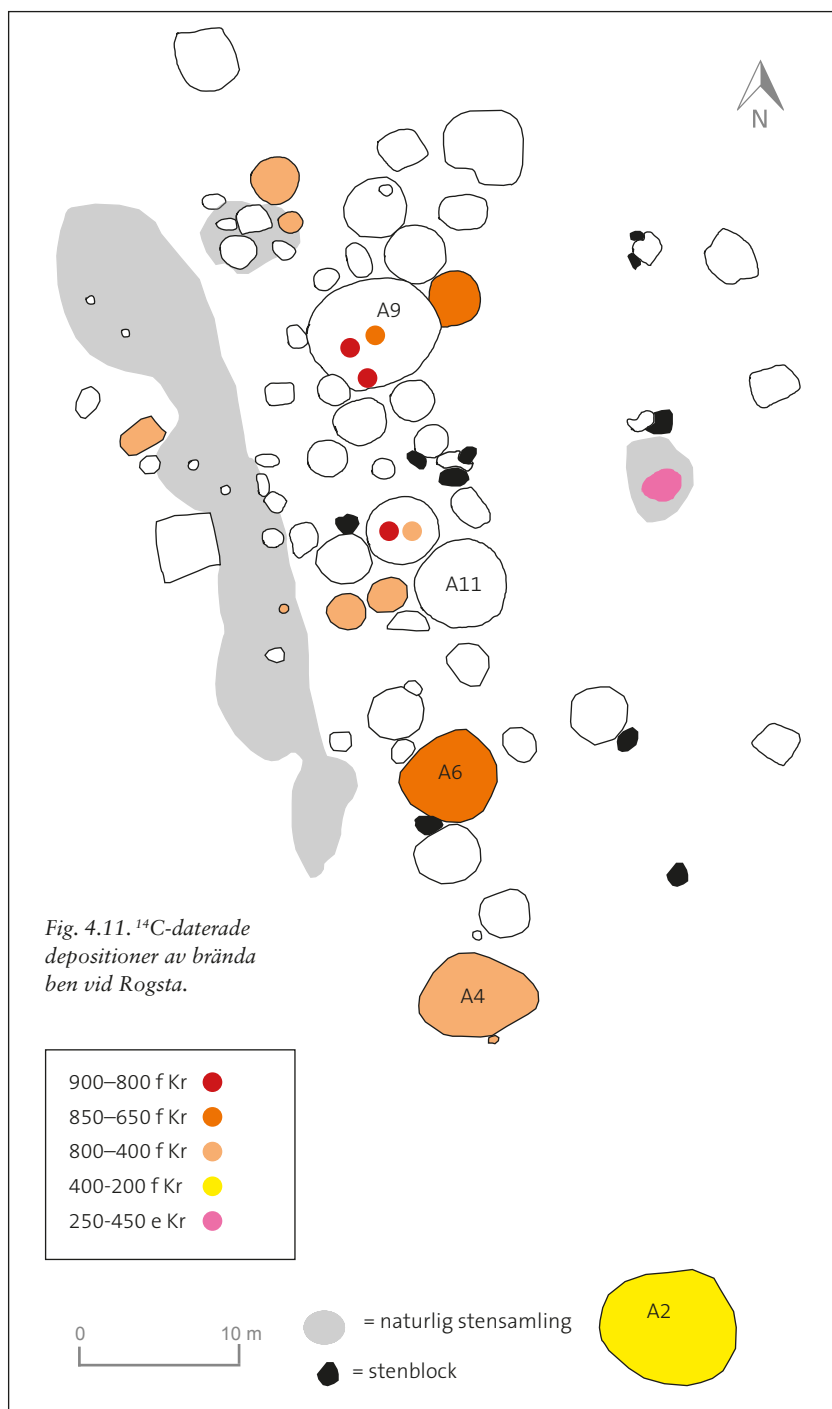

Knape benämner de största anläggningarna ”initialgravar” och tolkar dessa som utlagda strategiskt för att uttrycka en social organisation, t ex olika hushåll inom en bygemenskap. Vartefter dödsfall inom de olika hushållen så krävde skulle sedan grupperna utvidgas med nya gravar. De avsides liggande anläggningarna, som dessutom skiljer sig från grupperna genom ett magrare ben- och fyndmaterial anser hon som svårare att tolka (Knape 1997:489ff). På gravfältsplanen syns att koncentrationerna av anläggningar är tätast i norra delen av lokalen, medan stenkonstruktionerna i söder och i östslutningen ligger glesare.

Dateringar

Inga ^{14}C -dateringar gjordes vid undersökningstillfället 1970. Lokalen daterades då till yngre bronsålder (med en sekundärgrav från yngre järnålder) genom keramik i Lausitzstil, gravskick och bronser (i Knape & Ringquist 1975 hänvisas till Hyenstrand 1968 samt en spiralhuvudnål som anges som daterad till 600-tal f Kr, dock utan källa). I sin artikel 1997 föreslår Knape en snäv period VI-datering för hela lokalen; vad detta antagande baseras på är dock inte tydligt (Knape 1997:487, 491). Möjligen är det en konsekvens av synen på gravfältet som ett bygravfält använt av flera familjer – ett längre tidsspänn skulle då ge ett orimligt litet antal begravda individer.

Inom ramen för detta arbete har 17 ^{14}C -dateringar på brända ben från Rogsta utförts (fig. 4.11-12). Likt dateringarna från Påljunghage visar dessa en kronologisk inramning av platsen mellan yngre bronsålder och äldsta järnålder. Den äldsta dateringen från Rogsta (A9, F153, 2733 BP, 980-800 BC med 2 sigma) är dock möjligen yngre än den äldsta från Påljunghage (A6094, 2830 BP, 1220-820 BC med 2 sigma). Den äldsta dateringen återfinns även här i den största anläggningen vid ena änden av lokalen (den norra i detta fall), medan den yngsta (med undantag för en datering till romersk järnålder) framkom i den motsatta änden, i den sydligaste anläggningen.

Labbnr.	Fyndnr.	Material	Osteologi	$\delta^{13}\text{C}_{\text{‰VPDB}}$	^{14}C -ålder BP	kal. BC 2σ	kal. BC 1σ
Ua-46587	A2, F5	Bränt ben	Homo (?) ossa longa	-19,2	2307 $\pm$ 32	410-230	405-365
Ua-46588	A4, F19	Bränt ben	Homo, ossa longa	-17,1	2466 $\pm$ 30	760-410	760-510
Ua-46589	A12, F37	Bränt ben	Canis familiaris, ossa longa	-16,2	2663 $\pm$ 38	900-790	890-795
Ua-46590	A12, F41	Bränt ben	Homo, ossa longa	-19,9	2583 $\pm$ 37	820-550	760-670
Ua-46591	A29, F62	Bränt ben	Homo, ossa longa	-15,3	1688 $\pm$ 31	250AD-430AD	260AD-430AD
Ua-46592	A64, F17	Bränt ben	Homo, ossa longa	-20,2	2437 $\pm$ 33	760-400	730-410
Ua-46593	A74, F140	Bränt ben	Homo, ossa longa	-18,8	2543 $\pm$ 33	800-540	800-590
Ua-46820	A6, F31	Bränt ben	Homo, femur	-18,9	2622 $\pm$ 35	890-670	820-785
Ua-46821	A9, F141	Bränt ben	Homo (?) ossa longa	-18,4	2635 $\pm$ 36	900-760	830-790
Ua-46822	A9, F144	Bränt ben	Homo, ossa longa	-20,4	2609 $\pm$ 34	840-660	810-775
Ua-46823	A9, F153	Bränt ben	Homo, ossa longa	-21,4	2733 $\pm$ 40	980-800	910-830
Ua-46824	A25, F25	Bränt ben	Däggdjur, ossa longa	-24,8	2502 $\pm$ 34	790-500	770-540
Ua-46825	A26, F28	Bränt ben	Homo (?) ossa longa	-23,1	2467 $\pm$ 33	770-410	760-410
Ua-46826	A39, F72	Bränt ben	Homo, ossa longa	-20,9	2597 $\pm$ 33	830-590	810-770
Ua-46827	A48, F128	Bränt ben	Homo, ossa longa	-17,5	2473 $\pm$ 33	770-410	760-520
Ua-46828	A49, F125	Bränt ben	Homo, ossa longa	-19,6	2506 $\pm$ 33	790-510	770-550
Ua-46829	A56, F150	Bränt ben	Homo, ossa longa	-19,7	2557 $\pm$ 34	810-540	800-590

Fig. 4.12. Analysresultat, ^{14}C -dateringar av brända ben från RAÄ 78, Rogsta i Tystberga sn.

5. Stenkonstruktioner och depositioner: förekomst, analysverktyg och struktur på fallstudielokalerna

Inledning

I detta kapitel presenteras och diskuteras de utgångspunkter och kategoriseringar som ligger till grund för avhandlingens analyser. Utifrån dessa ställningstaganden presenteras och diskuteras fallstudiematerialet i en högre detaljgrad och en analys av lokalernas struktur görs. Arkeologisk kategorisering har pekats ut som ett viktigt problemområde, och i det följande diskuteras hur stenkonstruktioner och depositioner kan hanteras genom kategorier och analyser som tar hänsyn till *performativitet* och *temporalitet*. Utgångspunkten är att begreppen *grav*, *stensättning*, *gravgömma* och *gravgods* inte är tillfredsställande.

Stenkonstruktioner

***konstruktion**, i tekniska sammanhang en process (man sysslar med konstruktion) eller resultatet av en sådan process (man åstadkommer en god konstruktion)*

Nationalencyklopedin

Anläggningar av sten som förknippas med förhistoriska gravar har benämnts på olika sätt genom tiderna. Folkloristiken nämner användandet av *jättegravar* som ett tidigmodernt sätt att närma sig de främmande, urgamla stenkonstruktionerna i landskapet (Burström *et al.* 1997). Den

tidiga arkeologin använde exempelvis *kummel*, *grafvar av stenflak* (Ekholm 1921), *rösen* och *flata rösen* (Salin 1890; Rydh 1936). Med början under 1930-talet, i samband med uppställning av kriterier för fornminnesinventeringen, kommer begreppet *stensättning* i bruk för första gången, gällande flacka stenanläggningar ”vars begränsning eller ram är det väsentliga i fornlämningens konstruktion” (Drakenberg & Gustawsson 1934:204). Under 1950-talet blev begreppet allmänt förekommande (t ex Schönback 1959).

Idag definieras skillnaden mellan *stensättning* och *röse* antikvariskt av anläggningens profil, där rösen är markant välvda (höjden ska vara minst 1/10 av rösets diametermått) och har kal stenfyllning, medan stensättningar är flacka och antingen kan ha kal stenfyllning eller vara övertorvade (Seling 1969:21; Riksantikvarieämbetets lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning 2014). Åtskillnaden av dessa två kategorier är problematisk, då det ger vid handen en omedelbar, betydelsemässig skillnad, trots att båda kategorierna anses utgöra gravmonument och kan förekomma på liknande eller samma lokaler. Begreppet *röse* bär för de flesta arkeologer med sig en stark association både till bronsålder, höjdläge i terrängen, och hövdingagrav (genom den forskningshistoriska anknytningen till sydsandinaviska bronsåldershögar, se t ex Bolin 1999; Thedéen 2004 för kritik). Fornminnesregistret är dock fullt av exempel på registrerade stensättningar på bergskrön och i det undersökta rösematerialet finns flera järnåldersdateringar (t ex Magnusson & Wigren 1976; Wigren 1984; Appelgren 2011). Utöver problematiken med betydelsemässig åtskillnad samlar de två begreppen en rad formmässigt olika slags anläggningar, och formmässigt svårdefinierade anläggningar under sina paraplyer, (vilket diskuteras nedan, se även Bolin 1999:59-60).

Ytterligare en kategori stenkonstruktioner med anknytning till hantelandet av döda är *skärvstenshögar* (tidigare t ex benämnda *kokstensrösen* [Nylén 1958:32]). Skärvstenshögar har, på grund av den ansamlade stenens kvalitativa egenskap att vara i huvudsak i skärvig, bränd form, länge ansetts tillhöra en funktionell sfär relaterad till matlagning och avfallshantering, och därmed distinkt annorlunda från stensättningar och rösen, vilkas funktion ju anses vara att utgöra gravar. Skärvstenshögarnas frekventa inslag av brända människoben utgör dock en stor forskningsdiskussion idag (t ex Rundqvist 1994; Thedéen 2004; Nøge 2008, 2009). På lokaler med skärvstenshögar finns ofta även stensättningar, och högarna har ibland morfologiska drag liknande rösen – inre stenkonstruktioner, kantkedjor och en välvd profil (Hyenstrand 1968; Thedéen 2004). Sammanfattningsvis kan man anta att den betydelsemässiga åtskillnad som

görs genom de antikvariska begreppen inte motsvarar en liknande reell förhistorisk betydelsemässig uppdelning av stenkonstruktioner.

Ett innovativt angreppssätt på anläggningar med sten och benmaterial anlades av arkeologer från SAU vid undersökningen av RAÄ 211, Sommaränge skog i Viksta socken i Uppland (Forsman & Victor 2007). Lokalen innehöll lämningar från senneolitikum och bronsålder, såväl skärvstenshögar som hus och stensättningar av olika slag. Väl medvetna om att ben från människa förekommer i kontexter som traditionellt inte ses som gravmonument och att benmängderna i stensättningar ofta är mycket små, valde man en kategorisering som både inkluderade härdar och gropar bland möjliga ben-kontexter. Bland de olika "stenkonstruktionerna" tog man fasta på stenmaterialet (bearbetat, bränt eller obränt) och anläggningens karaktär (monumental/mindre). Dessutom placerades depositioner som återfanns i naturliga stensamlingar eller invid markfasta block (omarkanta/markanta topografiska objekt) i egna kategorier. Materialet visade sig dock vara för litet för att några slutsatser skulle kunna dras. Det tycktes snarast som om alla de olika kategorierna på platsen visade upp ett likartat fyndmaterial.

Frågeställningarna i Sommaränge skog-undersökningen utgick ifrån tanken att det skulle kunna vara en skillnad i anläggningarnas kommunikativa aspekt – att materialet skulle kunna differentieras beroende på om anläggningen var synlig och vände sig till "besökare" eller om den var mer oansenlig och därför en angelägenhet för den lokala gruppen. Någon sådan skillnad kunde inte påvisas. En viktig iakttagelse i sökandet efter anläggningar med olika funktion är dock att man tycks ha kunnat deponera djurben i *egna* stenkonstruktioner utan förekomst av människoben (Forsman & Victor 2007:286-298).

Som diskuterats i kapitel 3 ovan har begreppet *stenkonstruktion* valts i detta arbete, både för att undvika den förförståelse som finns i de arkeologiska kategorierna *stensättning*, *röse* eller *skärvstenshög* (vilka antyder "grav", "hövdingagrav" respektive "hushållsavfall" eller "märklig rituell anläggning"...) och för att lägga fokus på just processen av skapande handlingar i anläggningarnas tillkomst. En *konstruktion* är både en process och ett resultat som består under längre eller kortare tid, för nya konstruktioner att sedan förhålla sig till. Ett problem med begreppet är också att de förhistoriska anläggningar vi återfinner kan ha varit utsatta för ombyggnation, rasing, eller något så banalt som träd med rotsystem under den långa tid som förflutit sedan den ursprungliga konstruktionen. Självfallet måste sådana faktorer beaktas vid analyser av materialet.

I arbetet definieras *stenkonstruktion* som spår av mänskliga handlingar med, eller relaterade till, stenmaterial (till skillnad från t ex naturlig morän med stenmaterial utan spår av mänsklig närvaro). Detta innebär att stenmaterialet i konstruktionen kan vara naturligt, bearbetat och/eller bränt, och att konstruktionen kan bestå av en, flera eller många stenar i mer eller mindre tydliga arkitektoniska ansamlingar. Inga fynd krävs för att en stenkonstruktion ska definieras som sådan, om det är tydligt att den inte är naturligt tillkommen. På fallstudieplatserna finns också naturliga stensamlingar och markfasta block, vilka har varit föremål för handlingar som eldande, depositioner eller påbyggnader med påförd sten på olika sätt. Dessa räknas också som stenkonstruktioner, eftersom handlingen i sig, då den relaterar till stenen, skapar dem som sådana. Ett mellanting är förstås den naturliga sten som finns där människor rört sig men som inte varit föremål för några skönjbara handlingar. Ett resonemang kring detta mellanting skulle behöva föras i en större teoretisk diskussion kring vad som utgör ”kultur” respektive ”natur” och har lämnats därhän.

Lika men olika – kategorier och variation...

I den inledande beskrivningen av de två gravfältlokalernas morfologiska karaktär och struktur i kapitel 4 omnämndes hur man vid båda undersökningarna noterade distinkta grupperingar av stenkonstruktioner och även att anläggningarna var av relativt olika karaktärer inom lokalerna. Morfologiska drag som förekomst av kantkedjor och block, anläggningarnas storlek, form och läge ger intrycket av flera skilda förhållningssätt och valmöjligheter.

Jag utgår här ifrån att upplevelsen av den konstruktion som skapats i sten och dess performativa karaktär är viktig och att syftet med varje stenkonstruktion är att göra *det rätta* (jfr kapitel 3 om normativitet och variation). Vidare är också handlingarna som ingår i skapandet – att deponera, att lägga sten vid sten för att täcka över, hägna in, och anknyta till tidigare konstruktioner av vikt för förståelsen av det ändamål för vilket handlingarna sker. När man, som på fallstudielokalerna, utfört handlingar med en variation som visar på olika val och betoningar, då måste det ses som betydelsebärande. Stenens materialitet är också en del i detta. Den kan vara större, mindre, rundad, skärvig, bränd, tillhuggen – alltså ha en rad performativa egenskaper utöver sin steniga beständighet. Som ett första steg, och som analysverktyg för det fortsatta arbetet, presenteras i det följande diskussionen av och mitt ställningstagande till kategorisering av stenkonstruktionerna.

På fallstudielokalerna har en stor majoritet av anläggningarna i avrapporteringen benämnts *stensättningar*. I Rogsta-rapporten används begreppen *stensättning* och *grav* synonymt (Knape & Rinqquist 1975:7). Terminologin måste anses alltför homogen för förståelsen av variation och förändring. I en ansats att börja differentiera materialet utifrån de teoretiska ingångar som ses som relevanta för källmaterialet har jag därför valt att kategorisera anläggningarna (som från och med nu i texten kallas *stenkonstruktionerna*) på de två fallstudielokalerna utifrån performativitet. De morfologiska drag som hänvisar till handlingar som exempelvis samla/täcka över (uttryckta i t ex stensamling, stenpackning), hägna in/stänga ute (kantkedjor), fokusera (block, mittmarkeringar) har beaktats. Det visuella uttrycket i den färdigbyggda konstruktionen har givits företräde i min kategorisering genom att kvalitativt åtskilda kantkedjor, stenmaterialets skala och anläggningarnas storlek givits signifikans. Efter genomgång av morfologiska beskrivningar och studier av lodfoton och snedfoton har studien gett upphov till följande kategorier (fig. 5.1), med illustrerande exempel i fig. 5.2-8.

Benämning	Kriterier
R-typ	R-typen associerar genom morfologiska drag till den antikvariska kategorin <i>röse</i> och definieras genom en större yta (relativt övriga anläggningar på lokalen, dock över 5 meter i diameter), dominerande topografiskt och/eller centralt läge (relativt övriga anläggningar på lokalen), samt något eller några drag bland: välvd profil, inre konstruktion, brätte, utbyggnad, kantkedja.
O-typ	O-typen liknar på lodfoto ett O – med tydlig cirkulär form, tydlig tät kantkedja av markant större stenmaterial än den övre fyllningen, vilken kan vara småsten eller grus som täcker en undre stenpackning. Stenarna i kantkedjan är lagda i sin längdriktning och är ibland tillhuggna med en slät sida utåt.
D-typ	D-typen kan vara av mer varierande, ”diffus”, form än O-typen – cirkulär, oval, rektangulär eller oregelbunden. Packningen kan vara antingen tät eller gles. Kantkedja eller tydlig avgränsning mot omgivande mark finns, men är inte på samma sätt som i O-typen starkt kontrasterande mot stenpackningen/fyllningen.
Stensamling	Stensamling utan tydlig begränsning mot omgivande mark.
Stensamling intill block	Stensamling enligt ovan intill ett eller flera markant större block.
Stenkrets	Ofylld stenkrets
Block-krets	Mittblock/större sten omgiven av en krets av större stenar.

Fig. 5.1. Kategorisering av stenkonstruktioner i analysmaterialet.

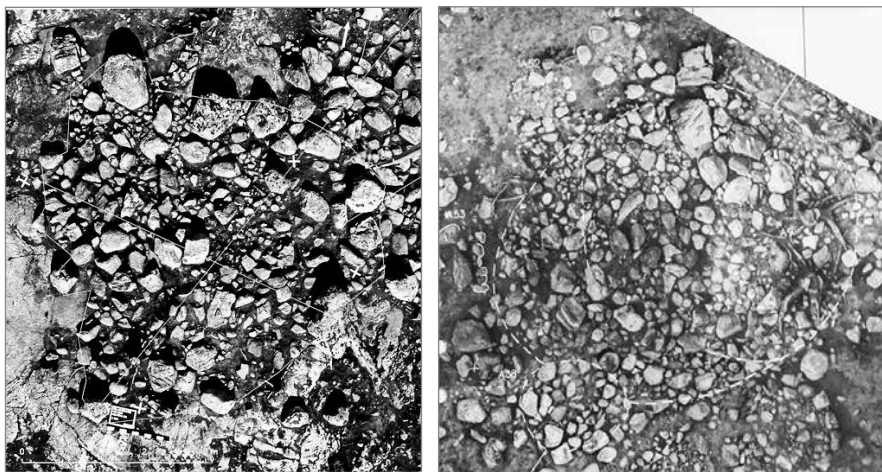

Fig. 5.2. Två exempel på R-typ (ej i skala). Till vänster: A261, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn, Sö. Foto: SAU. Till höger: A9, RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Sö. Foto: ATA, dnr. 4454/75.

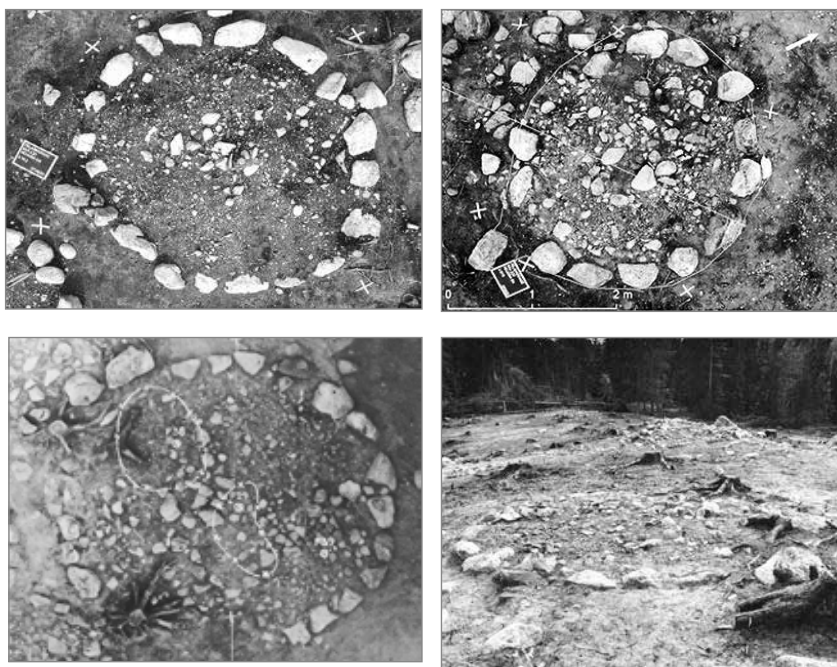

Fig. 5.3. Tre exempel på O-typ (ej i skala). Överst till vänster: A793, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn. Foto: SAU. Överst till höger: A815, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn. Foto: SAU. Nederst: A11, RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn. Lodfoto respektive snedfoto. Foto: ATA dnr 4454/75

R-typ. Flera av de ytmässigt och placeringsmässigt dominerande anläggningarna på lokalerna delar, utöver sin dominerande position, även ytterligare drag som associerar till undersökta rösen (även om de inte kallas rösen i avrapporteringen av respektive lokal). De kan ha en högre höjd jämfört med övriga stenkonstruktioner, inre konstruktioner, ”brätten” eller andra ”utbyggnader” utanför kantkedjan. Dessa drag är vanliga i rösen (t ex Hyenstrand 1968; Thedéen 2004) och jag har jag därför valt att kalla stenkonstruktioner av detta slag ”R-typ” (fig. 5.2).

O-typ. En ytterligare typ som rumsligt placerats frekvent i till synes centrala lägen på lokalerna och ibland (men inte alltid) är av avsevärd storlek i jämförelse med andra stenkonstruktioner är de jag kallar ”O-typ” (fig. 5.3). Dessa liknar på lodfoton närmast ett O med en tätt lagd och storleksmässigt markerad kantkedja vilken starkt kontrasterar mot den innanförvarande packningen/fyllningen. Kantkedjan i sådana anläggningar är konsekvent lagd med stenarna i sin längdriktning och en slät och ibland t o m tillhuggen sida utåt. Alla stenkonstruktioner som givits beteckningen O-typ är inte perfekt cirkulära. Jag har låtit kantkedjans karaktär, tydligt markerad gentemot det innanförvarande samt en åtminstone rundad eller oval form avgöra kategoriseringen.

D-typ. Stenkonstruktioner som är formmässigt mindre distinkta och har mindre tydlig (men dock) begränsning finns också i materialet. Jag har valt att kalla dessa formmässigt avgränsade (uppenbar genomförd avgränsning mot omgivande markyta) stenkonstruktioner som inte tillhör de tydligare R- eller O-typerna för ”D-typ” (fig. 5.4). Denna typ är mer ”diffus” då den geometriska formen kan te sig närmast cirkulär, oval, rektangulär eller en blandning av dessa former. Ibland anas en form som tycks oavslutad eller skadad. Typen är avgränsad och beskrivs i avrapporteringen som med kantkedja, dock inte på samma sätt som i O-typen starkt markerad, utan kantkedjestenarna kan ha samma storlek som den innanförhängande packningen. Denna grupp är den numerärt största och också den mest svårfångade och differentierade. Jag har tagit fasta på en gemensam nämnare: anläggningar som ingår i D-typen har en intentionellt avgränsad rumslighet. I övrigt har dessa anläggningar det morfologiska gemensamt att de inte på ett tydligt sätt passar in i R- eller O-typerna. Diffust är nyckelordet i denna kategori, och dessa stenkonstruktioner bär på potential att betydelsemässigt hamna ibland tillsammans med O-typer och ibland med stensamlingar. Problematiken diskuteras ytterligare nedan.

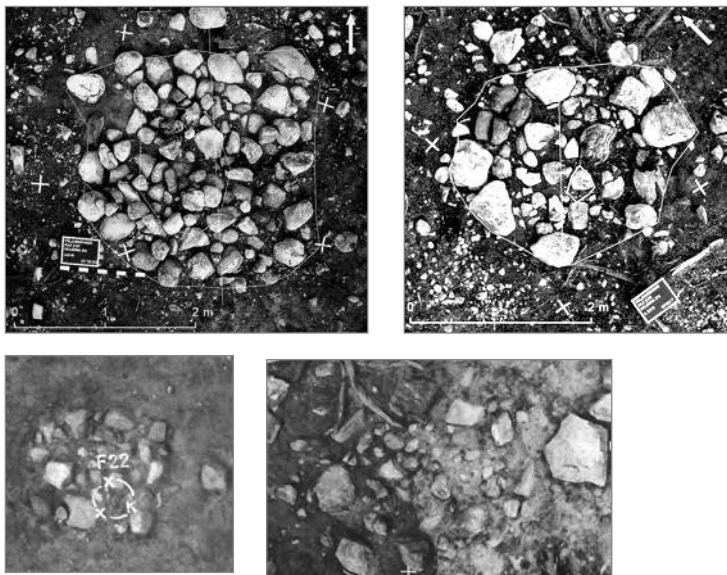

Fig. 5.4. Fyra exempel på D-typ (ej i skala). Överst till vänster: A916, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn, Sö. Foto: SAU. Överst till höger: A996, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn, Sö. Foto: SAU. Nederst till vänster: A18, RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Sö. Foto: ATA dnr 4454/75. Nederst till höger: A56, RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Sö. Foto: ATA dnr 4454/75.

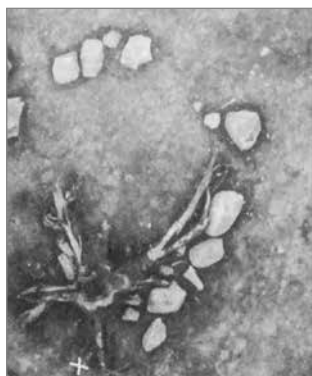

Fig. 5.5. Stenkrets (ej i skala). A22, RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Sö. Foto: ATA dnr 4454/75.

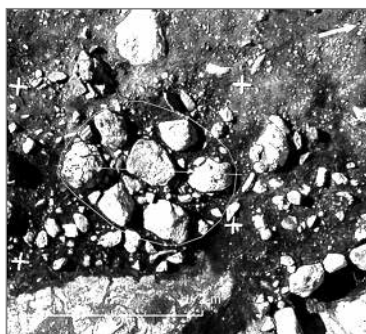

Fig. 5.6. Block-krets (ej i skala). A1391, RAÄ 220, Påljunghage, Helgona sn, Sö. Foto: SAU.

Stenkrets/block-krets. Ytterligare två kategorier avgränsade stenkonstruktioner kan ses. I Rogsta-materialet finns några anläggningar vilka ter sig som helt ofyllda stenkretsar (fig. 5.5). Vidare finns två exempel vid Påljunghage på vad jag vill kalla "block-krets" (fig. 5.6) – en typ av konstruktion som utgörs av en krets större stenar lagda direkt kring ett block. Ingen övrig stenpackning förekommer här. Dessa kategorier består av ett fåtal stenkonstruktioner var och kan därför inte behandlas kvantitativt på samma sätt som de övriga kategorierna.

Stensamling/stensamling intill block. Utöver nyssnämnda stenkonstruktioner finns de som ter sig mindre tydligt avgränsade mot omgivande mark. Bland dem finns både stensamlingar som är svåra att skilja från den omgivande moränen och sådana som är mer distinkta i stenpackningens täthet men utan tydlig formmässig tanke. Vidare finns stensamlingar som är upplagda intill ett större block och samlingar av större block. Mindre tydligt avgränsade anläggningar har jag valt att kalla "stensamling" (fig. 5.7) respektive "stensamling intill block" (fig. 5.8).

Få definierande mått på stenmaterialet har angetts i kategoriseringen (fig 5.1) eftersom den i första hand är baserad på vad det placerade stenmaterialet gör då det placeras (täcker över, kontrasterar, fokuserar). Dock ingår exempelvis inte grusmaterial i "stensamling", och "block" hänvisar endast till stenmaterial där majoriteten av blocken tycks ha minst ett mått över 0,4 m. Alla dessa stenkonstruktionstyper utom R-typen (som per definition är i dominerande läge) kan tangera eller utgöra "utbyggnader" till andra större anläggningar, och även O-typen och D-typen kan vara anlagda intill eller med inslag av större stenblock.

Självfallet är denna föreslagna kategorisering en artificiell *arkeologisk* uppdelning, likaväl som den traditionella morfologiska uppdelningen i stensättning – röse. Vissa stenkonstruktioner kan ha drag av flera olika kategorier och bedömningen är subjektiv. En svårighet är naturligtvis att kategorisera utan att ha sett stenkonstruktionerna i undersökningssituationen, enbart efter fotografier som kan ha tagits i olika faser av undersökningsarbetet. Det råder dock inget tvivel om att det existerar flera olika igenkännbara typer av stenkonstruktioner under den arkeologiska paraplybeteckningen "rundad stensättning med/utan kantkedja", och detta torde framgå tydligt i fotografierna i fig. 5.2-8. I analyserna prövas bland annat olika företeelser gentemot dessa kategorier för att vidare diskutera vilka förhållningssätt och idéer som kan ligga till grund för deras tillkomst och de olika handlingar de varit föremål för. Resultaten visar att det existerar flera, reella skillnader dem emellan utöver deras performativa karaktär.

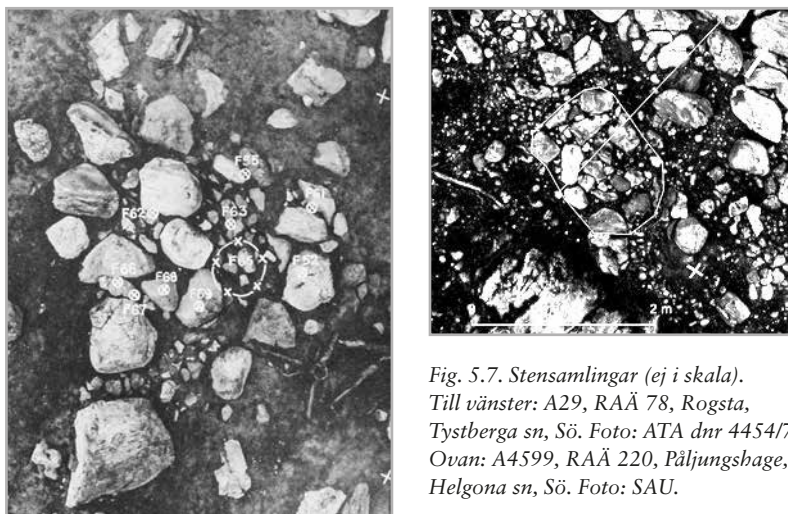

Fig. 5.7. Stensamlingar (ej i skala).
Till vänster: A29, RAÄ 78, Rogsta,
Tystberga sn, Sö. Foto: ATA dnr 4454/75.
Ovan: A4599, RAÄ 220, Påljungshage,
Helgona sn, Sö. Foto: SAU.

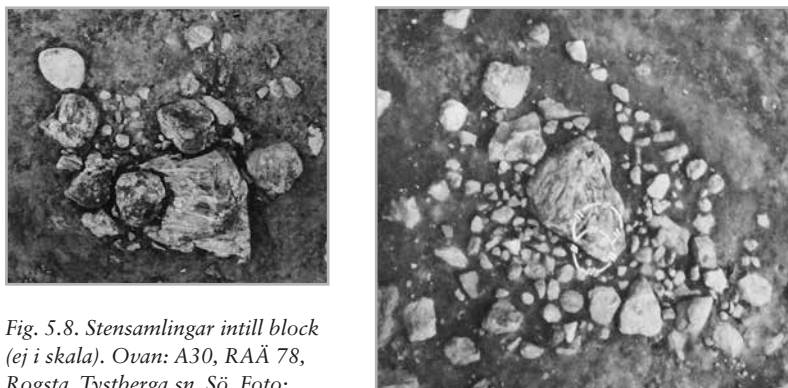

Fig. 5.8. Stensamlingar intill block
(ej i skala). Ovan: A30, RAÄ 78,
Rogsta, Tystberga sn, Sö. Foto:
ATA dnr 4454/75. Till höger: A41,
RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Sö.
Foto: ATA dnr 4454/75.

Hur dessa analyskategorier fördelar sig på de två fallstudielokalerna kan ses i fig 5.9-10. Som vi kan se är det inte bara R-typen (där läget på lokalen uppfattas som en av de signifikanta parametrarna) som tycks ha lämpliga rumsliga placeringar. Det tycks finnas en gemensam struktur där lokalerna liknar varandra mycket. I krönläge och på rad ligger storleksmässigt ”dominerande” anläggningar, av R- eller O-typ, omgivna av grupper anslutande anläggningar av mindre storlekar. Av de anslutande anläggningarna är de flesta och de största av O-typ och D-typ, medan stensamlingar och stensamlingar vid block i första hand är placerade perifert, som mindre utbyggnader, mellan grupper och i lokalernas utkanter. Båda lokalerna

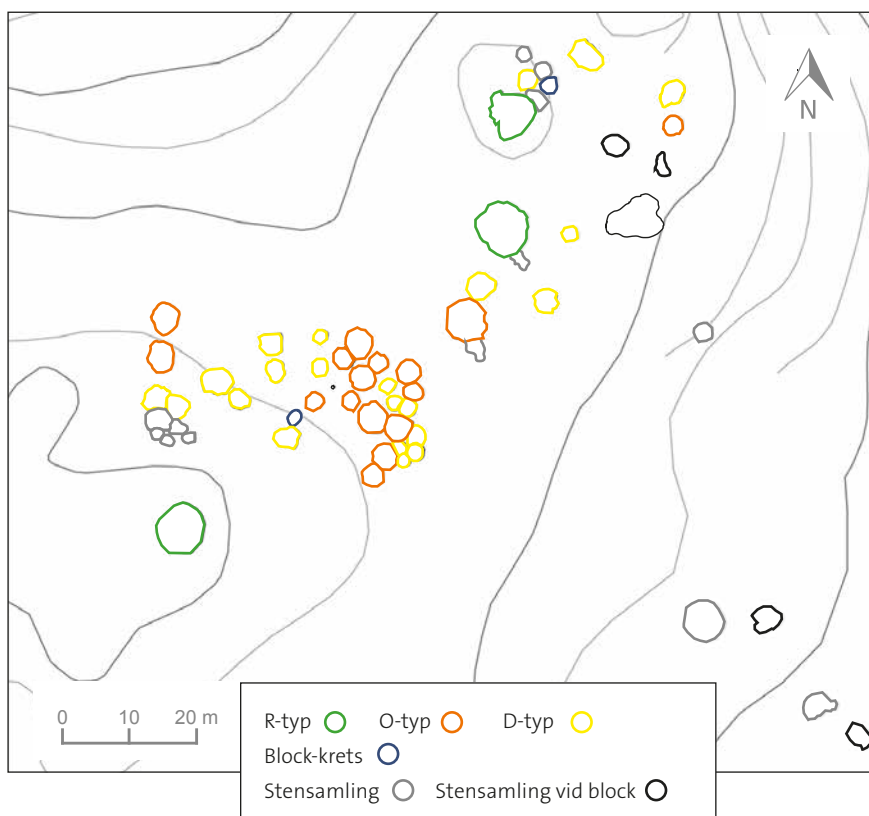
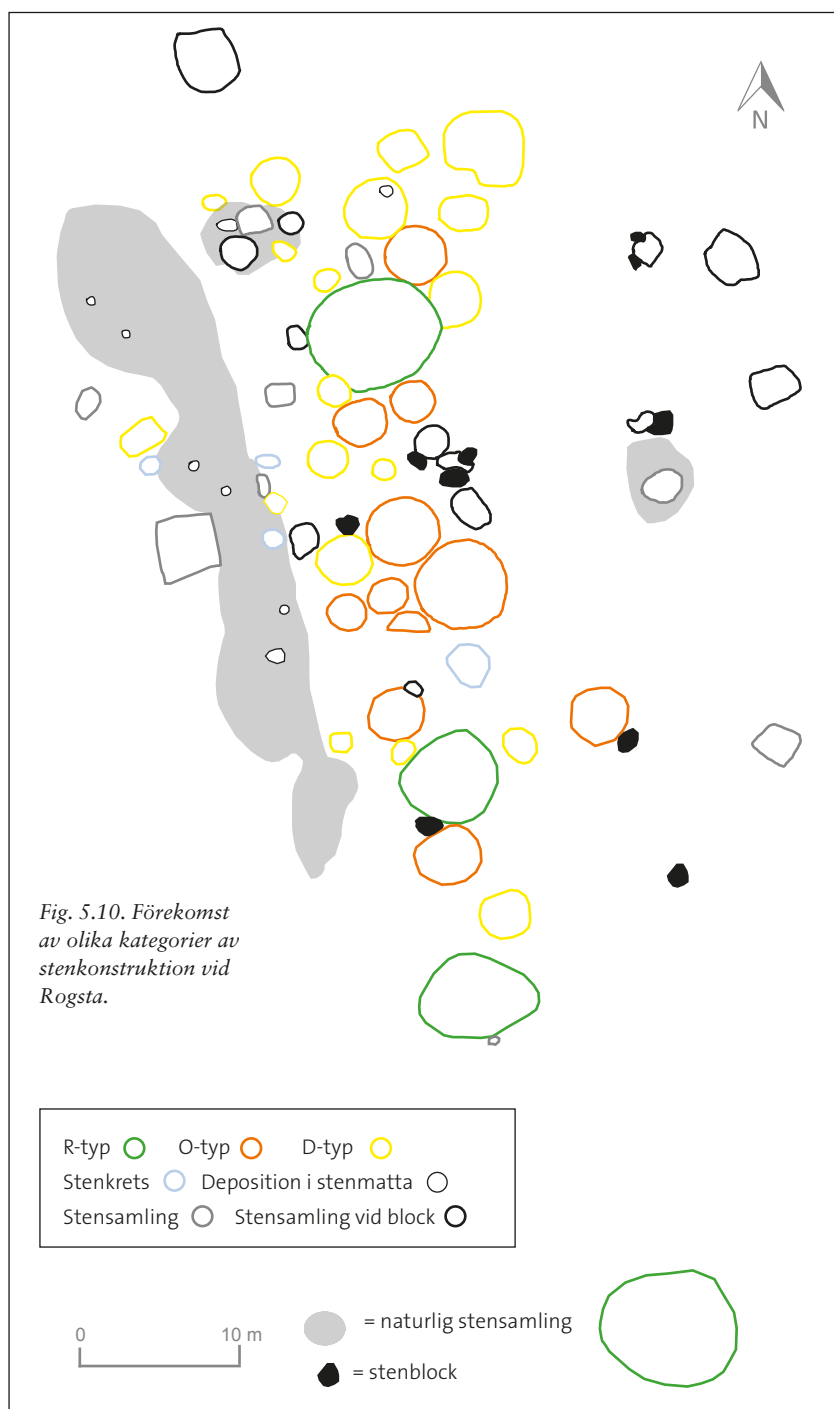

Fig. 5.9. Förekomst av olika kategorier av stenkonstruktion vid Påljungsåge.

har också grupp /-er som bryter detta mönster – med flera oregelbundna anläggningar (stensamlingar, D-typer) belägna till synes separerat från de dominerande anläggningarna.

...och om svårigheten att kategorisera människors handlingar

En uttalad ingång i detta arbete är som beskrivits i kapitel 3 att bryta upp arkeologiska kategorier. Kategorier är i sig nödvändiga för att över huvud taget kunna beskriva och bearbeta materialet. I arbetet med att skapa ett ramverk med kategorier baserade på performativitet och relationer blev problematiken i ordnandet och sorterandet av förhistorien och människors handlingar uppenbar. De kategorier som föreslås ovan ser jag som de möjliga och relevanta, utifrån frågeställningar och teoretiska utgångspunkter. De är självfallet, som alla konstruerade ramverk, långt ifrån perfekta och innehåller

snarast en glidande skala av företeelser med vissa observerbara betoningar. Tre centrala problem ingår även i denna kategorisering:

- Avgränsning av anläggningar.
- Skiljelinjer mellan kategorier.
- Skador eller ofullständighet.

Som vi har sett är många av stenkonstruktionerna placerade kant i kant och i täta grupper. De undersökande arkeologernas anläggningsnummer har inledningsvis följts och varje definierad anläggning tillskrivits en kategori. I några fall tycks det dock som att stenkonstruktionens tillblivelse som arkeologiskt definierad *anläggning* har att göra med förekomsten av en bende-position. Vissa stenkonstruktioner har *de facto* flera bende-positioner, och därför uppstår ibland en inkonsekvens, där en sammanhängande rumslighet ibland delas upp i anläggningar och ibland, om formen är tydlig, räknas som en enda anläggning. Ett sådant exempel är den sk A48-gruppen vid Rogsta. Ett område med tätt sammanhängande stenkonstruktioner på stenig mark (och med ett flertal bende-positioner) har sex anläggningsnummer och ritas på gravfältsplånen som sex mindre anläggningar. Min uppfattning, efter att ha studerat olika företeelsers relationer och förekomster i denna grupp är att det egentligen rör sig om en större, men starkt skadad R- eller O-typ med någon angränsande stenkonstruktion (se detaljerad diskussion i kapitel 7).

Vidare är det i princip omöjligt att göra skarpa gränser mellan kategorierna. Någon O-typ (A485) har uppenbara rösedrag. Några D-typer kan möjligen ha varit tydligare O-typer om de inte varit skadade. Någon anläggning trotsar all beskrivning som kategoriseringen grundar sig på (A1122, placerades i "stensamling"). Jag har som huvudsaklig vattendelare valt förekomsten av en tydlig begränsning. Detta grundar sig på uppfattningen att skapandet av en markerad början och slut är såpass grundläggande allmänmänskligt att det kan tillskrivas signifikans och utgör skillnaden mellan en *ansamling* (utan tydlig begränsning; stensamling, stensamling vid block) och ett *rum* (med tydlig begränsning; R-typ, O-typ, D-typ). Inom dessa två grupper är skalan dock glidande, med mer eller mindre tydligt betonad begränsning. Det visar sig dock i analyserna i kapitel 5-7 att den föreslagna kategoriseringen har signifikans, även i skillnad mellan O-typer, R-typer och D-typer.

Slutligen är ett inte obetydligt problem att stenkonstruktioner på båda lokalerna beskrivs som mycket eller delvis skadade. Här finns kantkedjor

som är brutna, stenpackningar som är glesa, gropar i stenpackningar o s v.

I vissa fall ger stenkonstruktionen intryck av att ha blivit plundrad på sten eller skadad av markarbeten, i andra fall är intrycket snarast något oavslutat och/eller övergivet. Jag menar att detta i sig inte alls förminskar källvärdet i dessa lokaler utan snarast utgör ytterligare en performativ skärning och ett tillägg till de *assemblage* som materialet bär, vilket diskuteras i kapitel 7. Ett problem för kategoriseringen är att vissa kantkedjor är så fragmentariska att det ibland svårt att avgöra om det ens är frågan om sådana.

Depositioner

deponera (av latin *depo* 'no 'lägga ned'), lägga något i förvar
eller säkerhet

Nationalencyklopedin

Höjdsträckningarna vid Påljungshage och Rogsta med sina olika typer av stenkonstruktioner är – även om jag valt att inte använda begreppet ”gravfält” – platser där man placerat delar av döda människor, och föremål. Här finns dock endast en del av benen efter de döda, ofta mycket små mängder i relation till vad som återstår efter en kremering. Inte alla stenkonstruktioner innehåller depositioner av brända ben. I konventionell arkeologisk praxis kallas en stenkonstruktion med innehåll av konstaterat benmaterial från människa en *grav*, oavsett benmängd. Det innebär att en anläggning med tre skalltaksfragment under en kantsten ses lika mycket som ”grav” som ett komplett keramikkärl med 2 kg ben. Terminologin måste ses som homogeniserande och missvisande för dessa handlingars meningsinnehåll. Redan i den översiktliga genomgången av lokalerna (kapitel 4) framkom att det existerar flera olika sätt att förhålla sig till mänskliga kvarlevor. Detta är också föremålet för avhandlingens undersökning.

I detta arbete används inte uttrycken *begravning*, *gravgömma*, *gravgods* o s v, utan istället *deposition*. I arkeologiska sammanhang för begreppet *deposition* tanken till *depåfynd*. Arkeologiska depåer är i sig ett enormt forskningsfält där föremål deponerade på vitt skilda platser i landskapet tolkas på många olika sätt. Exempel på forskningsobjekt är t ex metallföremål, neolitiska yxor eller silverskatter, men inte mänskliga kvarlevor (vilka ju ses som *gravar*). Jag menar dock att skillnaden i handling kanske inte alltid är så stor som likheterna. Att deponera är en handling som självfallet kan ha

en mängd olika bevekelsegrunder och syften. Som Nationalencyklopedins definition ovan indikerar ("förvar eller säkerhet") handlar det dock om en intentionell placering med bäring på framtiden. Något ska bevaras, säkras, och även fortsatt finnas i medvetandet. De material som deponerats på gravfältlokalerna; ben av de döda, keramik, bronser och andra fynd kan beskrivas med detta uttryck, vilket kommer att visas i avhandlingens analyser. *Begrava*, å andra sidan, har konnotationer som "lägga till vila" och "lägga bakom sig" och "för evigt", vilka samtliga rimmar illa med källmaterialet, de teoretiska ingångarna och analyserna.

Lika men olika? Deponerade ben och föremål...

Arkeologisk bearbetning av fyndmaterial från anläggningar som uppfattas som gravar utgår generellt från en första uppdelning av materialet i dels benmaterialet ("de gravlagda"), dels de föremål som också återfinns i "graven". Benen efter de döda benämns "det inre gravskicket" och avrapporteras med en terminologi definierad i RÅ:s anvisningar, där tolv termer (exempelvis "benlager", "bengrop", "brandlager", "urnegrop" m fl.) förekommer (Feldt 2005:31). Vanligtvis behandlas fyndmaterialet sedan utifrån materialkategori: bronsföremål behandlas för sig, keramik för sig o s v. Längre användes uttrycken "gravgåva" och "gravgods", men det har blivit mindre vanligt på senare år. Gällande bronsåldern i Mellansverige har pincetter och nålar nyligen tolkats som rituellt *rekvisita* i hanteringen av kroppen (Thedéen 2004). Knackstenar/löpare har föreslagits vara rituella *verktyg* för krossande av de brända benen (t ex Kaliff 1997). Keramik- och hartsrester tolkas ofta som *benbehållare*, men det har även poängterats att dessa material kan vara spår efter riter eller *offer* vid graven (Eriksson 2009:223).

I avhandlingens källmaterial kan det på flera punkter anas att de deponeringar som gjorts inte entydigt kan beskrivas med vare sig "gravgömma", "benbehållare" eller "personlig tillhörighet". Analyserna visar att det finns både strukturella likheter mellan skilda materialkategorier och, än viktigare, diskrepanser *inom* respektive kategori. Såväl ben som andra material är deponerade i skilda mängder och i skilda grader av fragmentering. Vidare är de olika materialen inte alltid kombinerade med ben, trots att deras placering motsvarar den vi antar att benen "borde" haft. Exempel finns också både på hela stora keramikkräml med mycket liten benmängd, och stora benmängder återfunna med en enda mynningskräml från ett större kräml. Bronsföremål är såväl fragmenterade som hela, i vissa fall deponerade utan tillhörande bengömma.

Det går självklart inte att bortse från att dessa platser har en stark koppling till dödsfall och att de material som hanterats på dessa platser torde ha associerats med det. Det utesluter dock inte att betydelsen av både platser och material är betydligt bredare än så. För att möjligen komma närmare en förståelse kring varför materialet ser ut som det gör på detaljnivå har liten åtskillnad mellan ben och (andra) föremål initialt gjorts i detta arbete. Alla handlingar som innebär att placera annat än sten i en stenkonstruktion benämns *depositioner*. Utgångspunkten är att inte utgå ifrån att en given materialkategori har en symbolisk och funktionsmässig betydelse (t ex keramik = benbehållare) utan istället se till handlingen med materialet i dess *assemblage*, med dess relationer och performativa kvaliteter. Depositionernas placering, storlek och fragmenteringsgrad ses som skärningar av vikt. Relationerna mellan de olika komponenterna och relationen till stensättningen och den handlingssekvens i vilken depositionen hamnat på plats har studerats. När det gäller benedepositionerna har bland annat eventuella urval av ben för deponering undersökts. När det gäller keramik och bronser studeras typer, sammanhang och fragmenteringsgrad.

Vid Påljunghage återfanns benmaterial i 34 (av 57) stenkonstruktioner och i en omärkerad nedgrävning (A5988). Benmängderna varierade från 0,19 g ben till 2055 g ben. Endast i A6094, krönstensättningen på Påljunghage, har ben från två olika individer kunnat konstateras, och då i två separata depositioner. På Rogsta-lokalen återfanns ben i 50 (av 60) stenkonstruktioner och i sex depositioner i den stora stensamlingen. Benmängderna varierade från ett enstaka bränt ben till tre liter ben (1500 g). Vid Rogsta indikerades förekomsten av mer än en individ i två stenkonstruktioner (i A9, A38) och i tre fanns mindre säkra indikationer (A6, A7, A40). (I A6 fanns även en sekundär deposition med ben och järnåldersfynd vilken får ses som tillhörande en helt separat tidshorisont.) Det är möjligt att ben från samma individ har deponerats vid flera tillfällen, eller av fler än en person vid samma tillfälle, vilket resulterat i olika depositioner. Jag anser inte att det bör tas för givet vare sig att benedepositionen har ett omedelbart kronologiskt samband med stenkonstruktionens tillkomst, eller att frånvaron av ben är ursprunglig, något som vidare diskuteras i analyserna.

I analysen har varje deposition på fallstudielokalerna registrerats i en databas med uppgifter om fyndsammansättning och placering horisontellt och vertikalt. Det kan finnas flera olika depositioner i en anläggning, och flera olika fyndnummer i en deposition.

I fig. 5.11-12 visas spridningen av de olika benmängderna på Påljunghage och Rogsta. Figurerna visar totalmängden för varje anläggning (d v s

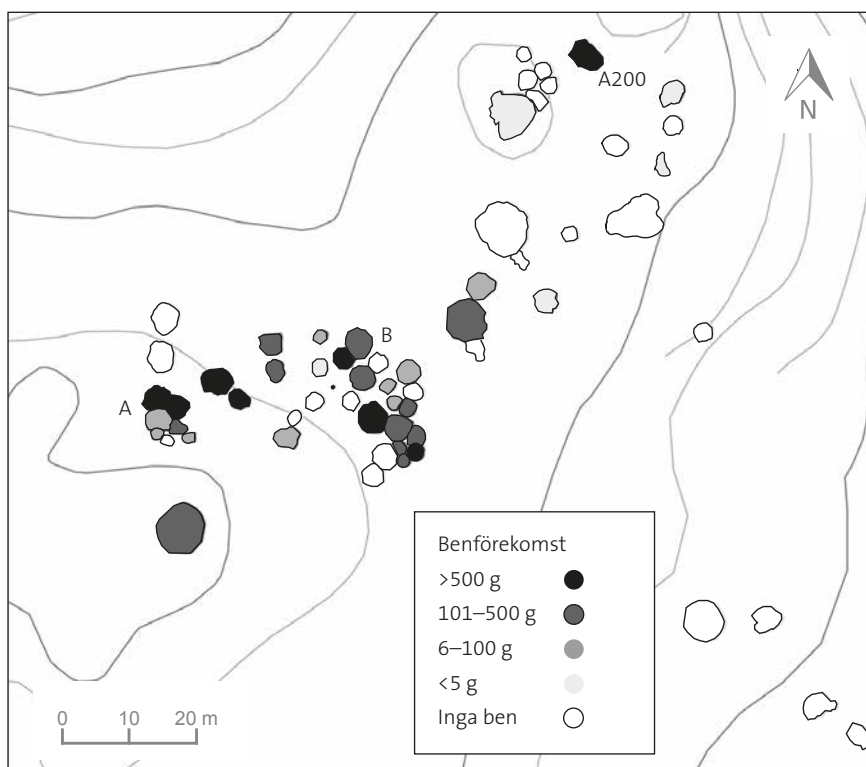

Fig. 5.11. Benförekomst vid Påljunghage. Illustrationen visar total mängd brända ben i respektive anläggning (bestämt och obestämt benmaterial).

sammanräknade mängder i de fall anläggningen har bedömts ha fler än en deposition). Anläggningar med störst benmängder vid Påljunghage är koncentrerade till den sydvästra delen av krönet, och flera av dem ingår i grupperna A och B. Ett undantag är A200, i den nordöstra delen. Den är också den allra yngst daterade anläggningen på lokalen (390–170 BC, 95,4%). Den nordöstra delens stenkonstruktioner från analysperioden innehåller sammantaget alltså endast några få gram ben. I slänten fanns inga ben alls. I den centrala och sydvästra delen av lokalen är det svårare att se några uppenbara mönster. Här finns, sida vid sida, anläggningar med större benmängder, mycket små benmängder och inga ben alls. Likaså kan man vid Rogsta se att de största benmängderna är koncentrerade till de största anläggningarna, och till några av de stenkonstruktioner som anluter till dem, samt till A48-gruppen. A6-gruppen har mindre benpositioner än A9- och A11-grupperna och de mellanliggande och ensamliggande stenkonstruktionerna har i huvudsak mycket små eller inga benpositioner. En

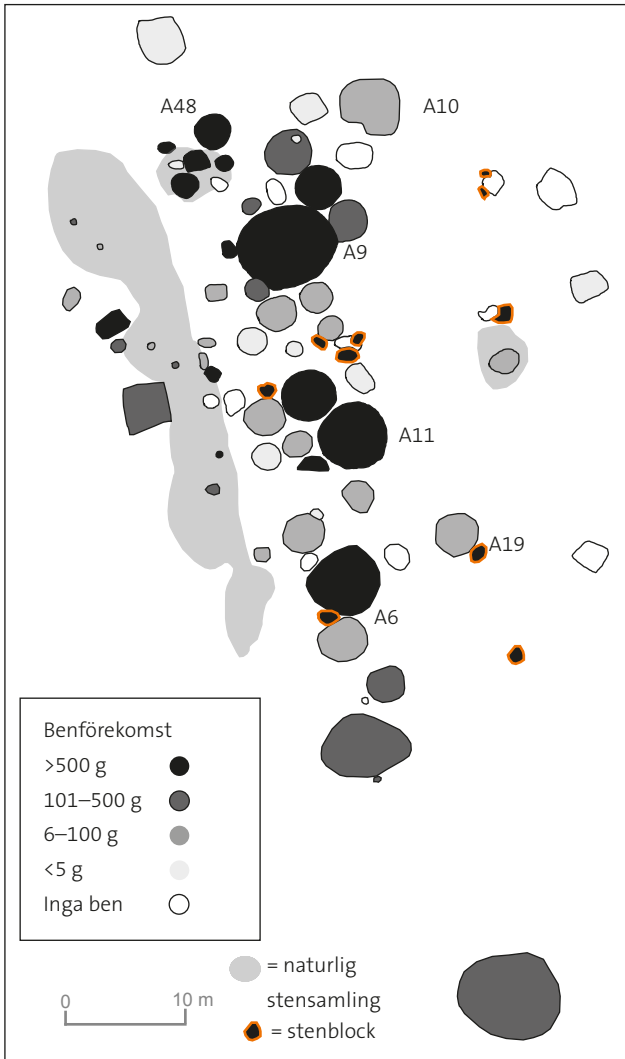

Fig. 5.12. Benförekomst vid Rogsta. Illustrationen visar total mängd brända ben i respektive anläggning (bestämt och obestämt benmaterial). Bilden är något missvisande, då t ex A19 endast innehåller tänder av människa. Resten av bendepositionen utgörs av djurben. A10 innehåller i huvudsak tänder av nöt och endast enstaka människoben.

tendens är alltså att de tomma stenkonstruktionerna ligger i utkanten av, och på något avstånd från, de täta koncentrationerna på båda lokalerna. Samtidigt finns även exempel på anläggningar med större benmängder utanför de täta grupperna – i Påljunghage som ensamliggande anläggningar mellan A och B, och i Rogsta inom den stora stensamlingen. Det finns alltså inte en tydlig horisontell stratigrafi med ett linjärt spektrum av benmängder på lokalerna. Hur ska detta förstås? Även vid en analys som istället för geografisk fördelning ser på fördelningen per kategori stenkonstruktioner får vi en blandad bild av vad som kan ha ansetts som en lämplig plats för

bendepositioner av olika storlekar. Såväl R-typ som O-typ, stensamling och övriga kategorier kan innehålla både små, stora och inga benmängder. En tendens är dock att stensamlingar intill block i högre grad är tomma eller innehåller under fem gram ben än övriga kategorier.

...och om svårigheten att studera en fragmenterad verklighet

I just det här källmaterialet är fragmentering mer regel än undantag. Benmängderna är ofta små och föremålen trasiga (jfr även stenkonstruktioner i delkapitlet ovan). Jag uppfattar fragmenteringen som betydelsefull för förståelsen, och detta fenomen har därför givits signifikans i kategoriseringen och utformningen av analyserna. Begreppen *deposition* och *fragmentering* (i den betydelse begreppet *fragmentering* fått i den arkeologiska teoretiska diskussion som skisserats i kapitel 3) antyder att materialet är intentionellt placerat på den plats där det återfinns och intentionellt fragmenterat, vilket naturligtvis inte alltid kan tas för givet. När en anläggning har en tydlig koncentration av ben och en mindre mängd ben spridda i omedelbar anslutning till bengömman (två eller flera fyndposter) har jag tolkat det som en deposition, påverkad av naturliga processer, t ex bioturbation eller kollapsande keramikkärl. Här har fyndposterna sammanräknats till ett enda mängdvärde. När det i anläggningsbeskrivningen är tydligt att fyndposterna är rumsligt åtskilda i flera koncentrationer har jag bedömt det som flera olika depositioner.

Fragmentering av de brända benen kan förstås både som en ytterligare sönderdelning av själva benfragmenten efter kremering och som en delning av den ursprungliga mängden ben efter en kremering. En teori som fått stort genomslag är att brända ben under yngre bronsåldern krossats som en del i ritualerna (Kaliff 1997). På senare år har dock tafonomiska processer som exempelvis tidpunkt för hämtandet av benen ur bålet och mekanisk vittring lyfts fram som viktiga för förståelsen av benens fragmenteringsgrad. Bevarandeförhållandena påverkas även av förekomst eller avsaknad av inneslutning i keramikkärl och t o m arkeologisk fyndförvaring. Teorin om "krossade ben" kan därmed ifrågasättas (Sjöling 2007; Arcini *et al.* 2007:146).

Gällande mängden ben i gravarna är Caroline Arcinis studier av gravar och bålplatser från sydsandinavisk yngre bronsålder tongivande (Arcini 2005; Arcini *et al.* 2007). Arcini menar att de två lämningstyperna kan åtskiljas arkeologiskt genom mängden ben som återfinns. Hon anser att riktiga gravar är välbevarade med stora benmängder och ben från hela kroppen, då största delen av benen samlas in ur bålet och lagts i ett skyddande kärl.

Anläggningar med små mängder ben och ibland diffusa spår av eld kan då uppfattas som bålplatser, vilka tidigare saknats i forskningen. Arcinis slutsatser är intressanta vad gäller spåren efter bålplatser, men det måste betonas att förhållandena i sydsckandinaviska urnegravfält starkt skiljer sig från det mellansvenska materialet. Här saknas i hög grad kärl och det är tydligt att benpositioner av olika storlekar, från det mycket lilla (sju ben i ett minikärl) till det mycket stora (2000 g ben utan spår av behållare) faktiskt deponerats. Thomas Eriksson har också ifrågasatt Arcinis teori genom att peka på att mängden ben kontra förekomsten av keramik inte korrelerar som den borde om teorin varit giltig för Mälardalen. Här är både ben och keramik ofta fragmenterat (Eriksson 2009:213). Det ska självklart poängteras att den återfunna benmängden inte ska ses som en siffra exakt motsvarande den ursprungligen deponerade mängden. Ett flertal steg i hanterandet såväl i dåtid som i nutid och naturliga processer påverkar det som till slut vägs och analyseras av osteologen.

Thomas Eriksson har också lyft fram keramikens fragmenterade status. Det är inte säkert att hela kärl använts i begravningsriterna, skriver han. Och om hela kärl använts påverkar nedbrytningsprocesser även keramik, vilket är högst relevant i detta arbete. Han menar att det borde vara ovanligt med hela kärl, då keramiken är fragil och lättvittrad och kan upplösas helt, inte minst vid arkeologiska undersökningar (Eriksson 2009:215). Keramiken vid Rogsta innehöll både kompletta kärl och en stor mängd spridda skärvor. Även om mekanisk nedbrytning, sönderdelning av kärl, kan ses och placeringen av kärl spelat in finns dock en tydlig kulturell faktor i fragmenteringsgraden, med utvalda skärvor och välbevarade delar av kärl.

Att anlägga ett källkritiskt perspektiv är viktigt. Det får dock anses som belagt att man under denna period, och på dessa lokaler faktiskt hanterat och deponerat enstaka ben och trasiga föremål på sätt som endast kan tolkas som intentionella (vilket visas i analyskapitlet). Enstaka ben i hela keramikkärl, enstaka mynningsbitar av keramik under kantkedjestenar, exemplen är många. Vidare diskuteras i analyserna depositionernas temporala plats i de handlingssekvenser som leder fram till den återfunna stenkonstruktionen. Är de nedgrävda under denna, intill en kantkedjesten eller ytligt i fyllningen? Analyserna av de olika benmängderna och de andra föremålen vill, med medvetenhet om att felkällor kan finnas, belysa ett spektrum av olika valmöjligheter och temporala positioner, vilka antas vara meningsbärande.

Konstruktioner och depositioner på fallstudielokalerna – en gemensam struktur

I det följande ges, utifrån de parametrar som presenterats ovan, en mer detaljerad bakgrund till fallstudielokalerna och en inledande analys av lokalernas struktur görs. De olika delområdenas konstruktioner och depositioner av olika slag presenteras nedan vad gäller tillskriven konstruktionstyp, benmängd, bedömning av antal individer, kön och ålder samt förekomsten av övriga föremål. Jag vill fästa läsarens uppmärksamhet på att en presentation av det här slaget inte kan ta hänsyn till alla detaljer och därför kan ge en något missvisande bild. Tabellen och illustrationerna visar den sammanlagda benmängden i anläggningen som helhet. Vissa har vid osteologisk analys visat sig innehålla en majoritet djurben och bara något enstaka fragment av människa. Depositionerna av andra materialkategorier har inte alltid återfunnits tillsammans med de brända benen. Detta är förhållanden som analyseras i kapitel 6-7. Den inledande analysen nedan visar dock på strukturer och skillnader inom lokalerna som helhet, belyser förhållandet mellan olika benmängder och bentomhet, och ger underlag för de därefter följande analyserna.

Påljunghage

Beskrivningen nedan följer den områdesindelning som gjorts av de undersökande arkeologerna (fig. 5.13).

Den sydvästra delen (fig. 5.14-18). Den stenkonstruktion som man kände till före förundersökningen var belägen på höjdryggens högsta punkt i sydväst (A6094). Den utgjordes av en enligt rapporten rundoval, svagt välvd konstruktion med kantkedja, 6,6 x 5,8 m stor, lagd på berghällen. Under anläggningen framkom spår av eld i en klippskrev och i packningen fanns inslag av skärvsten. Två benkoncentrationer framkom, centralt respektive sydsydväst om anläggningens centrum.

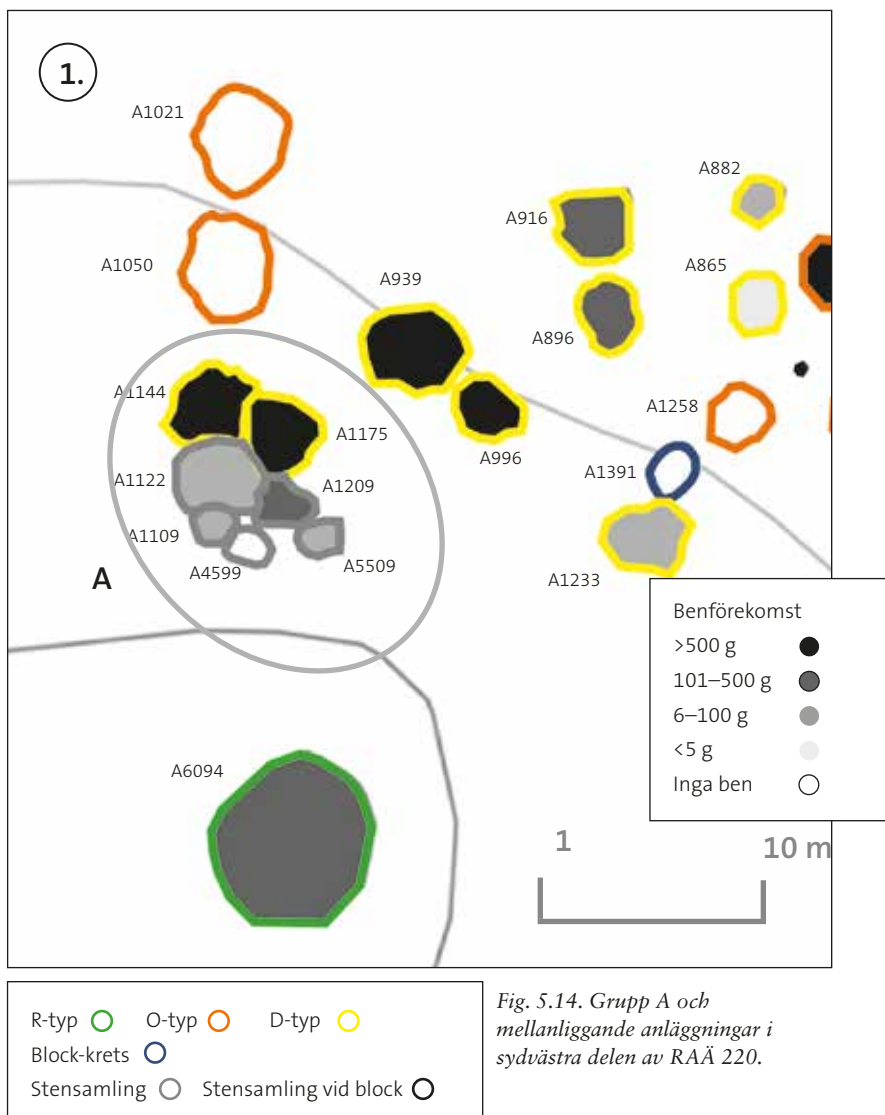
Den sydvästra delen av lokalen visade sig innehålla majoriteten av alla stenkonstruktioner. Vid den arkeologiska undersökningen delades dessutom området in i två tätt liggande stenkonstruktionsgrupper, A och B, med ytterligare friliggande stenkonstruktioner däremellan. I grupp A (fig. 5.14-15) är kantkedjorna delvis gemensamma för de olika anläggningarna och de diskuteras i rapporten som en tarandgravsinspirerad konstruktion (Eklund *et al.* 2012:44, se även Feldt 2003 om tarandgravar under yngre bronsålder).

Fig. 5.13. RAÄ 220, Påljunghage i Helgona sn. Efter Eklund et al. 2012.

Anläggningarna i grupp B (fig. 5.16-17) är tydligt cirkulära, med en tydlig kontrast mellan kantkedjestenarna (vilka är lagda i sin längdriktning) och den inre packningen, medan de friliggande anläggningarna och de i grupp A är mer "kantiga" och drar mot det ovala, det rektangulära och det oregelbundna, med packningar av stenar som till sin karaktär inte går att skilja från kantkedjestenarna. I grupp B noterades att åtta av anläggningarna var täckta av en mantel av grus, något som i övrigt helt saknades på lokalen. Här konstaterades också att två av anläggningarna hade inre konstruktioner i form av stenar lagda i spiralmönster (A1275 och A815). A1275 var även försedd med en fyndtom "utbyggnad" i söder. Stenkonstruktionerna i grupp B har varsin egen kantkedja, som dock tangerar varandra.

Grupp B tycks alltså på flera punkter skilja sig från den övriga lokalen och här återfanns också (undantaget krönstenssättningen A6094) de äldsta dateringarna i stenkonstruktionerna A4581, A662, A792 och A5988 (omarkerad benedeposition).

I den sydvästra delen finns både helt tomma stenkonstruktioner och sådana med stora mängder ben. Båda företeelserna förekommer inom de olika grupperingarna. Bland depositionerna förekommer ben från barn i olika åldrar, vuxna och äldre personer. Här finns också samtliga metallfynd som återfanns vid Påljunshage.

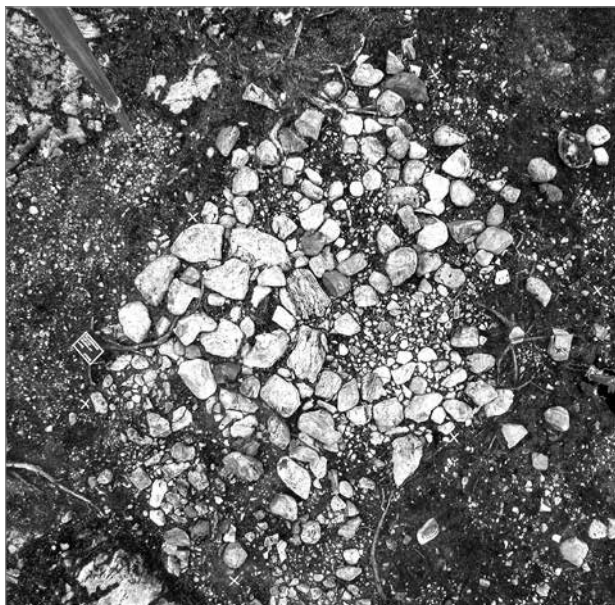

*Fig. 5.15 (vänster).
Lodfoto över Grupp A.
Foto: SAU.*

*Fig. 5.16 (nedan).
Lodfoto över delar av
Grupp B. O-typernas
karaktär ses tydligt här.
Foto: SAU.*

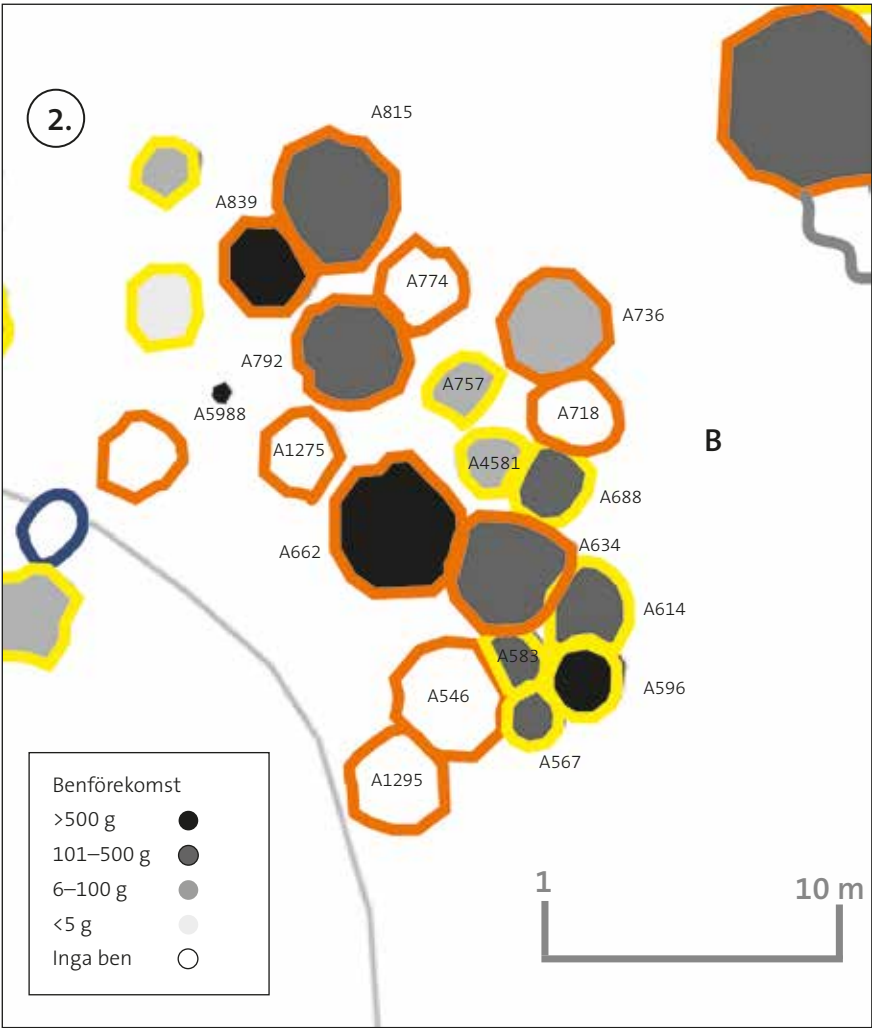

Fig. 5.17 (ovan). Grupp B.

Fig. 5.18 (nedan och nästa sida).

Anl. nr	Typ	Benmängd	Individer	Övr. depositioner
Sydvästra delen, anläggningar i grupp A				
A1109	Stensamling	64,4	Infans I, får/get	Keramik, bronsnål, harts
A1122	Blocksamling	38,6	Juvenilis/adultus	Keramik, harts
A1144	D-typ	534,88	Juvenilis/adultus, får/get	Järn (ten, fragment), harts
A1175	D-typ	1408,13	Maturus, får/get (?)	Keramik
A1209	Stensamling	516,99	Adultus, kvinna (?)	Harts
A5505	Stensamling	41,25	Infant	Keramik, harts

STENKONSTRUKTIONER OCH DEPOSITIONER PÅ FALLSTUDIELOKALERNA

<i>Sydvästra delen, anläggningar i grupp B.</i>				
A1275	O-typ	-		Harts
A1295	O-typ	-		Harts
A4581	D-typ	71,4	Infant/infans I	Keramik harts, brons (ett fragment)
A546	O-typ	-		Harts
A567	D-typ	54,2	Infant/infans I	
A583	D-typ	119,6	Infant/infans I	
A596	D-typ	606,22	Adult, man(?)	Brons (pincett)
A5988	Omarkerad	848,4	Maturus, man (?)	Keramik, harts
A614	D-typ	254,8	Juvenilis/adultus	Brons (ring)
A634	O-typ	353,65	Adultus/maturus, man (?)	Keramik, brons (ring), flintskrapa, bennål
A662	O-typ	1137,5	Juvenilis/adultus, får/get	Keramik, brons (del av halsring), harts
A688	D-typ	173,05	Adultus, kvinna (?), får/get	Keramik
A718	O-typ	-		Harts
A736	O-typ	38,5	Infans II	Keramik, harts
A757	D-typ	39,3	Infans I	Keramik
A774	O-typ	-		Harts
A792	O-typ	205,4	Infans II	Keramik, brons (del av halsring, tråd), harts
A815	O-typ	381,4	Adultus, man (?)	Keramik
A839	O-typ	836,94	Senilis, man (?)	Keramik
<i>Sydvästra delen, anläggningar som inte ingår i grupp A eller B</i>				
A1021	O-typ	-		
A1050	O-typ	0,3		
A1233	D-typ	7,5	Adult	Keramik
A1258	O-typ	-		
A1391	Block-krets	-		
A865	D-typ	0,62	Infans II	
A882	D-typ	74,05	Adultus, kvinna (?)	Keramik
A896	D-typ	247	Infant/infans I	Keramik
A916	D-typ	280,91	Adult, kvinna (?)	
A939	D-typ	2056	Senilis, man (?)	Keramik, brons (smälta), järn (krumkniv)
A996	D-typ	1183,56	Senilis, man (?)	Keramik, harts
A6094	R-typ	297,7	1. Juvenilis/adultus. 2. Man (?). Får/get.	

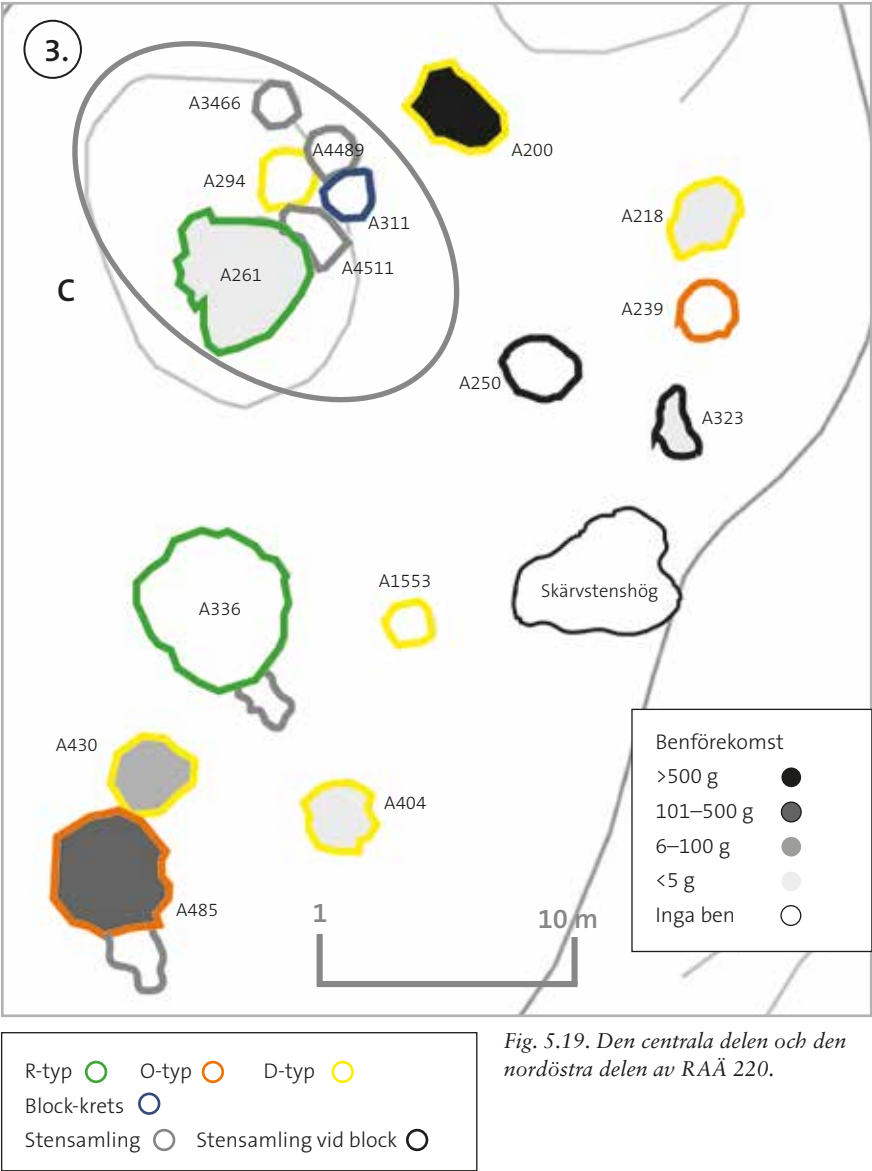

Fig. 5.19. Den centrala delen och den nordöstra delen av RAÄ 220.

Anl. nr	Typ	Benmängd	Individer	Övr. depositioner
<i>Centrala delen</i>				
A1553	D-typ	-		Bränd lera
A336	R-typ	-		
A404	D-typ	0,92	Människa, får/get	Smält lera
A430	D-typ	99,4	Juvenilis	
A485	O-typ	186,6	Adultus, kvinna (?), får/get	
<i>Nordöstra delen, grupp C</i>				
A311	Block-krets	-		
A261	R-typ	3,11	Människa, får/ get, nöt	Keramik, harts
A294	D-typ	-		
A3466	Stensamling	-		Harts
A4489	Stensamling	-		
A4511	Stensamling	-		Flinta, ett avslag
<i>Nordöstra delen, övriga anläggningar</i>				
A200	D-typ	892,14	Adultus, kvinna (?)	Keramik, malstenslöpore, bränd lera
A218	D-typ	2,4		Keramik
A239	O-typ	-		
A250	Stensamling	-		Keramik, harts, flinta
A323	Ssamli intill block	0,19		Keramik, flinta, slipsten

Fig. 5.20. Den centrala delen och den nordöstra delen av RAÄ 220.

Den centrala delen och den nordöstra delen (fig. 5.19-20). På den centrala delen av krönet låg två av de till ytan största stenkonstruktionerna (A336 och A485). Båda hade varsin sydlig, oregelbunden ”utbyggnad”. De beskrivs som av annan karaktär än de övriga – större till ytan och med kantkedja, men framför allt högre (0,25 respektive 0,5 m). I anslutning till A485 fanns ett stolphål i den sydvästra kvadranten. En hård under ”utbyggnaden” daterades till samma ¹⁴C-plåtå som resterade stenkonstruktioner, dvs ca 800–400 f. kr. A336, den högre av de två stenkonstruktionerna, hade ett bräm av sten utanför en kraftig kantkedja av större block. A336 liknar i viss mån den typ av anläggning som beskrivits som en ”upp och nedvänd tallrik” (Wehlin och Schönback 2012:15). Centralt i stenkonstruktionen fanns en oval grop (ca 1 x 1,6 meter), där en packning av mindre stenar täckte ett större block (1,15 x 0,8 m), vilket tolkades som ej markfast utan placerat i gropen. I övrigt saknades fynd. Runt de två större stenkonstruktionerna i den centrala delen fanns ytterligare tre

stenkonstruktioner, till utseendet relativt diffusa med glesa eller ofullständiga kantkedjor. Bland stenkonstruktionerna på den centrala delen var det endast A485 och A430 som innehöll någon substantiell bendeposition.

Den nordöstra delen av lokalen framstod vid undersökningen både som en yta för stenkonstruktioner (grupp C) och en aktivitetsyta med kulturlager och en skärvtenshög uppbyggd kring ett block. De fem stenkonstruktionerna i grupp C låg direkt på berg och i anslutning till varandra. A261 – den största stenkonstruktionen – ger närmast intrycket av en ”rösebotten”, med en i norra delen markant kantkedja av större block, och en möjlig rest sten centralt i stenkonstruktionen. Det är den enda av anläggningarna i grupp C som innehåller en bendeposition av människa (3,11 g), samt tänder av får/get och nöt. De övriga stenkonstruktionerna i grupp C utgjordes av mindre, oregelbundna stenkonstruktioner utan fynd. I nordöstra delen fanns också områdets yngsta daterade stenkonstruktion – den rektangulära A200, med stor bendeposition, resta hörnstenar, långsidesmittstenar och mittsten, daterad till 390–170 BC (95,4%). Dessutom fanns här områdets enda ”blockgrav” (A323), som dock endast innehöll 0,19 g ben. Kulturlagret innehöll bränd lera, harts, keramik och skärvtsten. Skärvtenshögen innehöll mindre mängder flinta, keramik från minst fyra tunnväggiga kärl och brända ben av får/get. Tunnväggiga skålar har, som Thomas Eriksson noterat, ofta återfunnits i rituella sammanhang. Han tolkar dem som dryckesskålar (Eklund *et al.* 2012:103; Eriksson 2009:227f). Både kulturlager och skärvtenshög är ¹⁴C-daterade till samma period som majoriteten av stenkonstruktionerna.

Slänten. Slänten (fig. 5.21-22) framstår liksom den nordöstra delen som en aktivitetsyta med tomma stenkonstruktioner och anläggningar som är svåra att funktionsbestämma. Här framkom två rännor, ställda i rät vinkel mot varandra, ett stolphål och ett fyndförande område med en större mängd flinta och keramik samt en skivhuvudnål av brons. Rännorna tycktes inringa fyndkoncentrationen. Stenkonstruktionerna i slänten har oregelbunden form och saknar inre konstruktioner, kantkedjor, ben och andra fynd. A1523 är en stensamling kring två markfasta block, och A3515 likaså en stensamling intill tre markfasta block. I A3569 hittades ett kvartsavslag.

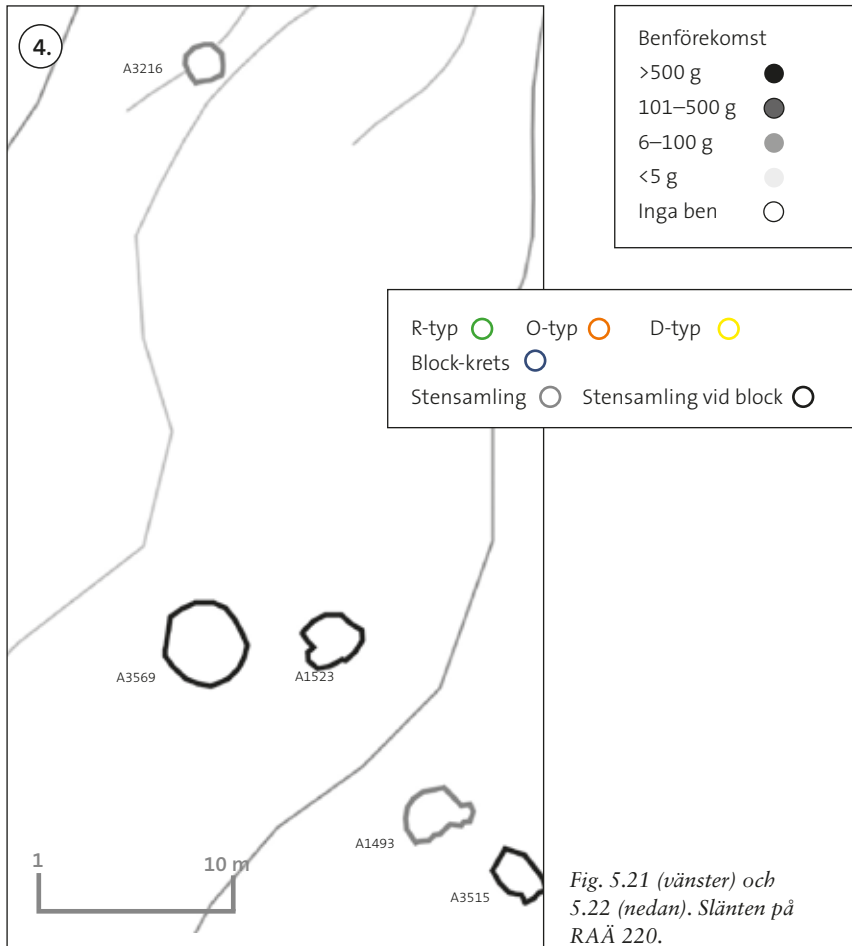

Fig. 5.21 (vänster) och 5.22 (nedan). Slänten på RAÄ 220.

Anl. nr	Typ	Benmängd	Individer	Övr. depositioner
Slänten				
A1493	Stensamling	-		
A1523	Ssaml intill block	-		
A3216	Ssaml intill block	-		
A3515	Ssaml intill block	-		
A3569	Ssaml intill block	-		Kvarts, ett fragment

Rogsta

Beskrivningen nedan (fig. 5.21-26) utgår ifrån Anita Knapes förslag till gruppering (1997), där de största stenkonstruktionerna tillskrivs varsin grupp med tangerande eller mycket näraliggande stenkonstruktioner. Vidare har jag för överblickens skull på tre sätt grupperat de stenkonstruktioner som inte på ett tydligt sätt anknyter till dessa stora stenkonstruktioner. Några är "ensamliggande", d v s befinner sig på ett tydligt avstånd från de tätt liggande anläggningarna. Andra är "mellanliggande". De befinner sig nära och emellan de föreslagna grupperna men kan inte tydligt föras till endera grupp. Den tredje gruppen utgörs av de bende-positioner som placerats i stensamlingen på lokalens västra del, samt de stenkonstruktioner som placerats intill denna stensamling.

De största stenkonstruktionerna. Stenkonstruktionerna A2, A4, A6, A11 och A9, av Anita Knape kallade "initialgravar" (1997:490), ser onekligen ut att ha både likheter och vissa drag som särskiljer dem från övriga stenkonstruktioner på RAÄ 78. De är (utom A2) ca 5,5 meter i diameter, 0,4–0,7 m höga (vilket är högre än övriga stenkonstruktioner på lokalen) och de ligger på rad längs åsens krön, med ett inbördes avstånd av ungefär 10 meter. A2, längst i söder, är den enda som är större (8 meter i diameter) och den ligger i ensamt majestät ett tjugotal meter söder om de övriga. A2 är också den enda av de största, som inte har mindre stenkonstruktioner i sin omedelbara närhet. A9 och A2 hade inre stenkretsar (de enda på lokalen).

Alla de största stenkonstruktionerna utom A2 hade någon form av utbyggnad, stenpackningar eller bräm (A9). Det är också värt att notera att under alla fem stenkonstruktionerna fanns spår av eld i form av sotfläckar eller vad som beskrivs som "brandgropar". I alla de fem största fanns också stora benmängder, i A9 inte mindre än nio bende-positioner. I anslutning till A4, som inte kan sägas ha en egen grupp, fanns en mindre stenpackning (A64, i södra delen av anläggningen), vilken innehöll ett lerkärl med brända ben, stolphålet A79, samt A62, en gles stenpackning där ben återfanns ytligt i fyllningen. I det följande beskrivs de olika grupperna lite närmare.

A6-gruppen. Kring A6 (fig. 5.24) låg sex stenkonstruktioner, varav fem i direkt anslutning till A6 eller till varandra genom tangerande begränsningsstenar (A14, A21, A15, A16, A17). Till denna grupp har Knape även fört A18, en liten friliggande stenkonstruktion mellan A6-gruppen och den långa stensamlingen i väster. A6 var anlagd intill ett 1,5 m stort stenblock, och hade en grop i ytan (ca 3 m i diam och 0,7 m djup). I stenkonstruktionen återfanns både spridda brända ben i hela fyllningen, en benkoncentration om 1,5 liter ben i en brandgrop i stenkonstruktionens västra

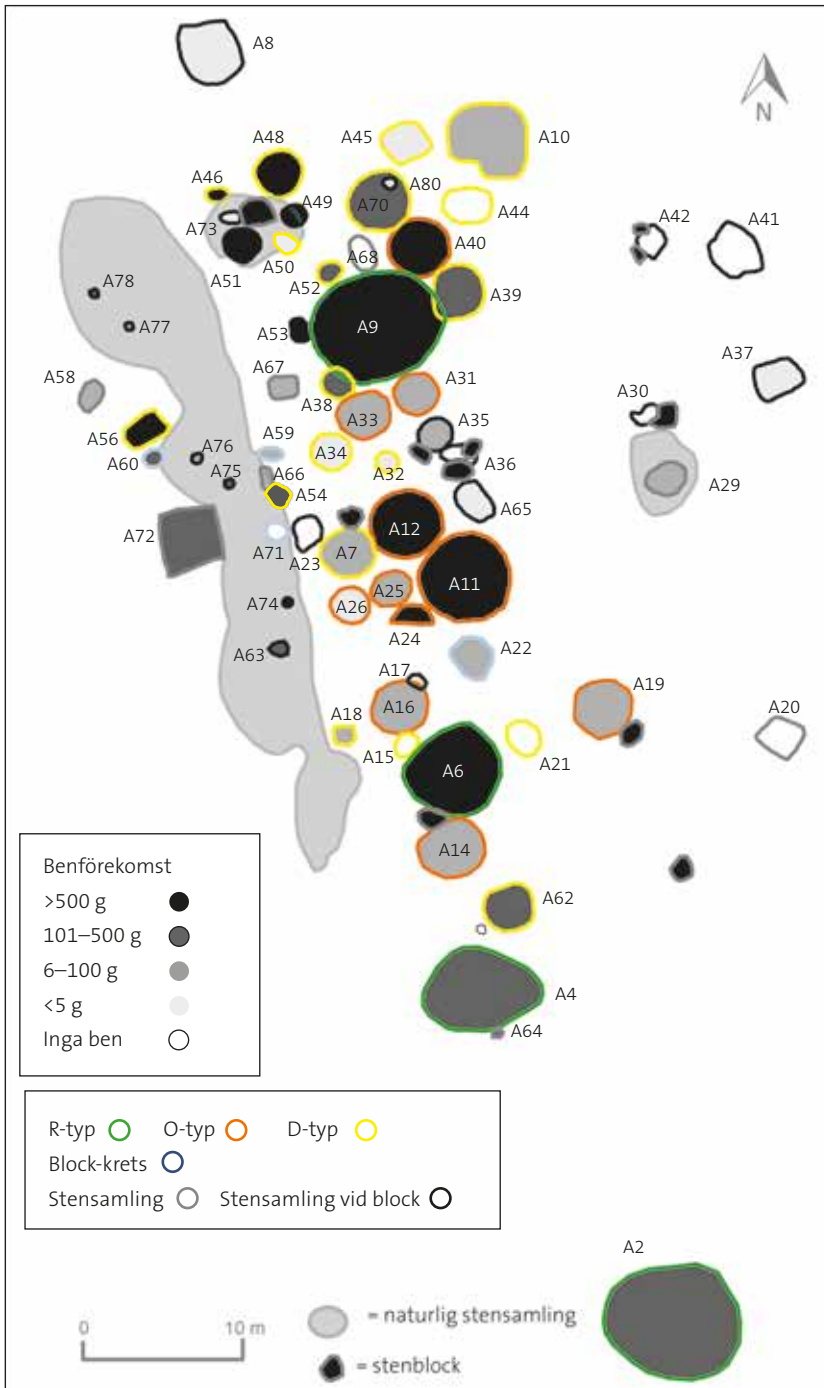

Fig 5.23. RAÄ 78, Rogsta i Tystberga sn.

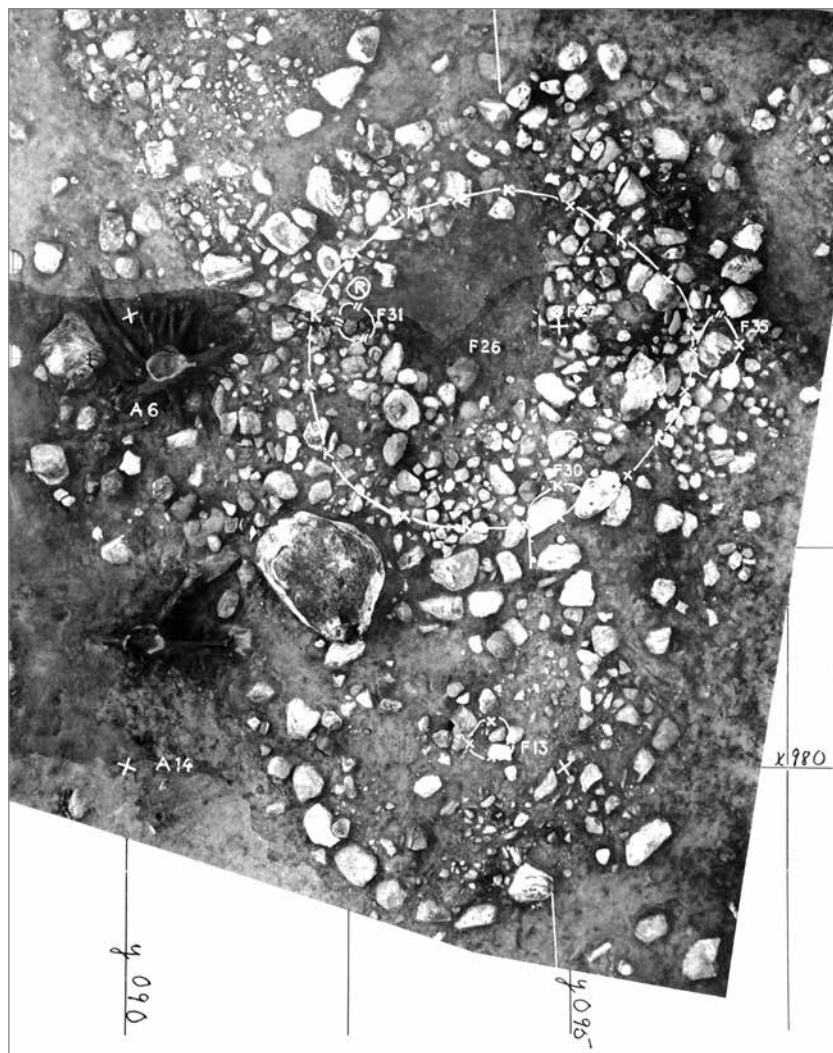

Fig 5.24. A6 och delar av A6-gruppen. Foto: ATA, dnr 4454/75.

STENKONSTRUKTIONER OCH DEPOSITIONER PÅ FALLSTUDIELOKALERNA

Anl. nr	Typ	Benmängd	Individer	Övr. depositioner
A2	R-typ	364,3	Infans II	Keramik, bryne i sandsten, brons (nål)
A4-gruppen				
A4	R-typ	458,42	Adult, däggdjur	Keramik (en mynnings-skräva)
62	D-typ	335,77	Adult	
64	Stensamling	274,79	Adult	Keramik
A6-gruppen				
A6	R-typ	1. 180,87 2. 831,43 3. 63,77*	1. Adult, björn (hand/fot). 2. Adult (äldre), får. 3. Subadult*	Keramik, flintavslag (pärlor och kamfragment*)
A14	O-typ	37,12	Subadult	
A15	D-typ			
A16	O-typ	12,81	Vuxen (äldre)	
A17	Ssaml intill block	1,71		
A18	D-typ	8,57	Subadult	Keramik
A21	D-typ			
A9-gruppen				
A9	R-typ	1. 0,47 2. 93,80. 3. 1,95. 4. 420,69. 5. 8,24. 6. 456,82. 7. 176,01. 8. 815,32.	1. Människa (?) 2. Adult 3. Subadult + adult (?) 4. Adult 5. Subadult (?) 6. Adult 7. Vuxen (äldre?) 8. Adult + vuxen (äldre?)	Keramik (flera kärl och koncentrationer), järn (fragment)
A31	O-typ	83,55	Vuxen (äldre)	Keramik, brons (ring, fragment)
A33	O-typ	38,68	Subadult	Brons (fragment av ring [?])
A38	D-typ	160,26	Subadult + vuxen	Keramik, Brons (ring)
A39	D-typ	382,1	Infans II	Keramik, brons (nål med tillbakaböjt huvud).
A40	O-typ	602,92	Adult + subadult (?)	Keramik (en mynnings-bit), brons (nål med omböjt huvud, fragment), löpare
A52	D-typ	244,47	Adult	
A53	Ssaml intill block	1339,17	Adult	Keramik, brons (nål).
A68a	Stensamling			Keramik

Fig 5.25. *I östra delen av A6 fanns en brandgrop innehållande brända ben av en subadult individ, en pärla av grönt glas, en pärla av röd glasfluss, samt kamfragment och keramikskrävor. Depositionen kan därför föras till yngre järnålder. I fyllningen återfanns ben av en adult individ samt falanger av björn, vilket även det indikerar yngre järnålder. Dock kan stenkonstruktionen föras till analysperioden genom en ¹⁴C-datering av deposition 2 (denna tabell) till 890-670 BC, keramikfynd, morfologisk karaktär och läge på lokalen.

FRAGMENTERADE PLATSER, TING OCH MÄNNISKOR

Anl. nr	Typ	Benmängd	Individer	Övr. depositioner
A11-gruppen				
A11	O-typ	919,35	Vuxen (äldre?)	Keramik, brons (ringar, spiral)
A7	D-typ	1. 15. 2. 3,17. 3. 1,36.	1. Adult. 2. Subadult (?) 3. Däggdjur	Keramik, lerklining.
A12	O-typ	1. 297,7. 2. 1585,79	1. Hund. 2. Adult (man?), får/get, hund	Keramik, lerpärå, järn (fragment), glättstenar, brons (svanhalsnål, kula, fragment)
A24	O-typ	713,94	Adult	Keramik (tre skärvor).
A25	O-typ	6,25	Subadult	
A26	O-typ	3,23	Människa	
A65	Ssaml intill block	0,77		Keramik
A48-gruppen				
A46	D-typ	693,21	Vuxen (äldre) kvinna, får/get	Keramik, brons (fragment)
A47	Stensamling	912,32	Adult, får/get	Keramik
A48	D-typ	761,36	Vuxen (äldre?)	
A49	Ssaml intill block	669,89	Vuxen (äldre?)	Järn (fragment)
A50	D-typ	1 st ben		Keramik, bränd lera
A51	Stensamling	1101,66	Vuxen (äldre)	Keramik, brons (fragment), järn (fragment)
A73	Härd	0,38		
Ensamliggande stenkonstruktioner				
A8	Ssaml intill block	4,95	Människa (?)	
A10	D-typ	11,2	Människa (?), tänder av nöt	Keramik, löpare, slipsten.
A19	O-typ	64,62	Adult, får, får/get	Keramik, brons (fragment av arm-/fotring)
A20	Stensamling			
A29	Blocksamling	21,42	Adult	Keramik
A30	Ssaml intill block	97,71	Människa	Keramik
A37	Ssaml intill block	0,57		Keramik
A41	Ssaml intill block			
A42	Ssaml intill block			Slipsten

Fig 5.25. forts.

STENKONSTRUKTIONER OCH DEPOSITIONER PÅ FALLSTUDIELOKALERNA

<i>Mellanliggande stenkonstruktioner</i>				
22	Stenkrets	30,9	Infans I	
23	Ssaml intill block			
32	D-typ	2,58	Får/get	Keramik
34	D-typ	1,16		Keramik
35	Ssaml intill block	9,75	Subadult	Keramik
36	Ssaml intill block			
44	D-typ			
45	D-typ	3,02	Subadult	Keramik
67	Stensamling	6,86	Subadult	Keramik
70	D-typ intill block	400,45	Vuxen (äldre), får/get	Keramik, brons (spiral [till nål?], fragment), slipsten
<i>Anläggningar i och i anslutning till den västra stensamlingen</i>				
A54	D-typ	696,57	Vuxen (äldre?)	Keramik, järn (fragment)
A56	D-typ	670,72	Vuxen (äldre?), kvinna?	Brons (fragment av spiral)
A58	Stensamling	26,48	Vuxen (äldre)	
A59	Stenkrets	18,9	Subadult	
A60	Stenkrets	401,92	Vuxen (äldre?)	
A63	Deposition i sten- matta	173,92	Adult	Keramik
A66	Stensamling	40,53	Adult	Keramik, en skärva
A71	Stenkrets			Keramik, en skärva
A72	Stensamling	336,36	Vuxen (äldre?)	
A74	Deposition i sten- matta	1895,8	Adult	Keramik
A75	Deposition i sten- matta	291,72	Adult	
A76	Deposition i sten- matta	18,52	Vuxen (äldre?)	
A77	Deposition i sten- matta	25,57	Vuxen (äldre?)	Keramik
A78	Deposition i sten- matta	246,37	Vuxen (äldre), hund	

Fig 5.25. forts.

del, samt ytterligare en brandgrop intill en kantsten i östra delen. Den sistnämnda innehöll pärlor av glasfluss och kamfragment och utgör således en sekundärbegravning från yngre järnålder. Bland de övriga stenkonstruktionerna i gruppen var A14 och A16 de tydligaste, med distinkta cirkulära kantkedjor och centralt belägna (dock mycket små) benpositioner. A15 och A21 innehöll inga ben alls, och A17, vilken närmast får ses som en liten pendang på nordsidan av A16 innehöll endast sju brända ben. A18 utgjordes av en liten, enskiktad stenpackning med ett fåtal brända ben och keramikskärvor i fyllningen.

A9-gruppen. Gruppen består av A9 (fig. 5.26) och åtta intilliggande stenkonstruktioner. Jag har valt att lägga till A52 och A68 till Knapes urval, då båda stenkonstruktionerna är belägna nära intill A9:s bräm. Dessutom fanns ett stolphål, A69, i den nordvästra kanten av A9. A9 innehar något av en särställning vid Rogsta. Stenkonstruktionen har kantkedja, en inre stenkrets och ett bräm utanför kantkedjan. I stenkonstruktionen återfanns inte mindre än åtta benpositioner, varav fyra större än 100 g. Inga bronsföremål fanns i stenkonstruktionen, däremot ett järnfragment. Fyra av stenkonstruktionerna kring A9 har distinkta kantkedjor, likartad storlek och ansluter parvis till A9 i söder och nordöst (A31, A35, A39, A40). Övriga är mindre och mer otydliga (A38, A68, A52, A53). Av de åtta anslutande stenkonstruktionerna innehåller sex bronsföremål och alla utom A68 benpositioner. Som Knappe noterat (1997:490) hade alla gravar som tangerade A9 centralt belägna benpositioner, medan de som låg direkt *utanför* inte hade centrala begravingar.

A11-gruppen – en hund begravnen. Kring A11 låg sex stenkonstruktioner, varav A12 direkt tangerade A11 och de övriga låg mycket nära varandra (A24, A25, A26, A7, A65). A11 hade en distinkt kantkedja och en centralt men ytligt belägen deposition av två liter brända ben och fem bronsföremål (ringar och fragment av spiralhuvudnål) i resterna av ett lerkärl. A12 utmärkte sig i gruppen genom att i storlek nästan matcha A11 och likt denna ha en centralt belägen deposition av ett lerkärl med en större mängd brända ben, en svanhalsnål samt ytterligare bronsfragment. I anslutning till depositionen fanns ytterligare ett helt lerkärl vilket innehöll de brända benen av en hund, en lerpärla och ett järnfragment. Bland de övriga stenkonstruktionerna i gruppen innehöll endast A24 en större mängd brända ben, medan de övriga innehöll en bråkdel av en deciliter vardera.

A48-gruppen. Längst i norr ligger ytterligare en tätt sammanlänkad grupp om sex anläggningar, av Knappe kallad A48-gruppen efter den största och tydligaste anläggningen. Utmärkande för denna grupp är att de

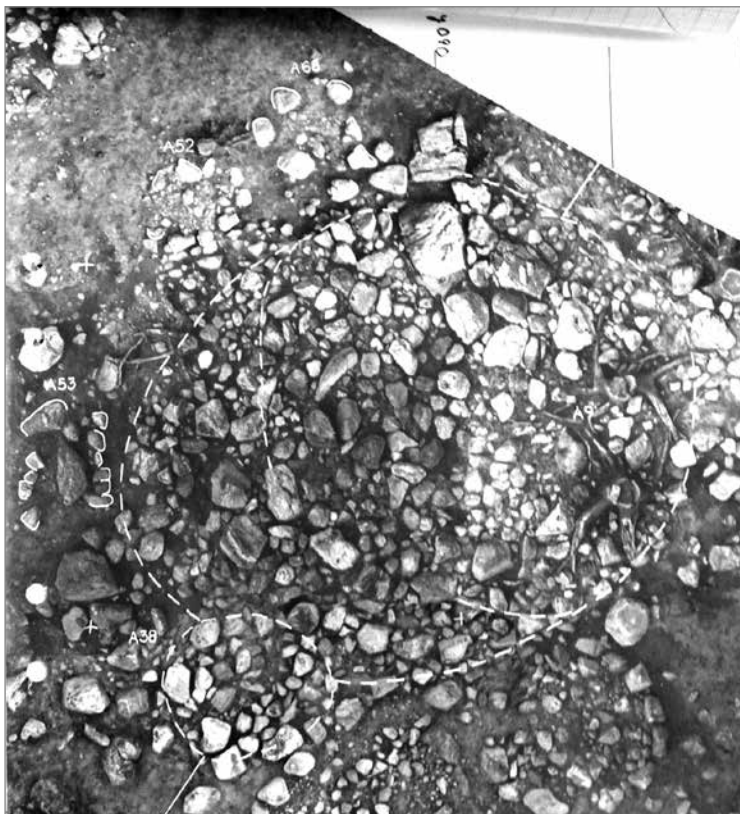

Fig. 5.26. A9 och delar av A9-gruppen. Foto: ATA, dnr 4454/75.

definierade anläggningarna är små och oregelbundna, med inga eller ofullständiga kantkedjor. Paradoxalt nog innehåller fem av de sex stenkonstruktionerna mycket stora benmängder och tre av dem även metallföremål i form av brons- och järnfragment.

Den västra stensamlingen. Längs gravfältets västra kant, i nordsydlig riktning, sträckte sig en enskiktad stensamling, 40 meter lång och mellan tre och tio meter bred och bestående av 0,4–0,6 m stora stenar. På gravfältsplanen anges detta område som ”naturlig stensamling”. Enligt Knappe är det troligt att den delvis har sitt ursprung i kraftigare avlagring av blockmaterial på åsens västra sida, men att blockmaterial har omplacerats vid anläggandet av gravfältet, så att stensamlingen förtätats (Knappe & Ringquist 1975:7). Depositioner av ben och/eller keramik framkom både inom stensamlingen, i några små stenkonstruktioner anlagda i anslutning till den östra sidan och i några stenkonstruktioner utanför dess västra begränsning.

Bendepositionerna återfanns tillsammans med med små stenpackningar under stensamlingen, med block eller glesa eller diffusa stenkretsar. Inom en av dessa stenkretsar återfanns endast en keramikskärva. Inga metallföremål återfanns i depositionerna i stensamlingen.

Mellanliggande stenkonstruktioner. Mellan de olika grupperna på åsryggen låg ett tiotal stenkonstruktioner som jag har benämnt mellanliggande, då de inte på ett tydligt sätt anknyter till någon av grupperna eller till stensamlingen. Samtliga stenkonstruktioner är relativt diffusa eller utgörs av stensamlingar intill block, och innehöll inga eller små benmängder, samt i några fall keramik. Samtliga benposter som identifierats som människa har bedömts som barn.

Ensamliggande stenkonstruktioner. I den östra slänten, mellan 10–20 meter nedanför grupperna av stenkonstruktioner, och nedanför den stenfria ytan på åsryggen, låg sex ensamliggande stenkonstruktioner (A19, A20, A29, A37, A41, A42). I norra delen av lokalen, norr om A9-gruppen, låg ytterligare tre något avskilda från de övriga (A10, A45, A8). Bland dessa ensamliggande stenkonstruktioner var det endast A19 som påminde om de centralt belägna stenkonstruktionerna med tydlig kantkedja. A10 kan vara resten av en liknande stenkonstruktion. Övriga framstod som oregelbundna stensamlingar, alla utom en anlagda intill större block. Bendepositionerna i A19 och A10 bestod till övervägande del av djurben. Endast tänder av människa, respektive <1 g människoben, kunde identifieras.

En gemensam struktur

Som nämnts ovan fanns en likartad struktur på de två lokalerna, både vad gäller stenkonstruktionernas morfologi och mängden ben som återfunnits. De största benmängderna och de tydligast avgränsade stenkonstruktionerna befinner sig generellt i ett slags centrala, topografiskt dominerande lägen i relation till en glidande skala av mer diffusa och mer benfattiga stenkonstruktioner flockade runt dem eller belägna i lokalernas utkanter. Under lokalernas brukningstid finns det alltså ett förhållningssätt till byggandet i sten som dikterar flera skilda sätt att skapa stenkonstruktioner, med eller utan tydliga begränsningar, av skilda storlekar och med eller utan association till större block. Dessutom finns det vid varje valt byggnadstillfälle en klar föreställning om vilka platser som är lämpliga för den tänkta konstruktionen. I teorin kunde man ha valt att placera O-typer i slänterna, man kunde ha valt att överlagra tidigare stenkonstruktioner eller gjort än tydligare rumslig åtskillnad mellan de olika typerna. Det finns en acceptans (eller kanske en nödvändighet) för konstruerandet av oregelbundna

stensamlingar intill och mellan de stenkonstruktioner som vi idag kan uppfatta som de mest "välbyggda", R-, O- och D-typerna.

Det ligger nära till hands att på ett traditionellt gravarkeologiskt vis tänka sig ett hierarkiskt mönster, baserat antingen på social status, kronologisk skillnad eller en kombination av dessa. Det är dock ett mönster med avsevärda komplikationer, vilket gör det nödvändigt att vidare problematisera materialet och inte utan vidare acceptera en sådan tolkning.

Framför allt är det vid en närmare blick på bendepositionerna som både problem och antydan till andra mönster uppstår. Man kan konstatera attstensamlingar i mycket hög grad är tomma eller benfattiga, medan de större bendepositionerna finns i O-typer, R-typer och i någon mån D-typer. Vid Påljunghage var dock flera av de tydligaste O-typerna helt bentomma, liksom även R-typen A336. Vid Rogsta fanns några av de allra största bendepositionerna i och intill den storastensamlingen. Vidare finns stora skillnader i antalet bendepositioner och benmängder de dominerande grupperna sinsemellan vid Rogsta och mellan grupp A, B och C vid Påljunghage. Sammanställningen som presenterats ovan tar inte heller hänsyn till var i anläggningen ben och andra föremål placerats, vilket vi i det följande ska se avsevärt komplicerar bilden av de handlingar som utförts på dessa platser.

Det jag uppfattar som en betydelsebärande vattendelare i byggandet av stenkonstruktioner på dessa platser, och som vi kan se både i kategoriernas placering på lokalen och på lokalens egna gränser, är just den visuellt påträngande och handlingsmässigt betydelseladdade begränsningen – att hägna, stänga in, eller stänga ute med hjälp av den beständiga stenen. Vem, eller vad gränserna skapas för diskuteras vidare i kapitel 6.

6. Den lilla världen: performativitet, relationer och *assemblage* vid Rogsta och Påljunghage

Inledning

I beskrivningen och analysen av lokalernas och anläggningarnas struktur ovan (kapitel 4-5) visades hur gravfältlokalerna vid Påljunghage och Rogsta båda består av ett femtiotal stenkonstruktioner, placerade i mer eller mindre tydliga grupper, och hur både konstruktioner och det deponerade innehållet tycks vara av skilda karaktärer, både inom och mellan grupperna. Vid undersökningarna vid Påljunghage och Rogsta har de undersökande arkeologerna diskuterat lokalernas struktur och dessa grupperingar utifrån möjliga skillnader i de döda individernas identiteter, sociala status och sociala relationer. Vid Påljunghage visade det sig utifrån de osteologiska bedömningarna vara svårt att dra några slutsatser gällande skillnader i kön, ålder eller social status grupperna emellan. Ett mönster tycks emellertid vara att ben av barn återfanns i anläggningar av mindre storlek än de där ben av vuxna deponerats (Eklund *et al.* 2012:28, 125). Vid Rogsta gjordes, baserat på stenkonstruktionernas storlek, benmängder och förekomst av bronser, tolkningen att de olika grupperingarna och fynden är uttryck för sociala relationer och statusskillnader. Vilka dessa var specificerades inte, utan det förutsattes att individer i ”rikare gravar” haft en mer statusfylld identitet i livet. (Knape 1997).

I detta kapitel och det påföljande kapitel 7 närmar jag mig lokalerna utifrån avhandlingens centrala frågeställningar, och utifrån mina teoretiska ingångar. Hur kan variationen i stenkonstruktionernas, depositionernas och de olika grupperingarnas karaktär förstås om man inte fokuserar på de avlidnas svärfångade sociala status utan istället beaktar faktorer som förhållningssätt till konstruerande i sten, till hanterande av ben, till döden och till tidens gång? För att närma mig möjliga svar på de centrala frågeställningarna, är de analysfrågor som i detta kapitel ställs till källmaterialet följande:

- Vilka handlingar har utförts i skapandet av stenkonstruktionerna och hur kan dessa handlingar karakteriseras med avseende på deras performativa kvaliteter?
- Vilka relationer finns mellan de handlingar som utförts, på lokalerna som helhet samt inom och mellan de olika anläggningarna? Vilka kontrasteringar och associationer kan ses?
- Vilka *assemblage* som uppstår genom performativitet och relationer kan skönjas? Hur kan de förstås?

Frågorna besvaras inom ramen för tre *performativa teman*, inom vilka materialets beståndsdelar analyseras och diskuteras. Med detta menas att studiet av materialets morfologiska drag inte i första hand baseras på traditionella fältarkeologiska kategorier (se kapitel 3 ovan) utan istället på *vad som utförs* med stenmaterial och depositioner i handlingar och hur de materiella spåren kan *uppfattas/upplevas/minnas* efter det att handlingen är utförd, och vidare hur det skapade rummet sedan styr de påföljande handlingarna. Jag lyfter fram företeelser som uttrycker den aktuella tematiken och studerar dem på detaljnivå. Förekomst, relationer och formationsprocesser studeras, de olika företeelsernas performativa egenskaper diskuteras och betydelsebärande *assemblage* föreslås.

I det första temat, *Rummets ramar*, behandlas skapandet av plats – hur stenkonstruktionerna fått sin horisontella utbredning och gränser och hur depositionerna relaterar till detta. I det andra temat, *Dolt eller markerat?*, studeras handlingen att konstruera i sten i bemärkelsen att addera stenmaterial vertikalt – på marken för att skapa en plats där det tidigare var tomt, eller ovanpå spåren av andra handlingar såsom exempelvis eldande, grävande eller deponerande. Det är alltså inledningsvis det som finns under stenkonstruktionerna och relationen mellan dessa spår och stenkonstruktionerna som står i fokus. I delavsnittet *Fokuspunkter* studeras de

anläggningar där stenkonstruktionen, utöver att ha en viss rumslig utbredning horisontellt, även har en performativ betoning på ett fysiskt fokus, d v s där stenens skala uttrycker att en viss punkt i anläggningen är av vikt och drar uppmärksamheten till sig. I det tredje temat, *De deponerade och de deponerande*, analyseras handlingen att deponera, och de material som deponerats. Här granskas sammansättningen av ben och föremål och de relationer de uttrycker.

Rummets ramar

I detta delkapitel analyseras och diskuteras hur fallstudielokalerna, och de stenkonstruktioner som byggts där, givits en specifik horisontell rumslighet och de olika grader av manifestering av och förhållningssätt till gränser som kan ses. I delkapitlet behandlas den arkeologiska kategorin *kantkedjor*, där distinkta gränser tycks vara av vikt i vissa fall, medan de i andra helt saknas. Vidare analyseras hur stenkonstruktioner relaterar till varandra genom delade gränser och hur lokalerna som helhet tycks ramas in på sätt som kontrasterar mot gränserna på anläggningsnivå. Begreppet ”ramar” definieras i detta delkapitel som en rumslighets yttre gräns. Det kan även finnas inre, dolda gränser inom stenkonstruktionerna. Dessa behandlas i delkapitlet *Inre konstruktioner*.

Att skapa en plats är alltid, utöver att fylla den med innehåll, att ge den en början och ett slut – en begränsning, vilken kan vara mer eller mindre markant. Exempelvis då man närmar sig en stad kan bebyggelsen gradvis bli tätare och tätare, från det första huset som dyker upp i landskapet, till dess att man står i stadens centrum. I kontrast kan staden istället vara begränsad av en stadsmur, med portar och vakter, där landsbygden omedelbart genom ett enda steg förbyts i stad. Hur gränser har gestaltats före oss och hur vi väljer att gestalta dem i vår tid är avhängigt av vår historia och våra val. Samma förhållande torde ha funnits under förhistorien. Byggandet av gränser i sten, och dess påverkan på en förhistorisk världsbild, har diskuterats bland annat av Kerstin Cassel (1996, 1998). Hon ser gränser i sten (stensträngsbygden under äldre järnålder på Gotland) som en materialiserad social struktur och handlingen att använda sig av stenmaterialets permanens som ett postulerande av historia och framtid i en tid av social osäkerhet. Hon påpekar också hur stenhägnaderna styr människors rörelser i landskapet och därmed strukturerar verkligheten (Cassel 1996:48).

Michael Olausson har ingående diskuterat hägnaden som fenomen, vad gäller bronsålderns hägnader på berg. Han pekar på hur vi idag är

fullständigt insocialiserade i en värld av många separerade rum, till den grad att vi inte märker de många gränser vi dagligen passerar. Han påpekar också betydelsen av att i rituella sammanhang fysiskt särskilja en plats från en annan genom att ge den en tydlig gräns (Olausson 1995:41-45, där anförd litteratur). Vid Olaussons undersökning av den "kultiska hägnaden" vid Odensala prästgård (daterad från mellersta bronsålder till äldsta järnålder) framkom ett begränsat rum med en "centralgrav" omgiven av två vallar. Vallarna var föremål för depositioner av döda människor och brända djur och växter under olika faser genom hägnadens brukningstid (Olausson 1995:199ff). Hägnaden vid Odensala är ett illustrativt exempel på hur något betydelsefullt innanför avskiljs från något utanför, hur betydelsen av en plats förändras över tid genom skapandet eller omskapandet av gränser, och även hur de fysiska gränserna själva kan ha en viktig funktion.

Från analysperioden finns flera olika fornlämningskategorier som består av den permanenta stenen och dessutom på ett tydligt sätt tycks accentuera *gränsen* som fenomen på olika nivåer. Hällristningar i liminala zoner mellan bygd och hav (Hauptman Wahlgren 2002; Thedéen 2004), stenhägnader på berg som omnämnts ovan (Olausson 1995), skärvtenshögar med kantkedjor (Rundkvist 1994), rösen med inre stenkretsar (Nylén 1958; Hyenstrand 1968; Thedéen 2004) – alla är de skapade för att fysiskt och visuellt markera något som ska passeras eller inte får passeras, något som ska stängas inne eller stängas ute. Skapandet av ett avgränsat utrymme ger i samma ögonblick som gränsen skapas både en betydelsemässig skillnad mellan *innanför* och *utanför* och en potential att stänga eller öppna möjligheten att korsa denna gräns. En del i att närma sig förståelse av varför stenkonstruktioner skapades under analysperioden måste vara att förstå de gränser som satts upp kring dem.

Kantkedjor – att skapa gränser

Kantkedjor som gränser på anläggningsnivå har sällan diskuterats inom arkeologin. I bronsålderssammanhang har dock Susanne Thedéen visat att rösen kan förstås som rituella rum, och öppningar i kantkedjor och inre konstruktioner kan tolkas som att de styr människors rörelser när bendepositioner placerats intill ingångar och gränser (Thedéen 2004:93).

I kategoriseringen av stenkonstruktioner tillskrevs begränsningens karaktär signifikans inför analyserna av materialet. En påtaglig skillnad finns mellan dessa – från den uppenbart accentuerade gränsen med större stenar lagda i sin längdriktning (O-typ) till den icke-existerande gränsen där stenkonstruktionen "flyter ut" mot den omgivande marken (stensamling).

Skillnaderna uttrycks även i förekomsten av benmaterial och i en påvisad struktur på platsnivå, vilken är gemensam för de två lokalerna som visades i kapitel 5. Anmärkningsvärt är vidare att vissa av stenkonstruktionernas begränsningar blivit föremål för olika slags depositioner, under kantkedjestenar eller i nära anslutning. I detta avsnitt undersöks i första hand de kantkedjor som på det allra tydligaste sättet manifesterar skillanden mellan *innanför* och *utanför*, de som hör till O-typen. Finns det relationer eller performativa aspekter som kan förklara varför de framstår som nödvändiga i vissa sammanhang men inte i andra? Jag väljer i detta avsnitt att inte diskutera de jag har kallat för D-typer eller R-typer. Även om dessa också har kantkedjor och ibland är svårbedömda till typ (vissa D-typer kan vara skadade O-typer) väljer jag att fokusera på de tydligaste exemplen på manifestering av gräns. R-typerna har i flera fall "brätten" och/eller kantkedjor som inte är tydligt kvalitativt skilda från fyllningen. D-typerna och deras diffusa status kommer att vidare diskuteras i kapitel 7.

Förekomster. På fallstudielokalerna har 27 stenkonstruktioner bedömts ha tydlig kantkedja av O-typ. Dessa är belägna i huvudsak i mitten av de stråk av dominerande anläggningar som utgör båda lokalernas centrum (se fig. 5.9-10). Man kan konstatera att de både befinner sig i nära anslutning till (tangerande) de som jag kallat R-typer och även utgör egna kluster med intill varandra liggande anläggningar. I enstaka fall ligger O-typerna något avskilt från det centrala stråket. Den generella principen vad gäller struktur tycks vara att ju mer centralt läge, desto tydligare kantkedja. De mer diffusa D-typerna ligger i mer perifera lägen än O- och R-typerna.

Formationsprocesser, performativitet och relationer. De ^{14}C -dateringar som föreligger från Rogsta och Påljunghage visar att de allra äldsta bendepositionerna (på båda lokalerna) knyts till de dominerande anläggningarna av R-typ (A6094, A9). Bland stenkonstruktionerna av O-typ finns dock tre dateringar som kan beskrivas med spannet "näst äldst", d v s resultaten ligger strax före den s k "Hallstatt-platån" (som innebär dateringar med breda spann ca 800–400 f Kr). Endast en D-typ har en liknande datering. Övriga daterade O-typer ligger inom ramen för "Hallstatt-platån".

De kantkedjor som är av O-typ har i samtliga fall stenar som är avlånga och lagda med den slätaste långsidan utåt (fig. 6.1). I flera fall beskrivs stenarna som tillhuggna på utsidan. Den yttre sidan har alltså uppfattats som av så stor betydelse för stenkonstruktionen att möda har lags på att forma stenar för att skapa en slät sida. Dessa har sedan nogsamt lagts kant

Fig 6.1. Exempel på kantkedjor av O-typ från Rogsta. Observera att på högra bilden är fyllningen bortrensad. Foto: ATA dnr 4454/75.

i kant i en cirkelrund form. Signifikativt är dock att inte alla kantkedjor av O-typ återfinns i komplett skick. Många saknar en eller flera stenar, och andra är starkt fragmentariserade, trots att den ursprungliga formen anas.

Kantkedjorna på de individuella anläggningarna av O-typ står i starkast kontrast till den innanförvarande (övre) packningen, vilken utgörs av mindre stenar eller grusfyllning. Kantkedjan är (när den är komplett) tät och tvingande till sin natur, och uttrycker: stanna inne eller stanna ute. Upplevelsen av en tydlig kantkedja som kontrasterar både inåt och utåt framställer rummet som definitivt avgränsat och synliggör en idé om att något behöver markeras som signifikant annorlunda inuti än utanför, och att något måste skyddas eller avskärmas från det kringvarande. Det avgränsade rummet är på intet sätt fysiskt tvingande – det är mycket lätt att kliva över kantkedjan – uttrycket är istället visuellt och bygger på att den som närmar sig respekterar uttrycket av gräns, något som inte ska korsas, åtminstone inte utan att särskilda omständigheter råder eller man har ett ärende som legitimerar korsandet av gränsen. Att den flata sidan ytterligare accentuerats, och riktar sig mot de utanförvarande, kan jämföras med bronsålderns sk kulthus av stengrundstyp, där istället insidan av det skapade rummet accentuerats med en slät sida. Helena Victor har tolkat dessa ingångslösa ”hus” som platser för delar av begravningsritualerna: stängda för de levande men öppna mot himlen (Victor 2002:118-119, 182-183).

Relationen till det innanförvarande uttrycks också i innehåll och placering av bendeponer. Av de 27 O-typerna är det åtta som inte alls innehåller benmaterial och nio som innehåller mycket små benmängder (<100 g). Kvar är alltså tio stenkonstruktioner som innehåller större benmängder

	<i>R-typ</i>	<i>O-typ</i>	<i>D-typ</i>	<i>Sten-samling</i>	<i>Sten-krets</i>
Central/hela anl	7	20	15	4	
N		1	6	2	2
NV		1	2	1	1
NÖ	1	1	3	1	1
S	3	4	4	1	1
SV	1	2	1		
SÖ	3		6		
V	4		3		
Ö		2	4		
Totalt antal	19	31	44	9	5

Fig. 6.2. Antal benpositioner som är bestämbara till väderstreck inom anläggningen. Samma anläggning kan ha flera depositioner.

(>100 g). Av de totalt 20 O-typerna med benpositioner hade 17 *minst en* benposition återfunnen centralt i stensättningen. *Samtliga* större benpositioner var placerade centralt, vilket visar att förhållandet mellan avgränsning och centrum är av vikt. I fig. 6.2 visas att detta förhållande är mycket påtagligt jämfört med de andra katgeorierna anläggningar, där benpositionerna i högre grad var placerade i olika väderstreck inom konstruktionen. Det hägnade cirkulära rummet bidrar till ett rumsligt fokus på benpositionen och dess placering. Detta avviker från den rösetradition där brända ben deponerats acentralt, ofta i sydvästra kvartilen och intill gränser (Thedéen 2004:111), vilket också kan ses på fallstudielokalerna i R-typerna, där en majoritet av benpositionerna ligger mellan väst och sydöst. Ytterligare en relation av vikt när det gäller O-typerna är att de, i de flesta fall på ett mycket tydligt sätt, rumsligt anknyter till varandra och/eller till anläggningar av R-typ. Kantkedjorna – gränserna – snuddar varandra och är ibland gemensamma för flera anläggningar. De grupperingar som konstaterats vid Rogsta har av Anita Knape tolkats som uttryck för sociala formationer, hushåll eller släkter (Knape 1997:490-491). Detta fenomen behandlas ytterligare i delkapitlet *Att bygga relationer genom konstruktioner*.

Den rätta platsen? Ett inhägnat *assemblage* av rumslighet, deposition och tid. Vad innebär då den accentuerade gränsen och dess relation till det innanförvarande rummet? Jag menar att den kvalitativa skillnaden mellan det yttre, gränsen och det inre, tillsammans med den centrala placeringen av benen uttrycker att stenkonstruktionen är skapad primärt för den exklusiva handlingen att deponera benen. Detta i kontrast till de mindre tydligt

avgränsade anläggningarna där bende-positioner både är mindre och mer utspridda i rummet. Det kan tyckas vara en minst sagt banal iakttagelse – självklart är en stenkonstruktion med brända ben just ”platsen att deponera ben”. Det går dock inte att bortse ifrån en kvalitativ, påtaglig skillnad i förhållningssätt, i avgränsning, placering och benmängd, som också troligtvis uttrycker skillnader i hur det *assemblage* som skapas också skapar skilda meningsinnehåll.

Det framstår som tydligt att stenkonstruktionerna av O-typ skapas i samma sammanhang som R-typerna (eftersom de anknyter fysiskt till dessa, se vidare diskussion i kapitel 7, delkapitel *Från början till slut...*), men med nya, eller annorlunda betoningar på gränsen och med ett nytt fokus på brända ben och manifesterade relationer. Något som också framstår som tydligt inom dessa stenkonstruktioners *assemblage* är två långtgående kontraster:

- O-typerna har antingen väldigt stora benmängder (fokuserade genom den centrala placeringen) eller mycket små benmängder/inga alls.
- O-typerna är initialt mycket prydligt lagda, med stor möda och tillhuggna stenar – men ofta extremt trasiga vid återfinnandet.

Mellan dessa kontraster finns det en strukturell likhet – från det nogsamma till det fragmenterade. Jag menar att den faktor som förklarar detta är *tid*, och hanteringen av såväl sten som ben som en *process* med givna syften och möjliga vägar framåt.

Depositioner vid kantkedjor – att uppmärksamma gränsen

I rösemiljöer har depositioner vid kantkedjor uppmärksamats (Hyenstrand 1966; Thedéen 2004:103) och detta har ovan ställts i kontrast till O-typernas centrala depositioner. Faktum är att även på fallstudielokalerna förekommer depositioner av både ben, keramik och harts, tydligt knutna till kantkedjan.

Förekomster. Depositioner, nära associerade med anläggningars begränsningar, har registrerats i materialet i 25 fall (varav 17 med brända ben). Depositioner har definierats som sådana om de beskrivs som tydligt åtskilda från övriga ben/föremål i anläggningen och har en egen kontext, såsom ”i grop” eller ”under sten i kantkedjan”. De förekommer i anläggningar av både R-typ (3 st), O-typ (6 st), D-typ (11 st), stenkrets (2 st) och stensamling (3 st, här rör det sig om anläggningens utkant då inga kantkedjor finns). Depositionerna har olika sammansättning och består i vissa fall enbart av

brända ben (8 st) i andra fall av keramik eller harts (6 st), ibland i kombinationer av de två (9 st, i ett fall med ett järnfragment inkluderat och i ett fall med bronsfragment), i ett fall av bränd lera och i ett fall av en liten ensam bronsring.

Formationsprocesser och relationer. Bendepositionerna som är associerade med kantkedjor kan grovt delas in i två grupper: En grupp om sju depositioner har mycket stor mängd ben (flera hundra gram) och en grupp om tio depositioner har extremt liten benmängd, där några depositioner ligger runt 20-30 gram och några består av något enstaka gram. Av de stora bende-positionerna var det *ingen* som deponerats vid kantkedjan i en tydlig O-typ. De fanns vid Rogsta i och i anslutning till A9 (R-typ) och inom den "konstiga" A48-gruppen (möjlig rest av O- eller R-typ). Vid Påljunghage fanns de i anslutning till Område A, i två stenkonstruktioner som jag har bedömt som D-typ, och som undersökande arkeologer diskuterar som eventuella "tarander". Dessa är svårkategoriserade (se kapitel 7 om *De diffusa D-typerna*). Depositioner som återfanns vid kantkedjor i anläggningar av O-typ (6 st) var samtliga mycket små och bestod av brända ben och/eller harts/keramik.

Nyckelord när det gäller de depositioner som placerats nära intill anläggningars gränser tycks vara *fragmentering* eller *urval*. Det rör sig i 18 fall av 25 om enstaka keramikskärvor och/eller små mängder brända ben, bränd lera och en ensam bronsring (som även den har spår av att vara avbruten från ett större föremål). Även i de sju sammanhang där bende-positionen är stor (>100 g) finns inslag av fragmentering som fenomen. I tre av de sju fallen (A46, A54, A1175) återfanns den stora bende-positionen tillsammans med *enstaka* krukskärvor. I A54 återfanns tre skärvor av två olika gods. Tafonomiska faktorer ("upplösta kärl" har tidigare ibland anförts som förklaring till små keramikmängder) kan inte vara hela förklaringen här, vilket Anita Knape poängterat i sin diskussion av Rogstalokalen (Knape 1997:492).

De 18 mindre depositionerna intill kantkedjor relaterar på olika sätt till stenkonstruktionen som helhet och till dess eventuella övriga innehåll. Åtta av stenkonstruktionerna med kantkedjedepositioner innehöll även en annan, större deposition av brända ben. Kantkedjedepositionerna i dessa anläggningar innehöll i fyra fall enstaka keramikskärvor, i ett fall ett närmast komplett kärl och i ett fall av en liten bronsring. I tre av de åtta återfanns enstaka brända ben intill eller under kantkedjan. Dessa har inte kunnat konstateras tillhöra en annan individ än den som utgjorde den större

depositionen i anläggningen. I A596 noterades att en "eventuellt rubbad locksten" fanns intill den centrala bende depositionen, vilket möjligen kan antyda en postdepositionell hantering. Även i A662 tycks benen ha delats upp, då flera separata koncentrationer i mitten av anläggningen konstaterades och en mindre mängd ben återfanns intill kantkedjan. I de övriga tio stenkonstruktionerna med depositioner intill kantkedjan kunde inga eller mycket få ben konstateras i anläggningen som helhet. Kantkedjedepositionerna utgjordes av enstaka keramikskärvor/hartsfragment och/eller ett fåtal brända ben.

Ytterligare en aspekt på de små depositionerna intill kantkedjor som möjligen är av vikt är *var* materialet återfanns (fig. 6.3). De depositioner som innehöll små mängder brända ben återfanns huvudsakligen i den norra halvan av stenkonstruktionens begränsning (med betoning på den nordöstra kvadranten), medan de depositioner som enbart bestod av keramik eller hartsrester huvudsakligen återfanns i södra halvan. En bit bränd lera som återfanns i nordväst är inte medtagen i figuren.

Performativitet och *assemblage* vid kantkedjor. Det kan alltså konstateras att stenkonstruktioners gränser blivit föremål för uppmärksamhet och att delar av de döda och delar av föremål (främst kärl) placerats vid eller under gränserna. En möjlighet vad gäller de keramikskärvor (utan ben) som placerats vid gränser är att de utgör rester efter handlingar kring stenkonstruktionens uppförande och deponeringen av en död individ, eller minnet av detta. Anita Knappe tolkade fenomenet med enstaka krukskärvor som ett uttryck för "urnans idé". Urnans mening, att utgöra ett skydd för de brända benen (den döda individen) menar hon överförs på de skärvor som lämnats (Knappe 1997:492-493). Jag vill istället ta fasta på relationen mellan sten och ben, och lägga till *temporalitet* som en viktig del i kantkedjornas *assemblage*. De tydliga O-typerna med sina manifesterade gränser och centrala depositioner (som diskuterats i föregående avsnitt) visar på ett fokusförhållande, där placeringen av benen ges prioritet i meningsskapandet. Att placera benen acentralt eller t o m under en kantkedjesten uttrycker då en helt annat syfte och ger benen en annan betydelse. Jag menar att de viktigaste performativa aspekterna i detta avseende handlar om *gränsens* och *fragmenteringens* betydelse. Det som i O-typernas relativt stora bende depositioner framstår som sammanhållet och fokuserat har vid gränserna istället lösts upp. Att dela upp något är att skapa en ny materialitet, en ny betydelse, och en sådan handling ligger associationsmässigt inte långt ifrån att passera en gräns – till något nytt. Samtidigt innebär depositionen ett förstärkande av gränsen som fenomen.

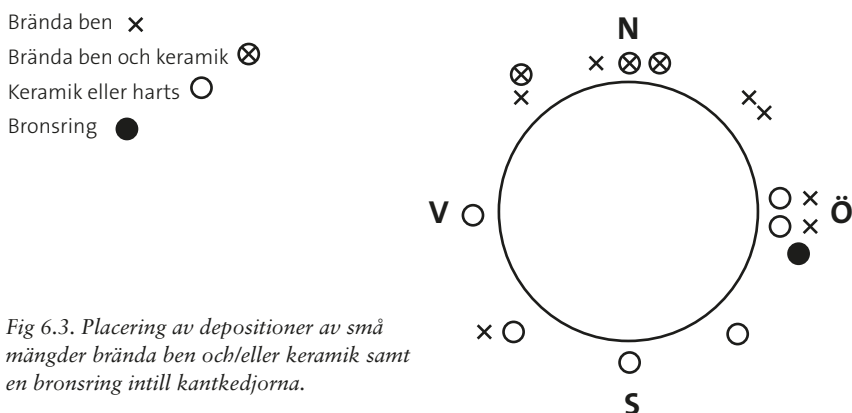

Fig 6.3. Placering av depositioner av små mängder brända ben och/eller keramik samt en bronsring intill kantkedjorna.

Möjliga frågor i detta sammanhang är exempelvis: De brända ben som placerats vid kantkedjor – har de tagits från anläggningens mitt, passerat gränsen och är på väg ut ur stenkonstruktionen, mot nya betydelser som material? Vad innebär det att de stora bendepositionerna i vissa fall placerats i ett stort keramikkärl, medan de i andra fall (som i de tre nära kantkedjorna) enbart åtföljs av enstaka skärvor? Är keramiken där brända ben placerats en del av kroppen – kroppshöljet (jfr Stig Sørensen & Rebay-Salisbury 2008b)? En möjlighet som kan förklara de rester vi återfinner är att kärlet som innehållit de brända benen framtagits, kärlet krossats och några enstaka bitar kvarlämnats.

Ett par illustrativa exempel utgörs av A7 och A19 vid Rogsta, vilka jag menar visar på möjliga sekvenser av liknande slag. I mitten av A7 (som jag har kallat D-typ, då den har kantkedja men är för otydlig att kallas O-typ) återfanns 3 g brända ben. Packningen var här obefintlig (fig. 6.4). I sydöstra delen av anläggningen återfanns ytterligare 15 g brända ben tillsammans med ett nästan komplett mindre keramikkärl i ljusrött fint gods med två öron. Under en kantsten i norra delen återfanns slutligen keramikskärvor av ett betydligt grövre gods från ett kärl med större diameter, tillsammans med 1,36 g brända ben. I A19 (O-typ, fig. 6.5) återfanns centralt – men ytligt under torven – en större mängd mycket små keramikskärvor av ett ljusrött gods, tillsammans med två fragment av en arm- eller fottring i brons och 64,62 g brända ben. Större delen av de brända benen utgjordes av får/get, endast tänder av människa kunde identifieras. Intill en kantkedjosten i östra delen fanns en keramikskärva av samma gods.

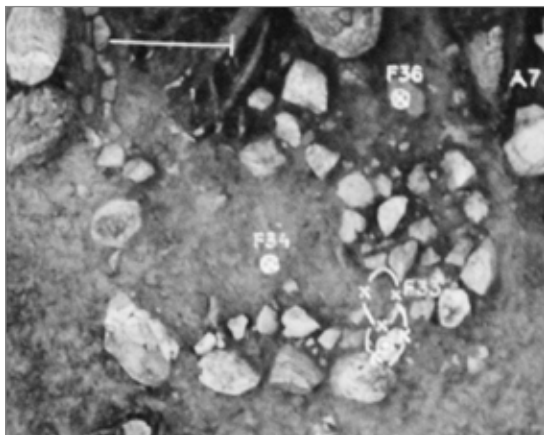

Fig 6.4. A7 vid Rogsta. F34 centralt i anläggningen utgörs av 3 g brända ben. I sydöstra delen av anläggningen ses F33, ett keramikkrärl och 15 g spridda brända ben. Under en kantkedjesten i norr ytterligare 1,36 g brända ben. Foto: ATA, dnr 4454/75.

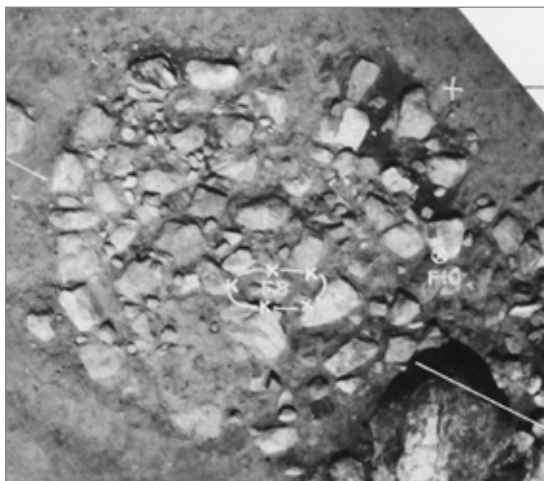

Fig 6.5. A19 vid Rogsta. På bilden ses den centrala ben- och keramikdepositionen F8 (yttligt) och kantkedjedepositionen F10 i östra delen (en keramikskärva). Foto: ATA, dnr 4454/75.

Dolt eller markerat?

I detta delkapitel diskuteras stenkonstruktionerna på fallstudielokalerna genom ett fokus på handlingen att *täcka över* något, eller *markera* något med stenmaterial. Detta, det mest grundläggande, är att skapa stenkonstruktionen – att välja en specifik plats och konstruera i sten där. En sådan handling synliggör den bakomliggande intentionen och meningen med handlingen. Handlingen kan också genom adderandet av stenmaterial *de facto* dölja något som tidigare var synligt. När stenkonstruktionen är på plats är något förändrat.

Vanligtvis likställer arkeologer stensättning med ”grav” och därför ses stenpackningen som en markör för en underliggande ”gravläggning”, analogt med våra tiders gravstenar. Stensättningsars kommunikativa funktion har också ofta betonats (t ex Ericsson & Runcis 1995; Bolin 1999; Forsman & Victor 2007).

Leif Karlenby gav sin avhandling kring bronsålderslokalen Nibble i Tillinge socken i Uppland titeln *Stenbärarna* (2011). Han lyfter i titel och avhandlingstext fram det omstrukturerande som skett då man på ett redan stenigt impediment skapat konstruktioner i sten och flyttat runt stora block som ibland väger flera ton. Karlenby anser att omflyttandet av stenar och stora block visar att man ville skapa ett rituellt landskap, en plats där kommunikation mellan världar var möjlig. Han menar att stenen var ett medium för denna kommunikation, ett hem för de döda anfäderna och andra övernaturliga väsen, och en port till de dödas värld (2011:241). Han visar att stenblock har ”lagts över matlagingsstationer och avfallsgröpar” och tolkar detta som ”system av religiöst och rituellt beteende” (2011:135). Liknande resonemang kring stenen som själsboning förs även av Anders Kaliff (1997:106-113).

Det är intressant att Karlenby lyfter fram förekomsten av stenkonstruktioner som täcker över annat än ”gravar”. I det följande vill jag istället för att förutsätta att varje konstruktion och spår går att översätta till en symbolisk, mytologisk eller kosmologisk idé, analysera vad det är man gör när man flyttar stenar eller lägger sten vid sten. Vilka relationer uttrycks genom sådana handlingar och vad kan det säga om förhållningssättet till de platser som skapas?

Företeelsen att markera eller täcka över något med sten kan ske i flera steg. En stenpackning kan läggas direkt på marken eller på spåren av en underliggande handling, såsom en nedgrävning eller en eld. Sten kan påföras vertikalt ovanpå en undre stenkonstruktion i ett ytterligare steg.

Vidare har vissa stenkonstruktioner en övre fyllning av grus eller sand. Analysen börjar med det underliggande markavsnittet. Det som göms under stenkonstruktionen; kommer det genom sin steniga markering att manifesteras och tydliggöras eller är det genom övertäckningen glömt och borta?

Spår av eld

På gravfälslokaler där både kremerade ben och spår av eld förekommer torde en association till kremeringsbål ligga nära till hands, inte minst i ljust av yngre järnålderns brandlager. Eld som generell företeelse har ju dock ett oändligt antal syften och användningsområden (matlagning, värme, varning, skydd, o s v), varför det inte kan ses som givet att eld per automatik har med kremering att göra. Det är snarast så att om kremering regelmässigt skulle ha skett på gravfälslokaler från analysperioden så saknar vi en stor mängd förväntade spår av dessa kremeringsbål. Eldspåren är mycket få i relation till antalet ”gravar”. I det forskningshistoriska kapitel 2 har berörts hur frånvaron av tydliga kremeringsplatser i anslutning till gravfälslokalerna har diskuterats i forskningen (jfr Kaliff 1997; Arcini 2005). Caroline Arcini har, som tidigare nämnts, påpekat att även diffusa sotfläckar eller ”brandgropar” kan vara spår efter kremeringseldar (Arcini 2005; Arcini *et al.* 2007). I det följande analyseras och diskuteras de eldspår som förekommer i materialet och deras relation till stenkonstruktionerna.

På fallstudielokalerna, liksom på andra gravfälslokaler med datering till yngre bronsålder – äldsta järnålder, är de brända benen i de allra flesta fall ”rena”, i kontrast till yngre järnålderns sotiga brandlagerben. De har tagits från kremeringsplatsen, är sotfria och har deponerats i eller under stenkonstruktionen, vilken alltså blir en manifestering av plats som är separat från platsen för kremeringen. Trots detta generella mönster av ”rena” brända ben förekommer spår av eld i flera fall under och i anslutning till stenkonstruktionerna på de två fallstudielokalerna (fig. 6.6-7).

Förekomster. Vid Rogsta förekom eldspår under elva stenkonstruktioner, vid Påljunghage åtta fall (varav två utgjordes av skärvstensförekomst i fyllningen). Vid Påljunghage fanns även en skärvstenshöj (A5451), något separerad från övriga stenkonstruktionsgrupper, och vid Rogsta en härd (A73) utan överliggande stenkonstruktion, dock i anslutning till den s k A48-gruppen. Eldspårens fördelning på de två lokalerna visar att de främst förekommer under de stora, dominerande stenkonstruktionerna på respektive krön och i näraliggande anläggningar. Detta förstärker det intryck av särställning dessa anläggningar tycks ha gentemot övriga (vilket skisserades

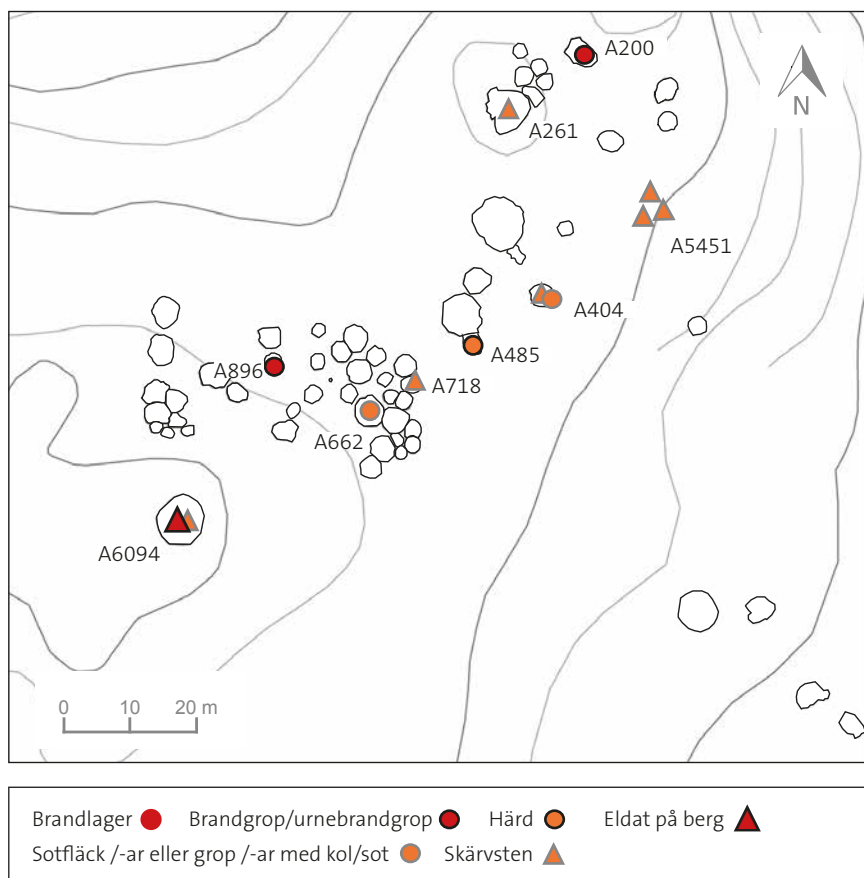

Fig. 6.6. Eldspår vid Påljunghage.

i kapitel 4). Dock är det, i ljuset av tänkta ”kremeringsbål”, anmärkningsvärt att endast sex (A9, A6 och A49 vid Rogsta och A662, A200 och A896 vid Påljunghage) av de totalt nitton eldspåren (under arton stenkonstruktioner) finns i direkt anslutning till en större bendeposition.

De sex eldspår som direkt ansluter till större bendepositioner återfinns i fem fall i stenkonstruktioner av R- eller O-typ och i ett fall (A49) i vad jag inledningsvis kallat en stensamling intill ett block (se dock diskussion om kategorisering av A48-gruppen i kapitel 5). Fyra av sex dateringar är bland de allra tidigaste på lokalerna.

Utöver de eldspår som associeras med större benförekomster finns ytterligare åtta eldspår i eller i anslutning till de dominerande anläggningarna, där eldspåret inte innehåller ben, eller endast något enstaka obestämbar

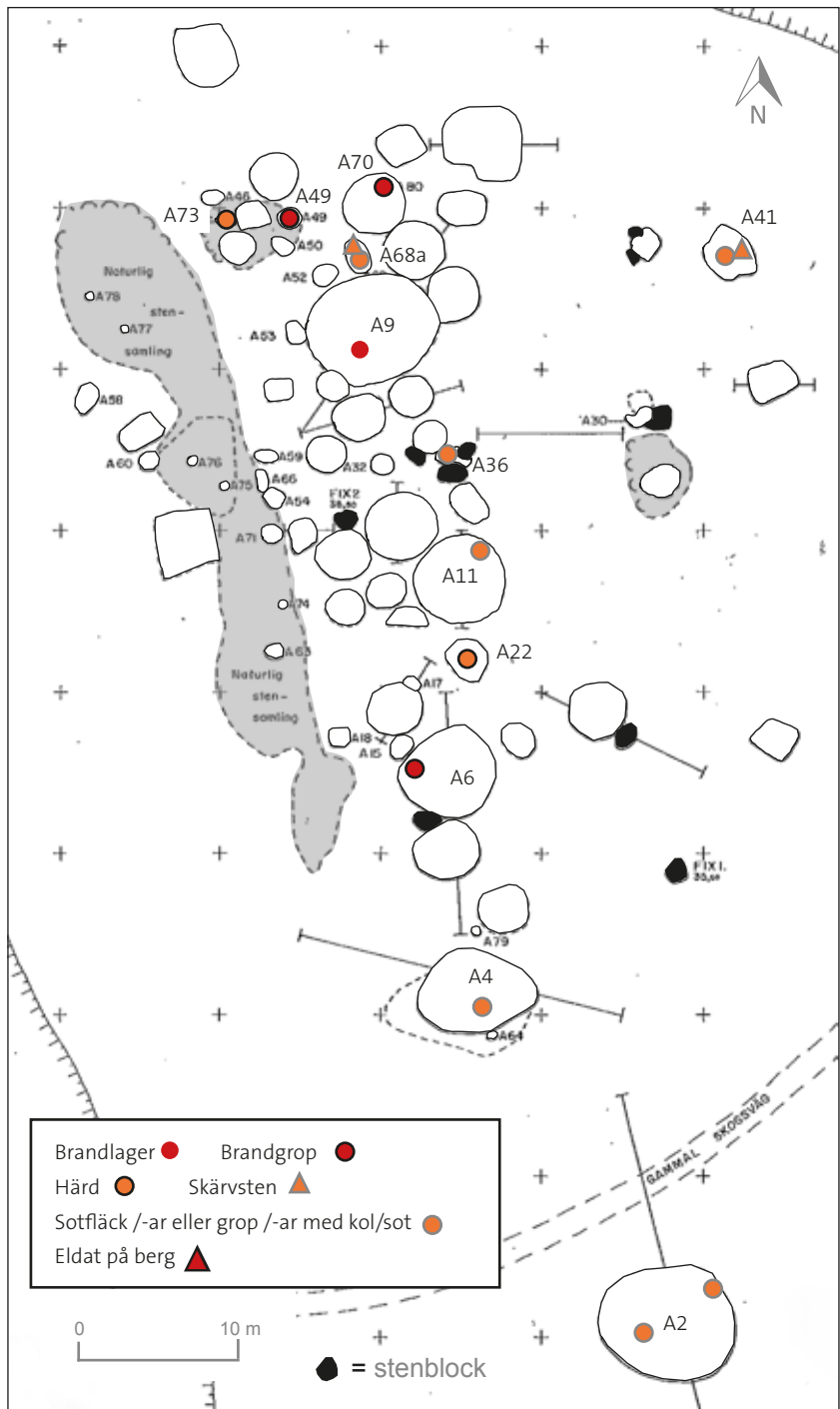

Fig. 6.7. Eldspår vid Rogsta.

Typ	Anl. nr	Konstruktionstyp	Placering i anl.	Ben	Datering ben
Brandlager	R, A9	R-typ	I s, under kantkedja	792,63 g	980-800 f Kr
Brandgrop	R, A6	R-typ	I v kanten	819,1 g	850-760 f Kr
Brandgrop	R, A49	Stensamling vid block	Under mittsten	668,4 g	790-510 f Kr
Brandgrop	P, A200	D-typ	Sö om mitten	892,14	390-170 f Kr
Urnebrandgrop	P, A 896	D-typ	Ngt s om mitten	247 g	800-530 f Kr
Härd	P, A 485	Stensamling, utbyggnad	Under stensamling, s om kantkedjan	nej	nej
Härd	R, A22	Stenkrets	Under nv delen	nej	nej
Härd	R, A70 (A80)	D-typ	I n delen, under en sten	1 st	nej
Kol, mörkfärgad grop	R, A11	O-typ	I nv delen	1 st	nej
Sotfläckar	R, A36	Stensamling vid block	Under stenpackning mellan två block	nej	nej
Sotfläckar, kol	R, A2	R-typ	Innanför stenkrets i v, samt invid ett block mellan kantkedja och stenkrets i nv	nej	nej
Sotfläck	R, A4	R-typ	Under stenpackning i s delen	1 st	nej
Kolbemängd grop och skärvsten	R, A41	Stensamling vid block	Under stenblock (0,85 * 1,4 * 0,5 m stort)	nej	nej
Kolgrop och skärvsten	R, A68a	Stensamling	Under stenpackning	nej	nej
Skärvsten	P, A261	R-typ	Lager i anläggningen	3,11 g	810-540 f Kr
Skärvsten och sotfläckar	P, A404	D-typ	I fyllning och lager	1,12 g	770-400 f Kr
Skärvsten	P, A718	O-typ	Enstaka skärviga stenar	nej	nej
Eldspår i bergsskrev, skärvsten i packningen	P, A6094	R-typ	Under stenpackningens n del	nej*	1220-820 f Kr resp. 760-400 f Kr
Sotig sand	P, A662	O-typ	Inom stenkrets, i grop, centralt i anl	1020,9 g	900-780 f Kr

Fig. 6.8. Eldspår under stenkonstruktioner på fallstudielokalerna. Andra kolumnen: R = Rogsta, P=Påljugshage. *Eldspåren under A6094 återfanns inte i anslutning till någon av de två bengömmorna. Väderstreck anges med inledande bokstav, n=norr, sö=sydöst o s v.

ben. Dessa utgörs i fyra fall av sotfläckar och sotgropar inom ramen för anläggningarnas begränsningar (A11, A2 [två eldspår], A4). I två fall, ett på vardera lokal återfanns en härd respektive ”kolgrop med skärvsten” under en mindre stenpackning i direkt anslutning till en dominerande anläggning (A68a, A485). I ett fall (A6094) hade man eldat på berget under stenkonstruktionen, och i R-typen A261 fanns ett lager av skärvsten. En härd

återfanns också under en större sten inom A70, vilken inte initialt räknats till de dominerande stenkonstruktionerna men tydligt ligger i samma stråk av centrala krönanläggningar, precis norr om A9.

Slutligen, i åtta fall, återfanns eldspåren inte i direkt anlutning till de dominerande anläggningarna utan under andra stenkonstruktioner. Signifikativt för dessa tycks vara att de vid Rogsta i tre fall av fyra återfanns under stenkonstruktioner som i detta arbete benämns ”stensamling vid block”. Det fjärde, en hård, framkom under en i övrigt tom stenkrets. Här fanns en mindre bendeposition (obestämbara rörben) under en av stenarna i stenkretsen, dock stratigrafiskt åtskilda från håarden. Vid Påljunghage utgjordes de övriga eldspåren av en sent daterad brandgrop (A200), sotfläckar och skärvsten (A404) sotig sand i A662 och en urnebrandgrop i A896.

Formationsprocesser och relationer. Vid en utvärdering av eldspåren på fallstudielokalerna kan alltså inledningsvis konstateras att de är av skilda slag och således kan beskrivas med olika arkeologiska benämningar, och att de är relaterade till olika typer av stenkonstruktioner. De kan därför svårigen tolkas som ett och samma fenomen med en enda given innebörd. I relation till lokalerna som helhet är eldspåren få och de flesta stenkonstruktionerna, såväl med ben som utan, visar inga som helst spår av eldande (även om brända ben *per se* förstås kan ses som en association till eld). Det måste därför ses som meningsfullt att diskutera varför eld tycks vara påkallat i vissa sammanhang. Två relationer kan anas kring de eldspår som finns: en frekvent relation mellan eld och de dominerande anläggningarna, och en mindre frekvent relation till anläggningar med block. Den första associationen, till de dominerande anläggningarna, kan i sin tur delas upp i två – eldspår med stora benmängder respektive eldspår utan benförekomst. Eldspår vid stenkonstruktioner med block utgörs med ett undantag (A49) av eldspår utan association till brända ben. En diskussion som ska sätta dessa eldspår i sammanhang måste utgå ifrån de formationsprocesser som avsatt spåren, och relationerna mellan eld och stenkonstruktioner i de skilda sammanhang där eldar har varit nödvändiga på dessa platser.

De olika eldspåren beskrivs som olika distinkta, vilket kan ge en fingervisning om de formationsprocesser som leder fram till det skick i vilket de återfinns. Arcinis studier av kremeringsplatser har visat att eldar som städats eller lämnats oövertäckta, exponerade för väder och vind, avsätter mycket små och diffusa spår (Arcini 2005:63). På fallstudielokalerna kan vi se både tydliga spår efter eldning och mindre tydliga sådana. Några spår utgörs av ”sotfläckar” medan andra benämns härdar. Några är tydliga kolbemängda

gropar med skärvsten. Följer man Arcinis resonemang i detta avseende kan det vara så att de mer diffusa sotfläckarna (vilka också är utan tydliga benedepositioner) som framkom i A2, A4 och A11, trots att de återfanns under de dominerande stenkonstruktionernas stenpackningar, kanske antingen varit övertäckta under en period, eller utsatts för ”städning” efter eldandet. De eldspår som innehöll större benedepositioner, eller är belägna under större block, samt de två stenpackningarna utanför men i anslutning till de dominerande anläggningarna beskrivs i betydligt tydligare ordalag, exempelvis ”brandlager”, ”kolbemängd grop och skärvsten”. Det kan tolkas som att de varit nedgrävda i underlaget eller övertäckts relativt omgående och därför bevarats bättre.

Följande grova kategorier av olika slags eldspår i relation till stenkonstruktionernas karaktär kan skönjas i den genomgång som gjorts ovan:

- Eldspår under dominerande anläggningar i direkt anslutning till stora benmängder (bland de största på lokalerna) (två förekomster; A9, A6).
- Eldspår under dominerande anläggningar utan (tydlig) association med brända ben (sju förekomster, A2 [två förekomster], A4, A11, A6094, A261 [och A70, se ovan]).
- Eldspår under stenkonstruktioner utanför, men i anslutning till dominerande anläggningar, inga ben (två förekomster, A68a, A485).
- Eldspår under stenkonstruktioner rumsligt separerade från de dominerande anläggningarna, inga/få ben (fem förekomster, A36, A41, A22, A404, A718).
- Mer eller mindre diffusa spår av eld (medföljt från bålet?) i anslutning till benedeposition (A662, A200, A896).
- Stensamling invid block med brandgrop och stor benförekomst (A49).

Elva av de nitton eldspåren är alltså associerade med de dominerande anläggningarna varav nio var belägna *inom* dessa. Dessa nio följer dock något av ett paradoxalt mönster på konstruktionsnivå. De är, undantaget skärvstenslagret i A261, alla *acentralt* belägna i relation till de ovanliggande stenkonstruktionerna, d v s i anläggningarnas *utkanter*. Detta faktum kan förklaras med olika scenarier.

I A9 var ”brandlagret”, med sitt keramikkräsl innehållande brända ben, beläget under en sten som ingick i en yttre kantkedja. I A6 var brandgropen nedgrävd i anläggningens västra kant. I båda fallen tycks bålmörja, ben och keramik här deponerats i relation till en tänkt eller existerande

stenkonstruktion genom aktiva handlingar, där benen och bålmörjan ”skyddats” genom att *grävas ner* eller *täckas* med en sten.

En möjlighet gällande de fem förekomsterna utan ben, vilka samtliga (utom härden i A70) är mer diffusa sotfläckar, kol och sprucket berg, är att stenkonstruktionernas begränsningar, eller den bestämda ytan för konstruktionen fanns på plats när eldarna brann. Elden brann då i utkanten av en avgränsad yta, där centrum var upptaget av eller förbestämt för något annat (exempelvis en död kropp?). Detta kan tyda på att eldens funktion i dessa fall är sekundär – d v s relaterar till något *annat*, någon central företeelse eller till (den påbörjade) stenkonstruktionen som sådan. Eldarna har förekommit under den process som leder fram till att stenkonstruktionen och eldspåren senare övertäcks. Kanske har man städat bort kol och skärvsten vilket lämnat en sotfläck, eller också har den påbörjade konstruktionen lämnats öppen för elementen under en period, med diffusa eldspår som resultat.

Vidare i två fall (A485 respektive A68a) har man ju eldat *utanför* men *i anslutning till* två dominerande stenkonstruktioner. I båda fallen är eldspåren beskrivna som tydliga: hård respektive kolgrop med skärvsten. Båda är täckta med en ”egen” stenkonstruktion. Båda eldar kan därför anses ha täckts över med en stenkonstruktion relativt omgående, kanske som en direkt nödvändighet och följd av handlingen att elda. I inget av dessa fall återfanns några ben, däremot ett fragmentariskt lerkärl i A68a. Dessa eldar kan tolkas som tydligt fysiskt relaterande till det innanförvarande genom att stenkonstruktionen över elden blir en ”utbyggnad”. De kan dock ha tillkommit betydligt senare än den dominerande stenkonstruktionen.

Jämfört med de dominerande anläggningarna av R- eller O-typ, där eldspåret är en av flera komponenter i en kedja av flera händelser, där elden tycks relatera till något annat, så framstår spåren av eld vid blockanläggningar och stenkrets (A36, A42, A22) snarast som helt dominerade av relationen mellan eld och sten. I A36 fanns elden mellan två större block (varav det ena på snedfotografi [ATA dnr. 4454/75] framstår som eldskadat), och har sedan övertäckts av en stenkonstruktion. I A41 hade ett större block placerats ovanpå eldspåret, och i A22 var elden övertäckt och markerad av en stencirkel. Elden framstår här som central.

En till synes apart företeelse i sammanhanget är ”brandgropen” i A49. Här återfanns en större bendeposition under en mycket modest stensamling vid block, och benen (människa, vuxen) återfanns sotiga under blocket tillsammans med två järnfragment, dock med ¹⁴C-datering till 790–510 f Kr. Vid en närmare skärskådning av sammanhanget, den grupp av

stenkonstruktioner som benämnts A48-gruppen och där stenkonstruktionerna var och en för sig initialt benämnts ”stensamling” och stensamling vid block”, framträder dock antydning till en större kantkedja och flera mindre (se fig. 7.26). Jag anser det finns goda skäl att tolka gruppen som helhet som resterna efter en grupp helt liknande t ex A9-gruppen, eller A11-gruppen, där en central O-typ omges av intilliggande tangerande mindre stenkonstruktioner. Är tolkningen korrekt befinner sig brandgropen under en sten i kantkedjan (likt i A9) och härden A73 som nämnts ovan befinner sig i ett läge motsvarande kolgropen A68a, i anslutning till den centrala stenkonstruktionen. Eldspåret är då inte alls apart utan följer mönstret väl.

Eld och performativitet. Eldens betydelse generellt kan knappast över-skattas, och att beskriva dess praktiska nytta blir omedelbart banalt. Den är nödvändig för att upprätthålla livet – för att hålla värmen under de kalla årstiderna och för att tillreda mat. Vidare är den en förutsättning för teknologiska processer som keramiktillverkning och metallhantverk. Den är en kraftfull transformator där substanser skiftar hamn, från det råa till det tillagade (mat), från det hela till det fragmenterade (kremering) och – i de teknologiska processerna – från något ofärdigt till något beständigt (keramik), eller från något orubbligt till något formbart (metall). Samtidigt är dess destruktiva kraft ett ständigt hot i tillvaron, och olycks-tillbud med personskador och nedbrunna hus torde varit ofta förekommande under analysperioden. Eldens symboliska karaktär har diskuterats oräkneliga gånger inom arkeologin. Peter Skoglund menar att bronsåldern är en period då elden är en kraftfull nyckelsymbol i tillvaron. Bronsgjutning och brandgravskick, menar han, är två sfärer där eldens betydelse är central och skärvstenshögarnas samlade eldspår utgör en tydlig manifestation av detta (Skoglund 1996). Joakim Goldhahn menar att en rituell specialist, en ”eldens mästare”, under bronsåldern kopplar samman teknologi och kosmologi genom den transformativa kraft som denne bemästrar (Goldhahn 2007).

Istället för att tillskriva elden symboliska egenskaper är syftet i detta arbete att diskutera dess performativitet och betydelser i skiftande *assemblage* på fallstudielokalerna. I Andrew Jones diskussion om minne och materialitet (2007) görs två poänger som jag ser som viktiga för denna studie. Den första är att elden som generellt fenomen är en länk mellan olika sociala praktiker, exempelvis beredning av föda och transformering av döda genom kremering. Den andra är eldens performativitet som temporal händelse, som process i relation till andra processer. Eld har en uppenbart

dramatisk performativitet, med värme, ljus och dofter. Som nedbrytande kraft har elden ett hastigt förlopp, i kontrast till att låta något långsamt och naturligt brytas ner (jfr kremering kontra inhumering). Både Jones (2007:114-121) och Hamilakis (2013) poängterar att sensoriska upplevelser som "står ut från mängden" och som sker i anslutning till distinkta eller traumatiska upplevelser har särskilt minnesskapande egenskaper. Jones talar om episodiska minnesbyggen (2007:114) och Hamilakis om sensoriska upplevelser kring måltider som "avbruten tid" ("punctuated time"). Åter gör man dagligen och repetitivt (jfr "laga mat över en öppen eld"), men då en måltid plötsligt sätts i ett högtidssammanhang eller ett ovanligt sammanhang (jfr "upplevelsen av eld på gravfältet"), skapas en störning i repetitionen. Det som är vardagligt blir istället inskrivet i det personliga och kollektiva minnet genom att den sensoriska upplevelsen är särskiljd från det vardagliga sammanhanget (Hamilakis 2013:86f). Att använda sig av eld i sammanhang som ligger utanför det repetitiva är ett aktivt val (bland många möjliga) och kan ses som en slags manifestation av eldens performativa egenskaper. De olika eldspår som framkommit på gravfält-lokalerna är inte tillräckligt många för att ses som vardagliga och repetitiva, utan kan istället förstås som episoder av "avbruten tid", och kopplades troligen till minnen av särskilda händelser, handlingar och personer.

Tid, minnen, manifestationer: eldspår i *assemblage* med mening. Hur kan de skilda sammanhang, där eldspår förekommer på fallstudielokalerna, förstås? Inledningsvis lyftes frågan om den i sammanhanget till synes uppenbara associationen mellan eld och brända ben – d v s kremering – fram. Är det alltså kremeringsplatser vi ser? Enligt Arcini borde spår av en kremeringsplats innehålla små mängder brända ben. Hon ser också avsaknad av klippbenet *pars petrosa* som en indikator på att en mindre benförekomst kan vara spår av en kremeringsplats (*pars petrosa* har hög bevaringsfrekvens och är lätt att både plocka ur det utbrunna bålet och att identifiera för osteologen. Det borde alltså ha plockats ur bålet för att begravas och återfinnas i "graven") (Arcini 2005:65-66). Berit Sigvallius å andra sidan menar att det är svårt att bevisa att en anläggning är en kremeringsplats. Hon pekar på att benen lyser rena och vita i askan och lätt kan tillvaratas (Sigvallius 1994a). De eldspår som innehöll tydlig benförekomst på fallstudielokalerna innehöll betydligt större benmängder och även keramik-kärl. Jag vill se dessa eldspår som möjliga rester av bålörja, dock kan man inte entydigt se att bålet stått på platsen. I ett flertal av eldspåren fanns inga eller endast något enstaka ben, vilket får lämna frågan öppen huruvida de

har med kremering att göra. Det man därför, bortom diskussionen av var kremeringsplatserna finns, bör ta fasta på är de sammanhang där eld tycks nödvändig och där mening produceras. Tre betydande förhållningssätt där eld ingår – tre *assemblage* – menar jag är av vikt att lyfta fram:

- Att eld förknippas med de dominerande anläggningarna och tidiga ben depositioner.
- Att elden är *acentralt* placerad i dessa.
- Att eldspåren övertäckts av stenpackningar.

Det finns en stark betoning på eld i *assemblage* med just de dominerande anläggningarna, och också med de allra tidigaste ¹⁴C-dateringarna på lokalerna. Tidiga dateringar för tanken till begrepp som ”invigning” eller ”rening”, vilket ibland diskuteras i rituella sammanhang (Eklund *et al.* 2012:98). En möjlighet är att det finns en intention att platsen ska växa, att det är spår av en manifestation av något *påbörjat* vi ser. En annan möjlighet är att eld innebär ett manifesterande av just dessa anläggningar och deras meningsinnehåll såsom *väsenskilda* från de som (senare) placeras intill. Att eld i tidiga anläggningar i vissa fall förekommer tillsammans med stora benmängder kan ses som ett tidsbundet manifesterande av sambandet mellan eld och den passage som döden innebär, alternativt som ett särskiljande av just dessa individer.

Den acentrala placeringen av elden inom de dominerande anläggningarna är markant både för de eldspår som innehåller ben och de som saknar ben, en gemensam nämnare för eldens *assemblage* i dessa fall. Jag påpekade ovan att elden i detta slags *assemblage* kan ha haft till syfte att relatera till något centralt placerat – något som vi inte arkeologiskt kan återfinna, och som t o m kan ha varit immateriellt. Om syftet med det eldande som sedan övertäckts med stenkonstruktioner *inte* är att kremera är förstås en möjlighet att det istället har samband med begravningsritualen på annat sätt. Elden kan ha manifesterat tillfället för passagen, eller varit till för att tillreda måltider eller ”offer”/”gravgåvor” som ingått i hanteringen av de döda.

Både eldarna som brunnit inom de dominerande anläggningarna och de som finns utanför men i anslutning till dessa eller i deras närhet har täckts över med sten. Detta är också en aktiv handling där eldspåren har förseglats (jfr Karlenby 2011). De har därmed bevarats. Samtidigt som de svarta resterna blivit osynliga för kommande generationer har de markerats med synliga stenar. Det är möjligt att stenkonstruktionen markerar att det som

elden syftade till nu är avslutat, och stenen minner om att den rätta handlingen i sammanhanget utförts. Vi har sett hur de bentomma sotfläckarna är diffusa och kan ha städats eller lämnats öppna för elementen. Sett i ett sådant perspektiv kan dessa möjligen ha varit i mindre grad "minnesvärda" eldar.

Avslutningsvis kan konstateras att eldspår saknas under flertalet stenkonstruktioner på lokalerna men existerar med stark anknytning till krönens dominerande och tidiga anläggningar. Att avstå från något är också ett förhållningssätt. Den sammanhållna kronologin och det sätt på vilket man anknuter till tidigare anläggningar genom gemensamma morfologier, tyder på att det över tid finns en föreställning om och ett minne av var eld brunnit och var den inte är nödvändig eller tillåten. Studien av eldspår ger vid handen att det *de facto* finns mönster och tecken på handlingar i sekvens rörande eldande på gravfältlokalerna. Eldspåren ingår dock i *olika* sekvenser. De förslag till betydelser som presenterats ovan behöver sättas i sammanhang med övriga företeelser på fallstudielokalerna för att vidare kunna diskuteras.

Inre konstruktioner

På de båda fallstudielokalerna återfanns dolda inre konstruktioner av skilda slag under flera av stenkonstruktionernas sten- och gruspackningar. I avrapporteringen benämns dessa som "stenkrets", "stencirkel", "koncentriska cirklar", "stenpackning", "locksten", "underliggande sten", "täcksten" och "stenspiral". Även nedgrävningar definieras som "inre konstruktionselement" i Påljungshage-rapporten (Eklund *et al.* 2012:39,44). Nedgrävningar behandlas dock separat i detta arbete, i avsnittet *Hur och när? Depositionernas placering och temporalitet*. I detta avsnitt behandlas inre konstruktioner i betydelsen "formationer av sten vilka tydligt avviker från den omgivande stenpackningen". Inre konstruktioner befinner sig inom ramen för en stenkonstruktions begränsning, och är i många fall dolda eller i huvudsak dolda av en överlagrande stenpackning eller grusmantel. En kvalitativ bedömning har gjorts vid närläsning av anläggningsbeskrivningar och fotografier. I några fall har anläggningar som i rapporten beskrivits ha inre "stenpackning" inte i detta arbete kategoriserats som med inre konstruktion, då "stenpackningen" inte tydligt skiljt sig från konstruktionen som helhet eller liknar en "vanlig" yttäckande stenpackning. A1553 har inte heller medtagits då den stencirkel som dokumenterats framstår i huvudsak som en mittmarkering. Omvänt har A336 tillskrivits en stencirkel, då anläggningen fortsätter på ett tydligt sätt

utanför ”kantkedjan”. I rapporten (Eklund *et al.* 2012) används begreppen ”locksten” och ”täcksten”. Jag har kallat samtliga dessa ”locksten”.

I bronsålderssammanhang har inre konstruktioner i anläggningar av sten uppmärksamrats och diskuterats vid ett flertal tillfällen. Det är sedan länge känt att det under sydsandinaviska högar förekommer ”stenkedjor och kretsformiga broläggningar” (Nylén 1958:31). Den småländska Sagaholmsgravens inre kantkedja med dess ristade hällar är ett välkänt exempel (Goldhahn 1999). Dolda kallmurar, inre kantkedjor och stenringar under rösen är kända från både Finland, Mälardalen och västra Skandinavien (Nylén 1958; Hyenstrand 1966, 1968; Thedéen 2004). Det finns även ett flertal exempel på skeppsformade stenkonstruktioner under högar, rösen och stensättningar (Artelius 1994; Skoglund 2005). Vidare har koncentriska cirklar och stenspiraler under skärvstenshögar blivit omskrivna (Nylén 1958; Eriksson *et al.* 2008; Karlenby 2011).

Tolkningar av inre konstruktioner har generellt kretsat kring det religiösa, symboliska och föreställningar om det hinsides. Erik Nylén utgår i en artikel i *Gotländskt arkiv* (1958) ifrån ett ”skärvstensröse” i Sojvide i Sjonhems socken på Gotland. Anläggningen utgjordes av en tolv meter i diameter skärvstenshög som täckte ”ett mycket vackert system av fem innanför varandra anbragta, koncentriska stenkretsar vilka omslöt ett lager brända ben” (Nylén 1958:23, fig 6.9). Nylén resonerar kring kretsarnas möjliga funktioner och tar fasta på själva övertäckandet av dessa, vilket han ser som avgörande. Att kretsarna inte behövde vara synliga för eftervärlden utesluter enligt Nylén ett estetiskt syfte och han förespråkar en ”magisk, bindande eller skyddande innebörd” (Nylén 1958:31).

Även Åke Hyenstrand skriver tidigt (1968) om dolda konstruktioner under rösen. Han lyfter fram det faktum att koncentriska cirklar också är ett vanligt hållristningstecken, samt förekommer på baksidan av bronsåldersspännen. Han antyder att det är det *dolda* som är av vikt – något som han menar att de tre medierna har gemensamt (då hållristningar ibland övertäckts). Tecknet ska därför ha en religiös innebörd (Hyenstrand 1968).

Inger Hedengran (1990) tänker sig koncentriska stencirklar som gestaltning av en resa genom flera inneslutna rum som den döde behöver göra i sin passage. Hon tar fasta på att skeppsformiga konstruktioner i sten ibland tycks överskrida de gränser som cirkklarna utgör (Hedengran 1990). Susanne Thedéen (2004) har ingående diskuterat rösens inre arkitektur med de kantkedjor och kallmurar som förekommer. Hon visar att depositionerna av brända ben i rösen ofta förekommer just intill kantkedjor och öppningar

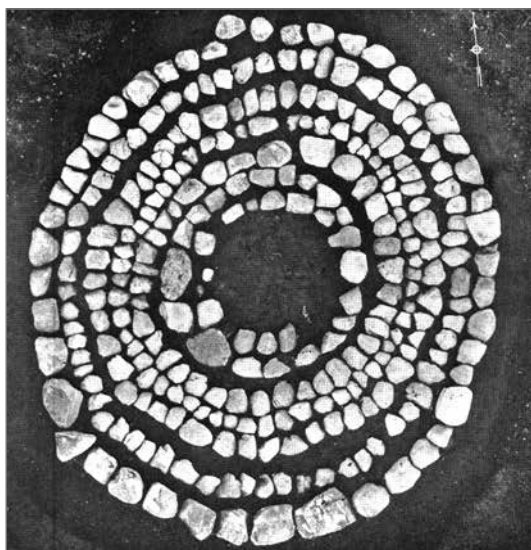

Fig. 6.9. Inre konstruktioner under "skärvstensröset" vid Sojvide i Sjonhem på Gotland. Efter Nylén 1958:25, 27.

i dessa. Rösen framstår, snarare än som individuella gravmonument, som rituella rum, där stencirklarna både utgör gränser och vägleder ritualdeltagaren in i rummet (Thedéen 2004:93-99).

Vid avrapporteringen av Påljunghage-undersökningen diskuterades främst de stenspiraler som framkom under två av stenkonstruktionerna (fig. 6.10). Susanna Eklund lyfter fram att båda spiralerarna var tydligt utlagda från vänster till höger, d v s motsols, och utifrån och in. Eklund poängterar att man i folktro i olika delar av världen ofta ser dödsriket som en "omvänd och avig" värld, och rituella handlingar i samband med döden följaktligen ofta utförs baklänges (och motsols) (Eklund *et al.* 2012:101-102). Även vid Rogsta noterades förekomsten av "oregelbundet koncentrisk cirkel" i A33 (fig. 6.11).

Fig. 6.10. A815, Påljungshage.
Efter Eklund et al. 2012:101.

Fig. 6.11. A33, Rogsta. Foto: ATA,
dnr 4454/75.

I det följande diskuteras förekomsten av inre konstruktioner på fallstudie-lokalerna. Istället för att lyfta fram den symbolik som cirklar och spiraler mycket väl kan tänkas bära med sig tar jag min utgångspunkt i Nyléns, Hyenstrands och Thedéens fokus på att inre konstruktioner utgör ett över-täckt (dolt) och rumsligt fenomen, relaterat till människors rörelser och upplevelser av rum. Återigen står relationer och performativitet i centrum. Svaret på frågan kring hur dessa företeelser kan förstås utgår från sammanhang inom stenkonstruktionerna och på lokalerna. Varför har vissa stenkonstruktioner även *inre* konstruktioner? Vari låg behovet att skapa dem, och i förlängningen täcka över dem?

Förekomster. I fig. 6.12 ges en översikt av de inre konstruktioner som identifierats på fallstudielokalerna, förekomsten av bende-positioner i anslutning till dessa och hur de är övertäckta. Tabellen är sorterad efter de kategorier som föreslagits i kapitel 5. Inledningsvis kan man konstatera att det var en betydligt lägre frekvens av inre stenkonstruktioner vid Rogsta, (vilket det finns anledning att återkomma till). Diskrepansen de två lokalerna emellan är troligen en kombination av både undersökningspraxis, -terminologi och ett reellt förhistoriskt förhållningssätt till hanterandet av stenmaterialet. Diskussionen i detta avsnitt kretsar därför främst kring Påljunghage.

Totalt innehåller 22 av stenkonstruktionerna vid Påljunghage någon inre konstruktion, och vid Rogsta fyra. Gemensamt för de två lokalerna var förekomsten av 1-2 dominerande stenkonstruktioner (av R-typ) med en inre stenkrets vilken är flera meter i diameter och minner om en inre kantkedja. I övrigt förekom inre konstruktioner (med två undantag) uteslutande i anläggningar av O-typ och D-typ. Vid Rogsta var båda dessa O- och D-typer belägna i norra delen av lokalen, båda tillhörde "mellanstora" anläggningar och innehöll brända ben efter subadults individer. Vid Påljunghage fanns en tydlig koncentration av stenkonstruktioner med inre konstruktioner i den grupp av tätt belägna stenkonstruktioner som var belägen i lokalens sydvästra del, "område B". Här fanns, i fjorton stenkonstruktioner, inre stenspiraler, koncentriska cirkelar, mindre stencirkelar och lockstenar, ensamma eller i olika kombinationer. Fyra av dessa stenkonstruktioner var botten (undantaget ett fåtal skalltaksfragment i utkanten av A865). Vidare fanns lockstenar i de parvis liggande anläggningarna A939 och A996 och en locksten respektive en mindre stenpackning i de intill varandra liggande A896 och A916. Slutligen fanns en locksten respektive en stencirkel i två av de mindre anläggningarna i de grupper av stenkonstruktioner som var belägna i nordöstra respektive sydvästra delen av lokalerna.

Formationsprocesser och relationer. Det kan konstateras att det generellt finns ett starkt samband mellan inre konstruktioner och stenkonstruktioner vilka i sig själva har en väl definierad gräns, d v s tydliga kantkedjor eller begränsningar, och ett definierat formspråk. De inre konstruktionerna kan också inledningsvis delas in i två grova kategorier utifrån formationsprocesserna och utifrån den inre konstruktionens relation till anläggningen som helhet.

En kategori (markerad med gråtoning i tabellen) utgörs av konstruktioner som täcker eller tycks relatera till konstruktionen som helhet. Här finns de inre stora stencirkelarna i R-typerna, de koncentriska cirkelarna som

Anl. nr	Typ	Inre konstruktion / konstruktioner	Inre konstruktion - relation till ben	Stenpackning	Spår av benbehållare
R2	R-typ	Stencirkel	Infans II*	Flera skikt	
R9	R-typ	Stencirkel, stenpackning	Flera depositioner i anläggningen	Flera skikt	Ja, flera, keramik
P336	R-typ	Stencirkel	Inga ben, nedgrävt stenblock i grop	Flera skikt	
R33	O-typ	Konc. cirklar	Subadult	Flera skikt	
P546	O-typ	Konc. cirklar, locksten, stencirkel	Endast hartsfragment	Ett skikt samt grusmantel	harts?
P634	O-typ	Stenpackning	Adultus/maturus	Ett skikt samt grusmantel	
P662	O-typ	Locksten, stencirkel	Juvenilis / adultus	Ett skikt samt grusmantel	
P792	O-typ	Locksten	Infans II	Ett skikt samt grusmantel	keramik
P815	O-typ	Spiral, stenpackning	Adultus, man?	Ett skikt samt grusmantel	
P839	O-typ	Lockstenar	Senilis, man?	Enstaka stenar	keramik, få skärvor
P1275	O-typ	Locksten, spiral	Endast hartsfragment	Ett skikt samt grusmantel	harts?
P1295	O-typ	Locksten, stencirkel	Endast hartsfragment	Ett skikt samt grusmantel	harts?
R45	D-typ	Stencirkel, stenpackning	Subadult	Flera skikt	keramik-skärva
P294	D-typ	Stencirkel (2 st)	Inga ben	Ett skikt	
P567	D-typ	Locksten; Stencirkel	Infant/infans I	Ett skikt	
P583	D-typ	Locksten; Stencirkel	Infant/infans I	Gles	
P596	D-typ	Konc. cirklar	Adult, man?	Ett skikt samt grusmantel	
P614	D-typ	Stencirkel	Juvenilis / adultus	Ett skikt	
P757	D-typ	Locksten	Infans I	Ett skikt	keramik
P865	D-typ	Stencirkel	Tom stenkets, fåtal skalltak infans II i NV kvadranten	Ett skikt	
P896	D-typ	Locksten	Infant/infans I	Ett skikt	keramik
P916	D-typ	Stenpackning	Adult, kvinna?	Flera skikt	
P939	D-typ	Locksten	Senilis, man?	Ett skikt	keramik
P996	D-typ	Locksten	Senilis, man?	Gles	keramik
P1109	Stensamling	Locksten	Infans I	Ett skikt	
P4581	Stensamling	Locksten	Infant/infans I	Ett skikt	harts

Fig. 6.12. Inre stenkonstruktioner vid fallstudielokalerna. Gråtonade tabellposter: stenkonstruktioner där de inre konstruktionerna är belägna över hela anläggningens yta (koncentriska cirklar, spiral) eller där stencirklar har en diameter som motsvarar en "inre kantkedja". Övriga inre konstruktioner är centralt belägna och av betydligt mindre storlek relativt stenkonstruktionen som helhet. *Benen återfanns under en sten i stencirkeln.

täcker större delen av anläggningens inre och de stenspiraler som är utlagda mellan kantkedjan och anläggningens mitt i flera varv med lagda stenar. Här har man använt sig av en större yta för att skapa en arkitektur med tydlig form, där den gräns som kantkedjan kan sägas utgöra multiplicerats och därmed genom handling manifesterats extra tydligt i relation till övriga stenkonstruktioner på lokalen. Paradoxalt nog var denna manifestation bara temporärt synlig, då hela stenkonstruktionen sedan övertäckts av en grusmantel eller en flerskiktad stenpackning (ett undantag, P294). Vid Påljunghage fanns fem stenkonstruktioner med inre konstruktioner av denna typ. Av dessa *saknade* tre benpositioner och i två fanns ben av vuxna män (*adultus*, man?).

Den andra kategorin utgörs av inre stenkonstruktioner som är mindre till sin storlek och snarast tycks syfta till att markera en viss (central) plats inom stenkonstruktionen. Här finns lockstenar, mindre stencirklar och mindre stenpackningar. De förekommer både som enda inre konstruktion och tillsammans med spiraler och koncentriska cirklar. Av de 17 stenkonstruktioner som enbart hade denna mindre typ av inre konstruktion var endast två anläggningar tomma och en *nästan* bentom (fåtal ben av skalltak av infans II i anläggningens utkant). De övriga innehöll, i nära anslutning till den inre konstruktionen, ben av individer bedömda som barn (sju fall), två fall av juvenilis/*adultus*, en adult kvinna, och fyra äldre individer (en *adultus/maturus* samt tre *senilis*). Även här finns en paradox – de inre stenkonstruktionerna är ytmässigt *mindre* men i flera fall *synliga*, som uppstickande stenar över fyllningens ytskikt i anläggningarnas yta (vilket kan ses i lodfotografier och anläggningsbeskrivningar i Eklund *et al.* 2012).

Det finns alltså vid Påljunghage en svagt negativ korrelation mellan återfunna benpositioner och stenkonstruktioner med inre ”heltäckande” konstruktioner av den typ som tidigare ofta diskuterats i symboliska termer i forskningen: spiraler och koncentriska cirklar. I flera fall är dessa konstruktioner tomma. Det finns också en antydning till liknande relation mellan inre konstruktion, O-typ och bentomhet. Tre av åtta är bentomma bland O-typerna med inre konstruktion, medan endast en av tolv D-typer med inre konstruktion helt saknar benmaterial. Iögonfallande här är att denna tomma D-typ har två inre stenkretsar. I två av de bentomma stenkonstruktionerna av O-typ med koncentrisk inre stencirklar respektive stenspiral återfanns dock hartsfragment centralt i anslutning till en locksten.

Det finns anledning att i analyskapitlen återkomma till det faktum att stenkonstruktioner som framstår som de mest arkitektoniskt genomarbetade också kan vara – och ofta är – helt utan ”gravgömma”. Genom de följande

delkapiteln presenteras flera indikationer på att stenkonstruktionernas formationsprocesser, med förekomsten av såväl sten- som benmaterial, inte stannar vid "begravningen" utan att placeringen av brända ben är *en del* i bruket av konstruktionen.

Inre konstruktioner och performativitet. Två aspekter på de inre konstruktionernas performativitet ser jag som av vikt i detta sammanhang: tillfället för deras tillkomst och deras synlighet efter övertäckandet. De två kategorier som utmejslats ovan tar som nämnts skilda vägar i båda dessa avseenden.

De mindre, inre konstruktionerna med sitt fokus på stenkonstruktionens centrala del har vid tillkomstillfället utgjort en nära, intim arena för människors handlingar. Har man varit flera deltagare så har man stått tätt tillsammans på en yta om några få kvadratmeter. En grop grävs (i vissa av fallen), stenar placeras i en mindre ring, de brända benen placeras (i några fall i ett keramikkarl, i några fall i hartstätade karl, i andra kanske i en behållare av förgängligt material) och täcks ibland av en locksten. Kanske har dessa handlingar skett inom ramen för en redan skapad yttre kantkedja, ett avgränsat rum skapat för just detta. Att lägga lockstenen på plats kan skapa flera möjliga betydelser. Å ena sidan förseglas depositionen och en tydlig och "tung" gräns mellan de dödas dolda ben och det levande livet skapas. Å andra sidan – att lägga en locksten, eller skapa en stenring runt depositionen, istället för att enbart fylla igen depositionens grop eller täcka över den med jord kan visa på ett förhållningssätt där de rena benen skyddas från att komma i kontakt med den omkringliggande (nedsmutsande) jorden. Om detta är viktigt, är benen ett material som inte är för evigheten förseglat och borta, utan snarare föremål för en fortsatt medvetandegjord, men annorlunda, existens i eller "bredvid" de levandes tillvaro. Det faktum att de inre stenkonstruktionerna av detta slag är *synliga* i stenkonstruktionernas yta förstärker intrycket av att lockstenar och inre konstruktioner har ett markerande och *kvargörande* syfte.

De inre konstruktioner som är av den andra typen – större stencirklar, koncentriska cirklar eller stenspiraler har en performativitet som kan ses som närmast motsatt den första typens. Vid tillkomstillfället rör det sig om ett slags utplacerande av en eller flera inne- eller uteslutningar, gränser kring stenkonstruktionens centrum. Detta är ett arbete som är mer "utspritt" i rummet och som också kräver ett något större mått av planering (markering, samlande av ett större lämpligt stenmaterial). På lodfotografier är dessa inre konstruktioner ofta till sin performativitet förvillande lika den yttersta kantkedjan, genom stenmaterialets storlek och koncentricitet. Det

finns dock en uppenbar skillnad. Den yttre kantkedjan förblir synlig, medan den inre konstruktionen täcks över med flera skikt sten eller en grusmantel. De inre, dolda konstruktionerna kan därför tolkas som betydelsebärande i första hand i *processen* att skapa stenkonstruktionen, och därmed i de processer som är nödvändiga i just detta sammanhang. Att täcka över dessa inre konstruktioner medan den yttre kantkedjan förblir synlig och markerar rummets gräns indikerar att de processer de inre cirkelarna/spiralerna signifierat är avslutade, medan det "rituella rummet" består genom kantkedjan.

Inre konstruktioner: dolda och synliggörande *assemblage*. De inre konstruktionerna som existerar i vissa av anläggningarna på fallstudielokalerna bär genom sin performativitet och de *assemblage* i vilka de förekommer, en mening som troligen varit högst påtaglig både i tillkomstsituationen och senare. De meningsbärande sammanhang som kan skönjas rör sig på flera nivåer, i samband med bendepositioner, med spänningsfältet mellan det synliga och det dolda, och i sitt särskiljande från andra stenkonstruktioner på lokalerna.

På samma sätt som i resonemanget kring eldspår menar jag att det dolda kontra det synliga ger en viktig nyckel till förståelse, tillsammans med det förhållande som tycks finnas mellan det arkitektoniskt bearbetade eller markerade (synliggjorda) och avsaknad av ben. Vi kan se (i genomgången av typer kontra benmängd i kapitel 5) att O-typer som innehåller ben generellt "bör" innehålla större mängder ben. I de fall där O-typer utrustats med större inre konstruktioner finns i en majoritet av fallen vid Påljungshage inga ben alls. Detta indikerar att stenkonstruktionerna byggts som depositionsplats för personer som behövt dessa åtgärder, "extra" men dolda manifesteranden (av gränsdragningar i sten?) påföljande deras bortgång. Det kan också möjligen innebära att deras ben har betydelser som gör att de inte (längre) återfinns i stenkonstruktionen.

Det synliga i de anläggningar som har mindre inre stenkonstruktioner antyder även det att ben har betydelser som kräver att de inte är för alltid borta. Lock kan ju *de facto* lyftas (fig. 6.13, jfr Wehlin 2013:131). I A596 noterade de undersökande arkeologerna att "en eventuellt rubbad locksten fanns centralt i den inre stenkretsen" (Eklund *et al.* 2012:266). I denna anläggning fanns en större mängd ben av en vuxen man, men ben (uppskattningvis av samma individ) återfanns även i en från den huvudsakliga depositionen åtskild förekomst just innanför anläggningens kantkedja. I tre fall var också lockstenen kombinerad med total frånvaro av ben (A546, A1275 och A1295, i två fall förekom hartsfragment). Det föreligger goda

Fig. 6.13. A792, Påljunghage, keramikkrärl under locksten. Krärl innehöll ca 200 g ben av ett barn i åldern 5-14 år (infans II), en del av en bronsbalsring och fragment av en bronskrärl. Efter Eklund et al. 2012:53. Foto: Jonas Wikborg.

grunder för att anta att de inre konstruktionernas performativitet inverkar på flera aspekter av föreställningar om benedepositioner. De behöver *inneslutas* på ett sätt där handlingen – punkten för inneslutandet – är både tydligt markerad och benen bevaras. Det ska vara möjligt och det är av vikt att kunna se placeringen för benen, att ha möjlighet att återkomma till benen och att dessa därmed ”sparas” i medvetandet för framtiden. Vissa individer med åldersbedömning adult, ”mitt i livet”, tycks ha varit föremål för särskild behandling och särskilda placeringar och konstruktioner. Att markera och därmed medvetandegöra en plats undersöks i det följande genom företeelser som tycks fokusera uppmärksamheten genom att konstruera i sten intill större stenblock.

Större stenblock: fokuspunkter?

I avsnittet ovan diskuterades det *synliga* kontra det *osynliga* och vad det kan ha betytt i de *assemblage* där ben av människor hanterats i avgränsade rum. I det följande vänds blicken mot ett annat slags synlighet – stenkonstruktioner där större stenblock ingår. Sådana block är betydligt större än det omgivande stenmaterialet och utgör därför ett *visuellt fokus*. Att *fokusera* i detta sammanhang kan också förstås som en handling – att fästa ytterligare uppmärksamhet vid en punkt genom att ansamla stenmaterial eller deponera annat material intill den. Som vi ska se utgör stenkonstruktioner med ingående större block en fokuspunkt, väsensskild från den synlighet som manifesterats genom de ovan diskuterade inre stenkonstruktionerna.

I bronsålderssammanhang i östra Mellansverige har ofta uppmärksamats att större stenar och block varit föremål för uppmärksamhet på olika sätt. Skärvestenshögar är som bekant ibland upplagda kring större block (se t ex Rentzhog 1966; Eriksson *et al.* 2008), ett faktum som inte diskuterats särskilt i forskningen. Det har också noterats på flera lokaler att man flyttat mycket stora block, vilka placerats över härdgropar. Detta hanterande, att med mycken möda täcka över spåren av eldande, har tolkats som rituella handlingar syftande till *försegling* av rituella platser (t ex Kaliff 1997; Karlenby 2011). Vidare är *skålgropsblock*, med eller utan intelligande stenpackning inte ovanligt. Få undersökningar har utförts intill skålgropsblock, men Joakim Goldhahn har lyft fram två kända fall i Småland respektive Östergötland vilka var omgivna av fyndtomma stenpackningar. På den ena platsen kunde ett hasselnötsskal dateras till 720–400 BC och i det andra fallet var blocket omgivet av härदार daterade till 800–400 BC. Goldhahn anser att avsaknaden av fynd indikerar att skapandet av skålgropar varit den främsta anledningen att besöka blocken (Goldhahn 2010:24-25).

Det tycks under slutet av bronsåldern finnas en generell (och i relation till andra tidsperioder högst påtaglig) upptagenhet vid block, i skiftande sammanhang. Det är alltså inte särskilt förvånande att uppmärksammade block är ett frekvent inslag även på gravfälslokaler. En signifikant skillnad är dock att anläggningar i sten på gravfält med en viss grad av automatik ju blir tolkade som just gravar, något som inte alltid är oproblematiskt. På gravfälslokaler i Rekarnebygden finns stenkonstruktioner från yngre bronsålder av en för regionen mycket karaktäristisk typ som benämns *mitt-blocksgravar*. De har kraftig kantkedja, centrerat block och benedeposition söder om blocket. Denna gravtyp är helt dominerande på de gravfälslokaler där den förekommer och innehåller tydliga benedepositioner av människa (Damell 1971, 1985; Feldt 2005).

Utanför Rekarnebygden förekommer stenkonstruktioner med block på gravfälslokaler visserligen frekvent från samma period, men med helt annan morfologisk karaktär. Ofta rör det sig om mer eller mindre tydliga stenpackningar invid block, vilka kan vara acentralt placerade i relation till stenpackningen. Kantkedja saknas oftast. Sådana stenkonstruktioner, ibland benämnda ”blockgravar” (Feldt 2005:111) förekommer på många gravfälslokaler från analysperioden, som en av flera olika slags stenkonstruktioner på varje plats. I några fall tycks stenkonstruktioner intill block dock vara den dominerande anläggningstypen, exempelvis vid Kättsta i Ärentuna i Uppland, där en gravfälslokal med ett hundratal stenkonstruktioner anlagda under ett millennium helt dominerades av skärvestenspackningar intill

block (Gustafsson 2006). Vidare har det på flera håll framkommit gravfälslokaler med närmast uteslutande diffusa stensamlingar upplagda intill block (se t ex Appelgren & Nilsson 2007; Appelgren & Renck 2007). Under loppet av äldre järnålder blir resta stenar vanliga på gravfälslokaler. De har ett annat formspråk – är ofta tillhuggna monoliter (utan tydlig stenpackning runtomkring), och skiljer sig alltså från analysperiodens ”naturliga” block (se t ex Äijä 1994b, 1998).

Gällande de stenkonstruktioner med block som initialt uppfattats som gravar (och inte tillhör Rekarne-typens tydliga anläggningar med bendepositioner och kantkedjor) har flera arkeologer diskuterat fyndmaterialet, eller snarare den frekventa *avsaknaden* av benmaterial och *förekomsten* av keramik, knackstenar och skålgropsstenar som ibland förekommer i dessa anläggningar. Gravfälslokalen vid Kättsta i Uppland framstår i detta sammanhang som något av ett undantag med sina många bendepositioner. Vid Ringeby i Östergötland (vilken presenteras i Anders Kaliffs avhandling *Grav och kultplats* [1997], och omfattar flera grupper stenkonstruktioner och en mindre byggnad med rituella förtecken) fanns tre anläggningar med större block, intill vilka återfanns resterna av flera keramikkrärl, men där ingen säker gravgömma kunde konstateras (dock några få oidentifierbara brända ben). Anders Kaliff tolkar dessa blockanläggningar som rituella anläggningar i linje med begreppen ”altare” eller ”harg”, kopplade till en ”kult av de döda och en fruktbarhetskult” (Kaliff 1997:108). En liknande blockanläggning har identifierats i grav- och hägnadsområdet vid Sjurån i Lohärad socken i Uppland. Denna utgjordes av en röseliknande stensättning upplagd mot ett större jordfast block. Intill blocket framkom en större mängd keramikfragment från olika krärl, brända och obrända djurben, kärnor, avslag av kvarts och avslag av flinta. Däremot återfanns inga ben av människa (Andersson 2010:67).

Angående de mer diffusa och i huvudsak bentomma stenkonstruktioner som associeras med block och återfunnits i större antal på flera lokaler har det förts en diskussion kring huruvida dessa ska tolkas som gravar. Katarina Appelgren och Anna-Maria Renck (2007) har framfört att anläggningarna torde vara uttryck för ”ett konsekvent genomförande av bentomma gravar som samlats i ett gravfält” (2007:47). Tony Engström å andra sidan ifrågasätter huruvida dessa anläggningar kan representera gravar och ställer frågan om dödsritualer kan ha andra mål än att skapa ”gravar” (Engström 2007:78).

I det följande lyfts de stenkonstruktioner med större block som återfanns vid de två fallstudielokalerna fram och diskuteras i sina sammanhang genom relationer och performativitet.

Förekomster. Samtliga stenkonstruktioner har studerats med avseende på förekomsten av större block i eller intill anläggningarna. Totalt kunde 36 stenkonstruktioner (varav 14 vid Påljunghage och 22 vid Rogsta) konstateras ha en tydlig association till ett eller flera större stenblock (fig. 6.14-15). I den inledande kategoriseringen av anläggningarna (kapitel 5) har två kategorier benämnts ”stensamling vid block” och ”block-krets”. Dessa utgjorde 20 av de 36 anläggningarna. Övriga var av R-typ (5 st), O-typ (5 st) och D-typ (6 st). Värt att notera är också att även skärvstenshögen vid Påljunghage var upplagd kring ett större block.

Uppmärksammade block: formationsprocesser och relationer. Inledningvis kan konstateras att de båda lokalerna tycks skilja sig åt något. De stenkonstruktioner som förknippas med block (sådana finns i alla kategorier stenkonstruktioner) vid Rogsta är utspridda över hela lokalen medan de vid Påljunghage är koncentrerade till slänten och den norra delen.

Stenkonstruktioner i kategorin stensamling vid block följer däremot ett liknande mönster på båda lokalerna. De befinner sig i hög grad i utkanterna, något separerade från de centrala stenkonstruktionerna. Men detta är bara halva sanningen. Det är också så att dessa anläggningar samlar sig kring ytor med svärfångade men dock påvisade aktiviteter av annat slag än stenkonstruktioner. Vid Påljunghage ses de i form av ett kulturlager och en skärvstenshög (vid block!) i norra delen respektive en aktivitetsyta i slänten, där man registrerade ett stolphål och två rännor vilka inramar en fyndkoncentration med bränd flinta och en skivhuvudnål. Vid Rogsta ansluter flertalet av denna typ av stenkonstruktion till det som i rapporten kallas ”platån” – ett stenröjt område om ca 5 x 20 meter, inom vilket inga anläggningar kunde konstateras, men där det framkom bränd lera och enstaka brända ben av människa och djur.

Liknande företeelser: skärvstenshög, spår av eld respektive stenröjd yta har uppmärksamats vid s k ”tomma gravfält”, med anläggningar av slående likartad karaktär (Appelgren & Nilsson 2007; Appelgren & Renck 2007). De stensamlingar vid block som registrerats vid fallstudielokalerna var i princip bentomma eller innehöll några enstaka ben. Benmaterialet utgjordes i samtliga fall utom tre endast av ”rörben av däggdjur”. I ett fall var bengömman 9,75 g ben av en subadult individ och i ett fall (A53) utgjordes den av en större bendeponition i ett keramikkärl med en bronsnål, sammanhängande med R-typen A9 (Visser 2014). Den sistnämnda får ses representera något helt annat än övriga stensamlingar vid block. I A30 återfanns ca 100 g ben – *på ett block*. Anläggningen hänger ihop med A29, och båda

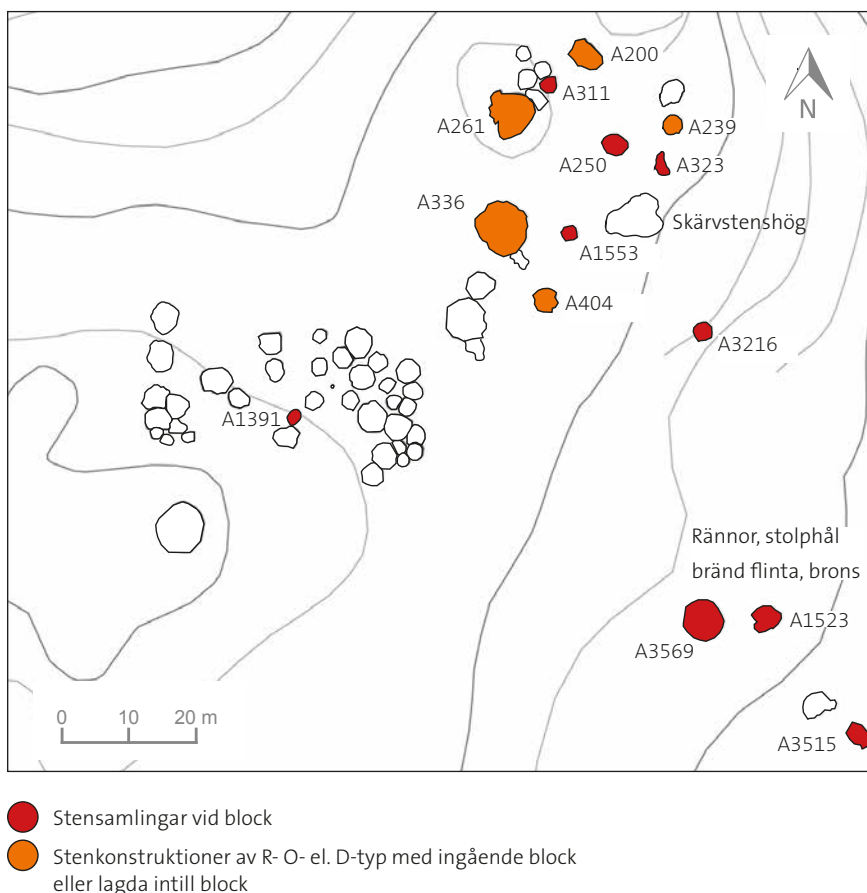

Fig. 6.14. Stenkonstruktioner med eller associerade till större stenblock vid Påljunghage.

visar ett likartat keramikmaterial (från samma kärl) och ben var spridda i stenpackningen. Ben från A29 daterades till 250–430 AD. Möjligen representerar denna bendeponition en återkomst till Rogsta. Värt att notera är även att blocket i A41 placerats ovanpå en grop med kol och skärvsten.

De stenkonstruktioner av övriga typer (med kantkedja) som på olika sätt associerats med större block befinner sig i krönlägen på de två lokalerna. Bland dessa 16 stenkonstruktioner finns sex där blocket är placerat centralt i konstruktionen eller där konstruktionen byggts runt ett markfast block. I ingen av dessa stenkonstruktioner (av O-typ respektive R-typ) är blocket särskilt visuellt framträdande. I A239 höjde sig blocket endast 10 cm över ytan. I A261 noterades en "eventuellt rest sten". I A336 var blocket *nedgrävt* i en grop i mitten av anläggningen. I A2 fanns två större, ljusa stenar i

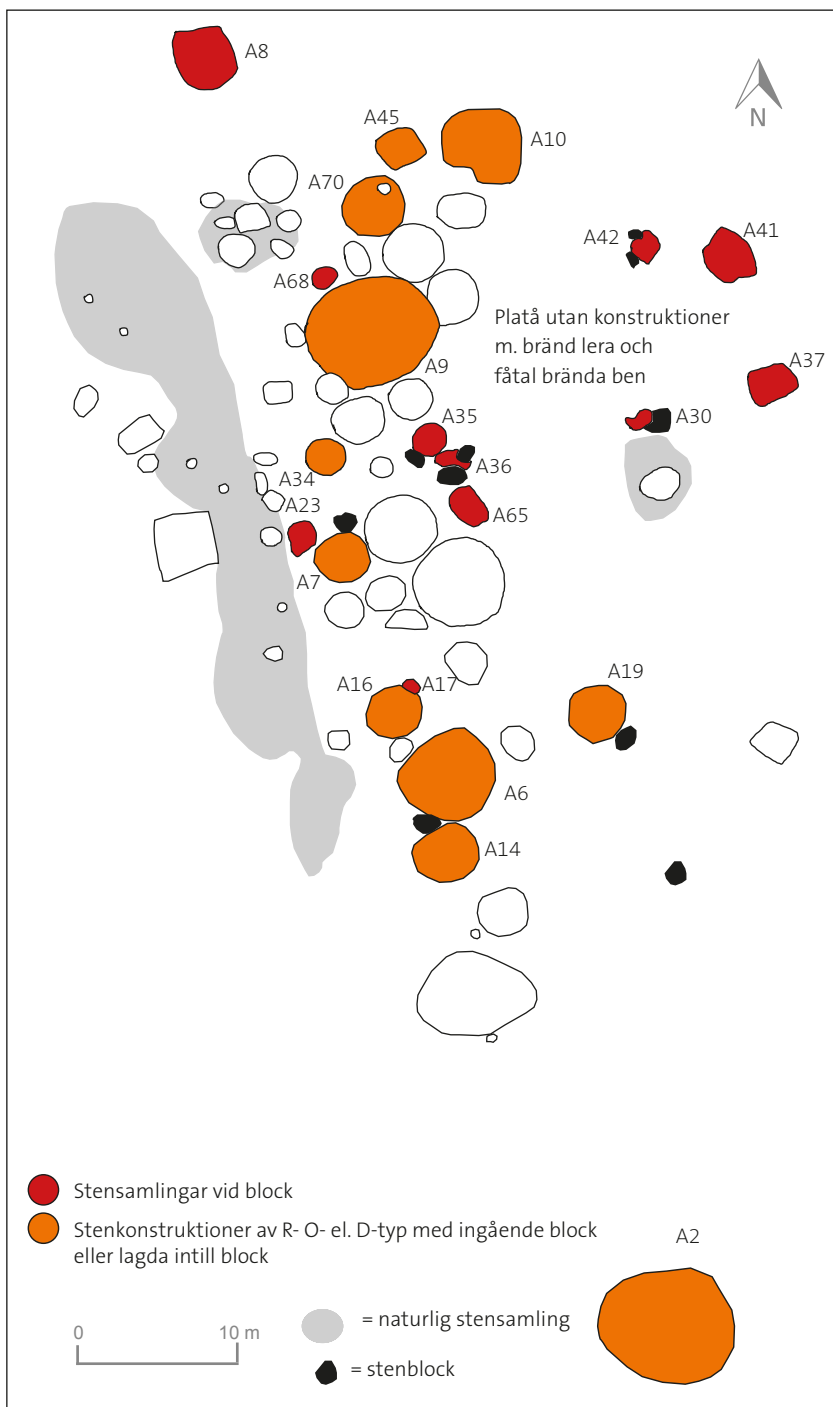

Fig. 6.15. Stenkonstruktioner med eller associerade till större stenblock vid Rogsta.

anläggningens mitt, och i A10 och A16 fanns en större mittsten i packningen. Intressant nog fanns i dessa stenkonstruktioner (vilka alla var belägna i stråket av dominerande anläggningar på respektive krön) nästan inga ben. På så sätt finns en likhet med de bentomma stensamlingarna vid block. Två var helt tomma (A239, A336), tre innehöll enstaka ben (A261, A10, A16), och en (A2) saknade ben intill mittstenarna men hade en bende-position intill kantkedjan. Intill mittstenarna i A2 fanns dock en ensam bronsnål. På ytterligare ett sätt associerar A10 till stensamlingarna vid block. Bland fynden fanns en löpare och en slipsten, djurben och keramikskärvor av olika gods.

Slutligen, de stenkonstruktioner av R-, O- och D-typ som är anlagda *intill* block skiljer sig inte nämnvärt från övriga anläggningar av samma typ. Några har större benmängder och andra få ben. Det är troligt att man vid Rogsta valt att ansluta stenkonstruktionerna till befintliga markfasta block. Det är dock ett val – att *ansluta till* men inte *bygga runt* det stora blocket. De två anläggningar (A200, A45) som haft resta stenar är båda rektangulära och belägna i norra änden av respektive lokal. A200 daterades till förromersk järnålder och är därmed senare än övriga stenkonstruktioner vid Påljunghage.

Block och performativitet. Den mest uppenbara performativitet som denna typ av fokuspunkt – större block – har är självfallet dess visuella uttryck och dess tyngd och vikt. Uppenbarligen har man i vissa fall flyttat på block av anse- nlig storlek och lagt stor möda på detta. I sin avhandling tolkade Björn Feldt (2005) mittblocksgraven som nära associerad med röset, i kraft av att fyndmaterialet i mittblocksgravar av Rekarne-typ ofta är likartat rösefynden. En strukturell likhet mellan rösen och stenkonstruktioner med block kan anas, i det att båda handlingarna syftar till att ansamla sten vid större sten (berg). Detta kan dock sägas ha generell giltighet för alla möjliga slags ansamlingar av sten på gravfälslokaler, exempelvis att samla sten i stora ”stenmattor”.

Det finns ett motsägelsefullt inslag i performativiteten i den typ av anläggningar med block vi kan se på fallstudielokalerna. Stora block tycks inledningsvis associeras med just visuellt fokus. Anläggningen A23 vid Rogsta utgjordes av två större stenblock, varav det ena hade ett mycket framträdande kvartsband och var beläget nära lokalens krön (fig. 6.16). De flesta av typen ”stensamling vid block” är däremot belägna i ett neddraget, avsides läge visavi lokalernas krön. De är inte heller manifesterade som *rumsligheter* på samma sätt som anläggningarna på krönet, med gränser

Fig. 6.16. A23 vid Rogsta. Stensamling invid block med kvartsband. Foto: ATA dnr 4454/75.

och depositioner i det avgränsade rummet. Snarast tycks det som att man på ett medvetet sätt *förstärkt* blockens stenighet genom att samla (vilket kanske kan beskrivas med verbet *deponera*) sten intill dem.

Detta distinkta hanterande, som inte är synligt före arkeologiska undersökningar och närmast tycks motsäga monumentalitet, har lyfts fram av Katarina Appelgren (2000:24) som menar att det handlar om en ”helig topografi” med syfte att bygga in sig i naturen. På fallstudielokalerna finns det dock också en tydlig kontrastverkan visavi de stenkonstruktioner som anlagts på krönet, och visavi de aktivitetsytor blockanläggningarna relaterar till. Det ter sig nästan som om dessa blockanläggningar i sig utgör en *avgränsning* mellan det omgivande och anläggningarna på krönet. På lodfotoplanen från Rogsta, där den västra avgränsningen av lokalen utgörs av en ”stenmatta”, anas hur de större stenblocken i öster närmast tycks forma segment av en hägnad (fig. 6.17). Dessa anläggningar med sina enstaka bendeponer och djurben har en tydlig strukturell likhet med hägnadsanläggningar på andra håll. Den mest uppmärksammade är hägnaden vid Odensala prästgård i Uppland (Olausson 1995). En annan är den vid gravområdet vid Sjurån i Lohärad i Uppland som nämnts ovan (Andersson 2010).

En liknande kontrastverkan utgör de block i anläggningar på krönen som tidigare beskrivits, där blocken inte givits en visuellt framträdande plats utan t o m grävts ned. Deras eventuella status som fokuspunkter kan i detta avseende möjligen kopplas till stenkonstruktionens tillkomstprocess, där de torde ha spelat en viktig roll, i valet av plats med markfast block eller forslandet av blocket till stenkonstruktionen.

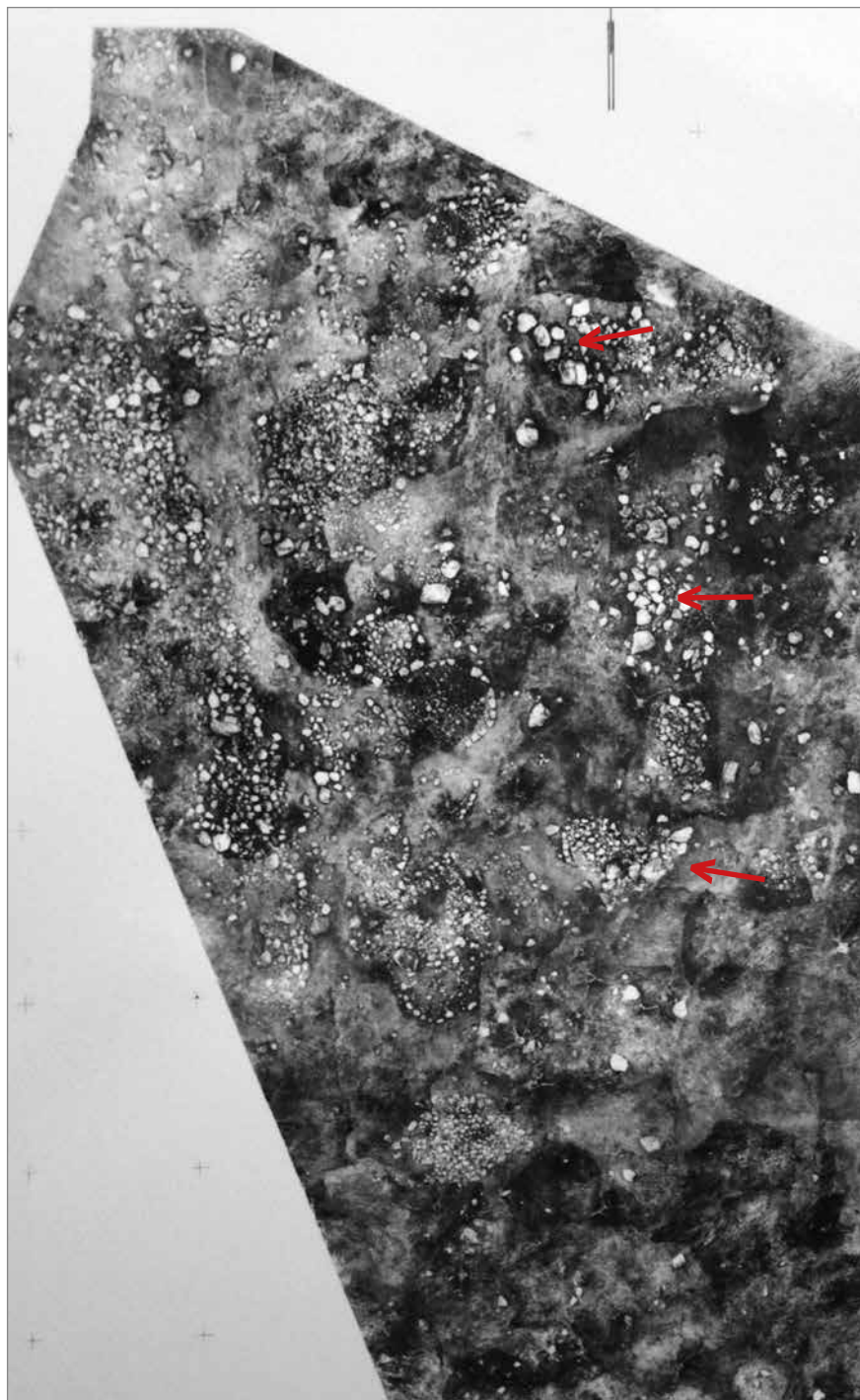

Fig. 6.17. Blockanläggningar som avgränsning? Lodfotoplan, Rogsta. ATA dnr 4454/75.

”utan synbar anledning...” Fokuspunkter i *assemblage*? Diffusa och i huvudsak bentomma stenkonstruktioner invid block är ett närmast genomgående inslag på lokaler med stenkonstruktioner och/eller skärvstenshögar från analysperioden. Detta har noterats vid ett flertal undersökningar sedan 1960-talet men först på senare år rönt större uppmärksamhet (se t ex Appelgren & Renck 2007:44 för en tillbakablick med olika exempel). På fallstudielokalerna menar jag att blocket som företeelse ingår i tre skilda *assemblage*, där relationerna till platsen som helhet, till skapandet av rum och deponerande kan förstås på skilda sätt:

- Sten som lagts upp intill block i acentrala lägen på lokalerna och inte är föremål för (återfinnbara) deponeringar utgör konstruktioner i *kontrast till* och *avgränsande gentemot* områden med tydligt avgränsade stenkonstruktioner. De associeras även med diffusa aktivitetsytor som tycks inbegripa eld och hanterandet av ben eller andra material (keramik, flinta, brons).
- Stenkonstruktioner av avgränsad typ (O-/R-/D-typ) som har ett större block centralt inom sin begränsning karakteriseras av avsaknad av ben. Det har föreslagits att block i gravar från tiden ska ”kopplas till den gravsatte” (Feldt 2005:120). Är det möjligen så att blocket här faktiskt signifierar processer kring dödsfall och att en död individ ersatts av ett block?
- Stenkonstruktioner av avgränsad typ (O-/R-/D-typ) som är belägna intill större markfasta block eller där dessa ingår i kantkedjan uttrycker en medveten önskan om att ansluta till, men inte centrera dessa. Blocken är inte huvudsaken inom det skapade rummet, men de kräver ett aktivt förhållningssätt. Det har säkerligen funnits föreställningar om stenblock, om deras ursprung, om deras väsen, och om hur man bör förhålla sig till dem (jfr Kaliff 1997).

Min studie av förekomsten av block inleddes med en förväntan, troligen baserad på många besök på Rekarnebygdens bronsåldersgravfält. Skulle handlingar kring block uttrycka ett fokusförhållande där blockets performativitet, visuella uttryck, storlek och tyngd stod i centrum? Block har uppenbarligen varit föremål för uppmärksamhet genom depositioner av sten och ibland keramik. Jag menar dock att på de platser som studerats, och i många sammanhang under analysperioden är det snarast kontrasten mellan blockets performativitet och *avsaknad* av spår av bendeponitioner som är allra tydligast. Fokusförhållandet som framträder gäller istället

mellan två slags ytor: det neddragna läget med stensamlingar vid block och diffusa aktiviteter som *relaterar till* de centrala ytorna med deras avgränsade rum och bendepositioner. Det tycks mig inte som en alltför vågad gissning att en bakåtprojicering av de gravkategorier med resta stenar vi känner från senare delar av äldre järnålder (och inte minst våra moderna gravstenar!) influerat hur vi uppfattar anläggningar med block på de lokaler som arkeologiskt benämns gravfält.

1966 resonerade Sten Rentzhog kring en bronsåldermiljö han undersökt i Ändesta i Kungsåra socken i Västmanland. På platsen fanns ett röse, två "skärvstensrösen" och tre anläggningar (med endast ett fåtal brända ben i en av anläggningarna) där "lätt tillgängligt fyllnadsmaterial utan synbar anledning lagts upp kring ett fast block" (Rentzhog 1966:73). Anledningen till att man lagt upp stenmaterial i diffusa samlingar intill markfasta block är fortfarande inte fullt begriplig, menar jag, men sammanhangen och associationerna blir fler och tydligare. Jag vill inte kalla dessa anläggningar, på dessa platser, för gravar. Icke desto mindre har de uppenbar status av en komponent av flera, en komponent som uppträder i mönster i miljöer där brända ben av människa förekommer. De är en del i ett komplext hanterande av tillvaron, livet och döden.

De deponerade och de deponerande

I detta delkapitel utforskas relationerna mellan det som deponerats i stenkonstruktionerna och de som utfört handlingen att deponera materialet. Som tidigare stipulerats i arbetet, bland annat i diskussionen om begreppet *depositioner* i kapitel 5, tar jag min utgångspunkt i att gravbegreppet är problematiskt i detta material. Icke desto mindre utgörs depositionerna av ett material som mycket troligt setts som emotionellt, symboliskt, kosmologiskt och/eller eskatologiskt laddat. De brända benen kommer ju av människor, som haft personlighet, relationer med andra (de deponerande såväl som andra deponerade) och vars död utlöst känslor, reaktioner och handlingar baserade på föreställningar om vad som är det rätta att göra i det givna sammanhanget. I det följande söker jag i högre grad än tidigare närma mig människorna. Vilka var de deponerade och de som deponerade dem? Hur såg de grupper ut som skapade, använde och övergav fallstudielokalerna?

I inledningen till kapitel 6 nämns att de avlidnas sociala status inte är studiens fokus utan att blicken snarare vänds mot förhållningssätt till döden och tidens gång. Samtidigt är det givetvis intressant att se om

mönster finns i handlingar och förhållningssätt till olika ålderskategorier och biologiska kön. Den osteologiska analysen av Påljunghagematerialet som utfördes vid undersökningstillfället har använts (Bäckström & Sjöling 2009). Benmaterialet från Rogsta analyserades vid undersökningstillfället men har endast publicerats mycket summariskt. En ny analys har utförts av Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet, och rapporten (Visser 2014) ligger till grund för föreliggande analys.

I depositionerna finns även brons- och järnföremål, keramik, harts och stenartefakter. Ibland förekommer dessa tillsammans med brända ben, ibland utan association med ben. Jag vill inte ta för givet att den strikta uppdelning som vanligtvis görs mellan gravgömma (brända ben) och gravgods (andra föremål) alltid är giltig. Relationerna mellan olika sätt att deponera materialet ses istället som en väg framåt.

I detta delkapitel förs diskussionen enligt följande: I avsnittet *Depositionernas innehåll* sätts fokus på relationerna mellan hur och i vilka kombinationer olika materialkategorier deponerats, samt relationer mellan ”osteologiska identiteter” – kön och ålder och andra materialkategorier. I *Att bygga relationer genom konstruktioner* studeras framförallt rumslighet i relation till benpositionerna: hur har konstruktioner grupperats och hur har ben från personer med olika osteologiska köns- och åldersbedömningar placerats? Avslutningsvis i *Att minnas genom depositioner* skärskådas några exempel på associationer och kontraster i depositionerna på fallstudielokalerna i en diskussion kring hur likheter och skillnader i materialet kan förstås. Ett dominerande drag i materialet är dess fragmenterade tillstånd – både vad gäller de brända benen och de övriga föremålen. Detta analyseras och diskuteras främst i kapitel 7, delkapitel *Depositioner: det som blev kvar*.

Depositionernas innehåll

I avhandlingsarbetets databas har samtliga fyndposter i de två rapporterna registrerats som depositioner. Efter en närläsning av rapporttexten har jag i ett antal fall valt att slå ihop flera fyndposter till en deposition. Endast då text, bild och fyndposternas plats i skilda lager tydligt visar att de är klart åtskilda har jag registrerat dem som flera depositioner.

Förekomster. I databasen finns totalt 191 depositioner, varav 132 innehåller brända ben (av människa och/eller djur) (fig. 6.18-19). Andelen depositioner som innehåller brända ben är på båda lokalerna likartad, 69 respektive 65 %. Andelen åldersbestämda benpositioner är 66 respektive

55%. Antalet könsbedömningar är mycket litet och jag har därför valt att inte fästa något avseende vid dem i detta sammanhang. Gällande åldersbestämningarna har de två analyserna förhållit sig något olika till kategoriseringen av osteologisk ålder (se Bäckström & Sjöling 2009; Visser 2014). Jag har valt att utifrån analyserna sammanföra de olika bedömningarna i tre åldersgrupper: barn (ben bedömda som infant, infans eller subadult), ung vuxen/vuxen (ben bedömda som juvenilis, ung adult eller adult), samt äldre vuxen (ben bedömda som maturus, senilis eller "äldre individ"). Detta förhållningssätt bottnar dels i att ålderskategorin juvenilis i huvudsak bör innefatta ungdomar som genomgått puberteten och därmed troligen setts som "vuxna", samt att iakttagelser kan göras i materialet som särskiljer äldre individer (vilket visas i avsnittet *Att bygga relationer genom konstruktioner* samt i kapitel 7). Beteckningen "subadult" kan visserligen även innefatta individer som genomgått puberteten, men i flera av de fall då denna beteckning används om ben från Rogsta är det utan tvekan frågan om ben av barn (muntl. prof. Jan Storå).

Det kan konstateras att samtliga ålderskategorier är representerade på båda lokalerna, i relativt liknande proportioner. Något fler äldre individer kunde identifieras vid Rogsta och något fler barn vid Påljunghage. Övrigt fyndmaterial består av keramik (hela kärl och skärvor), hartsrester, hela och trasiga brons- och järnföremål och stenartefakter i form av flint- och kvartsavslag, löpare, slipstenar och en "glättsten". Metallföremålen (exempel i fig. 6.20) består av hela och fragmenterade bronsnålar, hela och fragmenterade bronsringar av olika slag (halsring, armring, små ringar), en bronspincett, en krumkniv och ett lansettformat föremål i järn, samt tenar av brons, en bronstråd och obestämbara fragment av brons och järn.

Performativitet och relationer. Det som ska utforskas härnäst är de sammanhang där materialet förekommer. Vad utgör egentligen ett bronsföremål, en keramikskärva eller en slipsten, tillsammans med eller utan de laddade brända benen? Vari består materialets laddning, vad är dess funktion i sammanhanget och hur påverkar den (minnet av) den döde individen? Är osteologisk identitet signifikant för förståelse?

Keramik är det mest frekvent förekommande fyndmaterialet vid sidan av de brända benen. Tillsammans med rester av harts (vilket uteslutande förekom vid Påljunghage) torde det ligga närmast till hands att tänka på begreppen kärl eller behållare. Möjliga användningsområden är då givetvis benbehållare eller måltids- eller förvaringskärl, där innehållet är det viktiga. En uppenbart viktig relation här är att det ibland är tydligt att keramiken

<i>Rogsta</i>		%	<i>Varav med brons/järn</i>	<i>Varav med stenartefakt</i>	<i>Varav med keramik/harts</i>
Totalt antal depositioner	114	100	18	7	77
Varav innehåll- lande brända ben	79	69	16	1	45
Åldersbestäm- da bendeponi- tioner	53	66	14	1	32
Äldre: Senilis, Maturus, Äldre individ	19	36	8		11
Vuxen: Adult, ung adult, juvenilis	20	38	4	1	15
Barn: Infans, subadult	14	26	2		6
<i>Påljunghage</i>			<i>Varav med brons/järn</i>	<i>Varav med stenartefakt</i>	<i>Varav med keramik/harts</i>
Totalt antal depositioner	77	100	8	8	47
Varav innehåll- lande brända ben	52	65	6	2	26
Åldersbestäm- da bendeponi- tioner	28	55	6		20
Äldre: Senilis, Maturus, Äldre individ	5	18	1		5
Vuxen: Adult, ung adult, juvenilis	13	46	2		8
Barn: Infans, subadult	10	36	3		7

Fig 6.18. Tabell
över depositioner,
beninnehåll, andel
åldersbestämda
bendeponier
samt kombinationer
med andra
materialkategorier.

fungerat som benbehållare – den återfinns som sådan (fig. 6.21, jfr fig. 6.13).

Den första associationen är alltså att keramiken är sekundär i relation till sitt innehåll. Dess funktion tycks vara *att innehålla* något. Men stämmer det? En närmare blick på depositionerna med keramik visar att fragmenteringsgraden är hög och de kompletta kärlen relativt få i relation till antalet depositioner där några få skärivor ingår (detta analyseras närmare i kapitel 7, delkapitlet *Skärivor och sammanhang*). Vad vi kan konstatera i relation till de brända benen är också att de sk behållarna inte korrelerar fullt ut med förekomsten av bendeponier. Vid Rogsta var 57% av bendeponierna associerade med någon rest av en behållare och vid Påljunghage 49% (se

		Rogsta		Påljunghage
	Antal	Varav återfunna i anl. med brända ben i annan deposition	Antal	Varav återfunna i anl. med brända ben i annan deposition
Depositioner utan brända ben, totalt	35	31	25	12
Keramiskkrävor	19	18	6	4
Keramikkärl	6	5		
Harts			8	2
Bronsföremål	2	2	2	2
Bränd lera	1	1	1	
Stenartefakt	6	5	6	3
Obrända ben			1	1
Keramiskkrävor + obrända ben	1	1		
Brons, harts			1	

Fig. 6.19.
Depositioner som inte innehåller brända ben.

Fig 6.20. Några av
bronsföremålen
från Rogsta
samlade. Foto:
Anna Röst.

fig. 6.18). En större mängd behållare tycks alltså utgöra spår av andra handlingar än deposition av ben, och många bendepositioner saknar bevarade behållare. Däremot har de åldersbestämda bendepositionerna en högre frekvens association med spår av behållare 60% (Rogsta) respektive 71% (Påljunghage). Detta skulle i teorin kunna förklaras av en källkritisk faktor

Fig. 6.21. Keramik som benbehållare. A38, Rogsta. Kärlet innehöll 160,26 g ben (av en subadult individ och ett kraniefragment av en äldre individ), en bronsarmring och ytterligare ett keramikkärl. Foto: Anita Knape, ATA, dnr 4454/75.

– att ben som är skyddade av en behållare bevaras bättre och i större mängd och därför blir mer bedömbara osteologiskt. Jag menar dock att detta inte förklarar saken. Spåren av behållare är i så hög grad fragmentariska att många knappast kan ha utgjort benbehållare (se vidare kapitel 7, avsnittet *Skärvor och sammanhang*). Intressant är att samtliga ålderskategorier utan signifikanta inbördes skillnader associeras med behållare, och att det i Påljunghage-materialet finns inte mindre än sex förekomster av harts i stenkonstruktioner helt utan benposition.

Bronser som återfinns i gravsammanhang har i egenskap av detaljer i klädedräkt, smycken eller handhållna verktyg eller vapen ansetts i första hand som föremål starkt knutna till den döde individen och dennes identitet i livet eller en konstruerad identitet i döden (Bergerbrant 2007:16f; Thedéen 2004; Kristiansen & Larsson 2005). Metallföremålen vid fallstudielokaler-na är få i relation till antalet benpositioner, men förekommer tillsammans med benpositioner eller i stenkonstruktioner där ben finns (om än ej i samma deposition). Även vad gäller metallföremålen kan ben från samtliga ålderskategorier associeras med materialkategorin. Vid Rogsta förekommer dock i högre grad metaller tillsammans med ben från äldre individer. Metallföremålen kan inte enkelt föras till en övergripande kategoribeteckning såsom keramik/harts = behållare. Det är därför väl värt att se närmare på de enskilda föremålen och deras relationer (fig. 6.22). De bronser som återfunnits i depositioner utan ben är små ringar eller fragment av spiralhuvudnål/tråd av brons. Nålar har återfunnits med ben av barn eller unga vuxna, och de äldre individerna vars ben deponerats med brons har återföljts av fragment av olika slag. Även flera barn har deponerats med fragment.

En performativ skillnad mellan bronsföremål och järnföremål är att de få järnföremål som kan identifieras är redskap, medan bronserna tillhör flera kategorier. De föremålstyper som framkommit på fallstudieplatserna kan vid första anblicken tyckas möjliga att dela upp i två grova grupper. Den ena är föremål med en möjlig association till att bäras på kroppen eller klädedräkten; nålar och ringar av olika slag. Den andra kategorin kan möjligen inte ens kallas föremål, utan är snarare just material: trådar, tenar, smältor och fragment.

Vidare konstateras att inga vapen eller verktyg finns i materialet, och bland möjliga dräktdetaljer/smycken finns inte heller spännen, knappar, hängkärl eller bältekupor, vilka alla utifrån de dateringar som föreligger, i teorin skulle ha kunna förekomma på dessa platser (Montelius 1917:77-99). Stämmer alltså associationen mellan nålar/ringar och kropp/klädedräkt eller är den en produkt av vår samtids förförståelse? Thedéen har resonerat kring just detta, och dessutom kring det faktum att nålarna inte är brända med kroppen, som två möjliga indikatorer på att nålar i gravar inte ska ses som dräktdetaljer i första hand utan som ett rituellt verktyg eller uttryck för en individ med särskilda funktioner (Thedéen 2004:175,183).

På fallstudieplatserna ses en tydlig idé om föremålens ändamålsenlighet för deponering i stenkonstruktionerna, i typ av bronsföremål snarare än just bronset i sig. Dock tycks också just brons som *material* vara poängterat genom förekomsten av tenar, smältor och obestämbara fragment. Ytterligare en intressant skärning går att skönja, vilken kan vara av vikt i ett fortsatt resonemang – den mellan hela och fragmenterade föremål. Både nålar, ringar, tenar (och förstås fragment) återfinns nämligen i trasigt skick, uppenbarligen medvetet delade. Dessa två skärningar i materialet ser jag som viktiga – mellan eventuellt personliga föremål knutna till en individ eller en kropp, och brons just i egenskap av brons. Helt i relation till trasigt utforskas i kapitel 7.

Vid ett närmare iakttagande av stenartefakterna kan även konstateras att dessa först och främst associeras till hantverk eller produktion. Det rör sig om avslag av flinta och kvarts, löpare och slipstenar samt två s k glättstenar. Endast tre av femton depositioner återfanns med brända ben: glättstenarna (tillsammans) samt två slipstenar. Endast fyra av de femton stenartefakterna fanns i stenkonstruktioner där inga ben fanns överhuvudtaget. Det görs alltså en fysisk åtskillnad mellan benen och stenen vid depositionstillfället, vilket innebär motsatt förhållande visavi bronsföremålen. Stenartefakterna är alltså möjligen inte personliga tillhörigheter – de uttrycker inte en nära relation till de brända benen. Kanske är de snarare redskap som hör till processer kring stenkonstruktioner och depositioner?

Anl.	Fyndnr.	Innehåll	Ben- vikt, g	Specifikt innehåll	Ålder
R2	7	Brons		Spiralhuvudnål, fragment	
R11	29	Brons, brända ben, keramikkrärl	910	Krossat minikrär, tre små ringar, en öppen ring, fragment av spiralhuvudnål	Äldre individ
R12	41	Brons, brända ben, keramikkrärl, stenartefakt	1586	Svanhalsnål, bronskula, 2 st fragment, dekorerat krär, glättstenar	Adultus
R19	8	Brons, brända ben, keramikskärvar	65	Övervägande get/får samt katt/hare, fragment av armring av brons	
R31	70	Brons, brända ben, keramikskärvar	84	Bronsring, 2 st fragment, 16 st skärvar	Äldre individ
R33	58	Brons		Fragment av ring	
R38	121,126	Brons, brända ben, keramikkrärl	160	Inblandning av äldre individ. Bronsring med ädelpatina, lerkrär med minikrär inuti	Infans
R39	72	Brons, brända ben, keramikkrärl	382	Nål av brons med tillbakaböjt huvud, ett lerkrär separat från benen	Infans
R40	96	Brons, brända ben, keramikskärvar	603	Nål med omböjt huvud, bronsfragment, 1 st krukskräva	Ung adult
R46	119	Brons, brända ben, keramikskärvar	667	4 st bronsfragment, 4 st krukskrävar	Äldre individ
R51	122	Brons, brända ben, järn, keramikkrärl	1105	Dekorerat krär, 2 vridna bronsfragment, 1 lansettformat järnfragment	Äldre individ
R53	56, 57	Brons, brända ben, keramikkrärl	1339	Rabbigt lerkrär med lock intill, fragmentarisk bronsnål	Ung adult
R56	150	Brons, brända ben	671	Fragment bronsspiral	Äldre individ
R70	100	Brons, brända ben, keramikkrärl	400	Spiral av brons inkl tre fragment, 2 st tenar	Äldre individ
P596	F63, F383-385	Brons, brända ben	573,82	Pincett	Adultus
P614	F56	Brons		Bronsring	
P634	F57	Brons		Bronsring i utkanten av gropan	

Fig. 6.22. Depositioner med bronsföremål. I vänstra kolumnen: R=Rogsta, P=Påljunghage. Tabellen fortsätter på nästa sida.

P662	F406-407, 186, 60	Brons, brända ben, keramikkrärl	907,4	Del av halsring	Juvenilis
P792	F393,394, F143,144, F192, F59,F62	Brons, brända ben, harts, keramikkrärl	205,4	Del av halsring, bronstråd, komplett krärl	Infans
P939	F321-326, F193-194, F65-66	Brons, brända ben, järn, keramikkrärl	2056	Mellanstort däggdjur, , krumkniv, brons-smälta	Senilis
1109	F377-381, F78-F81, F70, F82	Brons, brända ben, harts, keramikskärvor	63,68	Nålfsegment i brons, ben av infans + får/get	Infans
P1295	F3-4, F58	Brons, harts		Bronstråd	
P4581	F382, F61, F21, F99, F98	Brons, brända ben, harts, keramikskärvor	71,4	Odefinierat bronssegment	Infans

Fig. 6.22 (forts.).

Depositionernas innehåll: kontrasterande *assemblage*. Hur kan man börja förstå de *assemblage* där ben och andra depositioner förekommer, tillsammans eller åtskilt? Det tycks vara svårt att knyta någon osteologisk identitet till någon särskild kategori fynd. Samtliga ålderskategorier kan deponeras med keramik eller metallföremål och inga signifikanta tyngdpunkter kan anas. Däremot tycks tabellerna (fig. 6.18-19, 6.22) visa på skilda förhållningssätt till depositionen av olika materialkategorier utifrån deras användningsområde. Metaller förknippas med brända ben medan stenartefakter har en svagare sådan koppling. Behållare tycks ha flera olika betydelser. Vidare går det att ta fasta på att förekomsten av olika material är olika vanliga. Keramik/harts är vanligt. Det förekommer i 68 (Rogsta) respektive 60% (Påljunghage) av alla depositioner. Metallföremål förekommer endast i 16 respektive 10%, och stenartefakter i 6 respektive 10% av depositionerna. Det slående är att lokalerna uppvisar stora likheter sinsemellan i frekvens. De tycks visa ett liknande förhållningssätt.

Det som depositioner med metallföremål snarast uttrycker är alltså, åtminstone vid första anblicken, snarast en kontrast mot den ”stora massan” depositioner. Ser vi på en översikt av stenkonstruktioners depositioner av ”behållare” respektive metallföremål av olika slag (fig 6.23-24) ser vi att det finns en stor mängd stenkonstruktioner som saknar båda kategorierna. Det finns vidare en stor mängd konstruktioner som innehåller harts/keramik. Bronsarna däremot, uppträder i några få fall – som enstaka utropstecken och i mindre kluster av närliggande anläggningar. Vad innebär denna kontrast? Vad är syftet med deponering av metallföremål?

Traditionell gravarkeologi skulle peka på en möjlig social eller kronologisk skiktning, och detta kan givetvis inte uteslutas, men materialet självt pekar,

som indikerats ovan, på flera möjligheter. Att enbart konstatera innehållet i depositionerna är inte nog för att närma sig en förståelse. Relationerna mellan det deponerade, deras konstruktioner och *assemblage* undersöks därför vidare i det följande delavsnittet, där en rumslig analys fördjupas i relation till depositionernas innehåll och de osteologiska identiteterna.

Att bygga relationer genom konstruktioner

Som konstaterats innehåller båda fallstudielokalerna deponerade ben av människor ur alla ålderskategorier, med liknande proportioner lokalerna emellan. Är det möjligt att närma sig en förståelse för hur dessa människors relationer såg ut och om något kan sägas om det sociala sammanhang de levte i?

Gällande Rogsta har grupperingarna av anläggningar, som tidigare nämnts, tolkats som "familjegrupper" (Knape 1997). Vid första anblicken är det en tolkning som ter sig rimlig, med de tätt liggande sammanbyggda stenkonstruktionerna och strukturen med "rikare" och större gravar

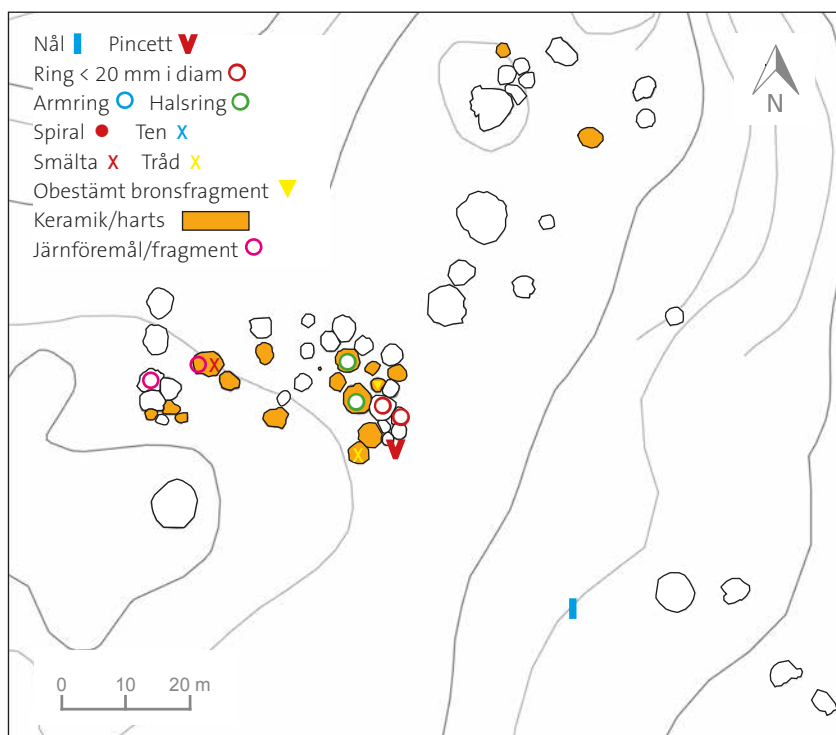

Fig. 6.23. Förekomst av keramik/harts och metallföremål vid Påljunghage. Endast rosa ring avser järn, övriga symboler avser brons.

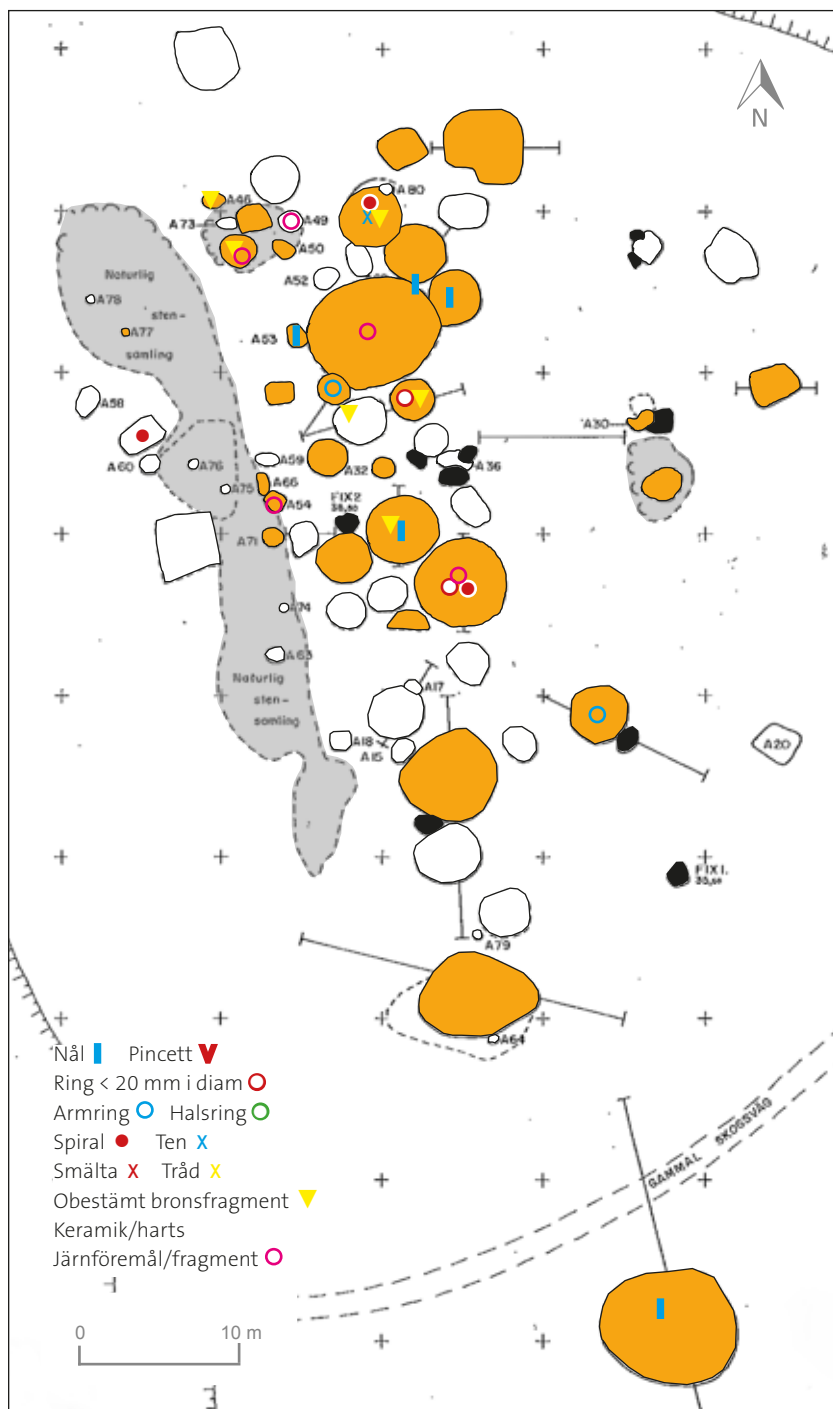

Fig. 6.24. Förekomst av keramik/harts och metallföremål vid Rogsta. Endast rosa ring avser järn, övriga symboler avser brons.

centralt placerade. Vid en närmare detaljstudie, och med utgångspunkt i att gravbegreppet i sig är problematiskt i sammanhanget, uppstår dock flera följdfrågor. Det tycks finnas en motsättning mellan antalet stenkonstruktioner, de dateringar som ringar in lokalerna och de grupper som kan ses (se avsnittet om dateringar, kapitel 5). Över en tidsperiod om fem-sex sekel är antalet "gravar" alltför litet för att avspegla en gård. Vidare blir de stenkonstruktioner och bendepositioner som är fragmentariska eller inte tillhör någon grupp svårbegripliga.

Hur förhåller sig stenkonstruktioner och bendepositioner rumsligt och kronologiskt till varandra? Finns argument för att de kan ha tillkommit nära varandra i tid eller mer utspritt över en längre period? Vad betyder svaret på en sådan fråga för spörsmålet om vilka individer och relationer som är synliga på lokalerna och vilka som eventuellt saknas? Både i detta avsnitt och nästa, *Att minnas genom depositioner* analyseras och diskuteras materialet utifrån dessa frågor. Jag menar, likt Anita Knape, att valet att placera stenkonstruktioner i tätt liggande eller sammanbyggda grupper är signifikant.

Förekomster. Grupperingarna av stenkonstruktioner ter sig tydliga och liknande varandra på gravfältskartorna. Större, företrädesvis cirkulära stenkonstruktioner, omges av kluster med mindre stenkonstruktioner (fig 6.25-26). Det visar sig dock att de sinsemellan har manifesterat sig ganska olika i den fysiska verkligheten. I vissa fall rör det sig om vad jag likt Thedéen (2004) vill kalla "amöbor" – konstruktioner som inte har en egen cirkulär form utan där kantkedjan i en mindre stenkonstruktion ansluter till en större anläggning av R-typ (fig 6.27). I några fall är det O-typer som ansluter till en R-typ men har egna fullständiga kantkedjor. I andra fall rör det sig om O-typer som ligger mycket nära varandra och där varje stenkonstruktion utgör en fullständig cirkel, men där kantkedjorna tangerar varandra eller kan ha gemensamma stenar (fig 6.28). Ett ytterligare exempel är de grupper där en geometrisk form inte är tydlig, utan olika stenkonstruktioners begränsningar tycks haka i varandra på ett organiskt sätt (fig 6.29).

Vid Rogsta ser vi sex grupperingar på rad, och som tidigare nämnts är det slående hur de har sinsemellan jämna avstånd och liknande storlek på de dominerade stenkonstruktionerna. Den centralt belägna gruppen som omger A11 (och A12) avviker dock från de övriga både genom att den dominerande A11 är en O-typ istället för en R-typ, och att den på ena sidan gränsar till ytterligare en, nästan lika stor O-typ (A12). En liknande struktur syns vid Påljunghage. Den centralt belägna gruppen med ett

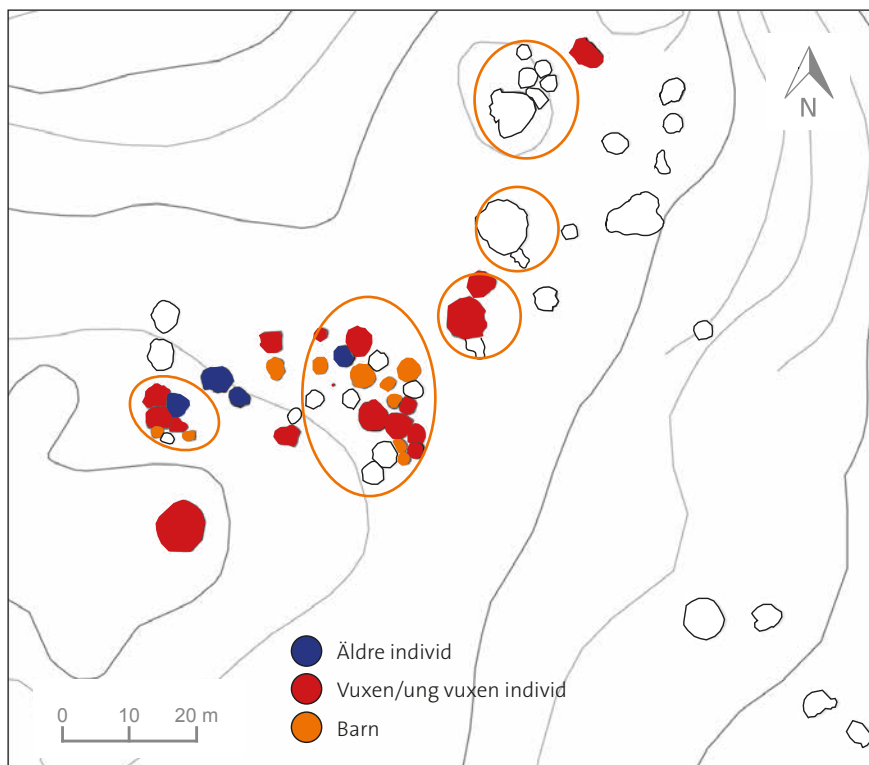

Fig. 6.25 (ovan) och 6.26 (höger). Grupper med tätt liggande eller ihopbyggda stenkonstruktioner vid Påljunghage respektive Rogsta. I de fall anläggningen bedömts innehålla ben från flera individer med skilda åldersindikatorer är det markerat med en extra cirkel i anläggningen (färgmarkeringen avser då den individ som är mindre representerad i benmängd). Även åldersbedömningar som i analysen markerats (?) är inkluderade.

större antal stenkonstruktioner innehåller inga R-typer, utan företrädesvis O-typer. Den är dessutom topografiskt belägen något lägre än lokalens nordligaste och sydligaste R-typer. Även här är kontrasten mellan eventuellt dominerande stenkonstruktioner och de omgivande "satelliterna" mindre än i de övriga grupperna.

Illustrationerna 6.25-26 visar också de osteologiska åldersbedömningarna. Det är tydligt att de flesta åldersbedömda bendepositionerna (och därmed också de största benmängderna) återfanns i grupperingarna, och även i de till ytan större stenkonstruktionerna inom grupperingarna. Observera att åldersbedömningar här är ett trubbigt redskap och snarast ska ses som en glidande skala från det yngre till det äldre. Noteras bör att bedömningarna

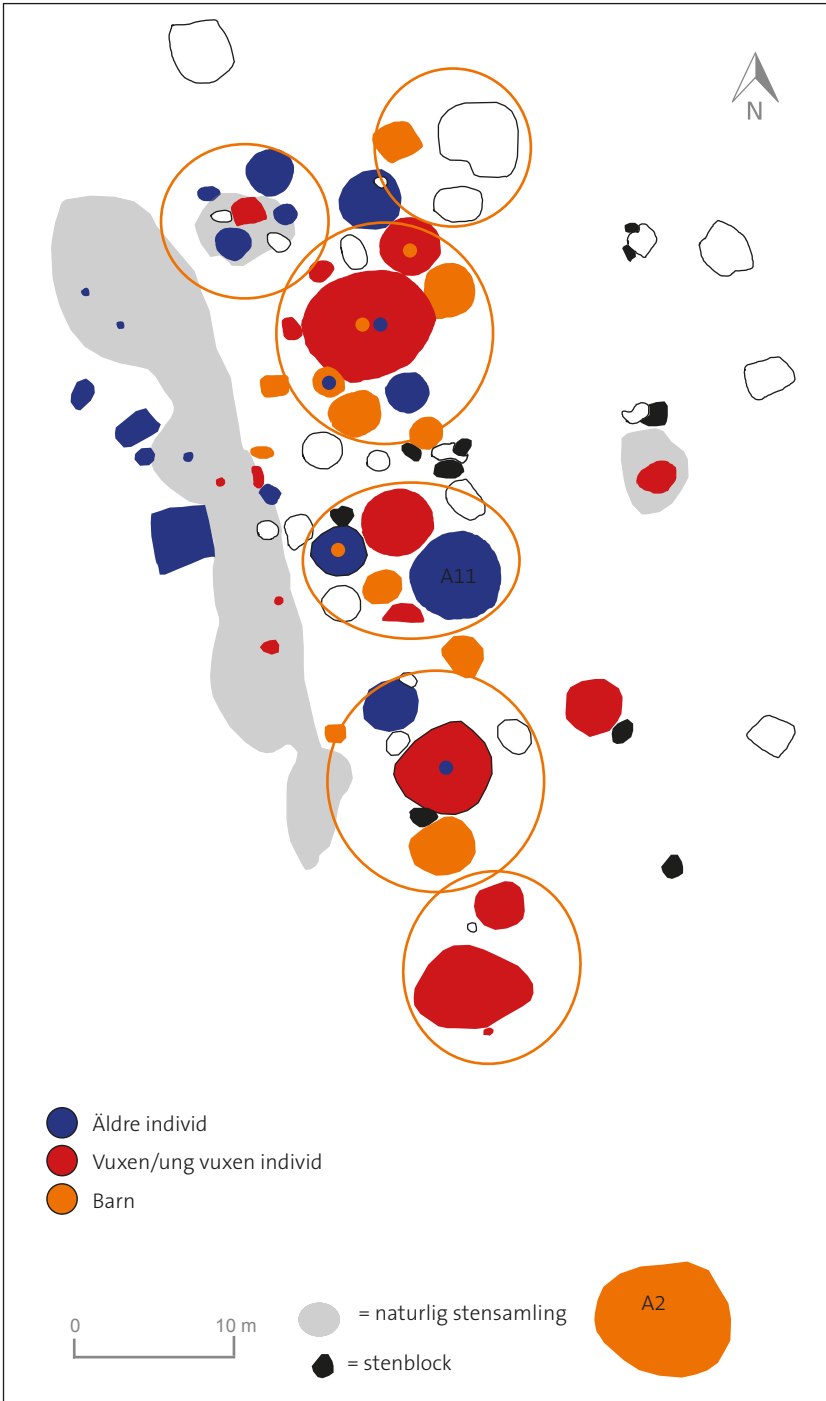

Fig. 6.26. (se bildtext på motstående sida).

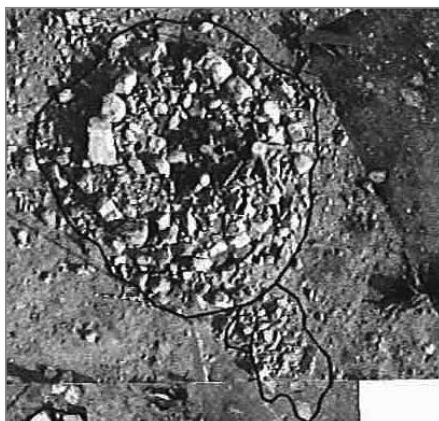

Fig. 6.27. Grupp med R-typ (A336) och "amöba" vid Påljunghage. Foto: SAU.

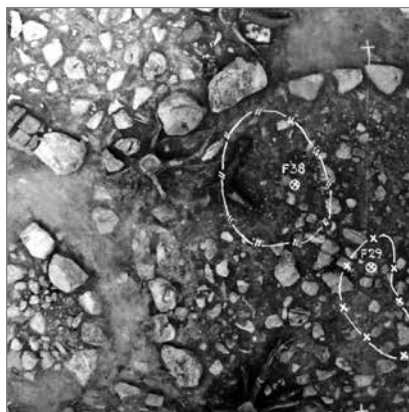

Fig. 6.28. Del av grupp med tangerande kantkedjor (A11, 12) vid Rogsta. Foto: ATA dnr 4454/75.

Fig. 6.29. Grupp med ihopbyggda stenkonstruktioner ("grupp A") vid Påljunghage. Foto: SAU.

ibland grundat sig på små benmängder och att de subadulta dessutom ibland kan ha varit unga vuxna. I några fall är det dock solklart att det rör sig om barn som inte uppnått puberteten. För detaljer hänvisas till rapporten från Påljunghage (Bäckström & Sjöling 2009) respektive Rogsta (Visser 2014).

Performativ anknytning – att manifestera relationer. Det finns alltså ett uppenbart spänningsfält på de båda fallstudielokalerna: stenkonstruktioner kan vara antingen tydligt anknutna eller fristående med avstånd mellan sig och andra. I avsnittet *Kantkedjor – att skapa gränser* föreslog jag att de O-typer som har de tydligaste gränserna och tydligast uttryckt fokus på

de brända benen (som i dessa har en frekvent central placering) också ska ses som betydelsemässigt skilda från sina samtida R-typer (med acentrala, multipla benedepositioner) och från de ej tydligt avgränsade, fristående stensamlingarna med sina fåtaliga ben. Jag poängterade att O-typerna tycks ha ett *assemblage* som uttrycker fokus på och processer kring de brända benen, och snuddade i det resonemanget vid deras frekventa ihopkoppling med varandra, deras tydligt uttryckta, rumsliga relationer.

Om man tar fasta på att dessa anläggningar kopplas till stora benmängder och översätter det till döda individer blir även individernas eller de efterlevandes relationer möjliga att diskutera, och det blir intressant att det som är sinsemellan mest avgränsat är också det sinsemellan närmast länkade. Den mest uppenbara performativa aspekten blir givetvis närheten och den fysiska ihopkopplingen – vi/våra handlingar hör ihop, och vi skiljer oss från de andra som inte är en del av denna gemenskap. En sådan tolkning är nära i linje med Knapes ”familjegrupper” (Knappe 1997) – men jag menar att det finns mer att hämta i en närläsning av dessa anknytningar, vilket utvecklas nedan, och i kapitel 7.

Konstruerade relationer – minnet av relationer? Inledningsvis i detta delkapitel ställdes frågan om vilka människorna var, och om det går att komma dem och deras relationer nära. ”Nära” är troligen väl optimistiskt uttryckt, men med hjälp av de osteologiska analyserna kan trots allt vissa förhållningssätt anas, liksom mönster i var det varit lämpligt att deponera ben av olika individer. Söker vi en övergripande struktur på fallstudielokalerna, så finns det en gemensam sådan: I grupp A och B vid Påljunghage och i A9-, A6- och A11-grupperna vid Rogsta återfanns ben från samtliga ålderskategorier, från infant till äldre (eller matus/senilis). Inom varje grupp fanns dessutom ett spektrum från det helt tomma, till mycket små benedepositioner och större sådana. I de övriga tre grupperna vid Rogsta och de övriga tre vid Påljunghage fanns ytterst få ben över huvud taget, och dessa grupper bestod också av färre anläggningar.

Inom de grupper där samtliga ålderskategorier är representerade finns också ett återkommande mönster. I samtliga dominerande stenkonstruktioner finns ben av unga vuxna/vuxna personer, medan de omkringliggande anslutande stenkonstruktionerna kan innehålla ben från alla kategorier. Ytterligare en iakttagelse kan göras angående ålder på de deponerade. Bland de fjorton benedepositioner som återfanns i och intill den stora stensamlingen vid Rogsta är åtta av de tretton vuxna individerna bedömda som ”äldre”. Där har endast en subadult konstaterats. Även inom

den något avsidet liggande A48-gruppen var fyra av fem individer bedömda som äldre vuxna (den femte adult). Vid Påljunghage är endast fyra individer bedömda som äldre, men två av dessa är även här placerade utanför det som måste anses som det centrala klustret av stenkonstruktioner. Det är möjligt att ana ett kontrasterande förhållningssätt mellan personer i sin krafts dagar (i de centrala stenkonstruktionerna där eldspår återfanns, omgivna av bland annat barn) och de äldre som passerat fertil ålder och faller inom de osteologiska spannen *maturus* – *senilis*. Även ett särskiljande av de små barnen tycks möjligt att se. Vid Påljunghage noterades att de stenkonstruktioner där ben av barn deponerats också var till ytan mindre än de vuxnas (Eklund *et al.* 2012:92). Detta är i hög grad giltigt även vid Rogsta.

De anknutna och de särskiljdas *assemblage*. Utifrån de iakttagelser som gjorts i analyserna ges här ett förslag till beskrivning av ett ögonblick vid Rogsta eller Påljunghage kring 2500 BC (okalibrerade ¹⁴C-år): En eller flera personer deponerar de brända benen av en anförvant. Benen placeras i en grop, i mitten av en stencirkel som snart ska fyllas med mindre sten och grus. Stencirkeln är ansluten till den senaste dödas cirkel. De deponerade individerna har varit förenade i livet och är nu genom tangerande gränser förenade i döden. Bortom de deponerande skymtar krönens större stenkonstruktioner som minner om det förflutna, om andra, annorlunda men i vissa drag välbekanta sätt att konstruera, deponera och återvända. Något närmare skymtar en intilliggande grupp stenkonstruktioner, lika den aktuella, men innehållande deponeringar av människor med andra sociala tillhörigheter. Vidare skymtar de mindre stensamlingarna som passerats på väg mot den för dagen rätta platsen. Där finns mindre bendepositioner av människor och djur, utan gräns och utan tillhörighet, men med sitt eget syfte.

Jag menar att de anknutnas *assemblage* visar på en viktig nyhet i hanterandet av livet och döden under denna period. Sammansättningen av de dödas identiteter och deras placering som individer inom egna gränser (O-typer) uttrycker idéer om sociala formationer som särskiljer dem från rösenas kollektiva framtoning. De särskiljda, icke inkluderade depositionerna, torde ha olika orsaker till sin placering utanför det sammanbyggda. Det kan röra sig om sociala faktorer – kanske ålder gör en människa speciell och extra kraftfull eller extra svag – eller om stenkonstruktioner som i sig har andra betydelser än de anknutnas platser.

Att minnas genom depositioner

En av avhandlingsarbetets tre centrala frågeställningar kretsar kring tid och minnen. I följande avsnitt görs några nedslag i depositionerna som jag menar indikerar intentionella minnespraktiker (jfr kapitel 3) och ansatser att genom tillägg till de brända benen av människa anknyta till det/de tidigarevarande. Avsnittet utgör därmed också en diskussion som utifrån depositionerna – likt förra avsnittet utifrån konstruktionerna – diskuterar relationer. De två hänger givetvis ihop. Genom ett skärskådande av de två handlingarna, att deponera och att konstruera, kan relationer mellan de deponerade och de deponerande bli tydligare och en tolkning kan påbörjas av de tidsperspektiv inom vilka vi kan förstå fallstudielokalernas framväxt.

Vilka betydelser har de material som läggs ner tillsammans med de brända benen av människa? Det är lätt att fastna i begreppet ”gravgåva”, ”offer” eller ”personlig tillhörighet”. Tidigare i texten har jag snuddat vid det intressanta begreppet ”rekvisita” som använts av Thedéen (se *Depositionernas innehåll*). Här vill jag lyfta fram ytterligare en aspekt – det anknytande och minneskapande i handlingen att *deponera*, och jag vill relatera detta till att begreppet *deposition* har betydelsen att lägga något i säkerhet eller förvar. Som tidigare försöker jag ta fasta på materialens performativa aspekter.

Att minnas kan vara både kollektivt minne och en faktisk personlig hågkomst, ett kroppsligt minne kring vad ”det rätta” är: ”så här är det, så såg det ut förut, så här gör vi för det har vi gjort tidigare” och en vilja att minnas: ”att bevara minnet av” (jfr kapitel 3). Här tar jag fasta på likheter och skillnader i detaljerna i depositionerna, och jag har valt några, som jag ser det, illustrativa exempel på båda aspekterna. De exempel på likheter och skillnader jag vill diskutera är dels av lokalövergripande slag, dels av enskilda detaljer. Materialets natur och dess möjligheter innebär att jag diskuterar kategorin djurben övergripande och några exempel på bronser på anläggningsnivå.

Brända djurben. Förekomst, relationer och performativitet. På båda fallstudielokalerna förekom brända ben av djur (får/get, med några undantag), ofta i samma deposition som de brända människoben och ibland i depositioner utan spår av människoben. En källkritisk kommentar är givetvis på sin plats. De osteologiska analyserna har i många fall kunnat påvisa djurart, och i vissa fall kunnat skilja människa från ”däggdjur” eller ”mellanstort däggdjur”. I materialet finns också obestämbara ben. Vid

Påljunghage utgorde dessa ca 37% av den totala tillvaratagna benmängden (Bäckström & Sjöling 2009:141). De obestämbara benen kan vara en felkälla, där ben av både djur och människa kan döljas, och påverka den spridningsbild som de bestämbara benen visar. Givet att de obestämbara benen huvudsakligen förekommer i anläggningar där en huvuddel av benen är bestämda och att det som i denna analys eftersöks är förekomsten per anläggning av djurben menar jag dock att den osteologiska analysen fångar in förekomsten av djur- och människoben tillräckligt väl för att en diskussion kan föras.

I fig. 6.30-31 illustreras förekomsten av identifierbara, brända djurben på fallstudielokalerna. De djurben som bestämts till art (får/get samt i A11 och A78 vid Rogsta hund) finns i de dominerande anläggningarna och i de grupperingar vid Rogsta (A48-gruppen) och Påljunghage (Grupp A, se kapitel 4) som är svårkategoriserade och består av tätt liggande till synes organiskt framväxta stenkonstruktioner utan tydlig form. (Det finns även björnfalanger i A6, men stenkonstruktionen innehåller en sekundärbegravning från yngre järnålder.) Värt att notera är även att konstruktioner med bestämbara djurben (bortsett från grupp A) i mycket hög grad sammanfaller med stenkonstruktioner med spår av eld (se tidigare i detta kapitel). Just bestämbarheten till art kan troligen anses avhängig benmängden, som i dessa anläggningar är stor (d v s skillnaden mellan blått och gult i illustrationen).

Vidare kan vi se att de definierade djurben som ej bestämts till art i huvudsak finns i anslutning till de dominerande anläggningarna, i de tydliga grupperingarna. Det är också tydligt – allra mest vid Påljunghage – att de anläggningar i gruppering där djurben förekommer också anknyter direkt till varandra, medan ett antal stenkonstruktioner i samma grupper inte innehåller djurben. Det finns också några stenkonstruktioner där endast djurben har kunnat konstateras. De är perifert belägna i relation till de dominerande anläggningarna/grupperna. Slutligen är det värt att notera att i två stenkonstruktioner, belägna i norra delen av respektive lokal, återfanns obrända delar av djurkranium/tänder och ett fåtal brända ben av människa.

Vad betyder då brända djurben i dessa sammanhang? För det första vill jag peka på korrelationen mellan eldspår och förekomsten av inte bara människa men också bränt djur. Att bränna ett djur till kremerad form tillsammans med människan kan vara ett sätt att förstärka kremeringen/ritualen med hjälp av ett tillägg, något mer som tillförs kremeringsbålet. Detta korrelerar väl med de dominerande anläggningarnas troliga ”initiering” av plats eller grupp. Att ge upp ett djur eller delar av ett djur genom eld har givetvis också konnotationer till tillagning och måltider. Att

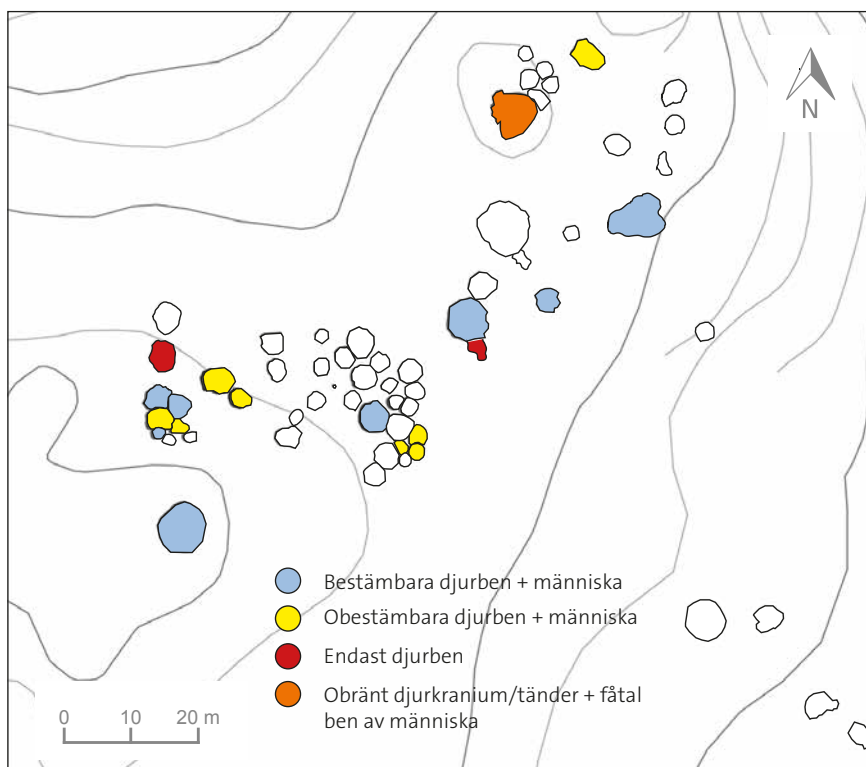

Fig. 6.30. Förekomst av djurben vid Påljunghage.

blanda delar av djuret – resterna efter de levandes måltid – med människan på kremeringsbålet eller i graven blir också en kraftfull anknytning, där den döde och de efterlevande förenas och minnet av depositionstillfället förstärks.

En andra performativ aspekt som jag anser meningsfull att ta fasta på är just närheten mellan de konstruktioner som innehåller brända djurben och människa, som vi såg i föregående avsnitt. De är i flera fall ihopkopplade rent fysiskt. Det finns också *de facto* ett stort antal konstruktioner som *inte* innehåller djurben. Det ligger nära till hands att tänka sig att minnet av de tidigare ritualerna styr det som sker ”så här gjorde vi förra gången – så här gör vi igen – det här är lämpligt/önskvärt”. Vi kan också jämföra med den tidigare översikten över de stenkonstruktioner som innehåller bronsföremål och keramik/harts (fig. 6.23-24). Keramikens/hartsens spridning kan jämföras med djurbenens – och i flera fall överlappar de. Keramik förekommer liksom djurbenen företrädesvis i stenkonstruktioner som ligger grupperade, och nära intill varandra inom dessa grupper. Keramik kan

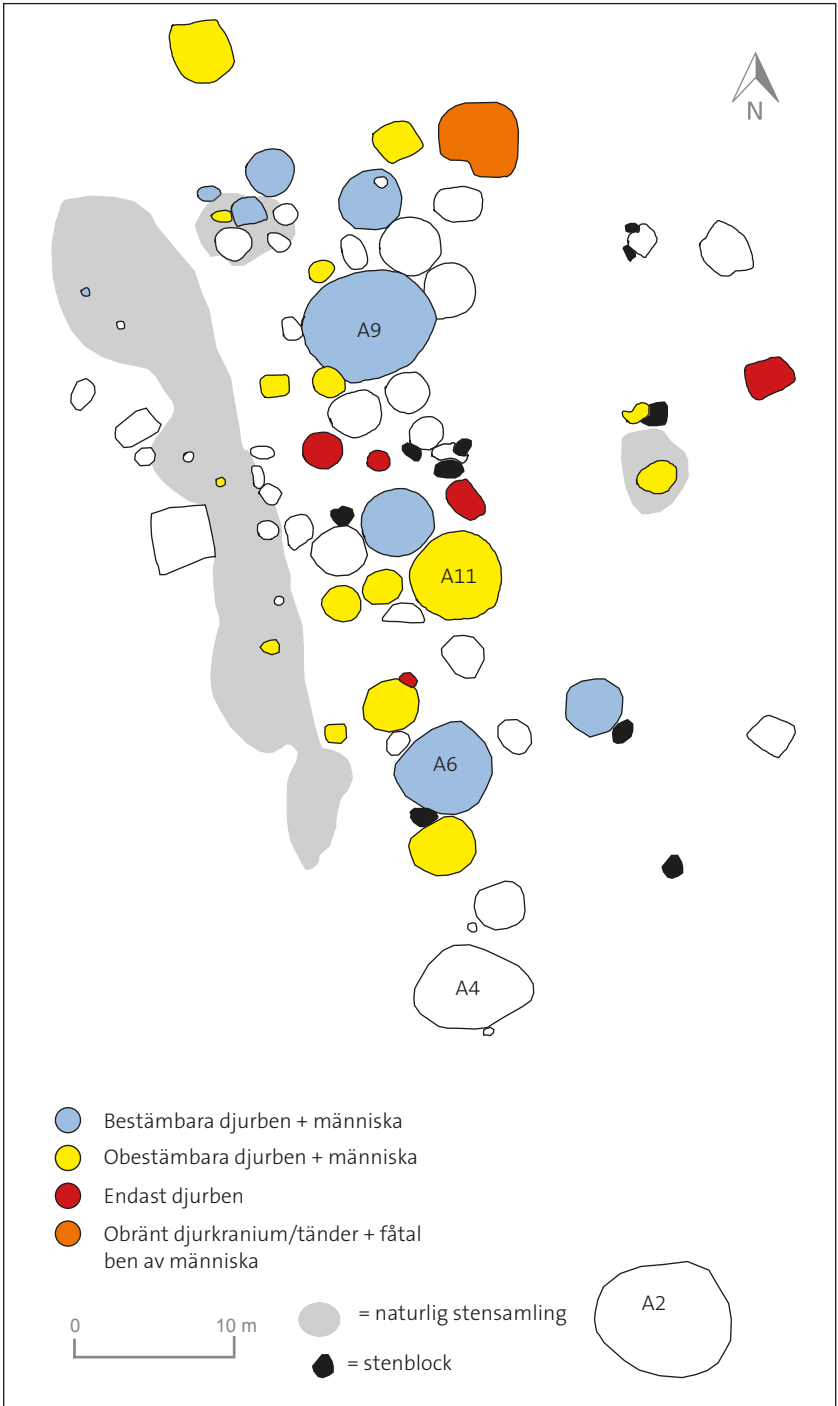

Fig. 6.31. Förekomst av djurben vid Rogsta.

också liksom djurben associeras med föda eller måltider. Bronserna däremot, korrelerar endast i några enstaka fall med förekomsten av djurben. Om förekomsten av flera materialkategorier i en "grav" indikerade social status eller rikedom kunde man tänka sig att dessa depositioner innehöll djurben och bronser (jfr överflödet av djur i yngre järnålderns högstatusgravar). I de olika grupperna är det fyra-fem stenkonstruktioner per grupp (med både vuxna och barn) som innehåller djurben. Är det en generation vi ser? Det kan givetvis tyckas banalt att söka härleda att anläggningar intill varandra anlagts av människor som hade kopplingar till varandra, men i sammanhanget menar jag att just det är viktigt och intressant. Hur kan vi annars hantera Hallstatt-plåtans ^{14}C -spann? I teorin kunde stenkonstruktionerna på fallstudielokalerna vara utspridda i tid över fem-sex sekel.

Bronsföremålen. Förekomst, relationer och performativitet. I avsnittet om depositionernas innehåll ovan diskuterades vad metall som material kan ha haft för betydelse. En betydelsemässig skillnad mellan helt och trasigt, och mellan personlig dräktdetalj och verktyg poängterades. Det noterades även att bronsföremålen grupperar sig i kluster på båda fallstudielokalerna. Samma resonemang som om djurbenen menar jag kan föras om bronserna – att de stenkonstruktioner som innehåller bronser tydligt relaterar rumsligt till varandra och därför torde knyta dem kronologiskt till varandra genom att minnet av den tidigare (senaste) depositionen ekar i nästkommande (fig. 6.23-24). Med något undantag återfinns bronsföremål också i O-typerna, vilket stärker resonemanget om O-typen som betydelsemässigt skild från de andra typerna av stenkonstruktion. Men – som också konstaterats ovan – utgör bronsföremålen en relativt mångfacetterad kategori och det är värt att ta en närmare titt på några av depositionerna, med början vid Påljunghage.

På två platser inom den centrala gruppen vid Påljunghage tycks depositionerna av bronser tydligt referera till varandra i närliggande stenkonstruktioner. I A614 och A634, två angränsande stenkonstruktioner med ben av vuxna individer, framkom två små ringar (Eklund *et al.* 2012:59), av en sort som också förekommer vid Rogsta. Anläggningarna hade även det gemensamt att de saknade spår av benbehållare. Ett spännande exempel är också de två delarna av troligen en och samma halsring (fig. 6.32-33) som återfanns i två separata stenkonstruktioner (Eklund *et al.* 2012:58-59). Det ena fragmentet återfanns i A792, i ett keramikkrärl tillsammans med de brända benen av ett barn (infans II). Det andra fragmentet återfanns också i ett keramikkrärl, tillsammans med de brända benen av en människa med osteologisk ålder juvenilis/adultus. Anläggningarna var belägna nära intill

Fig. 6.32. Halsringsfragmentet från A792, Påljunghage.
Foto: SAU.

Fig. 6.33. Halsringsfragmentet från A662, Påljunghage. Foto: SAU.

varandra (se fig. 6.24) och hade dessutom två av de tidigaste dateringarna vid Påljunghage. Det kan förstås inte tas för givet att tillfället för de två depositionerna är ett och detsamma, och inte heller går det att avgöra vilken som först lades ner, men nog kan man anta att samma människor var inblandade. Deponerandet av den andra biten (eller det samtidiga deponerandet) torde på ett kraftfullt sätt ha manifesterat både minnet av den första personen och relationen mellan de två döda deponerade och de levande deponerande.

Vid Rogsta (fig. 6.23) återfanns ett större antal bronsföremål än vid Påljunghage, och även några depositioner med fler än ett bronsfynd. I samtliga fall rörde det sig om kombinationer av något helt och något fragmenterat. I stenkonstruktionerna A39 och A40, som tangerar varandra och anknyter till A9 i nordväst, fanns i vardera stenkonstruktionen en nål, och på sydvästra sidan av A9 fanns ytterligare fyra stenkonstruktioner med bronsfynd. De två O-typerna A11 och A12 innehöll också bronsfynd, en nål och ett fragment, respektive fyra små ringar och en spiral. Även här kan vi alltså se tendensen att intilliggande anläggningar har *liknande* föremål. Anmärkningsvärt är dock att inga föremål är lika. Samtliga fem nålar är sinsemellan olika, men av för tiden vanliga typer.

Förhållandet mellan A11 och A12 är intressant. Båda innehöll benen av vuxna personer, A11 möjligen något äldre, och A12 möjligen en man (?). Båda innehöll keramikskålar av dryckestyp (se kapitel 7). A12, som är den till ytan något mindre stenkonstruktionen hade ett, från vårt perspektiv, möjligen rikare innehåll. Ett separat keramikkärl innehöll de brända benen av en hund, något som mig veterligen inte påträffats i något annat sammanhang från tiden. Här fanns också den största och finaste nålen, en lerpärla, två ”glättstenar” och ytterligare två små bronsfragment. A11 var större men mindre ”rik” – innehöll fyra små ringar (vilket är unikt) och en bronsspiral. De två anläggningarna ligger kant i kant, är nästan lika stora

och samlar en grupp med betydligt mindre och "fattigare" anläggningar omkring sig. Här kunde man tänka sig att det skulle vara betydligt viktigare att likna varandra. Istället tycks det viktigt att på individnivå kontrastera och balansera dessa två depositioner. Båda innehåller brons och fragment, keramik och stora mängder ben. Samtidigt är de omisskänligt personliga.

De deponerandes och de hågkomnas *assemblage*. I studien av några av de material som deponerats tillsammans med de brända benen av människor framträder ett spel av likheter och kontraster. Depositionerna kan ses i ljuset av sin performativitet och det rumsliga anknytande som tidigare lyfts fram. Jag menar att de *assemblage* som framträder i just denna likhet- och kontrastverkan har något att säga om både materialets betydelse bortom arkeologiska begrepp som "gravgåva" eller "offer" och om en dåtida relation till tid och minnen.

Det har visat sig ovan att det inte går att knyta ett visst material till en viss osteologisk identitet – ben av samtliga ålderskategorier deponeras med såväl djurben som keramik/harts och metallföremål. De performativa aspekterna där olika material är antingen brända och sammanblandade med eller tillagda depositionen av människoben signalerar relationer till de levande och en anknytning bortom transformationen. Nedläggningen av ett obränt bronsföremål (som i sin obrända, icke transformerade form kan sägas tillhöra de levandes värld) tillsammans med de brända benen, vilka sammanblandats med de levandes "måltidsrester", kan ses som en kraftfull metafor för relationer som består. På detta sätt kan det deponerade materialet ses både som rekvisita för transformation och som rekvisita för minnet. Därmed förstärks också argumenten för att kalla arkeologiska "gravgömmor" *depositioner*. Så länge minnet består är de inte glömda utan lagda i förvar (jfr definitionen av deposition, kapitel 5).

Det har också konstateras att det finns en tydlig horisontell, stratigrafisk nära anknytning mellan stenkonstruktioner med förekomst av djurben, keramik och bronser. Det individuella minnet av tidigare depositioner tycks spela en roll vid tillkomsten av nya stenkonstruktioner och depositioner. Samtidigt som stenkonstruktioner exteriört anknyter till ett bredare spektrum av former på fallstudielokalerna som helhet visar de dolda depositionerna specifika anknytningar inom de enskilda grupperna/närliggande stenkonstruktioner. Här ses den fysiska anknytningen som ett "glapp" till nästa gruppering, speglat i ett glapp mellan praktikerna i depositionerna. Det är möjligt att börja närma sig en tolkning av de olika grupperna som följande sina egna banor inom ett kulturellt ramverk, där exteriöra former

och deponerade material spelar roll, som både särskiljande och anknytande. Vi ser också skillnader inom grupperna och skillnader mellan exempelvis stenkonstruktioner centralt i grupperna med djur- och människoben, och mellanliggande stenkonstruktioner med endast djurben. Jag menar dock att studien av detta spel av likheter och kontraster tyder på att de nära anknutna grupperna av stenkonstruktioner vardera tillkommit under ett relativt kort tidsspänn, inom ramen för ”mannaminnet”, kanske en eller ett par generationer. Exemplet med den avbrutna halsringen talar ett tydligt språk. Förhållandet grupperna emellan och tidens gång på lokalerna som helhet diskuteras vidare i kapitel 7.

7. Sten och ben i förändring: om trasighet och tid

Inledning

Både i föregående och i detta analyskapitel studeras variationen i fallstudiematerialet. I det föregående problematiserades framför allt den arkeologiska uppfattningen att variation i gravmaterial (såväl i konstruerandet av gravar som deponerandet av föremål) är i huvudsak beroende av den avlidnes sociala status. Förekomsten av olika performativiteter analyserades och ett antal *assemblage* utkristalliserades, som tycks berätta något om inställningar till skapandet av plats, och handlingen att deponera ben av döda individer och andra föremål.

I detta kapitel förskjuts perspektivet mot spänningsfältet mellan det kompletta och det trasiga eller saknade. Som beskrevs i forskningshistoriken i kapitel 2 har diskussionen om de små, ibland obefintliga benmängderna i anläggningar som uppfattas som gravar varit livlig de senaste två decennierna. Stort fokus har lagts på kremeringsritualen och dess upplösande av individen. Mera sällan har man diskuterat fragmentering som fenomen när det gäller stenkonstruktionerna. Istället har förhållandet mellan monumentala rösen och flacka ”osynliga” gravfält påtalats. Icke desto mindre är det vanligt med skador på stenkonstruktioner från tiden, vilket är högst påtagligt på fallstudielokalerna. Fragmentering tycks vara ett drag som går igen på flera sätt under denna tidsperiod.

I denna analys är ambitionen att undersöka om och i så fall hur de två fenomenen – fragmenterade ben eller föremål och fragmenterade konstruktioner – förhåller sig till varandra, och vad fragmentering i sig har för betydelse. Att gå från något som uppfattas som ”komplett” till något sönderdelat innebär

de facto en förändring, ett förändrat *assemblage* och därmed en förändrad innebörd. I kapitel 3 formulerades att processer är en viktig ingång till förståelse för gravmaterial, både vad gäller ritualerna, som är nödvändiga för att hantera dödsfall, och vad gäller framväxten av en plats där många döda deponerats över tid. För att närma mig svar på de centrala frågeställningarna om hur variation, förhållningssätt till döden samt perspektiv på tidens gång kan förstås, är de analysfrågor som ställs till materialet i detta kapitel:

- Hur uppträder det som kan uppfattas som ofärdigt, slarvigt eller skadat (både vad gäller stenkonstruktioner och depositioner)? Vilka slags trasighet finns? Vad är dess performativa kärna eller performativa mönster?
- Vilka formationsprocesser kan anas i skeendet som förändrat något helt/komplett till något fragmentariskt?
- Vilka relationer finns mellan hela/trasiga stenkonstruktioner och hela/trasiga depositioner?
- Vilka *assemblage* med fokus på minne och tid kan skönjas? Hur kan en studie av processer och performativitet tillsammans bidra till förståelse för fallstudielokalernas tillkomst, framväxt, brukande och övergivande?

För att besvara dessa analysfrågor har jag valt att gå lite annorlunda tillväga än i kapitel 6. Fokus ligger främst på att söka indikationer på formationsprocesser och sekvenser. Vad kan göras troligt hände först, och vad senare? Kapitlet innehåller tre delkapitel. I det första, *Depositioner: det som blev kvar* behandlas frågan om bendepositionernas olika storlekar och avsaknaden av ben, samt de övriga fyndens ibland fragmenterade tillstånd. Det omfattande keramikmaterialet från Rogsta har specialstuderats i Historiska museets magasin och får här ett eget avsnitt. I det andra delkapitlet, *Stenkonstruktioner: för evigheten?* studeras monumentalitet kontra trasighet och synlighet kontra osynlighet. Även förhållandet mellan depositionernas och stenkonstruktionernas respektive fragmentariska status diskuteras. Båda delkapitlen berör förhållandet mellan performativitet och minne. Avslutningsvis, i delkapitlet *Tidens gång*, drar jag samman de två föregående delkapitlens resultat i en diskussion om horisontell stratigrafi, verkningshistoria och minnen på de två fallstudielokalerna.

Depositioner: det som blev kvar

I det följande behandlas det arkeologiska problem i vilket avhandlingsarbetet har sin upprinnelse och som beskrivs på avhandlingens första sida: källmaterialets fragmentariska status. Det faktum att vi i det vi arkeologiskt benämner gravar saknar en stor majoritet av de rester av människan som återstår efter kremering, och att endast små mängder ben (och ofta inga alls) återfinns. *Det som blev kvar* är kapitlets undertitel, och den syftar givetvis främst på det som återstår och återfinns i vår tid, de rester som når och förbryllar oss arkeologer, samt hur dessa kan förstås i relation till förhistoriska handlingar. Undertiteln kan också sägas tangera frågan *vad blev kvar hos dem*, de efterlevande? Och vad betyder det? Om en liten mängd av de brända benen efter en kremering deponerats i stenkonstruktionen, tillsammans med enstaka keramikskärvor och sönderbrutna delar av bronsföremål betyder det att det material som ”saknas” – de resterande benen, keramikkarlet och bronsföremålet – gavs en annan destination och användes på annat sätt än i ”graven”. Båda dessa aspekter kommer att behandlas här.

Delkapitlet består av tre avsnitt, vilka på skilda sätt rör sig kring och problematiserar begreppen deposition och fragmentering som process och resultat. I det första, *Trasiga människor och ting*, fokuseras på förhållandet komplett – fragmentariskt i depositionernas innehåll, både vad gäller brända ben och övriga material som återfinns i stenkonstruktionerna. I det andra avsnittet, *Skärvor och sammanhang*, specialstuderas keramiken från Rogsta och förhållandet mellan kärl och deposition diskuteras. Är keramiken bara en behållare för det deponerade innehållet, eller en deposition i sig? Avslutningsvis knyts resonemanget i de två första avsnitten ihop genom en studie av depositionernas temporalitet i relation till stenkonstruktionerna: *Hur och när?*

Trasiga människor och ting

Depositionerna på fallstudielokalerna utgörs, som tidigare visats, av material med ett spektrum från det hela eller kompletta till det trasiga eller fragmentariska. Benfynden utgörs av allt från ett enstaka benfragment till stora samlingar av upp till två kilo ben. Bronserna är både hela föremål och obestämbara fragment och keramiken hela kärl, enstaka skärvor och allt däremellan. Det dessa materialkategorier alltså har gemensamt är att de, inte alltid men i många fall, utsatts för medveten sönderdelning och separering från sin tidigare helhet. En kropp som har utsatts för kremering omvandlas till ett material som har egenskapen att det enkelt kan separeras

ytterligare. Keramikkrärl som deponerats som enstaka skärvor har både förstörts och separerats från sin helhet, och detsamma gäller de delar av bronsföremål som hittats.

Som beskrevs i kapitel 2 har små benmängder i ”gravar” givits olika förklaringar: *pars pro toto*, tafonomiska faktorer och religiösa föreställningar är några sådana. Förklaringarna har det gemensamt att de i låg grad tar hänsyn till variationen inom tidsperioden och inom enskilda lokaler. Att peka på tafonomiska faktorer kan givetvis vara att anlägga god källkritik, men det håller inte som fullständig förklaringsmodell till det vi ser här (jfr Sigvallius 1994b:29). Det är statistiskt belagt att yngre bronsålderns och äldre järnålderns brandgravsmiljöer innehåller mindre benmängder än yngre järnålderns (Bennett 1987; Bäckström & Sjöling 2009:150) Dock är även yngre järnålderns ”benbrist” något som borde beforskas ytterligare. I det nu aktuella materialet finns stora benmängder utan benbehållare och hela benbehållare med enstaka ben i. Exempelvis finns också en deposition av fyra keramikkrärl från fyra olika krärl. Mönster i materialet kan skönjas. Som tidigare kunnat konstateras (t ex i avsnittet *Större stenblock: fokuspunkter?*) kan exempelvis vissa typer av stenkonstruktioner (stensamling, stensamling vid block) förknippas med mycket små benmängder och avsaknad av bronser. Utgångspunkten måste vara att det vi ser är (åtminstone delvis) spåren efter medvetna val och intentioner.

Dessa frågor diskuteras i det följande:

- Hur har benen hanterats, från kremeringen till deponering på gravfältet? Har urval gjorts för deponering? Finns det skillnader i ben-depositionernas sammansättning, hur ser de i så fall ut och hur kan de tolkas?
- Hur ser relationerna ut mellan ben-depositioner av olika storlek och fyndsammansättningar?
- Hur hänger fragmenteringsgrad ihop med de iakttagelser som gjorts i kapitlet om de deponerade och de deponerande?

Formationsprocesser: från bål till fyndnummer. Benen från båda fallstudielokalerna har utsatts för bränning i höga temperaturer. Vid Påljunghage kunde flertalet ben placeras i Wahls förbränningsgrad 3-4, medelhög – hög förbränning (Bäckström & Sjöling 2009:141), och vid Rogsta närmast uteslutande i Stuivers förbränningsgrad 6, 6A, 6B, vilket innebär att materialet var vitbränt och utsatt för hög – mycket hög förbränning (Visser 2014). Ingen skillnad fanns mellan större och mindre ben-depositioner utan materialet var påfallande jämnt bränt (muntl. uppgift prof. Jan Storå).

Den yngre bronsålderns och äldre järnålderns ”rena brända ben” skiljer sig kraftigt från yngre järnålderns sotiga brandlager i förbränningsgrad och färg. Att benen beskrivs som ”rena” i dessa sammanhang kan tolkas som att benen, som en del i begravningsritualerna, tvättats före deponering. Faktum är dock att benen blir ”rena” av bålet i sig, och utan medföljande bålörja kan de framstå som rengjorda (muntl. uppgift prof. Jan Storå). Bålets temperatur och benens förbränningsgrad påverkar hur de ter sig vid återfinnandet. Ben som är brända vid hög temperatur når en högre grad av vithet. För arkeologer med erfarenhet av både brandlagerben och bronsåldersben ter sig bronsåldersbenen extra ”rena” p g a sin färg.

Ibland beskrivs också benen som ”krossade” (t ex Gejvall 1948:157; Sigvallius 1994b:32) vilket fått stor betydelse för tolkningar om eskatologi och ritualer. Faktum är att bevarandegraden/benens storlek är avhängig flera skilda faktorer: om benen plockats ur bålet omgående (ben är mycket sköra direkt efter bålet men blir mindre sköra efter en stund då de svalnat [muntl. prof. Jan Storå], om bålet släckts med vatten, om de legat öppet eller i ett kärl i marken, liksom metoder vid den arkeologiska undersökningen och förvaring av benen efter undersökning (Sjöling 2007:134-141, där anförd litteratur).

I linje med föreställningen om krossandet av benen har det föreslagits att ben ska ha malts till benmjöl, och att det är en förklaring till frånvaron av ben i ”gravar” (se t ex Kaliff 2007:137; Artursson *et al.* 2011:411ff, Larsson 2014:15). Tolkningen har framförts på grund av att det ibland återfinns malstenar och löpare i ”gravar”. Vid Påljunghage-undersökningen utfördes för första gången i gravfältssammanhang EDS- och kiselfossilanalyser av malstenar, för att undersöka om det går att spåra malning av benmaterial. Analyssvaren visade att fytoliter (spår av växter) förekommer på alla stenar. Analyssvar avseende förekomst av fosfor och kalcium på stenarnas yta visar att stenarna F43, F177 och F1403 ”skulle kunna ha använts för malning av ben” (Risberg & Eklund i Eklund *et al.* 2012:188-190). En analys för att närmare identifiera separata partiklar fann att på endast två stenar sammanföll spår fosfor och kalcium. Dessa värden jämfördes med analys av människoben ur A200. Tolkningen av analysen är slutligen, rörande överliggaren F31: ”det finns en möjlighet att ben kan ha malts med överliggaren F31. Det kan dock inte uteslutas att partikeln har fastnat på stenen vid ett senare tillfälle” (Risberg & Eklund i Eklund *et al.* 2012:189).

Det vore onekligen intressant om det gick att otvetydigt spåra malning av ben på löpare och malstenar, och metoden kan kanske utvecklas. Jag menar att dessa analysresultat inte säkerställer att malning av ben har

skett. Kontexten är också problematisk i det här fallet med avseende på tolkningen att malning av brända ben leder till "tomma gravar". Den sten som tycks ha en benpartikel på ytan återfanns i en av de benrikaste stenkonstruktionerna på lokalen (A200, 889,48 g brända ben).

Några inledande slutsatser om handlingar med benen från fallstudielokalerna kan dras. Kremering i de höga temperaturer vi ser spår av i benen är en arbetskrävande och komplex process (jfr Goldhahn 2007). Det faktum att benen är jämnt brända tyder på att samtliga personer som deponerats, oavsett den benmängd som återfinns, visats den omsorg som kremering i mycket hög temperatur innebär. Vi har konstaterat att det, trots vissa eldspår (se *Spår av eld*), saknas konkreta spår av kremeringar i direkt anslutning till stenkonstruktionerna. Antingen har bålplatserna funnits på annat håll, eller också har man "städat", alternativt lämnat bålplatserna öppna för elementen så att de lakats ur och spåren försvunnit. Oavsett vilket saknas bålmörja i anslutning till benen. De har försiktigt plockats ur bålresterna, ytterligare en omsorgsfull handling. Jag menar att benens "renhet" har performativ signifikans. Till skillnad från senare tiders sotiga brandlagerben, där bålplatserna täckts av gravhögar, finns här en annan intention med benen. De ska hanteras av de levande i flera steg. Man kan tänka sig att handhavandet underlättas av "renheten" (man har plockat benen ur bålet utan att få med sot och bålmörja), både då benen plockas ur bålet och vid eventuell hantering som sker längre fram.

I sökandet efter vad hanterandet innebär är det som återstår för oss endast resterna. Den väg som benen tar mellan bål och fyndpåse är givetvis svårfångad, men några tolkningar kan göras vid en detaljstudie av benfyndens sammansättning och placering. I det följande beskrivs och undersöks sammansättningen av bendepositionerna. Placeringen återkommer som diskussionspunkt i avsnittet *Hur och när?*

Materialet från Rogsta blev föremål för en förnyad osteologisk analys vid Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet under 2014. Analysen genomfördes av Marieke Visser i samråd med prof. Jan Stora. Arbetet resulterade i en databas i Excel och en sammanställning i tabellform (Visser 2014). En fördel med detta samarbete inom institutionen var att vi under arbetets gång hade möjlighet att, med direkt koppling till mitt avhandlingsarbete, diskutera iakttagelser i materialet och utifrån dessa ställa nya frågor. Fokus låg på att så långt som möjligt ringa in de dödas ålder och att söka möjligheter till spår av processen från bål till fyndnummer. I den senare frågan sågs sammansättningen av de olika benelementen som en framkomlig väg.

Fig. 7.1-7.2 är producerade av prof. Jan Storå utifrån databasen. Analysen av materialet från Påljunghage jämförs därefter med Rogstamaterialet och som vi ska se finns klara likheter. En utförlig osteologisk analys av Påljunghagematerialet finns publicerad (Bäckström & Sjöling 2009) och jag har även fått tillfälle att diskutera platsen och osteologin vid två seminarietillfällen på SAU, vilket har varit mycket givande. Noteras bör att det föreligger några skillnader i de begrepp som använts i respektive analys. Exempelvis använde man i Rogsta-analysen begreppet "däggdjur" vilket kan inkludera människa, i Påljunghage-analysen begreppet "djur". Även de använda ålderskategorierna skiljer sig åt, vilket diskuterades i kapitel 6. I en jämförande studie kan visas att det finns mönster i materialet från de båda platserna.

Den första frågan som ställdes i analysen av Rogstamaterialet var hur det påtagliga spektrat av benmängder, från enstaka ben till 1895,8 g ska förstås. Har det funnits en hantering av benen som är spårbar genom den osteologiska analysen? Utgångspunkten för vår diskussion och tolkning är att en kremerad vuxen individ, vars ben omsorgsfullt plockas ur bålet, torde resultera i en relativt stor benmängd om flera hundra gram. Om *alla* ben har bevarats och återfunnits torde mängden vara mellan 2-3 kg (Sigvallius 1994b), men faktorer som exempelvis båletts uppbyggnad och väderförhållanden gör en "perfekt" insamling svår att åstadkomma. Benmängden från vår potentiellt "kompleta" individ torde innehålla delar från hela kroppen – kranium, bål och extremiteter inklusive hand- och/eller fotben (vilka givetvis är små men fullt möjliga att finna och plocka ur bålet). Benen är genom sin hårda bränning motståndskraftiga och tål väl tidens tand i marken, men är inte opåverkbara av t ex trädrötter och annan bioturbation. Inneslutande i kärlet torde därför ge en högre bevaringsgrad.

På illustrationen (fig. 7.1) ser vi bendepositionerna från Rogsta med andel kraniefragment och förekomst av hand- och fotben i respektive deposition. Depositionerna är illustrerade i en fallande skala baserad på total benmängd (gram). Några företeelser blir genast tydliga. I de största depositionerna, de som innehåller över hundra gram ben, utgörs (med några undantag) mellan 10 och 30% av den totala benvikten av kranium. Detta kan ses som en proportionell "normalfördelning" i förhållande till övriga kroppsdelar. Kraniebenen är både hårda och lätt identifierbara såväl i bålresterna som i den osteologiska analysen (muntl. prof. Jan Storå). I den övervägande delen av dessa depositioner finns även identifierade hand- och/eller fotben.

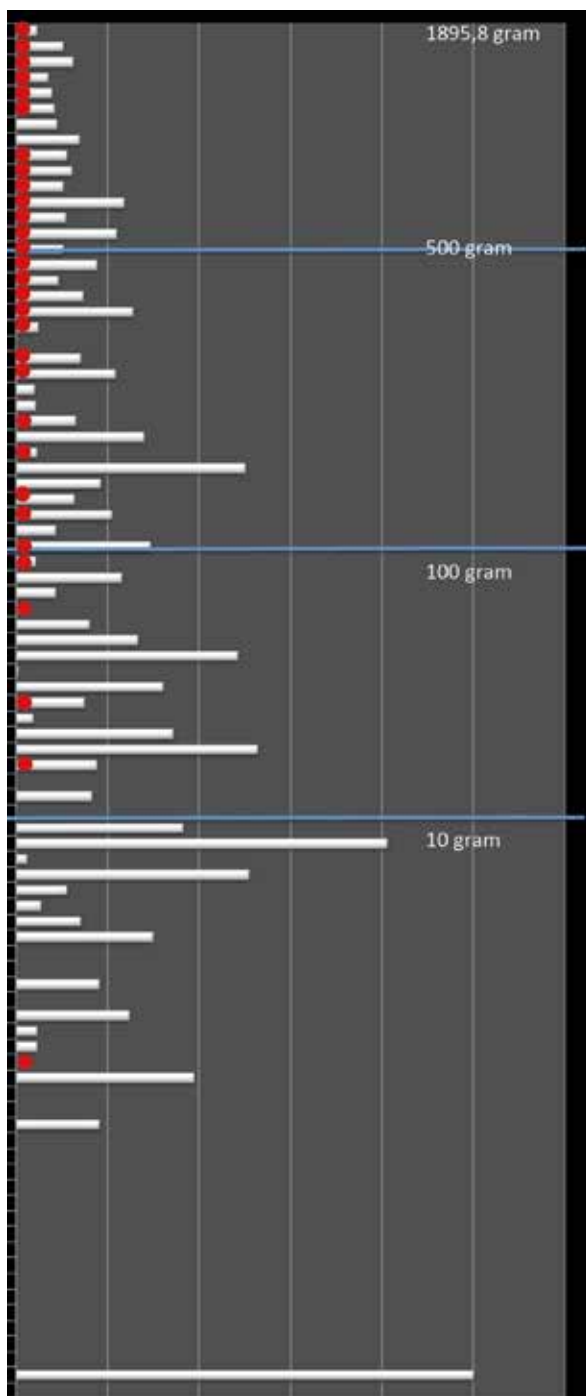

Fig. 7.1 Andel kraniefragment i depositionerna från Rogsta. Illustrationen visar depositionerna med mängd ben (gram) i fallande skala. De grå staplarna visar procentuell andel ben från kranium i respektive deposition. Förekomsten av hand- och fotben är markerade med en röd cirkel. Illustration: Jan Storå med tillägg av Anna Röst.

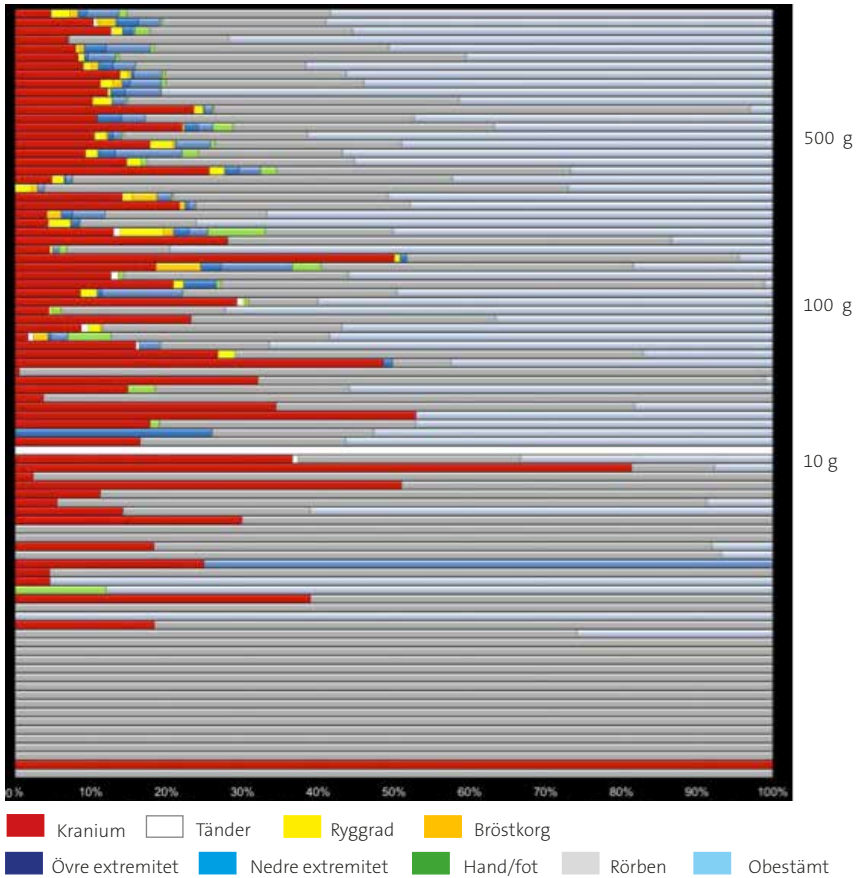

Fig. 7.2. Andelar av olika benelement i depositionerna från Rogsta. Illustrationen visar depositionerna med mängd ben (gram) i fallande skala. Illustration: Jan Storå.

Ser vi till kontext och anlägger ett källkritiskt/tafonomiskt perspektiv kan vi dessutom konstatera att bland de största av depositionerna, i tabellens översta del (över 500 g) hittas sådana depositioner som placerats och återfunnits i lerkärl. Längre ner bland benmängderna, men med benmängd över 100 g, ses två förändringar: några av depositionerna saknar identifierade hand- och/eller fotben, och några har en avvikande andel kraniefragment, här företräddelsevis en större andel.

I benedepositionerna som ligger under 100 g ses en markant skillnad. En liten minoritet av benedepositionerna har identifierade hand- och/eller fotben, och andelen kraniefragment är i många fall högre. Bland de allra minsta depositionerna, de under 10 g, ses två skiktningar i materialet. I övre delen av gruppen är andelen kranium hög, i den nedre delen saknas

<i>Anläggning</i>	<i>Flera kroppsdelar/ kommentar</i>	<i>Hand/fot g</i>	<i>Identitet</i>
Över 500 g			
200	ja	11,55	Adultus + 1,14 g djur
596	ja	18,8	Adult
634	ja	0,5	Adultus/maturus
662	ja	31,7	Juvenilis/adultus + får/get
839	ja	29,7	Senilis
939	ja	15	Senilis + djur
996	ja	19,6	Senilis + djur
1175	ja	38	Maturus + får/get (?)
5988	ja	43,3	Maturus
101-500 g			
485	Ja	0,4	Adultus + får/get
583	Ja	0,4	Infant/infans I
614	Ja	1,2	Juvenilis/adultus
688	ja	0,2	Adultus + får/get
792	ja	6,5	Infans II
815	Inget kranium	9,2	Adultus
896	ja	0,7	Infant/infans I
916	ja	1,38	Adult
1144	ja	12,2	Juvenilis/adultus + får/get
1209	ja	5,5	Adultus + djur
6094	Ja, bengömma 2 dock nästan bara rörben, mkt lite kranium.	Bengömma 1: 0,2 Bengömma 2: 1,3	1: juvenilis/adultus 2: juvenilis/adultus (period III-IV)

kraniumfragment helt. Med ett undantag saknas hand- och/eller fotben i samtliga depositioner under 10 g.

Vid en jämförelse med en sammanställning av data från Rogsta som visar även övriga benelement (fig. 7.2) ses att det finns en brytpunkt strax under 100 g. Därovan innehåller de flesta benedepositioner flera identifierade kroppsdelar utöver kranium och rörben. Påtagligt är att ryggrad och bröstorg utgör små andelar i depositionerna – det är sköra ben som lätt fragmenteras hårt (muntl. prof. Jan Storå).

Jag har gjort en förenklad tabell (fig 7.3) utifrån den osteologiska analysen av Påljunghage-materialet. Benedepositionerna har delats in i samma mängdkategorier och jag noterar förekomsten av flera kroppsdelar (enligt kategoriseringen i rapporten, d v s kranium, bål, extremiteter). Förekomsten av hand-/fotben redovisas separat. I de fall andelen kranium påtagligt har avvikit har jag noterat det med en kommentar. På ett övergripande plan kan vi se ett liknande mönster. De större benedepositionerna har fler kroppsdelar

10-100 g			
430	Ja (nästan 100 g)		Juvenilis
567	Ja, kranium överrep.		Infant/infans I
736	Ja, kranium överrep.		Infans II
757	Ja, kranium överrep.		Infans I
882	ja	3	Adultus
1109	ja	0,1	Infans I + får/get
1122	ja	2	Juvenilis/adultus + djur
4581	ja	0,4	Infant/Infans I
5505	Ja, kranium överrep.		Infant
< 10 g			
218	1 kraniefragm människa? + djur		
261	Obest. människa, + f/g tänder + käke		
323	Obest.		
404	f/g + obest. människa		
865	Endast en bit skalltak		Infans II
1050	1 fragment, djur		
1233	Ja, nästan bara kranium	0,2	Adult (intakt keramikkrärl)

Fig. 7.3 (till vänster och forts. ovan). Bendepositionerna från Påljunghage, med förekomst av olika kroppsdelar, i kategorier efter benvikt (ej i storleksordning inom respektive kategori).

och inkluderar hand-/fotben. Andelen ben från bålen är generellt mycket låg. I spannet mellan 10 och 100 g finns de bende-positioner där kranium är påtagligt överrepresenterat, samma de-positioner saknar hand- och fotben. I de allra minsta de-positionerna är det antingen enstaka kraniefragment eller enstaka obestämda fragment.

En första tolkning kan göras. De allra största bende-positionerna har sannolikt hämtats med omsorg ur kremeringsbålet, placerats i ett kärl, och därefter deponerats i stenkonstruktionen. De ben som saknas i dessa de-positioner kan tillskrivas oavsiktligt svinn kring det utbrunna bålet. Efter deponeringen har benen varit ostörda av människor fram till arkeologernas ankomst.

När det så gäller de bende-positioner som innehåller under 100 g ben, och där kraniefragmenten är överrepresenterade, kan det knappast röra sig om samma förlopp. Något har hänt längs vägen från det utbrunna bålet till återfinnandet. Den påtagligt höga frekvensen av olika benelement långt ner i benvikterna och frekvensen kraniefragment i den här gruppen antyder

både intentionalitet och att föreställningar kring kroppen och huvudet spe-
lar in. Kraniefragment är rent praktiskt enkla att identifiera, både under
de handlingar som utförts i dåtid och för osteologerna. Det är inte troligt
att man försökt plocka samman alla ben ur bålet, misslyckats och enbart
fått fram ett hekto ben som deponerats. En möjlighet är att en majoritet av
benen avsiktligt lämnats på bålplatsen. Sådana platser tycks dock generellt
saknas i det arkeologiska materialet. Istället har benen troligen utsatts för
en annorlunda eller sekundär hantering efter utplockningen ur bålet. Det
återkommer jag till i avsnittet *Hur och när?*. Två exceptionella undantag
finns också i materialet – A815 vid Påljungshage och A51 vid Rogsta. Båda
var större benpositioner, med ben av vuxna personer som helt saknade
ben av kraniet (!).

De minsta depositionerna vid Rogsta, som saknar bestämbara ben-
element utöver rörben och/eller kranium (totalt 43 depositioner) består av
två grupper – en med kraniefragment (20 st) och en utan kraniefragment (23
st). Värt att notera är att elva av de tjugo depositionerna med kraniefrag-
ment är bedömda som barn/subadult individer, och tre som ”äldre” (Vis-
ser 2014). Av de tjugotre depositioner som inte innehåller kranium är tre
bedömda som människa, tre eventuellt människa, en får/get, en tänder av
nöt samt övriga ”däggdjur”. Intressant här är att cortexjockleken i dessa
depositioner av ”däggdjur” utesluter adulta människor, det kan alltså röra
sig om djur eller barn. Mängden brända ben efter ett barn är givetvis även
under de bästa förhållanden mindre än efter en vuxen, kring ett halvt hekto
för ett spädbarn, och drygt ett halvt kilo i medelvikt för barn 3-13 år gamla
(Bäckström & Sjöling 2009:149, där anförd litteratur). De extremt små
mängder vi här har att göra med ligger dock en bra bit under möjligheten
att anförä detta som förklaring. Vidare är det intressant att även äldre per-
soner tycks finnas bland de minsta depositionerna med kraniefragment,
men inga vuxna bland depositioner utan inslag av kranium. Kranium och
långa rörben är de benslag som bevaras bäst över tid, och vuxna individer
borde därför ha kunnat identifieras om de fanns.

I de minsta depositionerna från Påljungshage har också noterats att av
de i grupperna under 100 g är en majoritet barn. Även här finns obestämda
depositioner, djur och människa(?). Vid analysen kunde Bäckström &
Sjöling konstatera att de allra största benpositionerna kunde identifieras
som maurus eller senilis (Bäckström & Sjöling 2009).

Det vi ser här, hur de olika benmängderna uppträder, är alltså bara vid
första anblicken ett obegripligt spektrum. Givetvis måste man förhålla sig
källkritiskt till materialet, och ta hänsyn till att bevarandeförhållanden

Fig. 7.4. De fynd som åtföljde 667 g ben i A46, Rogsta. Foto: Anna Röst.

(inneslutning i kärl, ben av barn som mer fragila etc.) är en faktor i hur väl ben bevaras. Däremot hävdar jag att det inte är hela förklaringen till det vi ser. Två belysande exempel är A1233 vid Påljunghage och A46 vid Rogsta. I A1233 återfanns ett ”delvis intakt keramikkrärl” som innehöll 7,1 g ben av en vuxen person. Kärlet hade en bottendiameter på ca 120 mm, mynningsdiameter om ca 130 mm och var minst 120 mm högt (Eklund *et al.* 2012:66, 316). Kärlet torde, om det fyllts till bredden, rymt maximalt ca en liter ben (mindre än en komplett kremation). Endast ett fåtal ben fanns i kärlet. I A46 råder motsatt förhållande. Här återfanns 667 g ben tillsammans med fyra små krukskrärvor och fyra bronsfragment (fig. 7.4). Här har uppenbart en stor mängd ben emotstått elementen och tidens tand, utan att vara inneslutna i ett kärl.

Ytterligare ett mycket tydligt exempel på sekundär hantering av brända ben (och huvudets betydelse) är det skalltagsfragment av en vuxen äldre individ som återfanns i A38 vid Rogsta, tillsammans med de brända benen av ett litet barn.

Hanterandet av döda kroppar och såväl brända som obrända ben under analysperioden är inte ett okänt fenomen. Under yngre bronsåldern har brända ben placerats i skärvstenshögar och obrända ben av människa har hittats i boplatskontexter, exempelvis vid Apalle (Ullén 1997). Att ta steget till att påstå att ben hanterats sekundärt även på gravfältlokaler torde inte

vara orimligt. Det är så enkelt som att ta ett steg bort från associationen mellan gravbegreppet och begreppet "viloplats", som indikerar "gravfrid", och att den som är gravlagd borde lämnas ifred. Jag menar att det vi ser spår av – i depositioner med överrepresentation av kranium (eller total avsaknad av kranium!) och i de allra minsta depositionerna är en intentionell delning och hantering av de brända benen längs vägen mellan kremeringen och det arkeologiska återfinnandet. I det följande ska placeringar och temporalitet skärskådas för att komma närmare denna hantering. Först dock – hur hänger depositionernas trasiga människor ihop med trasiga ting?

Det trasiga tillförs det kompletta? *Assemblage* med kremeringar och bronser. Fig 7.4 ovan, med de små vridna bronsfragmenten passar bra som illustration för att leda resonemanget vidare mot de trasiga tingen. I kapitel 6 diskuterades metallföremålen som material och dess förekomst som anknytande och särskiljande. Resonemanget pekade på att bronser tycks uttrycka relationer och minnen i kraft av att de tydligt hänvisar till varandra, och jag snuddade vid att bronset i sig tycks vara av vikt. I det följande ska fokus fästas vid dess trasighet.

Tjugosex depositioner innehåller bronsföremål och sju järnföremål. I ett par fall sammanfaller de. Här återvänder vi till fig. 6.22 som ger en överblick över depositionerna med inslag av brons. Två företeelser framstår tydligt. Bronserna beskrivs med få undantag som "fragment", "del av" eller som material (ten, smälta). De bendepositioner de tillhör är bland de största på fallstudielokalerna. Här finns alltså en intressant performativ kontrast värd att diskutera. Att metallföremålen avsiktligt delats är tydligt, inte minst i de två delar av samma halsring som tidigare omnämnts.

De föremål som inte beskrivs som fragment eller utgörs av tenar/smältor är tre nålar (A12, A39, A40 vid Rogsta), en pincett och flera ringar. Vad gäller de "hela" ringarna är de, med undantag av en armring, dock i huvudsak av ett slag som jag vill se som delar av något annat. Det rör sig om små ringar, ca 10-20 mm i diameter, med rester av fogar på en eller två sidor. I Påljunghage-rapporten konstateras att dessa "bär spår av att ha blivit kapade" (Eklund *et al.* 2012:59). Dessa har alltså också utsatts för intentionell fragmentering.

Ringarna, som är relativt vanliga i källmaterialet från tiden är intressanta på flera sätt. Det enda jämförelsematerial som kan antyda vilken slags föremål de kommit ifrån är fyndet av hästutrustning från Eskelhem på Gotland (SHM inv. nr 7994). Vidare utmärker de sig genom att vara de metallföremål på de två fallstudielokalerna (undantaget en bronstråd i

A1233, Påljunghage, och en bronsspirall i A2, Rogsta) som återfinns åtskilda från de brända benen. Susanne Thedéen har uppmärksammat att ringar i bronsålderssammanhang frekvent återfinns utan brända ben (i norra delen av rösen/stensättningar) (Thedéen 2004:109-110), något som alltså stämmer väl även här. Värt att notera är också att i flera av de sammanhang där ringar av olika slag förekommer finns störningar i stenkonstruktionerna. Det gäller A31 och A33 vid Rogsta och A614 och A634 vid Påljunghage. Dessutom återfanns den ovan nämnda bronsspirallen i en deposition utan ben (i A2), och i A19 återfanns delar av en armring tillsammans med endast enstaka ben av människa. Både bronsspirallen och armringen återfanns ytligt i respektive anläggning.

Hur kan dessa trasiga ting förstås i relation till ”trasiga” (kremerade) människor? Exempelen med ringarna ovan tycks indikera en korrelation mellan det trasiga och sekundära handlingar kring stenkonstruktioner eller bendepositioner. Samtidigt förekommer de flesta fragmenterade metallföremålen i just de bendepositioner som kan ses som mest ”kompleta”. Det tycks vara så att deponeringen av trasiga bronser (exklusive exemplen med de små ringarna) hänger samman med deponeringen av kompletta individer med kort handlingsmässigt avstånd mellan kremering och deposition (jfr resonemanget om benslag ovan). Bronset är inte bränt, utan sönderbrutet. Det trasiga tillförs det på bålet transformerade.

Trasiga föremål i gravsammanhang har på senare år ofta diskuterats av arkeologer, en diskussion som rekapitulerades i kapitel 3. Några tongivande forskare ska nämnas helt kort. Joanna Brück (2004:319) menar att förstörelset av föremål vid graven är ett symboliskt uttryck för det kroppsliga och sociala sönderfall som ett dödsfall innebär. Den fragmenteringsteori som formulerats av John Chapman fokuserar på relationer och skapande av individuella identiteter genom cirkulation av objekt och kroppar (Chapman 2000; Chapman & Gaydarska 2007).

Båda ståndpunkterna är intressanta, men de har nackdelen att de låser materialet till frusna homogena tidshorisonter och statiska allomfattande betydelser. Jag vill hellre ta fasta på Andrew Jones (2008), Justine Traceys (2012) och Estella Weiss-Krejci (2013) mer nyanserade bild av hur materialet kan förstås. De sätter fokus på process och möjligheten till olika betydelser i ett material, sett i backspegeln – från vår arkeologiska horisont. En intressant reflektion görs av Marie-Louise Stig Sörensen & Katharina Rebay Salisbury i diskussionen av övergången från inhumation till kremering. Med anspelning på de kremerade benens performativa egenskaper skriver de (2008b:68): ”cremation transforms the body into a substance

that requires further attention and assistance (...) becomes vulnerable and calls for discursive engagement to reach an understanding of the new substance". När fallstudielokalerna anläggs har kremering visserligen varit det vanliga i flera sekler, men ovanstående pekar ändå på något viktigt i kroppens transformation. När bålet brunnit ut är individen transformerad men ändå närvarande, och resterna kallar på uppmärksamhet. Utan att göra någon amatörpsykologisk analys vill jag mena att omsorgen om de brända benen (oavsett om de hamnat i ett kärl i en stenkonstruktion eller någon annanstans) kräver att man gör det helt rätta.

För att förstå materialet vill jag därför ta fasta på kontrastverkan mellan de stora och de små benmängderna och den performativa likheten mellan de hela men kremerade individerna, och de trasiga bronserna. Bronserna kan ha sönderdelats medan bålet brinner. Inget hindrar att de syftat till att (som Brück föreslår) symbolisera den sönderdelande process som kremeringen innebär, och att de dessutom (som fragmenteringsteorin menar) även utgjort materialiserade relationer. Exempelvis kan konstateras att bland de individer som fått bronsfragment med sig finns flera äldre personer, medan de hela nålarna tillhört vuxna och ett barn. Är det de äldre personernas relationer som manifesteras (exempelvis har den äldre individen i A12 [Rogsta] flera fragment från olika föremål med sig)? Eller är det så att äldre personer uppfattas som "kulturellt fragmenterade", medan vuxna i sin krafts dagar deponeras med hela nålar?

Angående de två halsringsfragmenten (som omnämndes i kapitel 6, i avsnittet *Att minnas genom depositioner*) kan noteras att dessa utgör delar av ett föremål som inte bara är trasigt utan även fragmenterat. Största delen av det hela föremålet saknas och måste ha hanterats på andra sätt av de levande. Dock återfanns de små delarna av föremålet i kompletta keramikkärl och med stora mängder brända ben. Delarna uttrycker relationer – kanske utgör den materialiserade kopplingen ett skydd för barnet i A792. På samma sätt fick ett barn i A38 ett skalltaksfragment av en äldre vuxen med sig i kärlet. Detta, användandet av skalltak som föremål, likt ett bronsfragment, kräver dock att betydelsen av benet förskjutits: från att ha varit föremål för omsorg vid den egna "begravningen" till att ha blivit en substans med en annan, kanske lika viktig – men annorlunda – betydelse. Tid och process är betydelsefulla för förståelsen. Genom den kan även företeelser som "små benmängder" eller "ringar i utkanten utan kontakt med brända ben" bli begripliga.

Hur och när? Depositionernas placering och temporalitet

En grundpremiss för *begravning* och *monument* (vilket ju visat sig vara problematiska begrepp att applicera på bronsåldersgravfälten) är att de två storheterna sten och ben förhåller sig så till varandra att stenen utgör en överbyggnad – en gravsten om man så vill – över benen, individen, och fungerar som fokus för de efterlevandes sorgearbete och minnen. Hans Bolin har ifrågasatt denna tankefigur i sin studie av norrländska kuströsen (1999). Han öppnar för en bild av ”monumenten” som aktiva platser där sten och ben hanteras långt efter det initiala konstruktionstillfället.

Det är svårt att uppfatta de små och ibland obefintliga benmängderna i stenkonstruktionerna på fallstudielokalerna som *individer*, och i delkapitlet *Rummets ramar* diskuterades depositioner vid kantkedjor som en manifestering av rituell process och gränsöverskridande. I det följande ska placeringen av benen *inom* stenkonstruktionerna diskuteras för att vidare belysa förhållandet mellan ben och sten, och därmed vad ben och sten kan representera.

Vikten av väderstreck. Susanne Thedéen har visat, i studier av rösen och bronsåldersgravfält i Södermanland, att den södra sidan/sydvästra kvadranten är överrepresenterad som plats för brända ben (Thedéen 2004:178f, se även Nylén 1958 för gotländska exempel). Joakim Wehlin har påvisat att skeppssättningar och bendepositioner från bronsålder på Gotland har en frekvent riktning mot syd/sydväst (Wehlin 2013). Tolkningarna kopplas till föreställningar om den nedåtgående solen och de dödas resa till ett annat tillstånd (Thedéen 2004:125, Wehlin 2013:144ff). Fig. 7.5 visar den horisontella spridningen av bendepositioner av olika storlek inom den anläggning där de återfinns, vid Rogsta respektive Påljungshage. Bilden är långt ifrån entydig. Några tendenser kan dock skönjas och några inledande iakttagelser göras:

- Deponeringar av brända ben finns i alla väderstreck. Det måste ses som anmärkningsvärt att en central placering inte är dominerande.
- Ju större bendepositionerna är, desto högre frekvens av dem är centralt belägna i stenkonstruktionerna. Det finns dock flera stora bendepositioner i utkanten av stenkonstruktionerna.
- Vid Rogsta är de acentrala depositionerna fördelade i alla väderstreck. Vid Påljungshage finns en övervikt för sydliga depositioner när de inte är centrala.

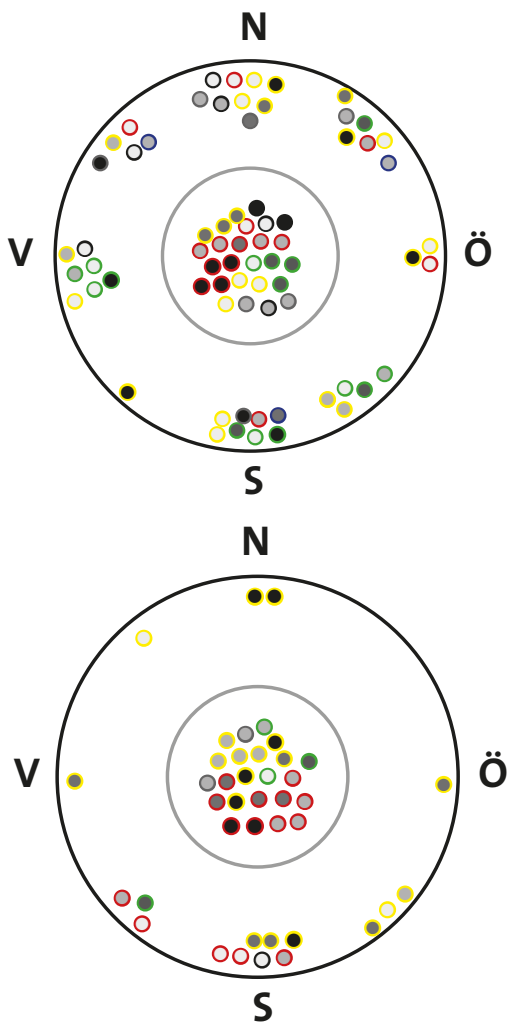

Fig. 7.5. Horisontell placering av bendepositioner av olika storlekar vid Rogsta (överst) och Påljugshage (nederst). Observera att antalet bendepositioner är lägre än det totala antalet på lokalerna då de, vars placering inte går att fastställa, inte är med, inte heller bendepositionerna i den stora "stenmattan" vid Rogsta.

	R-typ	O-typ	D-typ	Stensamling	Stensamling vid block	Stencirkel
< 5 g						
6-100 g						
101-500 g						
> 500 g						

- Bland R-typerna är benpositionerna i hög grad placerade i södra halvan av anläggningarna vid Rogsta. Vid Påljunghage är den enda depositionen i R-typen sydlig.
- Bland O-typerna ses den tydligaste centrala dominansen – stora benpositioner i O-typer är centralt placerade, medan mindre företrädesvis är placerade acentralt.
- D-typerna visar störst avsaknad av tendenser och detta finns det anledning att återkomma till.

Viktigt att minnas är att små benpositioner *per se* inte innebär ett urval av ben. Det kan t ex röra sig om små barn. Vad som däremot kan utläsas är framför allt att fokalpunkten i anläggningarna inte naturligt och utslutande är de brända benen. De två storheterna hänger inte alltid ihop på ett tydligt sätt, som monumentet till den begravde. Snarare kan benen ha placerats på olika platser i relation till stenen, varav den centrala delen och södra halvan tycks vara viktig för lite större benmängder. De minsta benpositionerna har inte på något tydligt sätt en naturlig horisontell placering i stenkonstruktionerna, utan kan placeras i alla väderstreck.

Vid en specialstudie av data från endast O-typerna på både Påljunghage och Rogsta visar det sig att i alla de 18 konstruktioner av O-typ som innehåller ben är de största depositionerna placerade centralt. De kan vara av olika mängd, det kan finnas flera depositioner i anläggningarna och anläggningarna kan även vara tomma (8 st av totalt 26) – men det entydiga faktum att de existerande depositionerna alltid är centralt placerade tyder på att den handling som har att göra med benen är i anläggningens fokus i O-typerna. De framstår alltmer som distinkt annorlunda genom sina placeringar på lokalerna, sitt distinkta avgränsade rum, sin högre frekvens av större benmängder och dessas centrala placeringar. Lyfter man i ljuset av detta dessutom ut O-typerna ur statistiken som presenterats i fig. 7.5 blir konsekvensen att den centrala positionen i de andra typerna av stenkonstruktion blir betydligt mindre frekvent. Ett annat förhållningssätt till relationen mellan ben och sten utkristalliserar sig i dessa anläggningar.

Ett förslag till tolkning av detta är att de mindre, acentrala depositionerna inte ska ses som ”primära” i förhållande till vare sig konstruktionen av sten eller till en död individ. De kan placeras i alla väderstreck. En förklaring kan vara att naturliga processer är inblandade, eller att materialet blivit omrört på något sätt. Mycket talar för att även små depositioner är medvetet placerade och inte utgör ”spill”. Mycket små depositioner återfinns som enda deposition i vissa av stenkonstruktionerna. Dessutom återfinns rester

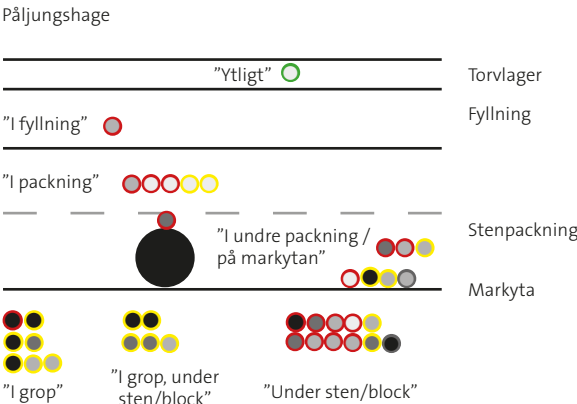
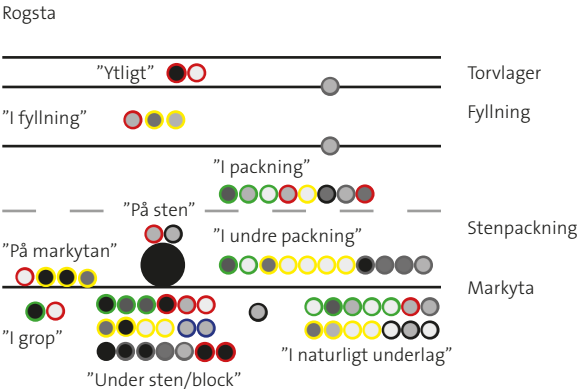
av benbehållare – keramik och harts – tillsammans med även de minsta depositionerna i samma grad som med de större. Detta ska granskas vidare i nästa avsnitt. Det tycks vara så att acentrala depositioner med små mängder ben har en annan betydelse än stora centralt placerade depositioner. Någonstans mellan det hela och det fragmenterade finns handlingar med benen, en uppdelning, som också bestämmer deras fortsatta (acentrala) placering.

Att ställa upp ett arkeologiskt material i tabellform som ovan, ger en synkron, missvisande bild av en plats vid tillfället för dess övergivande och presenterar statiska kategorier vilka antas ha gemensamma betydelser. Analysen har dock givit just detta – en indikation om betydelsemässig differentiering av arkeologiska kategorier. Härnäst behandlas den vertikala placeringen, och sedan depositionernas temporalitet.

Före eller efter: vertikal placering av benedepositioner. Vid byggandet och deponerandet kring stenkonstruktionerna har man förhållit sig till både det horisontella rummet och det vertikala. På samma sätt som vi kan tänka oss att den horisontella placeringen av "begravningen" i ett "monument" borde vara central, ligger det nära till hands att tro att en gravöverbyggnad uppförs just *över* de brända benen. Den "gravlagde" borde finna sig i botten av anläggningen. I figur 7.6 visas de vertikala placeringar av benedepositioner som kan identifieras i materialet.

Vid första anblicken framträder inget uppenbart mönster i denna sammanställning. Några grundläggande iakttagelser kan göras, som kan vara nog så viktiga: Det existerar ett antal olika vertikala placeringar, och alla kategorier stenkonstruktioner har placeringar från den översta till den understa nivån. En tendens är att de tyngsta benedepositionerna befinner sig i nedre delen av illustrationen, företrädesvis under snarare än i stenpackningen. Bland de depositioner som är registrerade som ytliga eller i fyllning eller packning finns nästan uteslutande små benmängder. Undantag finns i båda fallen, och bilden är inte entydig. En källkritisk aspekt är givetvis att en liten benedeposition kan utgöras av ett närmast komplett spädbarn, medan en större deposition kan ha lite människoben och en stor mängd djurben.

För att söka tydliggöra sammanhangen har jag sammanställt kombinationen horisontell och vertikal placering i fig. 7.7. Jag har då valt att endast göra skillnad mellan centralt och acentralt. Vidare ses en sammanställning av de depositioner som inte innehåller brända ben i fig. 7.8.

	R-typ	O-typ	D-typ	Stensamling	Stensamling vid block	Stencirkel
< 5 g						
6-100 g						
101-500 g						
> 500 g						

Fig. 7.6. Vertikal placering av benedepositioner av olika storlekar vid Rogsta och Påljunghage. Observera att antalet benedepositioner är lägre än det egentliga på lokalerna, då de som inte går att fastställa placering på inte är med. Benedepositionerna i den stora stenmattan vid Rogsta har i detta fall inkluderats i kategorin "stensamling". Några depositions har placerats mittemellan två placeringar eftersom beskrivningen varit "dubbel" t ex "ytligt, i fyllning".

	Centralt	Acentralt
Ytligt		
I fyllning		
I packning		
På sten		
I undre packning		
På markytan		
I naturligt underlag		
I grop		
I grop under sten/block		
Under sten/block	 	

Fig. 7.7. Centralt respektive acentralt placerade benedepositioner av olika storlekar vid Rogsta och Påljungsbacke. Observera att sammanställningen endast inkluderar de depositioner som kunnat bedömas till både horisontell och vertikal placering och att antalet därför är mindre än det totala antalet benedepositioner och mindre än i fig 7.5 och 7.6.

Några företeelser tycks här träda fram. Depositionerna i R-typerna ses framför allt i acentralt positioner. Tendensen är tydligast bland de lägre liggande placeringarna, där både tyngre och lättare depositioner finns acentralt. Detta stärker R-typens koppling till bronsålderns rösen (jfr Thedéens analys av placeringar av brända ben i rösen 2004:178f). Det motsatta förhållandet råder för O-typerna, där samtliga tunga depositioner är centralt placerade medan enstaka ben finns i acentralt positioner (jfr delkapitlet *Rummets ramar*). D-typerna har märkliga placeringar, med tunga depositioner både centralt och acentralt. Även i D-typerna blir depositionerna mindre högre upp i stenkonstruktionerna, men vi kan konstatera att flera av de tyngsta depositionerna i D-typerna har högre placeringar än R- och O-typernas

	Centralt	Acentralt
Ytligt	▲	■
I fyllning		▲ ▲ ▲ ▲
I packning	▼ ▲ ▲ ▲ ▲ ○	
På sten	▲	
I undre packning	▼ ▲ ■	◆ ▼ ▼ ▼ ▲ ▲ ▲ ▲ ▲ ▲ ■ ■
På markytan		▲ ▲ ▲
I naturligt underlag	◆ ▲ ■ ■ ■ ■	▲ ■ —
I grop	◆	
I grop under sten/block	◆ ▲	
Under sten/block	▲	▼ ▲ ▲ ▲ ▲ ▲ ▲

Brons ◆

Keramikkärl ▼

Keramiskärvor ▲

Harts ▲

Stenartefakt ■

Obrända ben ○

Bränd lera —

Fig. 7.8. Placering av depositioner som inte innehåller brända ben. Illustrationen innehåller endast de depositionerna där både horisontell och vertikal placering går att bedöma.

tyngsta depositioner. D-typerna tycks vara just diffusa. De saknar omedelbara tyngdpunkter både i sin utformning och sina depositioner. Som nämnts ovan ska detta studeras närmare i delkapitlet *Stenkonstruktioner – för evigheten?*

I fig. 7.8 ses hur de depositioner som inte innehåller brända ben är placerade. Intressant nog är bronserna – även utan ben – placerade i de positioner där de största benmängderna brukar återfinnas. Keramikdepositionerna utan brända ben är också intressanta, framför allt eftersom de har så många acentrala placeringar. Här anas handlingar kring stenkonstruktionerna som är åtskilda från (men associerar till) platser för brända ben

The assemblage – det trasigas temporalitet. Hur kan då dessa skilda placeringar av depositioner förstås? Det viktigaste resultatet här är att det är mycket tydligt att ben eller annan deposition kan ha placerats där den återfinns både före, under och efter färdigställandet av själva stenkonstruktionen. Om sammanställningen av horisontella placeringar antydde att många depositioner möjligen kan ses som sekundära i förhållande till stenkonstruktioner genom sin acentralitet, antyder den vertikala placeringen dock snarast det motsatta. De större/mer kompletta benpositionerna knyts fastare till stenkonstruktionen genom den frekventa anknytningen till marken under stenarna eller de undre lagren. Att gräva en grop eller placera under en sten (jfr även de inre konstruktioner som diskuterades i delkapitlet *Dolt eller markerat?*) tycks, på samma sätt som de benpositioner som är associerade med dessa handlingar, som performativt tydligare än de mer obestämt placerade benpositioner som återfinns t ex ”i naturligt underlag” eller ”i packning”.

Jag menar att detta är en tydlig performativ skiktning i materialet. De depositioner som exempelvis beskrivs som ”i packningen”, ”i fyllningen” eller ”i naturligt underlag” är små. Vid en återkoppling till de olika skiktningarna i mängden ben med de iakttagelser som gjordes kring frekvensen olika benelement (t ex skallben och hand/fot) ligger det nära till hands att se att här finns en process – som inbegriper både benmaterialet och stenkonstruktionen. De mindre depositionerna tycks sakna behov av den fokusmarkering (sten, inre konstruktion, centralitet, skydd av en överliggande stenpackning) som de större depositionerna har. I avsnittet om trasiga människor ovan närmade sig analysen *process* som förklaring och en nära granskning av depositionernas placering styrker en sådan tolkning. De mindre depositionerna har genomgått den process som flyttar deras betydelse från ”markerade” till ”utspridda” (svårare att återfinna i dåtid). Jag menar ändå inte att de brända benen förlorar sin betydelse sedan benpositionen splittras, någonstans mellan kremering och återfinnande. Skalltaget av en vuxen tillsammans med ben av barn är ett tydligt exempel på att så inte är fallet. Däremot tycks de små, acentrala depositionerna representera något annat än ”begravning av individen”. Depositioner vid kantkedjan har diskuterats av Knape (1997), som noterar att små mängder ben och keramik i flera fall placerats under kantkedjestenar vid Rogsta. Hon ser möjligheten att man återkommit vid nya begravingar och däremellan: ”då kan gravarna åter ha öppnats, bisättningar förrättats och t ex en keramikskärva symboliskt placerats under en kantsten” (Knappe 1997:493). För Knape rådde inget tvivel om att dessa handlingar var intentionella, hon pekar bland

annat på just den höga frekvensen mynningsskärvor och de depositioner där enstaka skärvor av flera kärl återfanns tillsammans.

Avslutningsvis, innan analysen vänder blicken mot keramikmaterialet, ska den extremaste formen av deposition uppmärksammas – den saknade. Något som av naturliga skäl inte framkommer i sammanställningen av depositionernas placering är de anläggningar som är tomma. Tidigare har jag konstaterat att både stensamlingar, stensamlingar vid block och O-typer frekvent kan vara helt tomma eller bara ha ett fåtal ben. Då O-typerna annars tycks vara de som har störst benpositioner är detta möjligen initialt förvånande. Här bör hållas i minnet de drag som tycks utmärka depositioner med behov av markering (sten, inre konstruktion, centralitet, skydd av en överliggande stenpackning). Kombinerat med en acceptans av att processer kring de dödas ben inbegriper att benen delas upp och ändrar betydelse är detta dock inte så konstigt. Det är också anmärkningsvärt att de bronser (föremål som i högre grad än keramik förknippas med brända ben) som återfunnits utan ben finns på just de platser där benen ”borde” ha varit, medan den trasiga keramiken är acentralt placerad. Det är inte svårt att tänka sig att benen har hämtats åter från sin deposition. Markeringen har gjort det enkelt att återfinna dem. Analyserna av materialet tycks peka på att gravfältlokaler från denna period inte kan ses som avslutade gravmonument för individer, utan som platser att återkomma till i ärenden som kräver hanterande och deponerande av brända ben och/eller keramik (jfr Bolin 1999).

Skärvor och sammanhang – om keramiken vid Rogsta

Bilden av den yngre bronsålderns framväxande gravfält, med en ökad mängd keramik är starkt influerad av de kontinentala urnefältlokalerna och formlikheten mellan skandinaviska kärl och kärl från Lausitz-området (Jaanusson 1981; Knape 1997; T Carlsson 2000; Arcini *et al.* 2007; Eriksson 2009). Ofta omtalas också husurnorna, som i östersjöregionen återfinns främst i Polen, Sydskandinavien, på Bornholm och Gotland (Wehlin 2013:37f), dock inte i Mälardalen såvitt man idag vet.

Den kulturdiffusionistiska synen på skandinavisk bronsålder, med influenser som färdas från ett kontinentalt centrum till den norra periferin, ses tydligt även inom keramikdiskussionen (se Eriksson 2009 för en utförlig forskningshistorik). Med den bilden kommer uppfattningen om keramiken som benbehållare, att *gravurnan* blev viktig under yngre bronsålder. Ett exempel är Ambrosianis antagande att trasig keramik på Älby-gravfältet i Södermanland härrörde från ”upplösta kärl” (Ambrosiani 1964:29). Hille

Jaanusson skriver att miniatyrkärl med ett fåtal ben på Hallundalokalen torde vara ett missförstånd av urnefältskulturens idé, en misslyckad efterapning, och att influenserna från denna kultursfär inte på allvar nått Mälardalen förrän under sen bronsålder i och med gravarna i Rogsta (RAÄ 78), vilka hon ser som de äldsta urnegravarna i denna del av landet. Hon poängterar vidare att även i de centrala urnefältsområdena är gravskicket varierat och urnegravar inte allena rådande. I de sydsandinaviska områdena och på Gotland blev bendepositioner i keramikkärl vanligt under period IV, men denna praktik utövades vid sidan av andra depositionssätt, såsom flatmarksgravar med rena brända ben utan behållare, skeppssättningar och sekundärgravar i äldre högar och rösen (t ex Jaanusson 1981:126).

Jaanusson satte tidigt fingret på ett faktum som genom de senaste decenniernas många undersökningar blivit uppenbart: i Mälarlandskapen saknas tydliga urnegravfält av sydsandinavisk eller kontinental typ med hela krukor som benbehållare (jfr t ex Brorsson & Hulthén 2007 och Arcini *et al.* 2007 om gravfältet vid Gualöv i Skåne). Den yngre bronsålderns gravfältslokaler i Mälardalen innehåller, i relation till äldre bronsålderns rösen och till det fåtaliga antalet bronsföremål, en avsevärd mängd keramik. Keramiken är dock i en överväldigande majoritet av fallen starkt fragmenterad och består av skärvor som inte kan representera deponerade, ursprungligen hela kärl. Hur ska den komplexa närvaron och fragmenteringen av keramik på gravfältslokaler i Mälardalen förstås? (För ett källkritiskt perspektiv på keramik se avsnittet ”...och om att studera en fragmenterad verklighet” i kapitel 5) Att keramik överhuvudtaget blir vanlig i gravsammanhang har ju förklarats med inflytande från urnefältskulturen (se ovan) men också som ett ideologiskt uttryck, där keramiken i egenskap av hushållskärl använd i rituella sammanhang kan ses som en ökad betoning av hushållet och åkerbruket (Carlsson 2001:48; Kaliff 1997:101).

Keramik i sammanhang med mänskliga kvarlevor antas generellt ha fungerat som benbehållare – *gravurna* – eller utgöra rester efter rituella måltider eller gåvor/offertill de döda – *gravgods*. I bronsålderssammanhang är det idén om urnan som länge varit dominerande (t ex Lundström 1970). Varför är då urnan i Mellansverige sällan komplett? Anita Knape skriver om keramiken från Rogsta (som ju omnämns som Mälardalens tydligaste ”urnegravfält” [t ex Jaanusson 1981]) att de enstaka skärvorna i gravarna kan representera en symbolisk urna, att ”idén om urnan var närvarande” (Knape 1997:492). Hon menar vidare att urnan i sig ska ses som ett uttryck för behovet att genom ett hölje skydda de brända benen, människan, och att skärvorna därför också ska ses som symboliska skydd.

Ett motsatt perspektiv har framförts av Tom Carlsson (2000:54). Han vill se den krossade keramiken som analog med kremeringen, d v s förvandlingen/förstörelsen av kroppen till ett annat tillstånd. Detta i ett samhälle där ett religionsskifte ägt rum genom långväga kontakter, och en ny syn på kroppen och keramiken därför implementerats. Denna kulturdiffusionistiska syn rimmar dock inte väl med det faktum att hela krukor som benbehållare är betydligt vanligare i Sydsandinavien än i Mellansverige.

Den andra funktionen hos gravkeramik – som ”gravgods” – offer eller gåvor till en avliden, eller rester av måltider vid graven är på senare år flitigt diskuterad. Denna aspekt av keramiken ser dock kärnen främst i ett funktionellt ljus, som behållare för ett betydelseladdat innehåll. Anders Kaliff menar att mat fick följa de döda på bålet, och att man tänkte sig att de skulle ha nytta av maten i nästa tillvaro (Kaliff 1997:101f). Ett vanligt begrepp som hänger ihop med keramiken som benbehållare respektive gravgods är ”bikärl”(t ex Lundström 1970) – d v s ett kärl som inte innehåller ben utan någon form av gravgåva till den döde. Thomas Eriksson skriver att arkeologer ofta ser keramik i gravsammanhang som en naturlig benbehållare/bikärl och att detta inte har problematiseras. Själv vill han inte se kärnen som passiva objekt utan som aktiv ”rekvisita i de riter som de levande haft runt graven” (Eriksson 2009:199).

Ett viktigt resultat i Erikssons avhandling är identifierandet av en kärluppsättning – en ”servis” och dess förändring över tid. Eriksson lyfter fram måltiden som en viktig komponent i begravningsammanhang, där sociala sammanhang bearbetas och omformuleras. En mycket intressant infallsvinkel på ”servisen” är Erikssons diskussion av de, ofta hankförsedda, mindre skålar som återfinns i både boplots- och gravsammanhang under yngre bronsålder fram till och med period VI. Han framhåller att deras form kräver en tvåhandsfattning, de är öppna, innehållet är synligt och de refererar formmässigt till både träskålar från ekkistegravarna och till hängkärl i brons. Formen är så vanlig i alla typer av bronsålderssammanhang att Eriksson inte vill säga att den är rituell i sig, däremot att den tycks vara ett uttryck för en expressiv bordskultur med ett visuellt, socialt drickande som kan associeras med ett ledarskikt. Lipidanalyser av skålarnas innehåll har påvisat både mjöd och mjölkprodukter (Eriksson 2009:174-188).

Den keramik som återfunnits vid undersökningarna av fallstudielokalerna har i olika grad bearbetats tidigare. Keramiken från Rogsta-lokalen har bearbetats i två studier efter avrapporteringen. En resonerande artikel av Anita Knape kom 1997. Ur denna har flera tolkningar refererats ovan. I en C-uppsats av Kerstin Forslund (1991) görs en kvantitativ studie

av keramiken från Rogsta som får representera ”gravkeramik” i en jämförelse med ”boplatskeramik” från Karleby i Östertälje. I uppsatsen studeras godsets tekniska aspekter: magring, godstjocklek och storlek, ytbehandling och dekor. Slutsatsen är att inga skillnader kan påvisas mellan de två keramikmaterialen och att ”gravkeramiken helt enkelt valdes ut bland den finare hushållskeramiken” (Forslund 1991). I rapporten över undersökningen vid Påljunghage beskriver och diskuterar Jonas Wikborg utförligt den keramik som påträffats (Eklund *et al.* 2012:62-72). Han noterar att flera rekonstruerbara kärl kan tolkas som benbehållare, medan andra keramikförekomster är tveksamma som sådana. Vidare associerar han förekomsten av tunnväggiga skålar till Thomas Erikssons diskussion om dryckeskultur och rituellt rekvisita. En godsanalys med tunnslip av keramikmaterialet har utförts av Torbjörn Brorsson och inkluderats i rapporten (Brorsson 2008). Analysen syftade till att bedöma huruvida keramiken från gravkontexterna är likartad över hela lokalen eller om skillnader finns, samt om keramiken från skärvstenshögen och slänten är lik den i gravarna. Resultatet är att godset är påfallande homogent. Analysen är dock utförd endast på fem skärvor.

En utgångspunkt i denna studie är att inte låsa keramik som materialkategori till en sammanhållen kategori ”gravgoods”, eller som uttryck för en ”urnegravfältskultur”, och att undvika att tänka sig keramik som betydelsemässigt enhetlig. Istället vill jag låta handlingarna med och kring keramik på lokalerna få företräde i analysen. Vid Rogsta var förekomsten av keramik avsevärt högre än vid Påljunghage. Jag har därför studerat keramikmaterialet från Rogsta i sin helhet i Historiska museets magasin. Materialet utgör fokus i detta avsnitt. Vid studien besiktigades keramiken okulärt fyndpost för fyndpost, fotograferades, och anteckningar fördes kring godstyp, färg, ytbehandling, godsets tjocklek och kärlets uppskattade storlek. En uppskattning gjordes av hur stor del av kärlet som skulle kunna vara representerad i fyndposten – hela eller nästan hela, en större del eller endast enstaka bitar. För varje fyndpost eftersöktes likheter och skillnader både inom fyndposten och med andra fyndposter i anläggningen och närliggande anläggningar för att bedöma om keramik av samma karaktär, eventuellt samma kärl, kunde finnas, eller om det istället fanns kontrasterande typer, och för att undersöka spridningen av de olika typerna. Förekomsten av mynnings- och bottenbitar, samt organiska rester noterades. Anteckningarna har sedan bearbetats tillsammans med fyndposternas kontextdata i avhandlingsarbetets Accessdatabas.

Min keramikstudie får i ett arkeologiskt sammanhang ses som trubbig, jämfört med de specialstudier med detaljerad registrering av keramik som utförs av experter på materialkategorin. Bakom min metod ligger en övertygelse om att det för mina frågeställningar i just detta arbete är viktigt att studera keramiken kvalitativt, med andra ingångar än att enbart genom rapportdata kvantifiera mått, vikt och magrings- och ytbehandlingstyper för varje skärva eller spridningsbedöma den som en egen materialkategori.

Jag, som idag närmar mig föremålen på ett avstånd av tre tusen år från deras ursprungskontext, kan självfallet inte intuitivt förstå dem och deras betydelser genom att försöka kvalitativt ”se” dem. Men jag menar att det också är svårt att genom storskalig kvantifiering av tekniska detaljer som t ex magringskornens storlek dra relevanta slutsatser om keramikens betydelse på den lokala nivån. Jag kan, som en del i bearbetningen av det lokala sammanhangen, se, röra, lyfta, och uppleva uppenbara skillnader och likheter, och ta med dessa iakttagelser in i analysen. Detta har jag gemensamt med dem som agerade med keramiken då den hamnade i jorden, och det ser jag som relevant för förståelsen.

Förekomster. Från Rogsta finns tillvarataget 11,443 kg keramik i 1544 skärvor, samt 1640 bitar vilka enligt Forslund är för små för att betecknas skärvor (mindre än 15*15 mm) (Forslund 1991:9). Keramik fanns i 71 fyndposter (av totalt 114), varav man i 23 återfann motsvarande kompletta eller närmast kompletta kärl (hädanefter hänvisas för enkelhetens skull till dessa som ”kompletta”). Två av fyndposterna innehöll två kärl vardera och de kompletta kärlen fördelades på 16 anläggningar. Fem anläggningar innehöll fler än ett komplett kärl i en eller flera fyndposter. Inga kärl påträffades intakta, dock har flera rekonstruerats och satts samman. I de fyndposter som innehöll enstaka eller få skärvor eller motsvarande delar av kärl innehöll flera fyndposter delar från flera olika kärl. Av de anläggningar som vid undersökningen bedömdes som gravar innehöll 38 keramik, och 28 ingen keramik. Mängden i respektive anläggning varierade från enstaka skärvor till som mest två hela kärl samt delar av flera ytterligare kärl.

I fig. 7.9 ses en utbredningsbild över keramikfynden vid Rogsta där förekomsten av skärvor respektive kompletta kärl inom varje anläggning markeras. Kärlen återfanns i anläggningar av både R-typ (A9), O-typ (A19, A38, A12), stensamling vid block (A51, A53), stensamling (A47) och i deposition i stensamling (A74). De kompletta kärlen utgörs (med endast tre undantag, ett minikärl i A9 samt två ”mellanstora” kärl i A12 respektive A68a) av två urskiljbara och sinsemellan olika slag – åtta större kärl om

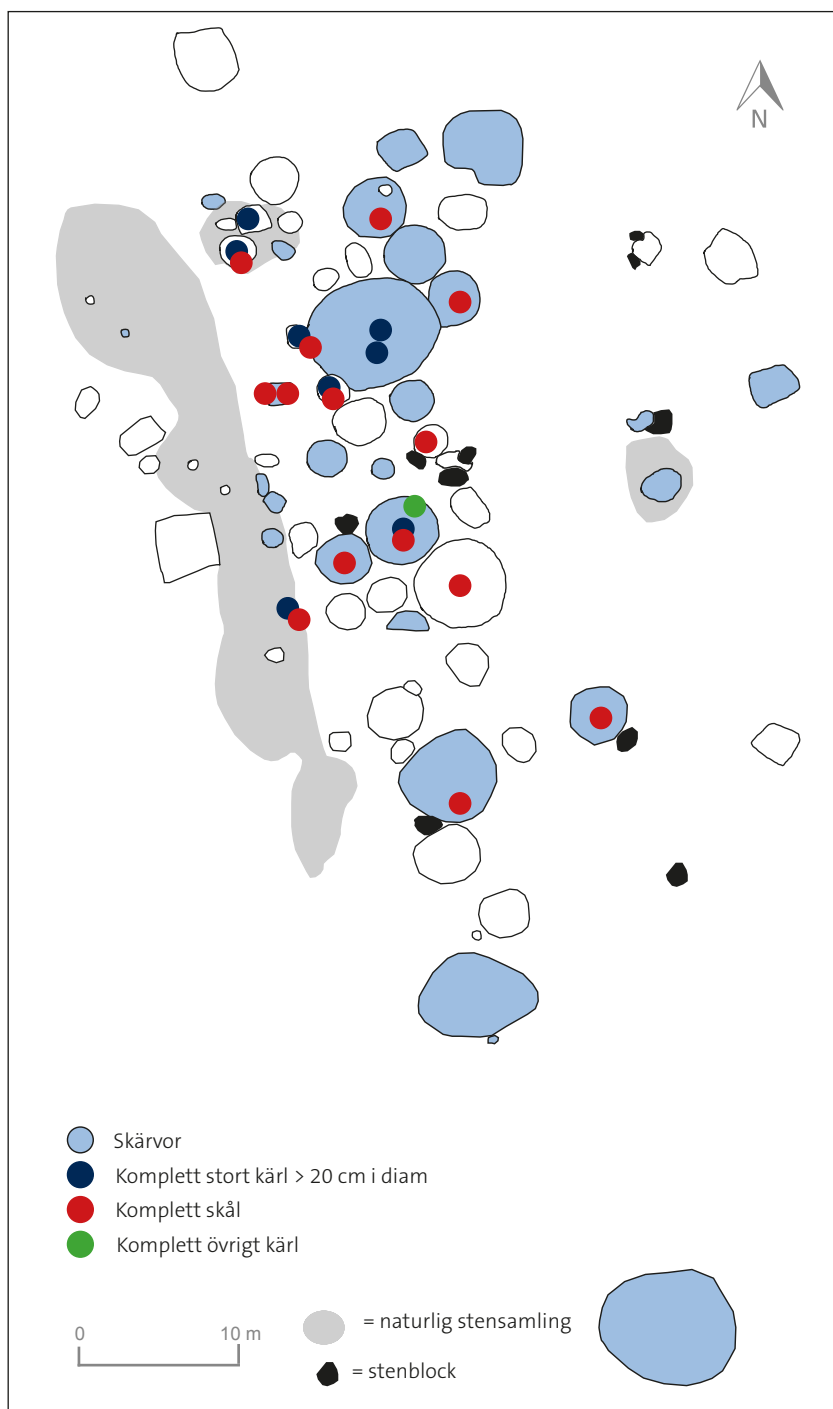

Fig. 7.9. Förekomst av keramik vid Rogsta.

20-23 cm i diameter, samt 14 mindre ”skålar” (se närmare presentation nedan).

Färg, form och fattning – keramikens performativitet. Keramiken från Rogsta varierar i sin karaktär, från tunt till mycket grovt gods, och är av olika färg och storlek. Det finns bevarade kärl med en minsta diameter från ca 7 cm (minikärl F138 i A9) till ca 23 cm (F144, A9, F41, A12). Vad gäller ytbehandlingen ses såväl slammat, rabbigt och glättat gods, som gräsavstruket och polerat. Ett fåtal kärl är dekorerade genom knoppar, nagel-intryck, gropar eller stämpelintryck. Ovan nämndes att de kompletta kärlen tydligt kan indelas i två grupper: större kärl respektive skålar. Det är just i dessa kärls performativitet och relationer som skillnader framträder tydligt.

Skålarna (exempel i fig. 7.10) utkristalliserar sig vid en första överblick av materialet som uppenbart formmässigt särskiljda. Denna typ har diskuterats av flera forskare (se ovan) som ”Lausitz-skålar” eller ”dryckesskålar”. De är till formen öppna, låga skålar, i flera fall med hänklar eller knoppar. Godset är tunt, av företrädesvis < 1 cm tjocklek. I flera fall har de avsatt buk, och botten varierar mellan skålformad och flat. Skålarnas färg bidrar starkt till det visuellt annorlunda uttrycket. Bland den övriga massan av gul-brun-beige skärvor av varierande grovlek har skålarna en avvikande gul-orange-röd färgskala med betoning på orange. Det kan konstateras att de individuella skålarna är sinsemellan relativt olika, med mycket olika utformning av knopp/hank, och olika form. De gemensamma nämnarna ligger i storlek, öppningens vidd i relation till höjden (själva skålformen) och den från det övriga keramikmaterialet avvikande färgskalan. I A19 fanns en stor mängd mycket små skärvor av likartat rött gods och jag tolkar det som resterna av en liknande, komplett skål även om formen inte kan rekonstrueras. Dess ytliga placering i stenkonstruktionen kan förklara fragmenteringsgraden.

De stora kärlen (exempel i fig. 7.11) kan i huvudsak beskrivas som cylinderformade kärl med företrädesvis grov godstjocklek (> 1 cm). Bland kärlens ytbehandling finns både rabbing och gräsavstrykning. Tre av kärlen har i överkant en bevarad dekoration av ”pyramidformade” knoppar eller ”lister” runt kärlet. Flera hade en kraftig svart beläggning på insidan. Även i denna grupp är de individuella kärlen olika till sin dekoration och ytbehandling, men det gemensamma uttrycket i storlek och form är ändå tydligt.

En del av keramikmaterialets performativitet är förstås dess fragmenteringsgrad. Vid sidan av de kompletta kärlen återfanns vid Rogsta

Fig. 7.10. Skålar från Rogsta. Observera att ytterligare skärvor till kärlen finns i fyndlådorna på SHM.A. Överst denna sida: Skål från A7, F33. Mitten: A12, F37. Detta kärl innehöll brända ben av en hund. Nederst till vänster: A39, F72. Nederst till höger: A51, F129. Foto: Anna Röst.

Fig. 7.10 (forts.). Skålar från Rogsta. Observera att ytterligare skärivor till kärlen finns i fyndlådorna på SHM.A, Överst till vänster: Skål från A38, F126. Överst till höger: A67, F73. Nederst: A74, F142. Foto: Anna Röst.

fyndposter med alltifrån enstaka till större mängd skärivor. I några fall var fragmenteringsgraden mycket hög och man kan tänka sig att större skärivor genom vittring eller andra mekaniska processer i marken över tid smulats sönder. I andra fall utgjordes fyndposten av någon/några enstaka skärivor (och ibland mynningsskärivor) i ett så gott skick att man kan dra slutsatsen att det *inte* rör sig om kompletta kärl som brutits ned av tidens tand efter deponeringen. Istället bör skärivorna vara resultatet av intentionell krossning. Värt att notera är att det, med ett undantag (A63), *inte* kunde konstateras några skärivor från "röda skålar" av typen som beskrivits ovan bland det fragmenterade materialet. Den stora mängden fragmenterat material framstod som relativt homogent till färgen, samtligt på en ljusbeige-brun skala men med varierad tjocklek. I några fall var skärivorna så pass stora att en diameter kunde uppskattas och därigenom kan påvisas att vissa skärivor härrör från stora kärl likt de som beskrivits ovan.

Fig. 7.11. Stora keramikkärl från Rogsta. Observera att ytterligare skärvor till kärlen finns i fyndlådorna på SHM. Överst: A9, F144. Nederst: A38, F121. Foto: Anna Röst.

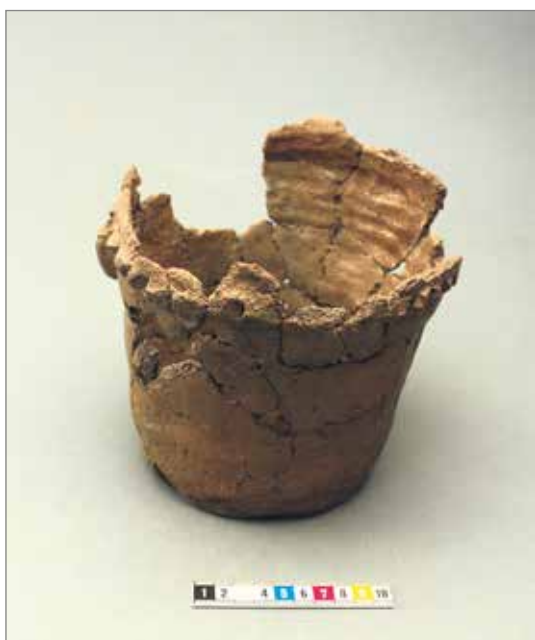

Fig. 7.11 (forts.). Stora
keramikkärl från Rogsta.
Observera att ytterligare skärvor
till kärlen finns i fyndlådorna
på SHM. Överst: A51, F122.
Nederst: A53, F56.
Foto: Anna Röst.

De två typerna kompletta kärl som kunde ses vid Rogsta kan sammantaget beskrivas som ett uttryck för performativ kontrastverkan, framför allt vad gäller storlek, form och färg som nämnts ovan, men också i hur de rent fysiskt kan hanteras. Thomas Eriksson har föreslagit att skålar kräver tvåhandsfattning och genom sin öppenhet visualiserar innehållet – drycken – och manifesterar dryckeskulturen (Eriksson 2009:157, 160f, 181-183).

I det här sammanhanget vill jag istället lyfta fram att det är de stora kärlen som genom sin avsevärda tyngd och större form kräver att de lyfts med två händer i ett fast grepp. Utsidans ytbehandling och dekoration accentuerar också det visuella. Skålarna, å andra sidan, har visserligen ett mer påtagligt färguttryck, men har hänklar som gör att fattningen om skålen blir annorlunda, fokuserad mellan tumme och pekfinger. Skålarna har också en klar koppling till möjligheten att förtära (dricka), skålen förs till munnen med sitt innehåll, medan en sådan handling, även om den är möjlig, troligen inte är lika relevant för de stora tunga kärlen. I de relationer som ska diskuteras härnäst ser jag denna performativitet som betydelsebärande.

Urna eller inte: kompletta kärl och deras relationer till brända ben och sten. Utöver betydelsebärande performativitet ska härnäst keramikmaterialets relation till de brända benen skärskådas. Är kärlen och skärvorna alltså benbehållare eller representerar de andra handlingar vid stenkonstruktionerna?

En översikt över de åtta stora kärlen och dess relationer till ben och skålar ses i fig. 7.12. Dessa kärl har *samtliga* fungerat som benbehållare och innehöll större benmängder. Av Rogsta-lokalens tio kontexter med över 500 g ben återfanns sju i de av åtta möjliga kompletta, grova krukorna. Det åttonde kärlet innehöll 159,43 g ben av en subadult individ (samt kraniefragment av en äldre vuxen!) och en skål. Det kan ses som en självklarhet att större benmängder i keramikkarl är beroende av just kärlet som hölje, att benen skyddats av kärlet och i lägre grad utsatts för bioturbation och mekanisk nedbrytning (Arcini *et al.* 2007; Sjöling 2007). Det finns dock flera stora benpositioner *utan* keramikkarl både vid Rogsta och Påljunghage.

De femton skålarna kan delas upp i två grupper – med eller utan anknytning till större benmängder (fig. 7.13). Sex skålar återfanns i direkt anslutning (i eller intill) de stora kärlen (se ovan, med stora benpositioner) och ytterligare tre fanns i *anslutning till* större benpositioner (A11, A39, A70). Benpositionen i A11 är för stor för att få plats i skålen, skålen i A39 återfanns söder om en mittsten under vilken benen deponerats, och i A70 återfanns hela fyndposten inklusive ben ytligt i anläggningens fyllning. Med undantag för möjligen A70 är alltså ingen av skålarna en behållare för

Anläggning, fyndnr.	Karaktär	Ben i kärlet	Övriga fynd i anslutning till kärlet	Placering i stenkonstruktion	Relation till skål
A9, F144	Grovt gods, kraftig svart beläggning på insidan	456,82 g. Människa, (adult) + obestämt	Tenliknande järnfragment	Centralt i en undre stenpackning	Nej
A9, F153	Grovt gods	815,32 g. Människa (adult + vuxen [äldre]) + får/get	Nej	Under kantssten i s delen, i "brandlager	Nej
A12, F41	Grovt gods, dekor av pålagt band med pyramidformade knoppar runt halsen	1585,79 g. Människa (adult, man [?]), får/get + hund	Två glättstenar, svanhalsnål av brons, bronskula, två bronsfragment, fyra mynningsbitar av ett annat kärl	Centralt, under en 0,8 m stor sten.	Ja, skålen låg intill kärlet och innehöll brända ben av hund
A38, F121	Grovt gods, med "öra" och knoppdekor	159,43 g. Människa (subadult + vuxen [äldre])	Fragment av bronsring, keramikkarl i kärlet, samt några 0,04 m samt en 0,1 m stor sten i kärlet.	Centralt i anläggningen, i finmo	Ja, skålen låg i kärlet
A47, F124	Plan botten, bottendiam 16 cm	912,32 g. Människa (adult), får/get	Nej	I den undre packningen i anl. nv del.	Nej
A51, F122	Avstruken yta och dekor av upphöjda vertikala "lister" i bård runt halsen	1101,66 g. Människa (adult, äldre) + obestämt	Ett järnfragment, lansettformat blad, två vridna bronsfragment	Under en kantssten i s delen av anläggningen	Ja, skålen låg intill kärlet och var tom
A53, F56	Rabbigt kärl, antydning till skuldra	1339,17 g. Människa (adult) + obestämt	Fragmentarisk nål av brons	Under sten, i finmo	Ja, skål eller "lock" av fint gods.
A74, F140,	Grovt ljust gods	1895,80 g. Människa (adult), djur (?)	Nej	I stensamlingen, inom en tät stenpackning	Ja, två skålar låg intill kärlet

Fig 7.12. De stora kärlen från Rogsta. Väderstreck anges med inledande bokstav, n=norr, sö=sydöst o s v.

brända ben av människa utan representerar något annat. Däremot innehöll skålen i A12 (i anslutning till ett stort kärl med ben av en adult individ) de brända benen av en hund, och de brända benen i anslutning till skålen i A19 var i huvudsak av får/get. Av femton skålar fanns alltså nio i anslutning till en större mängd ben av människa (utan att utgöra benbehållare) och de övriga sex skålarna kan inte associeras till några större benmängder. I A6 fanns visserligen två större bendepositioner (den ena dock daterad till järnålder), båda kontextmässigt helt skilda från skålen. De övriga fem skålarna fanns i anläggningar med små mängder ben och i inget fall hade skålen fungerat som benbehållare.

FRAGMENTERADE PLATSER, TING OCH MÄNNISKOR

<i>Anl. nr, fyndnr.</i>	<i>Karaktär</i>	<i>Ben i kärlet</i>	<i>Övriga fynd i anslutning till kärlet</i>	<i>Placering i stenkonstruktion</i>	<i>Relation till bende-position</i>
A6, F30	Öra, be-läggning på insidan	Nej	Nej	I mörk-färgning i packningen undre skikt, i anl sö del vid jordfast sten	Ben fanns i v delen samt centralt spritt i fyllningen.
A7, F33	Två öron, avsatt buk, rundbott-nad, 0,15 m i diam	15 g i samma område som kärlet, adult	Nej	I anl. sö del	Ben i samma områ-de som kärlet, även centralt i anl. 3,17 g subadult samt i nv delen 1,36 g däggdjur.
A11, F29	Plan botten, 0,06 m i diam	Nej, dock i anslut-nig till kärlet, 919, 06 g	Bronsspiral, 4 bronsringar	Centralt i grus och finmo	I samma fyndenhet, benen inte i kärlet. Benmängden (2 l) för stor för kärlets volym.
A12, F37	Öra, fint rött gods, avsatt buk, plan bot-ten	297,7 g Canis familiaris (hund)	Lerpär-la, järnfragment, bränd lera	Centralt, mellan und-re och övre packning	Intill annat kärl inne-hållande 1585,79 g adult, man (?).
A19, F8	Hundratals små skärvor av rött gods	I samma fyndpost 64,62 g, dock i huvudsak får/get Endast tänder av människa (adult.)	Två fragment av hand/fotring av brons	Centralt, yt-ligt i finmo	Benen i anslutning till kärlet.
A35, F42	Fint gods, avsatt buk	Nej	Nej	Under packningens n del, n om mittsten	Nej, benen fanns i separat kontext i norra delen, 9,75 g subadult.
A38, F126	Öra, avsatt buk, rundbottnat fint rött gods	Nej	Ring av brons	Inuti det större lerkär-let F121.	Ja, benen låg i F121. 159,43 g subadult samt kraniefra-gment av äldre adult.
A39, F72	Två öron, konkav botten, avsatt buk, fint gods	Nej	Nål av brons i ansl. till bende-position. Ytterl. liten kärlobotten	S om mitts-ten	Benen fanns under mittstenen, 382,1 g Infans II.
A51, F129	Öra, plan botten, fint rött gods	Nej, dock i anslutning	Bronsfragment, järnfragment (i benbehållaren)	Under kantsten i anl. s del	Intill annat kärl innehållande 1101,6 g adult.
A53, F57	Skålformat "lock" (?), fint gods	Nej, dock i anslutning	Nål av brons (i benbehållaren)	Under mitts-ten i finmo	Rabbigt kärl med 1339,17 g adult.
A67, F73	Öra, avsatt buk, plan botten, fint gods	Nej, dock i anslutning	Skärvor från yt-terligare minst tre kärl	i anl. n del.	I anslutning till kär-let 6,86 g subadult.

A67, F160.	Svagt avsatt buk, plan botten	Nej, dock i anslutning	Skärvor från ytterligare minst tre kärl	i anl. n del	I anslutning till kär- let 6,86 g subadult
A70, F100	Avsatt buk, fint gods	Nej, dock i anslutning	Spiral av brons, bronsfragment	Centralt, ytligt	I anslutning till kärlet 400,45 g adult (äldre), samt får/get
A74, F142 (2 kärl), J.	Det ena med plan botten, det andra med avsatt buk, går ej att skilja åt	Nej, dock i anslutning	Nej	Centralt under sten- packning	I anslutning till kärlen, i stort grovt kärl 1895,80 g adult + djur (?)

Fig 7.13 (vänster och ovan). Skålarna från Rogsta. Väderstreck anges med inledande bokstav, n=norr, sö=sydöst o s v.

Utöver de stora grova kärlen och de polerade skålarna fanns ytterligare endast tre kompletta kärl vid Rogsta – ett ”minikärl”, just innanför sten-kretsen i A9, innehållande sju brända ben (människa), ett kärl i grovt ljust gods i norra delen av A12, uppskattningsvis 10-12 cm i diameter, helt utan kontakt med benmaterial, samt ett kärl i härden A68a, utan ben.

Sammanfattningsvis kan det alltså konstateras att *samtliga* stora kärl men *ingen* av skålarna fungerat som ”urna”. I de två fall då ben tycks ha placerats i skålar rör det sig nästan uteslutande om djurben (A12, A19). Med tanke på skålarnas föreslagna status som uttryck för en dryckeskultur (Eriksson 2009) är det intressant att notera, att i de fjorton anläggningar där skålar förekom fanns ben av barn (subadult/infans II) i inte mindre än fem fall (A7, A35, A38, A39, A67). I de åtta stora kärlen var dock endast en benposition ett barn (A38).

Från kärl till skärva. Formationsprocesser och skärvors sammanhang. De stora kärlen med stora benpositioner måste uppfattas som benbehållare. Men hur kan man förstå att det tycks behövas olika typer av keramik, och vad representerar skålarna och de många skärvorna?

En ingång till att förstå varför somlig keramik är komplett och annan fragmentarisk, är att börja med att titta på de kompletta kärlets relationer. I fem av åtta fall åtföljdes de stora kärlen av skålar. Fyra av ”paren” innehöll även bronsföremål. Vidare kan placeringen av de kompletta kärlen inom varje stenkonstruktion noteras. I O-typen A12 är kärlet med benpositionen centralt placerat, så även i D-typen A38, i R-typen A9 och i A53, en stensamling intill ett block. Det finns dock även två sydliga placeringar under kantstenar, i R-typen A9 samt i A51, en stensamling intill ett block, samt en nordvästlig placering, i A47. A74 är svår att bedöma horisontellt, då den var placerad i den stora stensamlingen på lokalens västra

sida. Snarare än disparata väderstreck kan man ana en relation som knyter de kompletta kärlen till centrala lägen och utkanter av de dominerade anläggningarna A9, A11 och den föreslagna A48-gruppens skadade O-typ. Vertikalt är alla de stora kärlen placerade i stenkonstruktionernas undre delar, i den underliggande marken eller i den undre packningen. Bland skålar som inte åtföljdes av ett stort kärl var de som ändå associerades med större benmängder centralt placerade, medan de som *inte* åtföljdes av större benmängder samtliga var placerade i respektive stenkonstruktions utkant.

I kontrast till de hela kärlen fanns 48 fyndposter som innehöll fragmenterad keramik av olika karaktär, i storlek från en ensam skärva till ett tjugotal, ibland med flera olika gods i samma fyndpost. Av dessa fyndposter innehöll 28 även brända ben. Alltså hade 20 ingen kontakt med benmaterial. Några iakttagelser som ytterligare kontrasterar mot de hela kärlen kan göras:

- De flesta fyndposter med keramik *och* ben innehöll enstaka – upp till ett tiotal skärvor. Drygt en tredjedel av dem var centralt placerade i stenkonstruktionerna.
- De fyndposter som återfanns helt utan kontakt med benmaterial innehöll enstaka/färre skärvor än de som innehöll både keramik och ben. Endast en femtedel av dem var centralt placerade.
- Anita Knape har beskrivit (1997) att fyndposter med keramik påtagligt ofta innehöll mynningsbitar, bitar av flera gods eller återfanns under en kantkedjesten.

Vid min undersökning fann jag att godset i fyndposterna med skärvor generellt var av en anonym karaktär. Skärvornas storlek var ofta endast upp till några centimeter och godset av olika grovlek, ibland spjälkat. Färgen var nästan genomgående olika nyanser av beige. Det framstod som tydligt att den ena kategorin kompletta kärl vid Rogsta – de ”röda” skålarna med ett enda undantag (A63) inte fanns representerade bland skärvorna. Däremot kunde flera skärvor av de gods som de stora kärlen utgjordes av identifieras bland skärvorna (t ex rabbigt gods, och stora grova skärvor med stor kärldiameter).

Jag valde att se närmare på fyndposterna med keramik som till möjlig diameter, tjocklek samt godstyp liknar de stora krukorna, ”benbehållarna”. Fem exempel är A24, A31, A34, A40 och A63. I dessa fall återfanns 2 st, 16 st, 5 st, 1 st resp. 1 st skärva grovt gods tillsammans med 713,94 g, 83,55 g, 1,16 g, 602,92 g samt 173,92 g brända ben av människa. Dessa grova skärvor

återfinns alltså, trots att de endast utgör fragment av ett ursprungligen stort kärl, tillsammans med relativt stora benmängder, dock betydligt mindre än en "hel" människa. De innehöll (bortsett från A34) mer ben än de fyndposter som innehöll skärvor av andra slags gods. De återfanns (utom A63) centralt placerade i stenkonstruktionen och i en undre packning eller under en sten. Det finns alltså inga källkritiska skäl att tro att resten av kärlet försvunnit av "naturliga skäl". Den ursprungliga "benbehållaren" har krossats och till stora delar försvunnit och endast en liten del blivit kvar tillsammans med (de kvarvarande) benen. En relation med temporalitet och process som förklaring kan anas. I det avslutande delavsnittet ska ovanstående iakttagelser dras samman till en tolkning av keramikens *assemblage* vid Rogsta.

Handlingar med keramik: *assemblage* med associationer, kontraster och processer. En diskussion om hur keramikens *assemblage* vid Rogsta kan förstås, påbörjas med hjälp av några slutsatser från materialbearbetningen: Det tycks finnas en viss typ av keramik av en viss form och storlek som är avsedd som benbehållare. Den är i vissa fall komplett, och i andra fall starkt fragmenterad och endast någon skärva återstår. Denna fragmentering måste ses som avsiktlig. Det tycks också finnas en visuellt tydligt avvikande kategori som inte någonsin fungerat som benbehållare, och inte heller fragmenterats. Vidare finns keramik som i fragmenterat, men utvalt (mynningsbitar, flera skärvor av olika gods) skick placerats i stenkonstruktionerna (i utkanterna) tillsammans med mindre mängder brända ben, eller utan brända ben.

Materialet måste alltså differentieras till sitt meningsinnehåll. För att förstå varför keramik och ben av till synes skilda kategorier återfinns i varierande tillstånd av fragmentering torde en framkomlig väg vara att resonera kring de processer som lett fram till detta. I de *assemblage* där keramiken vid Rogsta ingår ser jag dessa faktorer som viktiga:

- Visuell performativitet: kontraster mellan det individuella och det särskiljande.
- Relationer med benpositioner och med andra kärl.
- Fragmenteringsgrad och placering tillsammans med ett spektrum av olika benmängder.
- Associationen med de brända benens konnotationer: död och transformation.
- "The sensorial assemblage" – kärlets biografier och keramikens konnotationer.

En nyckel till förståelse menar jag är att skålarna (vilka alla återfinns i princip kompletta) *inte* har behövt avsiktligt krossas och delas upp, eftersom de *inte* innehåller brända ben (en individ). De kan istället möjligen ses som en personlig tillhörighet (och förekommer ju ofta i par med bronser och andra ”personliga tillhörigheter”, se fig. 7.13).

Varför finns det då ett behov av att krossa keramik som borde fungera som benbehållare? Åsa M Larsson har ingående diskuterat bruket och krossandet av keramik, delvis generellt men främst i mellanneolitiska sammanhang i Mellansverige. Hon pekar på en rad etnografiska exempel på hur intentionellt förstörande av keramik kan förstås på flera sätt i olika sammanhang – som ett symboliskt förstörande då ett föremål tas ur cirkulation, som en nödvändighet då föremålets ägare är död och föremålet då blir tabu för andra att använda, eller som en symbolisk handling som bekräftar slutet av en fas och övergången till en annan (Larsson 2009:348). Nigel Barley har i boken med den passande titeln *Smashing Pots* diskuterat metaforiska betydelser hos keramik i afrikanska sammanhang. Han poängterar att föreställningar om keramiken som kroppsmetafor är ett närmast universellt fenomen. Keramiken föds röd mjuk och blöt som ett spädbarn (hos Dowayo-folket är keramikern också barnmorska), får kroppsliknande attribut, hårdnar, har innehåll som kan vara av andlig art och kan gå sönder – dö, (krossas, ”dödas”) eller innehålla anden av en bortgången människa som ägt krukans (Barley 1995:85ff). Att keramik inte ska ses som enbart ett funktionellt och oreflekterat vardagsföremål att placera brända ben i eller krossa och deponera tillsammans med brända ben är ett rimligt antagande.

Om man i ett tankeexperiment utgår från den rikaste uppsättningen i en fyndpost – ett komplett kärl med stor mängd ben, en polerad skål och bronsföremål – som mall för hur det med vår förförståelse om gravläggningar ”borde vara”, dvs en tydlig ”gravgömma” med en begravd individ med personliga tillhörigheter, så kan vi genom exempel på hur det *inte är* försöka rekonstruera möjliga händelseförlopp. Vi har redan sett hur dessa kompletta uppsättningar utgör numerära undantag vid Rogsta, även om de återfanns placerade i centralt belägna, dominerande anläggningar. Några talande exempel på möjliga rester efter en ”komplett uppsättning” är A4, A6 och A7, A31 (där både A4 och A6 tillhör de centralt belägna, dominerande anläggningarna).

I A4 återfanns ett enda ben centralt i anläggningen, samt ett i södra delen. Under några kantstenar i norra delen återfanns en (!) mynningsbit tillsammans med 458,06 g brända ben.

I A6 återfanns tre fyndposter med brända ben, varav en daterad till yngre järnålder. Utöver den till järnålder daterade benedepositionen återfanns en "brandgrop" med ett fåtal skärvor och en större samlad benedeposition (831,43 g) i anläggningens västra del. Centralt i anläggningen fanns en grop om 2 m i diam. I fyllningen bland stenarna fanns här ett fåtal keramikskärvor och en mindre mängd brända ben. I packningens undre skikt i sydöstra delen återfanns en polerad skål, placerad intill en större sten.

I A7 framkom endast ett fåtal brända ben centralt i anläggningen, vars packning var "ofullständig". I sydöstra delen framkom en skål tillsammans med ytterligare ett fåtal brända ben (15 g). Ytterligare enstaka brända ben och ett fåtal skärvor av grovt gods återfanns under en kantsten i norra delen.

I A31 saknades den undre stenpackningen i centrala delen av anläggningen. Här framkom skärvor av grovt gods från ett stort kärl tillsammans med 83,55 g brända ben, två vridna bronsfragment och en bronsring. Skärvor av samma gods påträffades på tre andra platser i stenkonstruktionen, men den totala mängden kan inte motsvara hela kärlet.

I ett handlingsperspektiv kan vi se dessa anläggningar som exempel på störningar som troligen har skett senare än den fas i vilken vi återfinner de kompletta uppsättningarna vi har som mall för tanken. Anläggningsbeskrivningarna ger alla tecken på att stenkonstruktionerna störts på olika sätt. Keramiken är krossad. Benen är få. Bara de polerade skålarna är intakta. Gropen i A6 och de skadade stenpackningarna i A7 och A31 är tecken på att man återkommit till en hypotetiskt komplett uppsättning för att avsiktligt bryta upp den, hämta en större del av benen och krossa benbehållaren. Endast en av åtta anläggningar som karakteriserats som O-typ innehöll en komplett stor kruka. Vi har också redan sett ovan hur polerade skålar i fem fall förekommer intakta i sammanhang där vi saknar benbehållare och endast har små benmängder. Vidare ser vi att små ben- och keramikmängder placerats/hamnat acentralt i anläggningarna (vilket korrelerar med en majoritet av de små ben- och keramikmängder som finns i de 48 fyndposter som inte utgörs av hela kärl).

Varför har det då funnits ett behov att krossa keramiken – benbehållaren, och samtidigt ibland lämna kvar den polerade skålen? Jag menar att det i detta avseende är viktigt att tänka bortom keramikens materialitet i dess funktionella kontrast till andra fyndmaterial (d v s keramik = *behållare* jfr t ex stenartefakter = *verktyg*, brons = *prestigeföremål*, *smycken*) och vidare resonera kring vad för slags handlingar och funktioner keramiken associerats till. Ett kärl är onekligen just en behållare. Varför behöver man

en sådan i dessa sammanhang? Självfallet för att samla de brända ben som återstår efter kremeringen och för att kunna placera dem i stenkonstruktionen. Man kunde dock valt att placera benen helt utan behållare, eller använda exempelvis en svepask eller en påse av textil eller skinn. Valet av keramik implicerar flera praktiska möjligheter som kan ha setts som viktiga. Keramikkärlet är visuellt mer framträdande än t ex en tygpåse, med avseende på benbehållaren som rekvisita vid begravningsritualen. De stora kärlen är dekorerade och tunga, lyfts endast med båda händerna. Vidare, och kanske än mer viktigt, skyddar kärlet benen i stenpackningen under en längre period, de hålls rena, fria från den omgivande markens smuts.

”Rena brända ben” är till skillnad från yngre järnålderns sotiga brandlagerben något som definierar den yngre bronsålderns och äldsta järnålderns bendepositioner. Man kan tänka sig att det är av vikt att benen är rena för att de ska hanteras i flera led. Keramik som symboliskt ”kroppshölje” för kremerade ben under bronsåldern har diskuterats av Marie-Louise Stig Sørensen och Katherine Rebay-Salisbury (2008a, b). De menar att man under övergångsfasen mellan jordande och kremeringsgravskick haft ett behov av att efter kremeringen ”återuppbygga” individen genom att placera den i ett ibland antropomorft sammanhållande hölje.

Denna tanke är inte svår att acceptera, särskilt om man vill tänka sig de dekorerade kärlets form med ”halsband” som ett antropomorft drag. Den förklarar dock inte varför de kompletta, sammanhållna individerna är så få, och varför urnans idé tycks upplösas i ett intentionellt fragmenterat kaos på stora delar av gravfältlokalerna. Jag vill föreslå att man kan ytterligare närma sig förståelse och se en för analysperiodens aktörer möjlig ordning i detta kaos om man vidare resonerar kring vilka handlingar och processer keramiken, bortom lera och magring, faktiskt associerats till i det samhälle den tillverkats. Även det är en del av keramikens *assemblage*.

Keramik associeras vanligen med hushållsbestyr; matlagning och förvaring av livsmedel. I ett samhälle där jordbrukets betydelse betonas ligger det nära till hands att se användandet av keramik i rituella sammanhang som en betoning av just hemmet – gården, jordbruksproduktionen och markens fertilitet. Detta är aspekter som forskare på olika sätt har velat koppla till ökningen av keramik i gravfältssammanhang under just yngre bronsålder (Kaliff 1997; Carlsson 2001:48). Man har även pekat på just det faktum att det ofta finns rester av organiskt material i kärlen. Kaliff menar att fastbränd mat i kärl kan tyda på att den bränts för att den döde skulle få nytta av den i nästa tillvaro, och att bikärl kan vara separata offer till de döda (Kaliff 1997:101). Thomas Eriksson har bland annat visat att

det inte finns någon påvisbar skillnad i frekvens av keramikformer och godstyper mellan gravlokaler och boplatsmiljöer (Eriksson 2009). Studien inkluderade ett antal analyser syftande till att mer i detalj utvärdera keramik-kärlens användningsområden. Organiska beläggningar från kärlens insidor analyserades och slutsatserna är mycket intressanta. Eriksson visar att de flesta kärl varit förvarings- och beredningskärl. Mycket få kärl är sekundärt eldpåverkade vilket tyder på att matlagning genom upphettning av keramik-kärl som kokkärl inte varit vanlig. Troligen har istället matlagning skett i kokgropar utan hjälp av keramik-kärl. Organiska beläggningar har främst påvisats i de tjockväggiga (stora) kärlen, och här lyfter Eriksson fram jäsning/fermentering som ett viktigt beredningssätt. Kärlen innehåller stor andel tjära eller hartser vilket tyder på att man rökt eller impregnerat dem för att uppnå täthet och vattenbeständighet, vilket är nödvändigt vid långtidsförvaring. Jästsvampar har också påvisats i kärlväggarna, vilket understryker keramikens roll i fermenteringsprocesser (Eriksson 2009:161-169). Lipidanalyser av keramikmaterial från Hallunda har utförts i mindre skala av Gunilla Eriksson. Hennes analyser visade uteslutande innehåll av fermenterade produkter, en "blodgröt" av cerealier, nötter och lever, samt i några fall marina produkter, allt jäst (Eriksson 1991).

Fermentering är en process som långsamt men obevekligt transformerar en substans och skapar något nytt, något viktigt, livgivande och hållbart genom en jäsande förruttelse. Som nämndes i början av detta avsnitt har flera forskare visat att det inte finns någon specifik "gravkeramik" respektive "hushållskeramik" i Mälardalen under yngre bronsåldern. Den keramik som återfinns på gravfälten är av samma karaktär som den som återfinns på boplatser. Även vid Rogsta innehöll flera av de stora kärlen kraftiga svarta beläggningar (tjära?) vilket tyder på att de använts i hushållet. Jag menar att det är i detta sammanhang, och tillsammans med de processer som kan ses i skadade anläggningar och krossade krukor, vi kan förstå bruket av keramik på gravfälten. De fyndposter med stora benmängder och bronsföremål i hela krukor som vi traditionellt skulle uppfatta som högstatusgravar (i relation till de "fattigare" gravarna på lokalen) kan vi istället se i ljuset av en pågående transformeringsprocess. De brända benen i kärlen genomgår symboliskt en process som är analog med den kärlets tidigare innehåll genomgått. Ett talande exempel där de två innehållen sammansmälter är ett kärl på gravfältslokalen Klinga i Östergötland från samma tid. I kärlet fanns benen tillsammans med något som bedömdes som intorkad "gröt", dock tolkat av Kaliff som gravgåva till den döde (1997:101).

På så vis är det möjligt att förstå varför det under analysperioden var möjligt (och kanske nödvändigt - *det rätta att göra*) att återkomma till depositionerna då transformeringen är slutförd, att bryta upp stenkonstruktionen, krossa keramiken, och sprida ut ben och skärvor. Den substans som man då hanterade torde vara laddad med meningsinnehåll och värdefull, om än transformerad. Denna materia kunde sedan användas i olika sammanhang (t ex placeras under en kantsten för ett särskilt syfte, eller spridas i en stensamling). De polerade skålarna, som inte genomgått transformationen, kan ha representerat en individuell aspekt, antingen av den döde eller de efterlevande och kan eller måste lämnas hela i stenkonstruktionen.

Stenkonstruktioner: för evigheten?

Att konstruera något i sten kan tyckas vara en tydlig manifestation av eller för evigheten, menad att finnas kvar som markör, ett *monument* med både en intention för framtiden och ett hänvisande till tradition och förfäder (jfr t ex Cassel 1998:126-127 där stenens permanens ger denna betydelse som konstruktionsmaterial). Jag menar att det finns en arkeologisk förförståelse kring "gravöverbyggnader", där kopplingen till just begreppet *monument* är stark. Stenkonstruktioner från den aktuella perioden, rösen såväl som stensättningar, är dock inte sällan fragmentariska vid återfinnandet, eller bär spår av ingrepp. Exempelvis är rösen i krönläge närmast regelmässigt registrerade som skadade eller med gropar i ytan, inte sällan med noteringen "stentäkt" i fornminnesregistret. Avseende stensättningar noteras denna företeelse med "skadad" i anläggningsbeskrivningen. Fenomenet har dock hittills inte diskuterats nämnvärt. Kanske är det underförstått att den långa tid som förflutit sedan konstruerandet lämnar utrymme för skador som inte går att spåra till sitt ursprung, såsom odling, markarbeten eller stentäkt.

I avhandlingsmaterialets stenkonstruktioner finns en stor mängd skador. Många anläggningar är trasiga eller t o m mycket fragmentariska. I det följande problematiseras därför konnotationen mellan begreppet "monument" och stenkonstruktioner. Jag menar att det finns relevans i att titta närmare på stenkonstruktionernas fragmentariska status. Stenkonstruktionerna är trasiga på samma sätt som bendepositionerna och andra fynd är det. Lokalerna är inte belägna i odlingsmark och många av stenkonstruktionerna torde ha blivit relativt snabbt övertorvade och dolda under marktäcket. Det finns alltså skäl att anta att skador skett redan i närtid efter stenkonstruktionernas tillkomst. Förhållandet mellan det synliga och det osynliga

– röseliknande anläggningar i krönläge och flacka stensättningar – är också intressant i sammanhanget och diskuteras vidare i delkapitlet *Tidens gång*.

Delkapitlet består av två avsnitt, vilka analyserar spänningsfältet mellan stenkonstruktionernas permanens och deras trasighet. I det första, *Trasiga stenkonstruktioner* granskas det faktum att många av stenkonstruktionerna återfinns i fragmentariskt skick. Även spår av ingrepp (t ex gropar och avsaknad av stenpackning) i delar av stenkonstruktionerna diskuteras. I det andra avsnittet närmar jag mig den kategori stenkonstruktioner som genom avhandlingsarbetets olika analyser framstår som mest svårbegriplig – *De diffusa D-typerna*. Ett perspektiv som tar fasta på trasighet och omgestaltning tycks vara en väg till förståelse.

Trasiga stenkonstruktioner

Begreppet *trasiga* som används i rubriken kan semantiskt innebära en bakomliggande intentionalitet såväl som en olyckshändelse. Att något går sönder – med resultatet trasighet – kan göras med flit, eller ske av en händelse, med eller utan inblandning av människor. En central betydelse i begreppet är dock dess negativa konnotation. Något är *trasigt* endast i relation till något *helt*, och det hela, det kompletta, ses vanligen som eftersträvaransvärt. Begreppet *trasiga* i rubriksättningen av detta kapitel ska ses från vår horisont – den arkeologiska förståelsehorisonten – på samma sätt som icke kompletta bende-positioner eller keramik-kärl av oss uppfattas som ”fel” som behöver förklaras. När det gäller stenkonstruktioner är begreppet *skadad* vanligt förekommande i arkeologiska rapporter, underförstått av senare tiders bruk av marken.

Utgångspunkten i den följande analysen och diskussionen av stenkonstruktioner är att spänningsfältet mellan det hela och det trasiga behöver undersökas närmare, bortom förförståelsen att det hela utgör det i dåtid avslutade, och att det trasiga är resultatet av tidens proverbiala tand och helt frikopplat från konstruktionstidens praktiker. För att hitta en fast punkt att luta diskussionen mot måste man dock ta fasta på vad som utgör idén om det hela och hur relationer till detta hela ser ut. Idén om ”det hela” definieras i denna analys utifrån de olika typer av stenkonstruktioner som framlades i kapitel 5. Detta innebär exempelvis att en konstruktion i kategorin ”stensamling” inte uppfattas som trasig för att den helt saknar kantkedja (vilket typen ”stensamling” per definition gör), men att en O-typ med en halv kantkedja inte är hel. Vidare utgår jag inledningsvis ifrån att en stenpackning är hel om den är regelbunden och täcker det område som definierats som stenkonstruktion. Detta är endast utgångspunkten för

bearbetning av materialet och blir föremål för diskussion nedan. ”Det hela” ska alltså ses som ett uttryck för vad vi idag uppfattar som helt, inte som en tolkning av vad man i dåtid ansåg vara helt.

I databasen registrerades för var och en av stenkonstruktionerna om den uppvisade följande avvikelser från något helt/oskadat/komplett:

- Del av stenkonstruktionen saknas (jfr fig. 7.14)
- Gles/oregelbunden stenpackning (jfr fig. 7.15)
- Grop eller avsaknad av stenpackning i ett specifikt område av stenpackningen (avser ej grop som innehåller brända ben, d v s ben-depositionen) (jfr fig. 7.16)
- Kantkedjan saknar en/flera av de stenar som krävs för att utgöra en komplett, tät begränsning (jfr fig. 7.17)

Registreringen är baserad på texten i anläggningsbeskrivningen och lod-fotografier. Det är givetvis en kvalitativ bedömning. Både anläggningarna inom de olika kategorierna och avvikelserna inom de fyra kategorierna ovan uppvisar inbördes utseendemässiga skillnader. Kategoriseringen är baserad på handlingar snarare än estetik – att ta bort en del av en stensättning, att gräva en grop, och så vidare.

Förekomster. I fig. 7.18 ses en kvantitativ sammanställning av de olika avvikelserna. Observera att samma stenkonstruktion kan ha flera avvikelser. Jag har valt att utelämna kategorierna stenkrets och block-krets eftersom antalet är för litet för att diskutera, och har slagit ihop kategorierna ”stensamling” och ”stensamling vid block”.

Inledningvis kan man konstatera att stenkonstruktioner med avvikelser från vad som kan uppfattas som helt är i en stor majoritet. Alla de sju R-typerna och ca 80% av stenkonstruktioner av O- och D-typ har någon eller flera av avvikelserna. Detta i sig är nog för att vända på resonemanget och kalla det ”hela” för undantaget i dessa kategorier. Trasiga stenkonstruktioner verkar vara regel. I gruppen där de olika stensamlingarna sammanlagits är frekvensen dock 43%.

En omedelbar källkritisk kommentar är här på sin plats. Vän av ordning uppmärksammar säkert en uppenbar risk för cirkelresonemang. R- O- och D-typer är ju beskrivna som mer formmässigt stabila – med formelement som geometriska former och med väl urskiljbara avgränsningar. Alltså torde det också mot denna formmässiga bakgrund vara enklare att upptäcka skador än i kategorierna som utgörs av mer oregelbundna samlingar

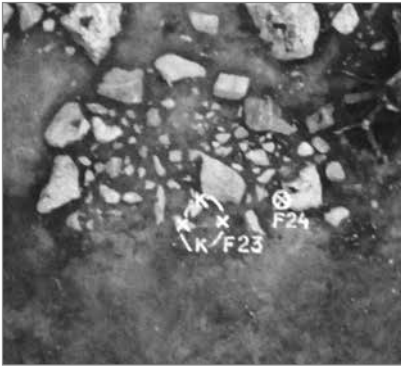

Fig. 7.14. A24, Rogsta. Exempel på stenkonstruktion där del av anläggningen saknas. Foto: ATA, dnr 4454/75.

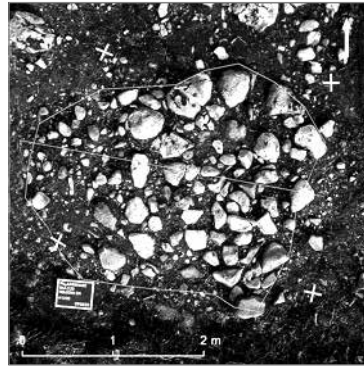

Fig. 7.15. A1233, Påljunghage. Exempel på stenkonstruktion med gles eller oregelbunden packning. Foto: SAU.

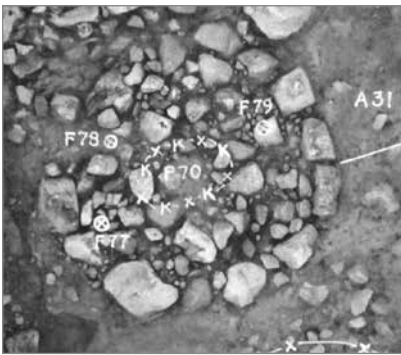

Fig. 7.16. A31, Rogsta. Exempel på stenkonstruktion med grop / avsaknad av stenpackning i ett specifikt område. Foto: ATA, dnr 4454/75.

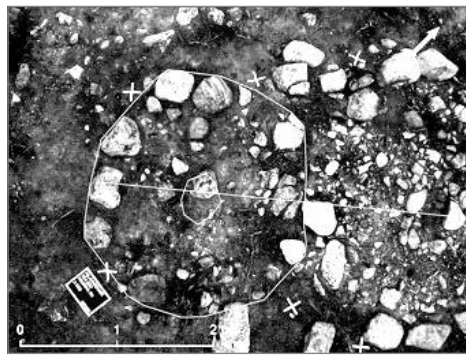

Fig. 7.17. A839, Påljunghage. Exempel på stenkonstruktion med ofullständig kantkedja. Foto: SAU.

	R-typ	O-typ	D-typ	Stensamling /vid block	Totalt
Totalt antal (st)	7	27	41	37	112 st, 100 %
Avvikelse av något slag, %	100	81	83	43	71
Kantkedjan ofullständig, %	71	78	73	0	50
Små ingrepp; grop, avsaknad av packning eller liknande %	43	19	10	5	13
Del av stenkonstruktionen saknas, %	0	19	10	0	9
Gles/oregelbunden stenpackning, %	14	19	34	38	30

Fig. 7.18. Tabell över procentuell andel av de olika kategorierna stenkonstruktion som uppvisar avvikelser från "det hela".

av sten. Är ”stensamling” per definition inte alls intentionellt skapade som stensamlingar, utan snarare skadade stenkonstruktioner som egentligen sett helt annorlunda ut vid konstruktionstillfället? Är alltså det som karakteriserar gruppen egentligen en hundra procentig avvikelse, och inte en egen grupp?

Svaret på denna fråga måste vara nej. I analyserna av de olika typerna i kapitel 5-6 och ovan i kapitel 7 har det utkristalliserat sig ett flertal skillnader mellan de olika kategorierna. Den tydligaste polariseringen kan ses mellan å ena sidan O-typer och å andra sidan de olika stensamlingarna. D-typerna tycks befinna sig någonstans mitt emellan, vilket kan ses även i fig 7.18. Avvikelserna i R- O- och D-grupperna utgörs oftast av brott på kantkedja och i R- och O-grupperna av 14 respektive 19% gles stenpackning. I D-gruppen är frekvensen gles stenpackning dock 34%, vilket närmar sig stensamlingarnas 38%.

Formationsprocesser. Alla arkeologer som undersökt ett brandlager omgivet av granrötter vet att naturen över tid påverkar fornlämningar. Det finns ingen tvekan om att detta även gäller fallstudielokalerna, och att vissa av de skador som registrerats troligtvis är orsakade av exempelvis stora träd som växt på platsen. Det kan dock inte gälla samtliga skador. De största och tyngsta stenarna (som ingått i kantkedjorna) kan inte ha flyttats så långa sträckor att de inte längre kan associeras med stenkonstruktionerna (i några fall beskrivs hur kantkedjestenar flyttats ur läge men ligger intill stenkonstruktionen). Rösen som skadats beskrivs ofta som utsatta för stentäkt (underförstått i modern tid).

I detta sammanhang är det passande att återknyta till hur fallstudielokalerna tedde sig före undersökning. Vid Påljunghage var endast A6094 synlig, och vid Rogsta var endast ett fåtal av stenkonstruktionerna synliga i markytan. Detta förhållande tyder på att det inte rör sig om stentäkt i modern tid på dessa platser. Det var länge sedan stenmaterialet var synligt.

Om vi således tänker oss att skadorna på stenkonstruktionerna tillkommit nära inpå de ursprungliga konstruktionstillfällena – hur och varför har resultatet blivit två gravfält där det trasiga är mer regel än undantag? Knape & Ringqvist (1975:7) skriver ”en del anläggningar hade skadats (vid anläggandet av nya gravar)?”. De undersökande arkeologerna har dragit slutsatsen att skadorna skett i närtid. Även Karin Äijä har resonerat på liknande sätt rörande gravfältet vid Skärgårdsstad i Uppland (Äijä 1991:174), där flera hundra flacka stenkonstruktioner framkom nedanför några rösen. För att kunna resonera kring detta ska vi se närmare på det trasiga.

Passerade gränser? Kantkedjor och performativitet. Det har konstaterats (fig. 7.18) att det är mer regel än undantag att kantkedjorna är skadade. Vid en genomgång av samtliga kantkedjor i O-gruppen visar det sig att vid Påljunghage kan endast två (av 16) kantkedjor anses som helt intakta, utan skönjbara glapp mellan stenarna (med ”glapp” menas avståndet som motsvarar minst en sten av samma storlek som övriga i kantkedjan). Vid Rogsta var endast tre (av elva) kantkedjor av O-typ intakta. Gällande rösen från bronsålder i Södermanland har Susanne Thedéen föreslagit att rösebottnar med inre konstruktioner, och öppningar i kantkedjor snarast ska ses som ett rituellt rum, med riktningar och speciella platser för speciella handlingar (Thedéen 2004). Kan ett sådant resonemang föras över på fallstudielokalerna och vilka slutsatser kan i så fall dras? En hypotes är att öppningar kan vara meningsbärande och att detta i sin tur kan bidra till förståelsen av platsen.

Vid Rogsta var de ofullständiga kantkedjorna av O-typ generellt dåligt bevarade. Fem av dem var bevarade till mindre än hälften. Värt att notera är att två av de tre övriga, vars öppningar låg i respektive nordöst och nordväst, båda hade fynd i samma område som de saknade kantkedjestenarna. Ett fragment av en bronsring i A33 (nordöst), en löpare, en krukskärva och 1 g bränt ben i A40 (nordväst, jfr diskussionen om krossad keramik i delkapitlet om depositioner).

Vid Påljunghage var tre stenkonstruktioner av O-typ likt de i Rogsta svåra att bedöma med avseende på eventuella öppningars väderstreck. Kvar är elva anläggningar med tydliga kantkedjor som har en eller flera mindre öppningar. Alla öppningar utom en var belägna i södra delen av stenkonstruktionens begränsning. Att den södra delen av bronsåldersrösen är den överlägset viktigaste platsen för deponering av ben och bronsföremål, och att dessa ofta har ”ingångar” har visats av Thedéen (Thedéen 2004). I Påljunghage-rapporten nämns också de sydliga stenkonstruktionerna i anslutning till A485 och A336 som en möjlig variant på järnålderns ”sydvästportar” eller, kanske närmare till hands, det gotländska bronsåldersfenomenet med särskilda stenar eller utbyggnader i syd eller sydsydväst som uppmärksammats av Erik Nylén (Nylén 1958; Eklund *et al.* 2012:102). Värt att nämna är också att åtta av de 14 stenkonstruktionerna med öppningar i kantkedjan saknade bendeponitioner. Bland de sex som innehöll ben hade tre vid sidan av centrala bendeponitioner även ben eller harts vid kantkedjan/acentralt.

I resonemanget om ”rummets ramar” i kapitel 6 pekade jag på betydelseförskjutningen mellan det centralt placerade och det som deponerats vid

gränsen. Vi kan konstatera att även den performativt viktiga gränsen i sig har brutits upp, och att det finns en association mellan tom stenkonstruktion och en bruten rumslighet. Bilden är inte entydig, men att gränsen och fragmenteringen hänger ihop är återkommande i såväl depositioner som konstruktioner. Det vi ser är ett led i processen kring hanterandet av de döda. Genom fragmenterande handlingar som poängterar och bryter upp gränser blir det hela istället det trasiga.

Att gräva en grop åt andra. Några ord om ingrepp i stenkonstruktioner. Det som i tabellen (fig. 7.18) betecknas ”små ingrepp” avser företeelser som beskrivs på lite olika sätt i anläggningsbeskrivningarna. I några fall är det ett mindre område där stenpackning saknas, i några fall gropar som inte kan knytas till bende-positioner. I ett fall rör det sig om noteringen att ”lock-stenen rubbats” (A596, Påljunghage). Det är givetvis svårt att dra några slutsatser om vad som har förorsakat dessa företeelser. Antalet är för litet för att göra iakttagelser motsvarande de kring kantkedjor ovan. Möjligen ser vi i några fall spåren av tidens gång och trädrötter, i andra fall är det mer tydligt att det rör sig om intentioner. I A336 (Påljunghage) fanns en grop med ett nedgrävt större stenblock (som nämnts i avsnittet *Fokuspunkter?*). I A31 (Rogsta), som nämdes i avsnittet *Skärvor och sammanhang*, saknades packning just där det borde ha funnits en större bende-position och där endast ett fåtal skärvor av ett större keramik-kärl återstod. Vänder man på resonemanget kan det förhålla sig så att många mindre ingrepp inte lämnat spår efter sig, t ex vid deponerandet av enstaka keramikskärvor, eller ben ytligt i fyllningen (se avsnittet *Hur och när? Depositionernas placering och temporalitet*). Jag nöjer mig med att konstatera att det är en företeelse som finns i materialet och som stärker uppfattningen att stenkonstruktioner varit utsatta för processer där flera olika handlingar ingår.

Dunkelt konstruerat eller nedmonterat? I genomgången av avvikelser finns ett antal stenkonstruktioner där anläggningen som helhet antingen är uppenbart svårt skadad (som i fig. 7.14) eller där stenpackningen är gles eller oregelbunden. Som vi kan se i sammanställningen är den första företeelsen vanligast bland O-typerna, med några exempel bland D-typerna. Värt att nämna är att alla utom en av dessa sargade anläggningar fanns vid Rogsta. Bland de stenkonstruktioner som registrerats med gles eller oregelbunden stenpackning finner vi företrädesvis stensamlingar och D-typer. Stensamlingar tycks ha en egen logik, som innebär perifera placeringar och avsaknad av bende-positioner. Det verkar inte ologiskt att en gles packning i

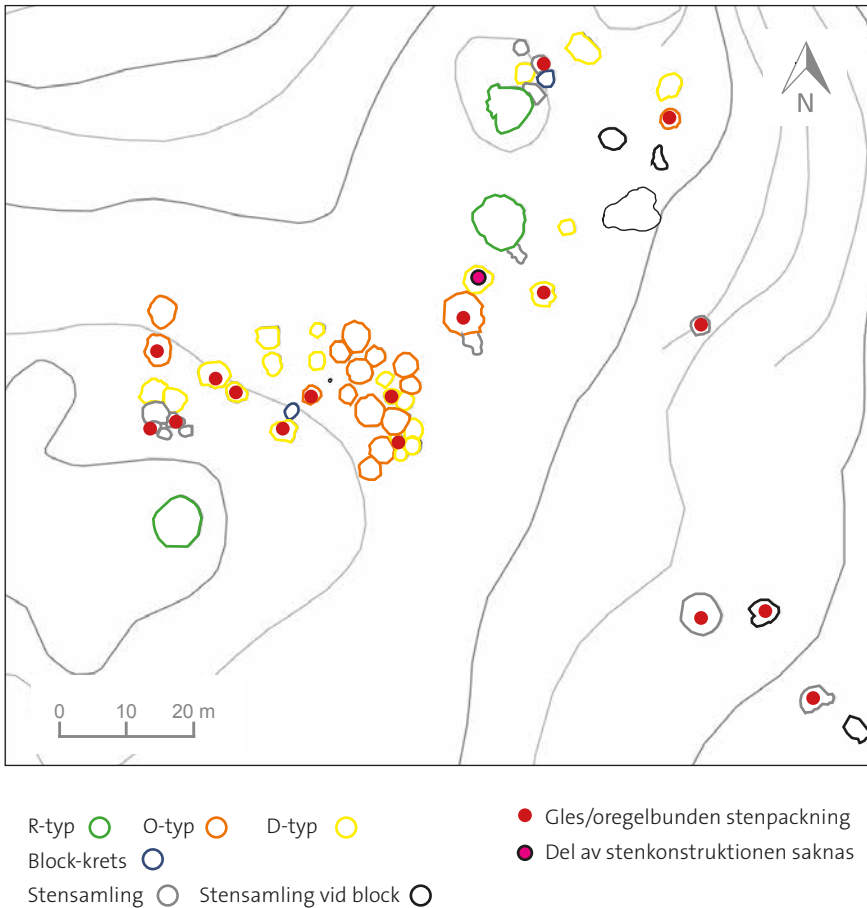

Fig. 7.19. Ofullständiga stenkonstruktioner vid Påljunghage.

dessas i övrigt formmässigt diffusa anläggningar är en del av hur de skapats och brukats.

Att förstå varför stenkonstruktioner av O-typ, D-typ och i något fall R-typ bara är delvis bevarade eller har gles eller oregelbunden stenpackning är svårare. Tre möjliga förklaringar finns. De kan vara byggda på det sättet. De kan vara skadade av trädrötter eller i sen tid. De kan vara utsatta för handlingar i närtid till konstruktionstillfället, d v s stentäkt eller ”nedmontering”. I fig. 7.19 och 7.20 ser vi hur dessa är belägna på fallstudielokalerna. Det rör sig om anläggningar som var osynliga fram till de arkeologiska undersökningarna, så stentäkt i sen tid kan som sagt ses som utesluten.

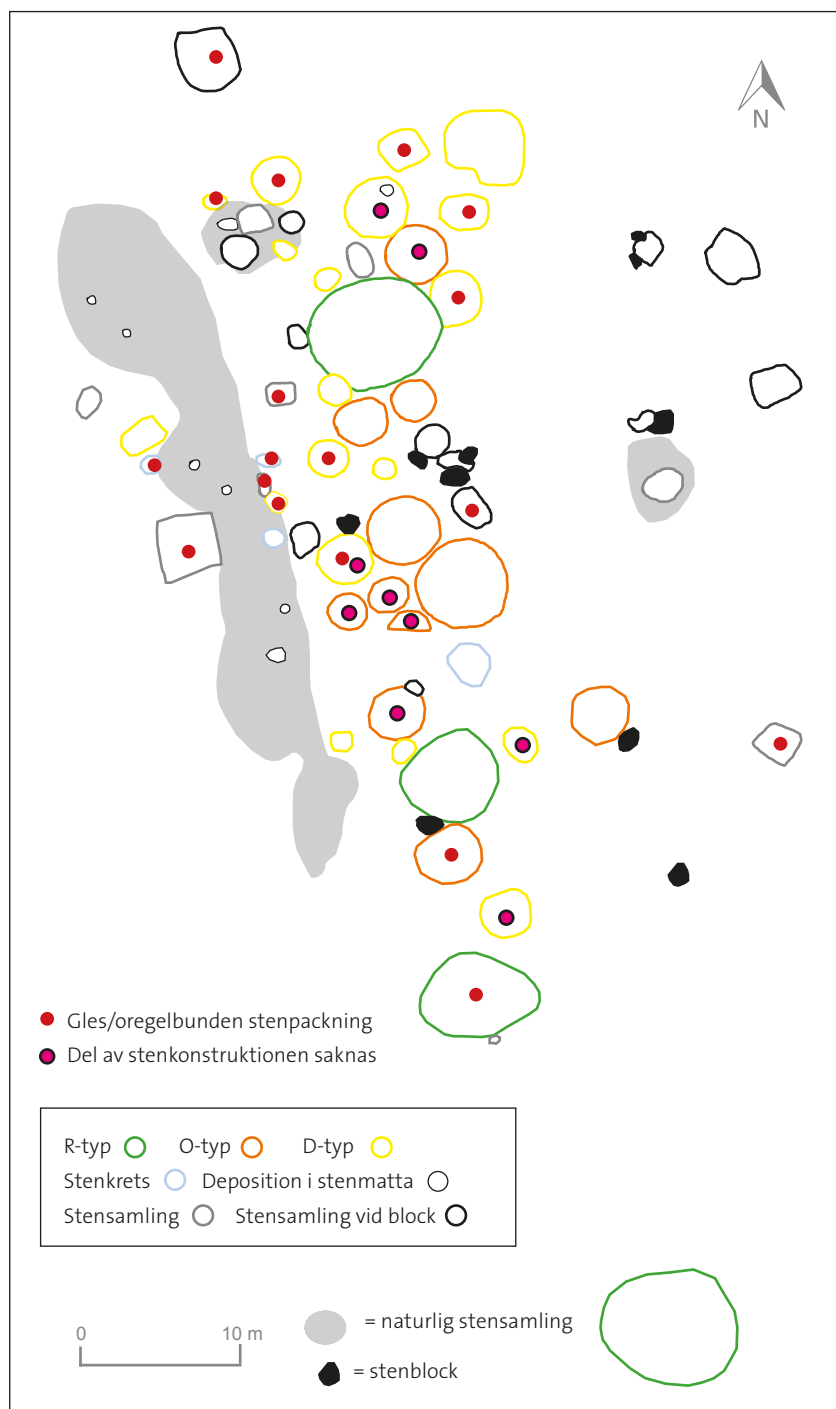

Fig. 7.20. Ofullständiga stenkonstruktioner vid Rogsta.

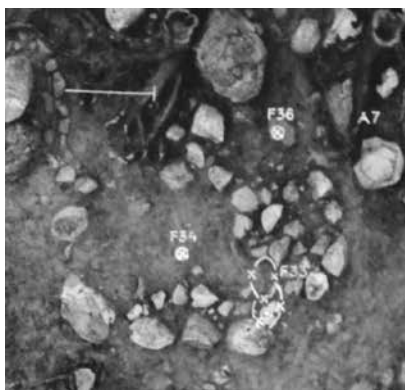

Fig. 7.21. A7, Rogsta. D-typ med skadad kantkedja och gles/oregelbunden stenpackning. Foto: ATA, dnr 4454/75.

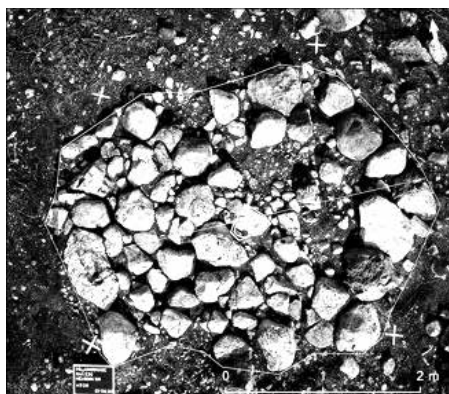

Fig. 7.22. A939, Påljunghage. D-typ med ett område med avsaknad av gles stenpackning. Foto: SAU.

O-typer som bara är bevarade till hälften är knappast byggda på det sättet (se fig. 7.14). D-typerna ter sig som de mest svårfångade även i detta sammanhang. De har kantkedja, bendepositioner och ibland relativt centrala placeringar i grupperingarna på gravfältslokalerna. Samtidigt kan de ha svårgripbara former och bendepositionerna acentralt placerade. Skillnaden mellan en stenkonstruktion där det uppfattas som en del är borta och en med gles packning kan vara skenbar. Båda kan ha utsatts för bortplockning av sten. Ser man till lodfotona i rapportmaterialet är det tydligt att många stenkonstruktioner framstår som rester av något som haft en definierad form (fig. 7.21-22). Det faktum att D-typerna tycks vara de som i högst grad – 34% – har en gles eller oregelbunden packning kan indikera att de utsatts för störningar och att det är en del i förklaringen till varför de uppfattas som mer svårfångade och svårkategoriserade. Att montera ner något kan innebära två saker: det man monterar ner betyder inte längre något, eller det är nödvändigt, *det rätta* att göra. Ett fördjupat resonemang om D-typerna följer därför på detta avsnitt, efter en summering av iakttagelser kring trasiga stenkonstruktioner.

Det trasigas *assemblage*. I delkapitlet om depositioners trasighet gjordes tolkningen att stenkonstruktioner svårligen kan ses som gravmonument för individer, där "begravningen" förseglar och fryser innehållet för framtiden och ett monument skapas. Stenkonstruktionerna bör istället snarare uppfattas som platser för processer, och platser att återkomma till för att utföra nya handlingar med brända ben och föremål. Genom

studiet av stenkonstruktioners trasighet kan en liknande tolkning göras. Stenkonstruktionerna tycks inte vara monument menade för evigheten. En stor del av dem har avvikelser från det hela, i form av gropar och brott på de viktiga kantkedjorna. Ett stort antal återfinns också antingen tomma på ben eller till synes nedmonterade. Det finns en strukturell likhet mellan ben och sten. Båda storheterna är i mycket hög grad fragmenterade. Det hela – den hela kremerade människa och den hela, välaggränsade stenkonstruktionen framträder som enstaka undantag i materialet.

Jag vill här återknyta till Estella Weiss Krejci, som poängterat (se kapitel 3) att i ett gravmaterial, där sekundär behandling av de dödas kroppar är norm, kommer det att finnas en blandning av spår av "funeral, extra-funeral, and post-funeral deposits" (Weiss Krejci 2013:293). Ett sådant synsätt kan göra det material vi ser vid fallstudielokalerna mer begripligt. Kombinationen av praktiker med ben och sten pekar i riktning mot att det vi uppfattar som trasigt snarast är resultatet av att man gjort *det rätta*.

Att uppleva något som trasigt förutsätter idén om något helt. Detta spänningsfält går igen i både sten och ben i analysperiodens gravfältsmiljöer, och jag menar att det *trasiga* här existerar främst i arkeologens synsätt. Vår blick är en del av det *assemblage* som skapar frågan om varför materialet ser ut som det gör. Jag menar att man bör vända blicken och frågeställningarna, och istället se det trasiga – ben och sten – som trots allt *komplett*.

De diffusa D-typerna

I kapitel 5 beskrevs hur jag i arbetet med de olika stenkonstruktionerna skapade sju kategorier, baserade på handlingar som satt morfologiska spår. Förekomsten eller avsaknaden av tydliga avgränsningar och definierad form, samt fokuspunkter fick företräde. Arbetet med kategoriseringen pågick under en längre tid, under det att jag arbetade mig igenom olika företeelser i materialet och började se tendenser till att vissa av dem *de facto* förekom i högre grad – om än inte entydigt – i stenkonstruktioner med specifika morfologiska drag. Kategoriseringen framstod som något trubbig men som en utgångspunkt på vilken jag kunde fästa diskussionen om de olika företeelserna. Det framstod, sedan jag konsekvent började tillämpa kategoriseringen i analyserna, som tydligt att anläggningar av R-typ, O-typ och stensamling har vissa uppenbara tyngdpunkter, i både stenkonstruktion och depositionsmonster, som kontrasterar dem mot varandra, liksom vissa gemensamma nämnare som placerar dem i ett samtida kulturellt sammanhang. De tycks både hänga ihop och ha skilda meningsinnehåll och det är uttryck som är möjliga att beskriva.

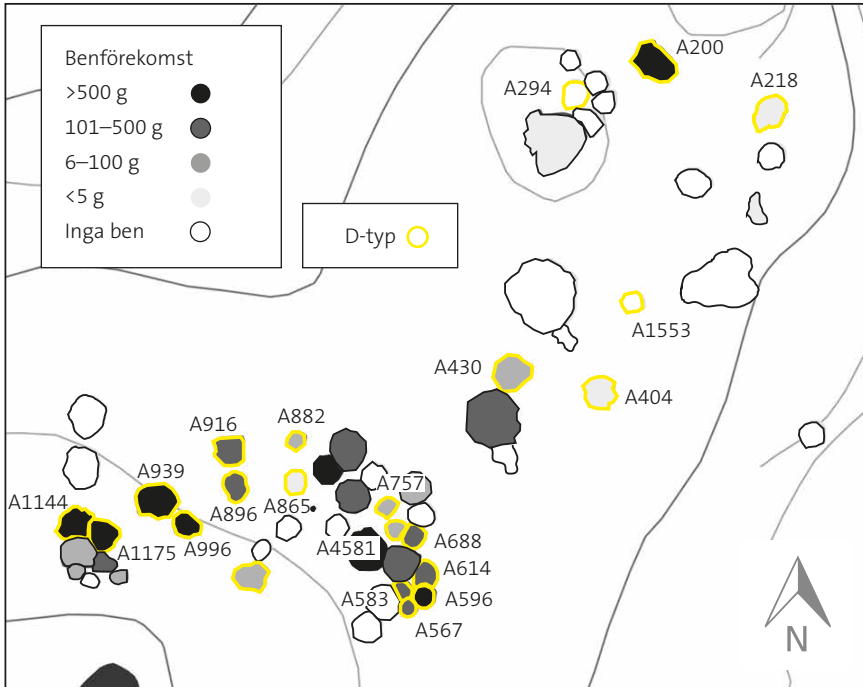

Fig. 7.23. D-typer: placering och benmängder vid Påljunghage.

Den kategori jag valde att benämna D har dock tätt sig svårare att placera i de olika spektra där företeelserna jag skärskådat befinner sig. Inledningsvis vill jag påminna om hur jag valde att definiera D-typerna: som en intentionellt avgränsad rumslighet. D-typerna har tydliga spår av kantkedja eller tydlig begränsning, dock inte till den grad att de platsar bland O-typernas cirkelrunda och tydligt mot packningen kontrasterande begränsning. I övrigt har D-typen den inbördes gemensamma nämnaren att den inte passar in i de övriga kategorierna. Det är snarare så att D-typerna i ena fallet närmar sig stensamlingar (exempelvis rörande gleshet i stenpackningen och små ben-depositioner), i ett annat närmar sig R-typerna (acentrala ben-depositioner), och i ett tredje tycks tydligt knyta an till O-typerna (genom tangerande kantkedjor och förekomst av ben-depositioner). Hur kan detta förstås? I det följande ska kategorin skärskådas. Parametrarna *tid* och *skador* läggs fram som delar i möjligheten att göra variationen på gravfältlokalerna begriplig.

Det kan konstateras att "mellanläget" mellan olika kategorier även definierar D-typernas fysiska placering på fallstudielokalerna (fig. 7.23-24). De är inte centralt belägna i de olika grupperingarna och inte dominerande. De befinner sig inte lika perifert som stensamlingarna i respektive slänt. De är

Fig. 7.24. D-typer: placering och benmängder vid Rogsta.

oftast av mindre storlek i jämförelse med R- och O-typer, men oftast större än stensamlingarna. De har ibland tät anknytning till dominerande anläggningar och ligger ibland för sig själva. Benmängderna är generellt små, men några av D-typerna har mycket stora benmängder. Placeringen och relationerna till andra stenkonstruktioner blir därför den differentiering den följande diskussionen baseras på.

D-typer som bihang till R-typer. I några fall uppträder de stenkonstruktioner som jag har benämnt D-typer som mindre, nära anknutna ”utbyggnader” till R-typer (fig. 7.18: A294, A430, fig. 7.19: A15, A38, A52). A430 är anknuten till A485, vilken jag har valt att benämna O-typ på grund av kantkedjans och packningens karaktär, men som är en av de dominerande anläggningarna på lokalen och även har R-draget utbyggnad (i form av en ansamling med sten söder om kantkedjan). Detta är ytterligare en i raden av de uppenbara svårigheterna med att tvinga in materialet i fack. Av dessa fem små stenkonstruktioner är två tomma (A294, A15). Anmärkningsvärt är att bendepositionerna i två av de övriga tre fallen är kopplade till kantstenarna i de små anläggningarna. Stenkonstruktionerna återspeglar alltså, i liten skala, de rösepraktiker de är anknutna till (bendepositioner acentralt) samtidigt som de i sig själva utgör en ”acentral placering”.

D-typer kopplade till täta grupperingar. Elva av de större stenkonstruktioner som blivit kategoriserade som D-typer befinner sig i eller i nära anslutning till de täta grupperna stenkonstruktioner av O- eller R-typ. Här finns en skillnad mellan Rogsta och Påljunghage. Vid Rogsta har jag räknat (från söder) A62, A21 A7 och A39 till de större anknutna till A4, A6, A12 och A9. A39. A39 hänger nära ihop med A40 (kategoriserad som O-typ) – båda innehåller stora mängder ben och varsin bronsnål. Av de övriga tre är A21 fyndtom, A7 har få ben acentralt och A62 har ben acentralt ”i fyllningen”. Samtliga fyra är registrerade som skadade med avseende på att packningen är gles eller oregelbunden.

Vid Påljunghage är det sju stenkonstruktioner i den täta ”grupp B” som har betecknats D (A567, A583, A596, A614, A688, A757, A4581). Dessa är inte skadade på samma sätt som de vid Rogsta (med ett undantag), men de har något trasiga kantkedjor. De kan inte skiljas från de näraliggande anläggningarna av O-typ vare sig till benmängd, placering av benen eller osteologisk identitet. Skillnaden mellan O och D i det här fallet ligger i form, storlek och placering. Mycket påtagligt är dels att D-typerna här har en egen karaktär, dels att de ligger intill varandra på lokalen. Korrelationen

mellan förekomst av grusmantel (Eklund *et al.* 2012:42) och O-typ är mycket hög medan den saknas mellan grusmantel och D-typ, vilket förstärker intrycket av skillnad mellan de två kategorierna. Här tycks alltså handlingar med sten skilja sig åt, medan idén om handlingar med ben är densamma de olika formerna emellan.

Ensam och diffust? Mellanliggande D-typer. I fig. 7.23 och 7.24 kan ses att det finns ett antal anläggningar med tillskriven D-typ som inte är direkt anknutna till någon tät gruppering. Även bland dessa finns skillnad de två lokalerna emellan. Vid Rogsta är D-typerna som inte ligger dikt an en näraliggande stenkonstruktion i en gruppering företräddelsevis små (A18, A32, A34, A54, A56). Precis som de D-typer, som omnämnts ovan, som är små och knyter an till R-typer, har dessa bendepositioner acentralt placerade. I två fall rör det sig om enstaka ben av barn, i ett fall av djurben och i två fall (med stora benmängder) av osteologiskt äldre personer. A32, som inte innehöll ben som kunde bestämmas till människa, innehöll däremot keramikskärvor efter minst fyra olika kärl, och A34 som innehöll en liten mängd obestämda rörben innehöll också fem skärvor efter ett stort, grovt keramik-kärl. Detta torde indikera en annan funktion än ”grav”. I A54 däremot, som innehöll en större mängd ben, återfanns endast tre keramikskärvor, av två olika gods.

Vid Påljunghage har tio stenkonstruktioner som inte ligger i de täta grupperingarna fått beteckningen D utifrån sin form och karaktär (A218, A404, A865, A882, A896, A916, A939, A996, A1233, A1553). Här kan vi konstatera att dessa, till skillnad från de D-typer vid Påljunghage som ligger i grupperingar, faktiskt är i hög grad skadade. Fem av dem har gles eller oregelbunden stenpackning och flertalet har trasiga kantkedjor. Fyra har mycket få ben och en är tom. Två har mycket ben och är osteologiskt bedömda som senilis – en intressant parallell till förhållandena vid Rogsta (då äldre personer annars är få i materialet). Ytterligare en notering som kan vara av värde för diskussionen om temporalitet är att de tycks uppträda parvis på lokalen (se fig 7.23: A939 och A996, A916 och A896, A882 och A865).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att även när en morfologiskt (om än disparat) baserad kategori bryts ner i sina relationer kan innehåll spreta åt olika håll. Här finns stenkonstruktioner med spår av handlingar som inte tycks närma sig gravbegreppet, och stenkonstruktioner med stora tydliga bendepositioner av företräddelsevis äldre personer. Den gemensamma nämnaren tycks dock vara fragmentering – vid Påljunghage uttryckt i

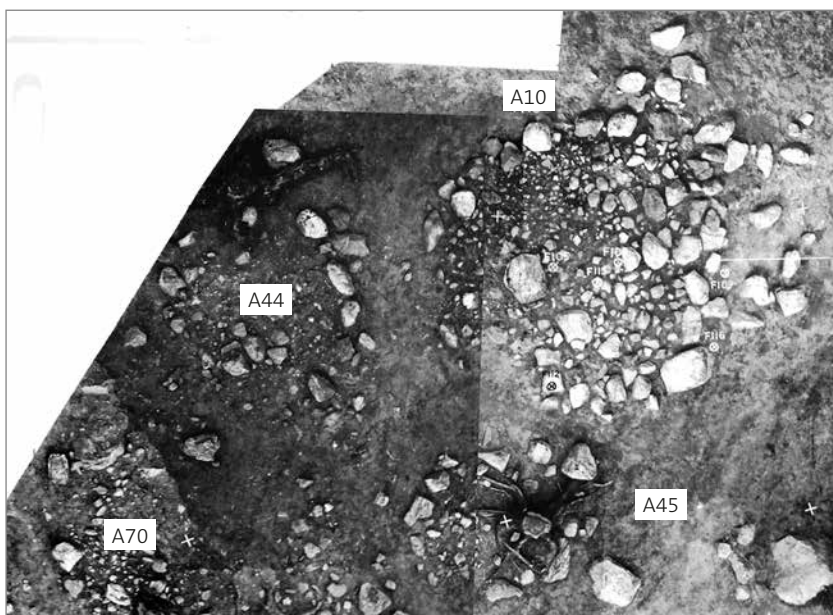

Fig. 7.25. Gruppering av skadade D-typer i norra delen vid Rogsta.
Foto: ATA Dnr. 4454/75 med tillagda anläggningsnummer.

glesa stenpackningar och trasiga kantkedjor, vid Rogsta i trasig keramik. Stenkonstruktioner med små mängder människoben (eller tomma) är också en gemensam nämnare.

Diffusa grupper. Längst i norr vid Rogsta, och i sydvästra delen av Påljunghage, fanns grupperingar av stensättningar som inte vid första anblicken passar in i det övriga mönstret av dominerande anläggning med anknyttande ”satelliter”. Flera av stenkonstruktionerna i dessa grupper har kategoriserats som D eftersom de har kantkedja, d v s är välavgränsade men inte cirkelrunda och inte har den tydliga kontrast som utmärker O-typen.

A10-gruppen (fig. 7.25) är den av dessa tre grupper som har högst igenkänningsfaktor med avseende på hur de övriga grupperna på lokalen ter sig. Vi ser tre näraliggande, relativt tydliga men skadade stenkonstruktioner (A10, A44, A45) med kantkedjor. A70 är knappt skönjbar på lodfotot, med undantag för några kantstenar i sydväst – men är fylligt beskriven i rapporten (Knappe & Ringquist 1975:77-78). Konstruktionen beskrivs som ”starkt skadad” men har haft två lager stenpackning. Anmärkningsvärt nog har denna stenkonstruktion en acentralt belägen underliggande hård, förseglad med en stor sten. Därmed sällar den sig till stråket av dominerande

stenkonstruktioner där eld förekommer. A70 ligger också längst norrut i det stråket. I A70 återfanns ben av en äldre vuxen person och flera bronsfragment, samt en slipsten i den undre packningen.

A10, som ses överst i fig. 7.25, är betydligt tydligare, men är även den skadad. Endast ett fåtal ben återfanns och inget kunde säkert bestämmas som människa. Däremot återfanns tänder av nöt i den övre stenpackningen, tillsammans med krukskärvor. Enstaka krukskärvor fanns även på andra platser acentralt. A10 anknyter alltså, liksom A70, till stråket av dominerande anläggningar genom acentrala benpositioner, de näraliggande "satelliterna" A44 och A45, antydande till utbyggnader i nordöstra delen av stenkonstruktionen, och en utbyggnad i syd. Även i A10 återfanns en slipsten i undre packningen.

De två mindre stenkonstruktionerna A44 och A45 är belägna mellan A10 och A70. A44 var helt tom på ben och föremål, medan det i A45 fanns tre små acentrala positioner med enstaka ben (människa, subadult samt däggdjur) och keramikskärvor. Dessa två stenkonstruktioner associerar till rösetraditionen såsom varande "satelliter" och genom sina fragmenterade, acentrala positioner.

Om A10-gruppen bestod av urskiljbara om än skadade anläggningar, så är de båda andra grupperna betydligt mer komplicerade. I fig. 7.26 ses vad jag vill kalla A48-gruppen (Rogsta). Vid undersökningstillfället avrapporterades de som sex åtskilda stensättningar och en härd. Jag har – utifrån mina konstruerade kategoriseringar – kallat dem tre D-typer, två stensamlingar och en stensamling vid block. I fig. 7.27 ses "Grupp A" (Påljunghage, gruppbenämning enligt Eklund *et al.* 2012). De sju, i rapporten specificerade stenkonstruktionerna, har jag valt att kalla D-typer (två st), stensamlingar och en stensamling vid block. Den gemensamma nämnaren här är ett virrvarr av stenrader och rumsligheter – större och mer definierade rum, och små diffusa stensamlingar i anslutning till dessa.

Kategorierna D-typ respektive stensamling torde, om mönstret skulle följa övriga stenkonstruktioner i dessa kategorier, peka mot fynd- och benfattighet i dessa två grupper. I båda återfanns stora benpositioner jämte brons- och järnfragment. Det är alltså en för kategorierna avvikande bild som framträder. Till sin placering anknyter positionerna till R-typen; samtliga är acentralt. Benpositionen i A49 och det enstaka benfragmentet i A50 är visserligen registrerade som centralt, men ser vi på grupperna som helhet befinner sig dessa anläggningar i utkanten. Min uppfattning är att det vi ser i A48-gruppen är resterna av en grupp stenkonstruktioner, där benpositionerna placerats intill (den ursprungliga) kantkedjan i en större

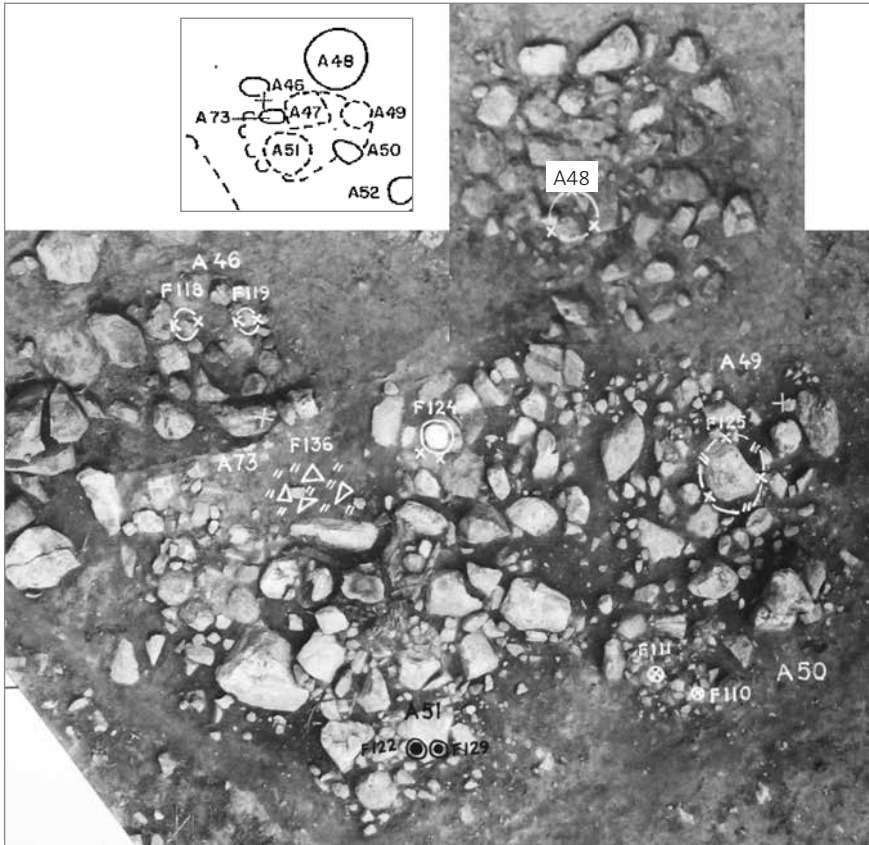

Fig. 7.26. A48-gruppen vid Rogsta. Foto: ATA dnr 4454/75. Infällt, anläggningsindelningen ur rapporten (Knape & Ringquist 1975:9).

stenkonstruktion av R-typ (likt i A9 och A4 där bendepositioner fanns nära eller under begränsningarna). De stenar på rad som kan ses i nordöstra delen av A47 menar jag är rester av den ursprungliga kantkedjan till en större anläggning. Även blocket i A49 har troligen ingått i denna kantkedja. A50 och 51 framstår då som tydliga men skadade "bihang" till denna ursprungliga A47/49, och A48 förhåller sig till denna som A12 till A11.

I Grupp A är det svårare att se någon ursprunglig och förändrad form. Gruppen föreslås i rapporten vara en "tarandliknande konstruktion" (Eklund *et al.* 2012:44). "Tarandgravar" är ett begrepp som använts om sammanbyggda rektangulära stenramar med datering till yngre bronsålder – äldsta järnålder, ibland med spår av skelettgravar (Modin 1973; Feldt 2003, 2005). I det här fallet kan man istället ta fasta på att samma

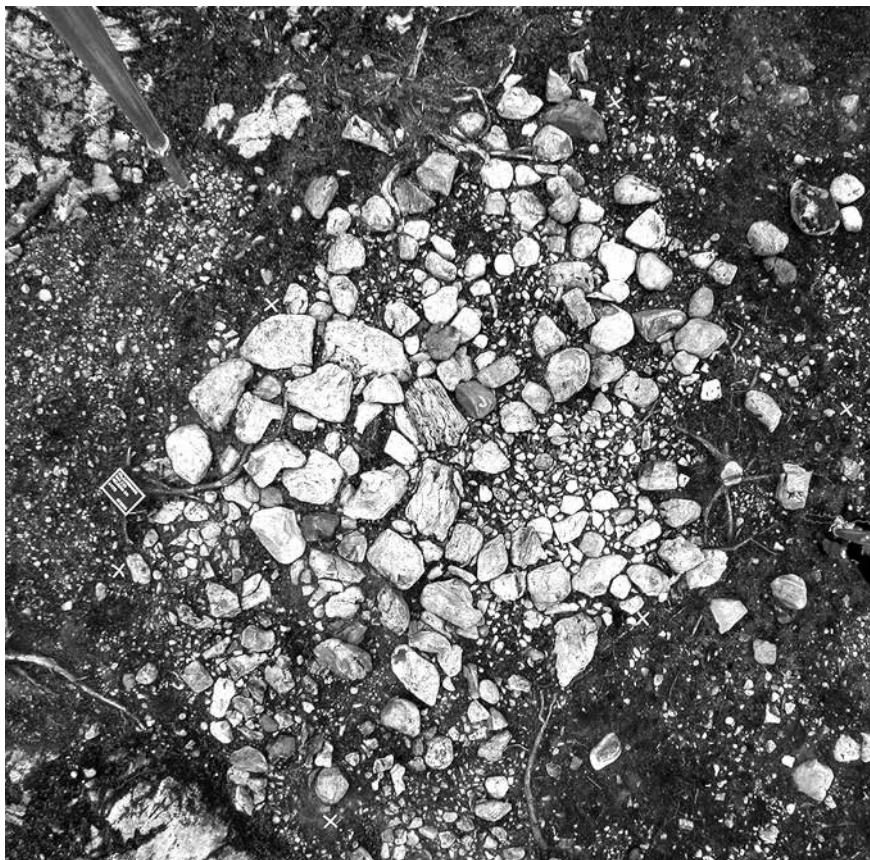

Fig. 7.27. Grupp A vid Påljunghage. Foto: Jonas Wikborg, SAU.

performativitet som vi ser i de dominerande grupperna där R-typer står i centrum även finns här. Det finns avgränsade rum med acentrala depositioner och det finns utbyggnader i mindre skala. I och med att stenkonstruktionerna framstår som "organiskt framväxta" och/eller skadade framstår de också som resultatet av ett flertal händelser.

Sammanfattningsvis pekar iakttagelserna i de tre diffusa D-grupperna på att dessa bör knytas till R-typens performativiteter. A10-gruppen, med sina svårt fragmenterade stenkonstruktioner och små (eller inga) bendepositioner, kan beskrivas med adjektiv som närmar sig övergiven, avslutad, bortglömd (i sin nära samtid), eller kanske – i linje med diskussionen om det trasigas *assemblage* – som komplett. De rätta handlingarna har utförts

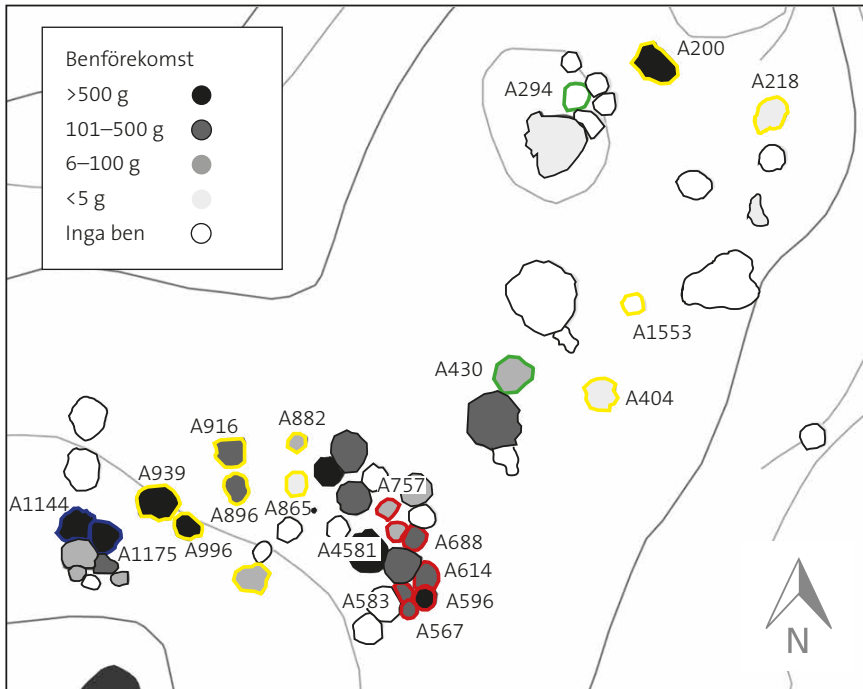

Fig. 7.28. D-typer med olika relationer vid Påljunghage.

och stenkonstruktionen har spelat ut sin roll. A48-gruppen och Grupp A har kvar sina bendepositioner, och här kan faktorer som sociala relationer ha spelat in. Det är slående att det i A48-gruppen deponerats ben av äldre personer i utkanten av det centrala stråket, och även om det inte föreligger samma osteologiska identitet i Grupp A är denna belägen intill två friliggande D-typer med depositioner av individer osteologiskt bedömda som senilis (A939, A996).

Kan det diffusa bli tydligare? Performativitet, relationer, och existensen av ett *assemblage* benämnt D. I genomgången av de stenkonstruktioner som tillskrivits kategorin D-typ finns relationer med olika mer eller mindre

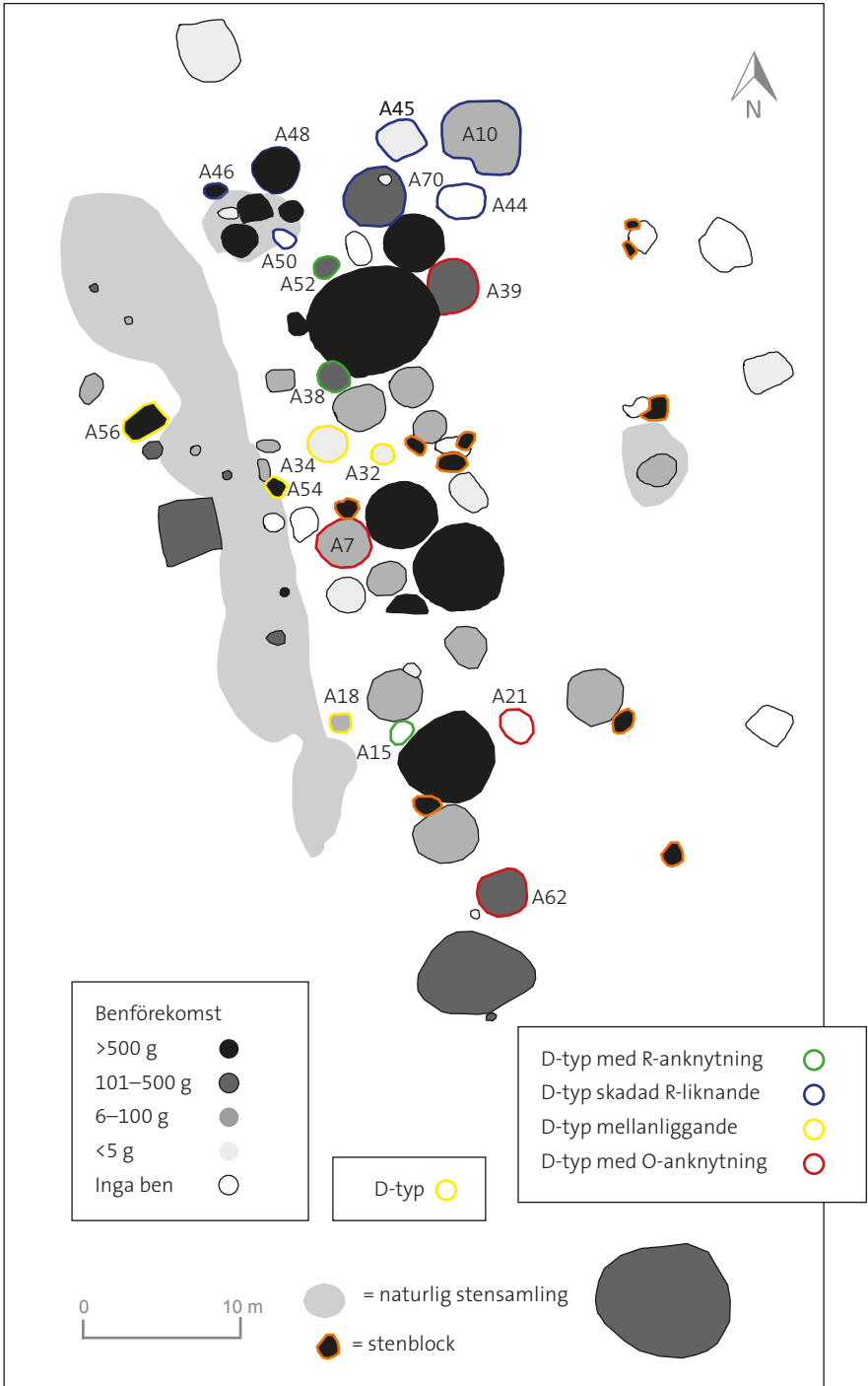

Fig. 7.29. D-typer med olika relationer vid Rogsta.

tydliga tyngdpunkter. D-typens avgränsade rumslighet knyter kategorin löst samman, men en blick på dess relationer ger till följd att kategorin splittras. I fig. 7.28-29 ses de skärningar baserade på relationer till de andra kategorierna som jag vill lyfta fram.

De performativa drag som definierar dessa relationer är anknytning och avstånd, storlek, depositionernas placering, och stenkonstruktionens grad av trasighet. Det finns D-typer som tydligt anknyter till R-typer (både genom att de fysiskt anknyter till dem och genom depositionernas liknande placering). Vidare finns exempel där D-typer tycks utgöra rester av R-typer, eller starkt anknyter till R-typens idé, genom sina placeringar på lokalerna, sina utbyggnader och depositionernas placering. D-faktorn här består i att de är förvanskade – formationsprocesser har givit resultatet D-typ. Om någon nämnare är i viss mån gemensam är det just formationsprocesserna. D-typerna har en högre skadefrekvens (jfr fig. 7.14-15) och även i högre grad ”mellanliggande” placeringar på fallstudielokalerna, vilket alltså sammanfaller med mer frekvent fragmentering. Möjligen kunde det i en större studie gå att fånga in tendenser till vilka identiteter som ibland får dessa placeringar efter döden (barn och äldre tycks vara goda kandidater utifrån fallstudielokalerna), men en mängd faktorer i sociala relationer kan vara orsak till detta. Det kan vidare vara intressant att analysera hur det kommer sig att just dessa är skadade/fragmenterade.

Något som framträder än tydligare i studiet av D-typerna är den lokala variationen. Flera delstudier i detta arbete har visat hur likheterna mellan de två fallstudielokalerna varit påfallande stora. I fallet D-typ framträder istället några tydliga skillnader. På Rogsta-lokalen finns mellanliggande D-typer av en karaktär som inte finns vid Påljunghage – mindre och med både stora och mycket små eller icke-existerande benmängder. Vid Påljunghage har de D-typer som är kopplade till ”Grupp B” en egen karaktär, som på flera sätt (utom just det som definierar D-typen) liknar sina omkringliggande O-grannar.

Det finns alltså inte ett *assemblage* som är gemensamt för D-typens olika stenkonstruktioner. Kategorin avslöjar sig mer än de andra som fiktion, en *arkeologisk* kategori. Från arbetets början har den tentativa kategoriseringen baserad på performativa egenskapet skavt, just när det gäller D-typen. Och det visar sig alltså att den *de facto* inte existerar. Från att ha varit avhandlingsarbetets sorgebarn vill jag ändå, på grund av just detta, påstå att de diffusa D-typerna kan utgöra analysens viktigaste kategori. De sätter fingret på svårigheten, omöjligheten, att i en arkeologisk kategorisering fånga in en fast betydelse. Det är omöjligt att med ett benämmande ord beskriva

ett spektrum där flera parametrar samspelar, där tyngdpunkter anas och skingras, och där individers handlingar med resonans i verkningshistoria, minnen och social identitet spelar in.

Två resultat av skärskådandet av dessa svårbegripliga D-typer är dock tydliga. Det existerar övergripande ideer om att anknyta, deponera och fragmentera ben och sten, som spänner över kategorier på en glidande skala, kronologiskt och funktionsmässigt, men där även lokala variationer kan skönjas. Fragmentering av såväl bende-positioner som stenkonstruktioner visar att de inte var menade för evigheten. Tiden skulle ha sin gång, och detta står i fokus i avhandlingens avslutande, analyserande delkapitel.

Från början till slut: en diskussion om minnen, bruk av plats och kronologi

I detta, det avslutande delkapitlet i avhandlingens analyser, diskuteras tid i bemärkelsen fallstudielokalernas framväxt, brukande och övergivande. Hur kan de ca sju sekel som ¹⁴C-dateringarna omfattar förstås, med avseende på kontinuitet och löpande förhållningssätt till det tidigarevarande? Hur kan det kronologiska förhållandet mellan de olika grupperna av stenkonstruktioner förstås, med sina likheter och skillnader?

¹⁴C-dateringarnas möjligheter och problem

De två fallstudielokalerna har visat en sinsemellan liknande struktur, både vad gäller dateringar, stenkonstruktioner och fynd. Ett vanligt gravarkeologiskt förhållningssätt är att försöka differentiera ett material kronologiskt eller efter social status. En gravarkeologisk analys skulle möjligen kunna se den norra delen av Rogsta-lokalen, med anläggningarna kring A9 som en rikare del av det sociala sammanhang som utgör gravfältets lokalens brukare – här finns större bende-positioner, hela keramikkrärl och fler bronser än på andra delar av lokalen. Man kunde också tänka sig en kronologisk skiktning baserad på fynd och/eller morfologi, där ”slänten” eller de bentomma stenkonstruktionerna har avvikande dateringar. Eftersom de är just bentomma, och på grund av ”Hallstatt-platån”, är det dock svårt att få till användbara naturvetenskapliga dateringar. Ingen av dessa förklaringsmodeller ser jag som tillräckliga.

Ett exempel på försök till kronologisk differentiering utifrån benmängd är Katarina Appelgrens och Anna-Maria Rencks förslag till ett tidsfästande av ”bentomma gravfält” från analysperioden (2007). De ser ”bentomma gravfält” som en nyupptäckt, separat fornlämningskategori, vilken ger

uttryck för en socio-politisk samhällsförändring som aktiverar brandgravskickets ideologi i dess mest extrema form - bentomhet. Appelgren och Rencks diskussion om bentomma stenkonstruktioner är mycket viktig, eftersom de lyfter fram ett flertal lokaler vilka är belägna i neddragna "mellanlägen", på impedimentsluttningar, och dateringar visar att praktiken med bentomma stensamlingar, ofta vid block, är aktuell under samma period som fallstudielokalerna. Dessa lokaler har mycket gemensamt med "slänten" vid Påljunghage och motsvarande läge vid Rogsta.

Genom en gruppindelning av bentomma och benfattiga lokaler från E4-projektet i Uppland vill Appelgren och Renck se benmängderna som kronologiskt betingade. Grupperna utgörs av 1; "i det närmaste helt bentomma gravfält", 2; "benfattiga gravfält" och 3; "benförande gravfält". Den första gruppen anser de ska föras till övergången mellan yngre bronsålder - äldsta järnålder, den andra till förromersk järnålder och den tredje till förromersk - romersk järnålder (Appelgren & Renck 2007:51ff). ¹⁴C-dateringarna som anförts i resonemanget faller dessvärre inte riktigt rätt in i den föreslagna bilden, och man tar inte hänsyn till att flera av de undersökta lokalerna utgörs av smala vägkorridorer. Helhetsbilder av fornlämningsmiljöerna saknas. Dessutom diskuterar man inte hur resonemanget kring bentomheten under yngre bronsålder står sig i förhållande till de många gravfält från samma period som faktiskt innehåller större benmängder, fynd och t o m daterande bronser och keramik. Man menar att Ambrosianis "mer omsorgsfullt lagda" bronsålderstyper enligt den föreslagna benmängdskronologin torde vara senare än de bentomma gravarna, något som framstår som felaktigt, exempelvis i ljuset av Rogsta och Påljunghage.

¹⁴C-dateringar från fallstudielokalerna är mycket trubbiga redskap, eftersom en majoritet av resultaten faller inom Hallstatt-platån (se kapitel 4 med fig. 4.7, 4.11, 4.12). Vidare bör man inte glömma att det som dateras är en deposition, inte stenkonstruktionen i sig. De indikationer dateringarna ger är dock några goda utgångspunkter för att rama in platsernas sammanhang. Det kan konstateras att det finns ett par tidiga dateringar på respektive lokal (före Hallstatt-platån), och någon enstaka senare. Vid Påljunghage finns så många dateringar att de kan anses visa att A6094 med största sannolikhet är den tidigaste stenkonstruktionen. Vid Rogsta har A9 den tidigaste dateringen, men tidiga dateringar kan även döljas i andra odaterade stenkonstruktioner.

Det är de fyra sekler som utgör Hallstatt-platån, ca 800–400 f Kr som är omöjliga att differentiera med ¹⁴C-dateringar. Även de tyngdpunkter som kan ses inom respektive daterat provs kalibreringskurva har, enligt min

mening, allt för liten sannolikhetsgrad för att fästa ett resonemang på. I det följande anlägger jag istället samma perspektiv som i de övriga analyserna, och för ett resonemang om relationer och performativitet med fäste i de utgångspunkter som kan anses användbara.

Anknyttande intentioner och den egna historien

En nyckel till förståelse för olika aspekter av tidens gång på fallstudielokalerna menar jag finns i relationerna inom och mellan de täta grupperna av stenkonstruktioner. Varje gång en ny stenkonstruktion fogas till en grupp, eller en ny grupp bildas, är detta *det rätta* att göra i sammanhanget. Det har framgått (exempelvis i kapitel 6, delkapitlen *Att bygga relationer genom konstruktioner* och *Att minnas genom depositioner*) att stenkonstruktionerna inom de täta grupperna anknyter till varandra inte bara fysiskt, genom tangerande kantkedjor, utan också genom en mängd performativiteter och relationer. Här tycks minnet mellan de olika konstruktionstillfällena vara i detalj levande och det tidsmässiga avståndet dem emellan kort (jfr Mizoguchi 1993, och exempelvis de två delarna av samma halsring som deponerats i närliggande stenkonstruktioner vid Påljunghage). Hur kort kan givetvis inte avgöras. Baserat på gruppernas storlek och att de inom sig hårbärgerar ben med osteologiska identiteter av skilda åldrar, vilket kan tolkas som en sammansättning av en "extended family", kan ett förslag vara att det rör sig om minnen som bärs av individer eller möjligen över någon generationsgräns.

En viktig performativ aspekt på de täta grupperingarna är givetvis stenkonstruktionernas skala och placering. Det tycks uppenbart att grupperna har utgått från en stenkonstruktion av relativt sett större storlek. Man har förhållit sig till den och sedan valt mindre storlekar för de anknyttande stenkonstruktionerna. En tolkning av detta kan givetvis vara att det skulle lämnas utrymme för ett flertal anknytningar intill varje större stenkonstruktion. Det tycks redan från början ha funnits en plan för anknytningar. De dominerande stenkonstruktionerna ligger ju dessutom på ett visst avstånd från varandra. Jag kunde konstatera i avsnittet *Spår av eld* att det är under de dominerande stenkonstruktionerna spår av eld företrädesvis förekommer, vilket ytterligare visar på dessas speciella status. Vidare är det bland dessa som vi återfinner de få stenkonstruktioner som förblivit synliga i högre grad än andra, i några fall ända till våra dagar. I fallet A6 kan vi se att stenkonstruktionen blivit föremål för en sekundärbegravning under yngre järnålder. Richard Bradley skriver att vissa företeelser tycks vara byggda för att minnas, för att "intrude on the consciousness of later generations"

(Bradley 2002:34). Det ger dem en intressant performativ kontrast till de flacka stenkonstruktioner som torde ha blivit osynliga relativt snabbt efter att de brukats. Anne-Marie Hållans Stenholm lyfter fram att det ofta finns en förutfattad mening hos arkeologer att "monument" är skapade med en tanke om varaktighet och påverkan på framtiden. Detta kan inte ha generell giltighet (Hållans Stenholm 2012:39, se även Bradley 2002:82) och mycket tyder på att de flacka stenkonstruktionerna på fallstudielokalerna haft en begränsad relevans över tid (jfr *Stenkonstruktioner: för evigheten?*). De dominerande anläggningarna framträder alltså i hög grad som uttryck för handlingar där *punctuated time* (jfr kapitel 3) skapar minnen som består i ett längre perspektiv och uppmanar till skapandet av nya dominerande anläggningar, och nya grupper.

När uppstod behovet att anknyta, att lägga stenkonstruktioner tangerande intill varandra? Vi rör oss i en period där rösen byggs (jfr Thedéen 2004). Samtidigt är det en brytningstid där gravfält börjar anläggas. Formspråket anknyter till röset (cirkelform, inre konstruktioner) men skiljer sig också (flackhet, neddraget topografiskt läge). De två fallstudielokalerna kan sägas vara utmärkta illustrationer för just detta skeende. Anläggningar som är av R-typ och i vissa drag påminner om rösen på bergshöjder har de för rösen typiska "amöborna" som påbyggnader men också anknyttande O-typer. "Amöbor" är ofta tomma på ben, och visar ibland spår av andra handlingar, såsom eldande eller keramikdepositioner (vilket även kan gälla stensamlingar som ej är anknutna till en R-typ). Att *anknyta* är det som för enar dessa med konstruerande av O-typer intill dominerande anläggningar. Vidare har O-typer i ett fall på varje fallstudielokal bildat egna grupper med ett till stenkonstruktionernas storlek mer jämlikt drag. ¹⁴C-dateringarna är (likt de osteologiska åldersbedömningarna) som tidigare nämnts ett trubbigt redskap. Det vi kan se är att R-typen A6094 respektive A9 är de tidigaste (¹⁴C-daterade) stenkonstruktionerna på respektive lokal, och att det därefter finns ett antal dateringar inom den s k Hallstatt-platån 800–400 f Kr. Jag menar att praktiken att anknyta till en initial stenkonstruktion är en rösepraktik som man i brytningstiden använder sig av och fortsätter. Formspråket däremot (och därmed performativiteten) tar sig nya uttryck då de tydliga O-typerna dyker upp både som pendanger till R-typer och som egna grupper. Detta är en förändring och en betydelseförskjutning – ett nytt *assemblage* – som kan ses både vid Rogsta och Påljunghage, i A9:s centrala "rösedepositioner" med inre stenkretsar och både "amöbor" och mindre O-typer, och i O-typerna A11 och A12:s till synes "egalitära" parbildning med ett antal mindre anknyttande stenkonstruktioner.

Det kan alltså skönjas en förändring i byggandet av stenkonstruktioner över relativt korta tidsspann inom några av de täta grupperna. Grupperna har både likheter (dominerande stenkonstruktioner, tätt anknytande stenkonstruktioner) och skillnader (skador, depositionsstorlek, antal stenkonstruktioner) sinsemellan. Hur kan förhållandet mellan grupperna förstås?

Något som är påtagligt vid anblicken av de olika grupperna är att det finns "grupper" och/eller dominerande anläggningar som i hög grad saknar benmaterial, och/eller innehåller betydligt färre stenkonstruktioner än de med många och stora åldersbedömda bendepositioner. Några exempel är stenkonstruktionerna kring A2, A4 respektive A10 vid Rogsta, och kring A261, A336 och A485 vid Påljungshage. Man kan konstatera att tre av dessa fem centrerar kring vad jag kallat R-typer, en fjärde har fått en O-kategorisering p g a sin påtagliga kantkedja men har "amöba", och gruppen kring A10 (som fått D-kategorisering) som är svårt skadad men där rester av en inre kantkedja och en utbyggnad kan anas. I avsnittet *Depositioner vid kantkedjor – att uppmärksamma gränsen* snuddade jag vid performativa handlingar vars spår manifesterar just tid och upplösning. I avsnittet *Fokuspunkter?* lyftes just A261, A336 och A10 fram som exempel på stenkonstruktioner där förekomsten av ett block parades med avsaknad av ben i anläggningar som "borde" haft större benmängder, och det föreslogs att benen/individerna kunde ha ersatts av ett stenblock (i A336 var ju blocket nedgrävt i en grop mitt i stenkonstruktionen).

Jag vill i detta sammanhang återvända till temporalitet och process som möjliga förklaringar till tomhet. I analyserna har det framkommit att fragmentering (och dess yttersta konsekvens – tomhet) är en praktik som karakteriserar hanterandet av de döda på fallstudielokalerna. Vissa grupper av stenkonstruktioner kan ha spelat ut sin roll över tid (vilket uttrycks i tomhet), och ersatts av nya aktivitetsytor med nya grupper. Inom Hallstatt-platåns fyra sekler finns utrymme för flera på varandra följande grupper, var och en uttryck för en eller ett par generationer. Vi har exempelvis sett hur A10- och A48-grupperna kan tolkas som tidiga, men skadade grupper.

Ett intressant exempel är A5988 vid Påljungshage – en "omärkerad grav" (Eklund *et al.* 2012:352) helt utan stenkonstruktion. Bendepositionen innehöll 658,8 g ben av människa (maturus, man?), och ¹⁴C-dateringen av de brända benen visar en tyngdpunkt (89,7%) på 840–750 f Kr, vilket är en av de tidigare på lokalen. I fig. 7.25 ses hur platsen för denna "omärkerade grav" hypotetiskt motsvarar platsen för en större O-typ, omgiven av anknytande O-typer. Av de kvarvarande stenkonstruktionerna som hypotetiskt skulle ha anknutit till A5988 är två helt borta och en tredje (A792) har

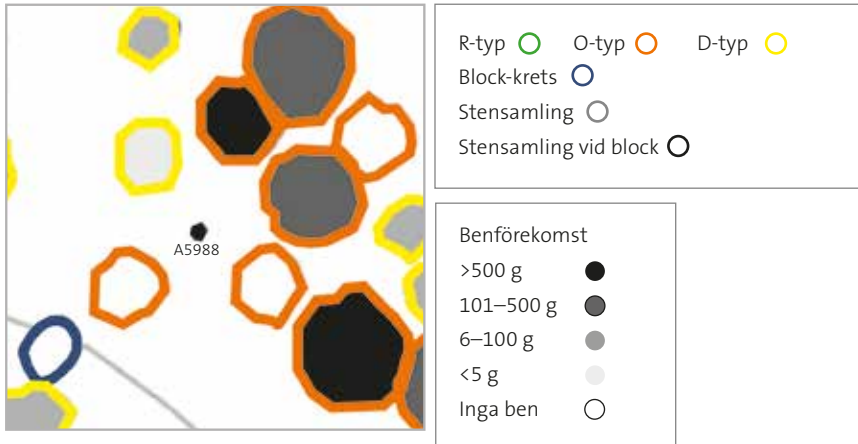

Fig. 7.30. En saknad stenkonstruktion?

även den en av de tidiga dateringarna på platsen. Här kan man ana något som spelat ut sin roll eller på något sätt blivit föremål för nedmontering. Vem var individen (maturus, man?), vars stenkonstruktion monterades ned och försvann? Sociala relationer anas i materialet, både inom grupperna, men även i de stenkonstruktioner som är *mellanliggande*. De är både särskilda, d v s inte tangerande, och genom sin performativitet anknutna till de näraliggande grupperna. Flera av dessa mellanliggande stenkonstruktioner innehåller osteologiskt äldre personer.

En analys med fokus på performativitet och relationer pekar alltså på att det med avseende på tidsuppfattning finns brott i kontinuiteten på fallstudielokalerna. Ur ett livsvärldsperspektiv torde individuella minnen cirkla kring den grupp stenkonstruktioner till vilken det egna livet är knutet, och där de döda närmaste anförvanterna deponeras och hanteras. De kringliggande gruppernas likheter, som rör sig på ett mer övergripande plan, antyder ett kollektivt minne av "hur vi gör" (eld som initiering, bruk av kantkedjor etc). Det kan givetvis vara så att de olika stenkonstruktionsgrupperna använts synkront, men deras fysiska avstånd och skilda sociala grupper skiljer dem - och deras praktiker - ifrån varandra. Det kan också vara så att de är på varandra följande, och att en ny grupp initierats av sociala skäl. Det faktum att det tycks röra sig om ett fåtal individer, kanske ett par generationer, som deponeras i varje grupp, påkallar behovet av en ny grupp inom några decennier.

En konsekvens av detta resonemang är att det endast är under delar av Hallstatt-platån som fallstudielokalerna aktivt används. Jag menar att

fynden, och de tidiga dateringar som existerar i ett par av O-typerna, indikerar att det är de första seklen av platån som är aktuell, givet förstås att det är "samma" grupp människor som återkommer till platsen. Inget motsäger att det kan vara olika sociala formationer som vid skilda tillfällen valt att nyttja respektive plats och skapa egna stenkonstruktioner. Nedmonterandet av "de andras stenkonstruktioner" kan ha skett av olika skäl: av respekt, som ikonoklasm (motsatsen till respekt), eller helt enkelt för att de inte längre fyller en funktion.

Slutligen: Vän av ordning pekar möjligen på den mycket sena dateringen av bendepositionen i den dominerande stenkonstruktionen A4 vid Rogsta, vilket skulle motsäga ett resonemang där de tomma grupperna är tidiga och har spelat ut sin roll. Det är dock så att den daterade depositionen (med 1 sigma: 405–365 f Kr) utgörs av benen av ett barn, deponerade under kantkedjan. Centralt i anläggningen återfanns en avbruten spiralhuvudnål helt utan koppling till bendeposition, typologiskt daterad till 600-talet f Kr. A4 var en av de få före undersökningen synliga stenkonstruktionerna på lokalen, och alltså fullt möjlig att återkomma till flera sekel efter dess uppförande.

"Consociality" istället för kronologi?

Det går inte att lösa problemet med fallstudielokalernas kronologi, så tillvida att det inte är möjligt att skapa en traditionell tidslinje med utpekade punkter, där de olika stenkonstruktionerna och bendepositionerna finner en plats. Inte heller är det till fullo möjligt att fastställa en relativ kronologi. Det jag anser mig kunna argumentera för i absoluta termer är att lokalernas början utgörs av konstruerandet av en eller flera dominerande stenkonstruktioner av R-typ i krönläge, och att stenkonstruktioner av O-typ genom sina anknytningar kan antas utgöra en förändring och en betydelseförskjutning i konstruktionspraktiken. Stensamlingarna tillhör (trots en sen ¹⁴C-datering vid Rogsta i A29) samma sammanhang som de övriga stenkonstruktionerna. De är placerade både mellan de övriga stenkonstruktionerna och i lokalernas utkant, helt utan överlagringar. Deras innehåll (om än magert) korrelerar med de övriga i termer av material och benens förbränningsgrad.

Det faktum att förhållandet mellan R- och O-typ och förhållandet mellan de olika grupperna inte går att tidsfästa i absolut mening innebär möjligheten att skillnaden mellan de två typerna inte är till fullo kronologisk, utan snarare utgörs av skilda förhållningssätt och funktioner. Det är

möjligt att en ny R-typ påbörjas när det redan finns O-typer; att de drag som R-typen bär och som minner om rösepraktiker inte försvinner, utan tas med då nya grupper skapas. Det finns också diskrepanser, inkilade i de till synes så tydliga grupperingarna, som antyder ytterligare komplexitet. Sådana diskrepanser måste beaktas, oavsett om de beror på problem med våra dateringsmetoder eller på att förhistorien är mer oordnad än arkeologer ofta antar (jfr avsnittet *Den oordnade och främmande förhistorien*, i kapitel 3).

Ett exempel är A12 vid Rogsta. Här återfanns två keramikkärl, det ena med ben efter en kremerad människa och det andra med ben efter en kremerad hund. Ben ur båda kärlen sändes för ^{14}C -datering. Resultatet från hunden blev okalibrerat 2663 BP och från människan 2583 BP, vilket betyder att de två dateringarna inte alls överlappar vid ett sigmas kalibrering, och vid två sigma är överlappningen endast 30 år (se fig. 4.11). Söker man tyngdpunkter i kalibreringarna av dateringar nära och inom Hallstatt-platån stöter man också på problem, exempelvis i förhållandet mellan de tangerande och närmast identiska A662 och A634, där kalibreringen för den senare är 750–680 (11,5%) BC, 670–640 (2,7%) BC och 560–390 (81,2%) BC och den förra vid 900–780 (95,4%) BC. Däremot daterades harts i A662 till 770–480 (91,2%) BC. Exemplet med det sent daterade barnet i A2 har också nämnts ovan. Det är alltså omöjligt att veta exakt vad som hände i vilken ordning inom ramen för Hallstatt-platån. Däremot kan man se tydliga performativa kopplingar och depositioner som associerar till varandra. Hur ska vi förstå denna mängd av möjligheter, som trots allt inramas rumsligt och kronologiskt?

Gavin Lucas har ingående diskuterat och problematiserat arkeologins förståelse och bruk av begreppet "samtidighet" (2015). Han menar att det vanliga användandet av "samtidighet" implicerar att ting är samtida i relation till en specifik tidsenhet (ett år, ett decennium, ett sekel). Komplexiteten är uppenbar, man kan bara tänka sig det enkla exemplet att två föremål är tillverkade med femtio års mellanrum, men deponeras vid ett och samma tillfälle. Lucas argumenterar för en relativ definition av samtidighet, där relationer mellan ting står i centrum. I detta resonemang blir tingens varaktighet och den utsiktspunkt från vilken något betraktas det relevanta sammanhanget: "we should not always assume that tighter resolution is intrinsically better; it has to be relative to the temporality of the objects under investigation" (Lucas 2015:5).

För att föra ett sådant resonemang använder Lucas begreppet "consociality". Begreppet har sitt ursprung hos fenomenologen Alfred Schutz (se Lucas 2015, där anfördd litteratur), och bygger på idén att undvika att separera rum från tid i diskussioner om samtidighet. Det är irrelevant om två personer är kronologiskt samtida eller överlappande, om deras vägar aldrig korsas och deras banor aldrig berör varandra. På samma sätt kan två personer eller ting vars livstider inte överlappar varandra ändå påverka varandra, om beröringspunkter finns. Det som bestämmer påverkan är varaktighet – i form av fysisk form eller minnen. Lucas bygger vidare på Schutz resonemang genom att – för att göra begreppet till ett bättre verktyg – införa tillägget "gradients of reciprocity". Detta innebär en studie av på vilket sätt och i vilken grad personer eller ting påverkar varandra. Över tid sker en ständig förskjutning av perspektiv, så att en studie av exempelvis fallstudielokalerna blir vitt skilda, om man ser på dem inom ramen för äldre bronsålder, analysperioden, yngre järnålder eller 1975. Man behöver alltså hitta det aktuella ramverket (space-time coordinates) och söka de relevanta relationerna.

Inom ramen för avhandlingsarbetets analyser har målet varit att finna relationer, och goda argument för att just de relationerna har bäring på de centrala frågeställningarna om variation, förhållningssätt till döden och till tidens gång. De "consociala" drag som identifieras på fallstudielokalerna och som tycks övergripande är exempelvis "rena" brända ben, stenkonstruktioner, fragmentering, dominerande anläggningar och grupperingar, minnen av lämpliga platser för eld, växelspelet mellan synlighet och osynlighet. Allt detta ramar in lokalernas *consociality*. Det är mot denna kuliss som individuella minnen, materials varaktighet, och ledtrådar om tidsuppfattning liksom skillnader lokalerna emellan kan framträda. Att sammanhanget, *the consociality*, kan identifieras, gör den absoluta kronologin mindre viktig.

Minne opererar på olika nivåer – vissa är personliga, andra oförvanskade över generationsgränserna och andra tycks lösas upp i kanterna när tiden går. Genom analyserna kan två tidsskalor för den enskilda människan i den lilla världen som gravfältslokalerna utgjort anas: Här transformeras de döda genom de processer de genomgår, då man gör "det rätta". Stenkonstruktioner tycks i denna process ha en begränsad kronologisk relevans. De är tomma, kretsarna är brutna och de är nedmonterade. Här finns också spåren efter handlingar av dem som varit där tidigare, och kanske befinner sig bortom mannaminnet, men hör till ett mer diffust kollektivt minne ("förfäderna"). Skillnaden mellan nutiden och analysperioden,

mellan järnålderns sekundärbegravningar och analysperioden och analysperiodens början och slut är att det sistnämnda spannet kan rymmas i begreppet *consociality*. Och med det får man nöja sig, eftersom vi inte närmare kan nå periodens inre kronologi. Detta är vad källmaterialet tål, materialet kan inte differentieras mer. När *consociality* blivit så lös i kanterna att den upplöses, då slutar man också – i de här fallen – använda platserna, och återkommer inte förrän flera sekel senare, då till den fortfarande synliga A6.

Kanske jakten på den detaljerade kronologin – före och efter – skymmer sikten och varandets multi-temporalitet. Vi lever trots allt inte, vilket flera forskare på senare år poängterat, i ett segment av "samtid" utan i en blandning av nuet och det förflutna (se kapitel 3, delkapitlet *Tidens gång*, och där anförd litteratur).

8. Fragmenterade platser, ting och människor

Mot en syntes?

Begreppet *syntes* (av grekiskans *sy'nthesis*, 'sammansättning' av *synti*'thēmi 'sätta samman [Nationalencyklopedin]) definieras som bekant som kombinationen av separata element eller substanser till en sammanhängande helhet, och används ofta i slutet av akademiska arbeten. Det kan tyckas ironiskt att använda begreppet här, då källmaterialet som studerats i detta avhandlingsarbete tycks ha rört sig i en motsatt riktning, från det hela till det fragmenterade. Tre tusen år senare står arkeologen vid schaktkanten eller i arkivet och ska försöka sätta ihop bitarna till en begriplig bild.

I det följande formuleras ett slags *syntes*. Den utgörs inte av en sökt sammansättning av källmaterialets bitar, benfragment och keramikskärvor utan av det arkeologiska arbetet, av de analyser och iakttagelser som gjorts under granskandet av de stenkonstruktioner och depositioner som påträffats vid Rogsta och Påljunghage. Här framträder mer eller mindre tydliga *assemblages* med bäring på avhandlingsarbetets centrala frågeställningar. I samklang med det arkeologiska filter som är en del av varje arkeologisk analys framträder därmed glimtar av dåtida förhållningssätt och en dåtida livsvärld. Det kan dock aldrig röra sig om en helhet, en fullständig förståelse. Individens livsvärld, då som nu, är ett onåbart *assemblage* av det individuella, det nära, det lokala, regionala, överregionala och fjärran – i såväl tid som rum. Den lilla, lokala världen och dess uttryck är vad som står i fokus i detta arbete. De två fallstudielokalernas mycket påtagliga likheter och vissa skillnader i strukturer och detaljer (trots fyrtio års skillnad

i undersökningsteknik) visar både på lokala förhållningssätt och stärker de resonemang jag tycker mig kunna föra. Samtidigt är de ett tydligt exempel på att vår arkeologiska praktik och vårt avstånd till den värld vi vill studera sätter ramarna för vilka slags frågor som kan besvaras.

Några ord om det lokala kontra det regionala är också på sin plats. Givetvis hade studien kunnat expanderas till en regional studie, och företeelser med bäring på frågeställningarna som spänner över större områden hade kunnat fångas in. Detta hade då behövt ske på bekostnad av detaljgrad och flera av de iakttagelser jag gjort hade gått förlorade. Arkeologer som kommit i kontakt med Mellansveriges bronsålder och äldsta järnålder känner säkerligen igen vissa drag som diskuterats i detta arbete och förvånas kanske över andra. Det är min förhoppning att denna studie ska bidra till att iakttagelser i andra material kan korreleras med eller kontrasteras mot Rogsta och Påljunghage och att kunskapen om analysperiodens livsvärldar därmed ökar. Förhoppningsvis kan några prickar i den undflyende arkeologiska figuren bli mer fasta (jfr kapitel 3, *Connecting the dots*).

De centrala frågeställningarna

Avhandlingsarbetets tre centrala frågeställningar berörs alla av de olika delanalyserna av källmaterialets stenkonstruktioner och depositioner. Frågeställningarna besvaras i det följande genom resonemang som berör de *assemblage* som uppstår i spänningsfälten mellan det hela och det fragmenterade.

Handlingar med sten och ben: om variationen i materialet

Den centrala frågeställningen formulerades på detta sätt: *Hur kan vi förstå den stora variationen i återfunna stenkonstruktioner och depositioner av ben och föremål?* Att problematisera perspektiv på *kategoriseringar* och att inkludera rituella *processer* och *temporalitet* ser jag som grundläggande för att förstå variationen i materialet. Jag menar att tre huvudpunkter för förståelse, tre tolkningar, kan betonas. Analyserna av materialet indikerar att:

- ...förklaringar till variationen i hanterandet av de döda inte enbart kan föras till en skala av kronologi eller social identitet utan är en kombination av dessa och exempelvis uppfattningar om transformationsprocesser, tid och minnen. De sistnämnda är de variabler som lyfts fram genom avhandlingsarbetets studier, men fler än så torde ha existerat.

- ...brända ben av människa inte alltid har ett och samma meningsinnehåll ("gravläggning av individ") inom en gravfältlokal. Snarare kan ett material som är så emotionellt och rituellt laddat som mänskliga kvarlevor ha skiftande och föränderliga betydelser.
- ...stenkonstruktioner inte heller alltid har meningsinnehållet "grav" inom gravfältlokalerna. Denna förförståelse är snarast en produkt av arkeologisk praktik och arkeologiskt begreppsanvändande. Att ansamla sten i konstruktioner betyder inte nödvändigtvis att det finns ett syfte motsvarande begreppet "monument" och/eller att detta "monument" ska bestå för framtiden.

Resonemanget bygger på relationerna mellan stenkonstruktioners och depositioners fragmenteringsgrad och placering. Vidare tar resonemanget fasta på de väsensskilda performativa egenskaper som kan ses i stenkonstruktionerna, framför allt i respektive stenkonstruktions avgränsning mot omgivande mark. Figur 8.1-2 belyser dessa parametrar genom schematiska illustrationer av variationen i stenkonstruktioner och depositioner vid fallstudielokalerna. Härigenom kan en tolkning av variationen på lokalerna som helhet göras.

Fragmentering och placering. Längst till vänster och nederst (1) finner vi de dominerande anläggningarna som var belägna på krönen vid Rogsta. Här finns framför allt R-typerna, med de största bendepositionerna (bendepositionerna acentralt placerade) och spår av eld. De stenkonstruktioner som försetts med en grön prick i fig. 8.1 är de som ingick i A48-gruppen vid Rogsta. De tolkades i kapitel 7 som resterna av en kraftigt skadad/nedmonterad (illustreras med pilen "transformation sten") äldre grupp, centrerad kring en R- eller O-typ. I fig. 8.2 är de grönmarkerade stenkonstruktionerna de som utgjorde Grupp A vid Påljunghage. Denna grupp är svårtolkad, men visar vissa drag som påminner om R-typ (tillbyggnader, flera kantkedjor, acentralt stora depositioner).

Jag menar att de tydliga skillnaderna mellan (1) och de stenkonstruktioner som är belägna i mitten av figuren (2) och (3) illustrerar en delvis kronologisk och delvis funktionell betydelsemässig skillnad. Lokalen initieras genom att en av stenkonstruktionerna i (1) byggs (A9 har den tidigaste ¹⁴C-dateringen vid Rogsta och A6094 vid Påljunghage). Varje ny gruppering längs krönet inleds med en liknande sådan. De är större och har högre profil än övriga stenkonstruktioner och har således en *varaktighet*. De har

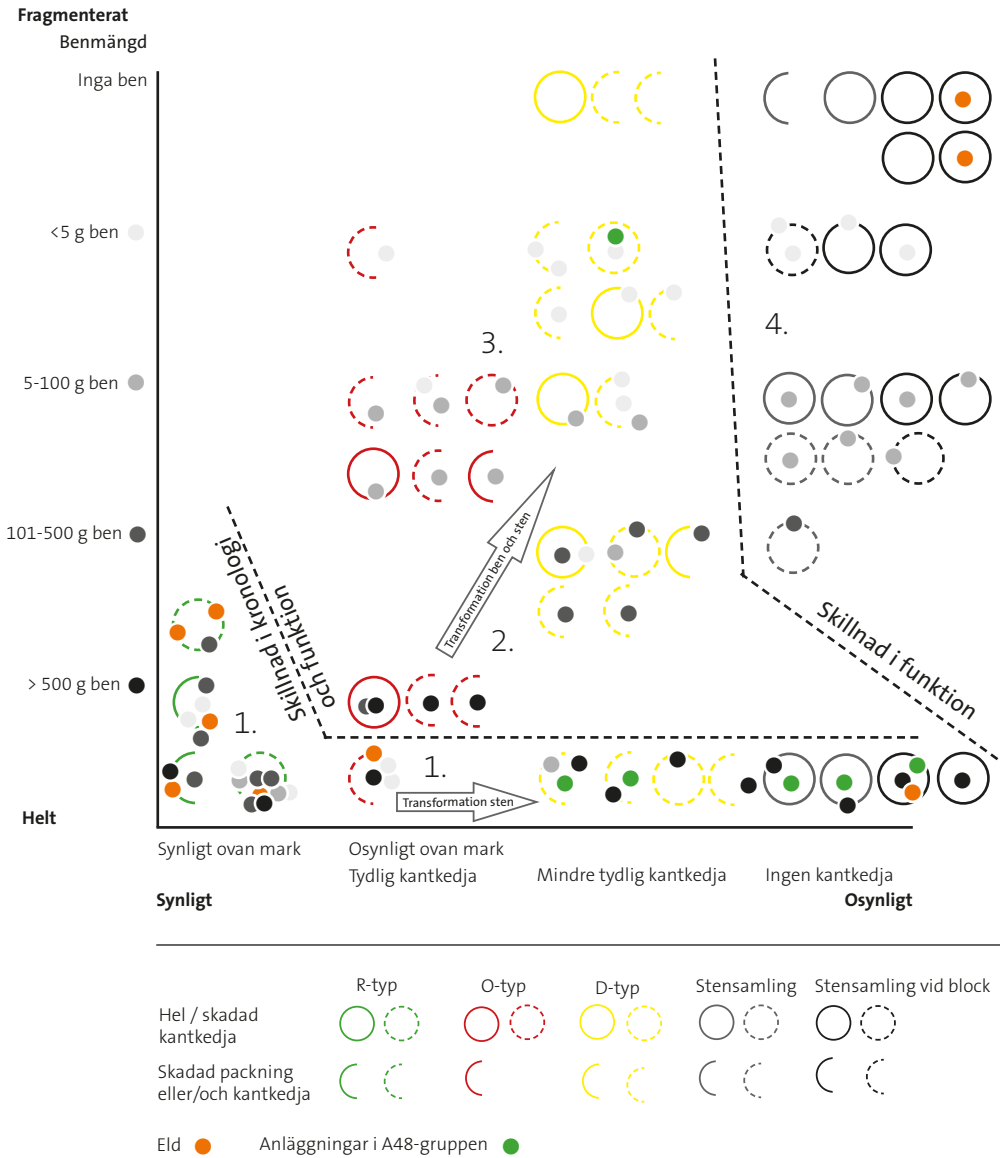

Fig. 8.1. Ett återfunnet assemblage vid Rogsta. Figuren visar samtliga stenkonstruktioner av R-, O-, och D-typ samt stensamling och stensamling vid block. Varje stenkonstruktions skador är illustrerade genom streckade och/eller halva cirklar. Bendepositioner av olika storlek är placerade centralt eller i det väderstreck där de återfinns inom konstruktionen. På grund av illustrationens format är placeringen schematiskt återgiven och depositionerna är placerade i kanten av respektive cirkel oavsett det reella avståndet från stenkonstruktionens begränsning.

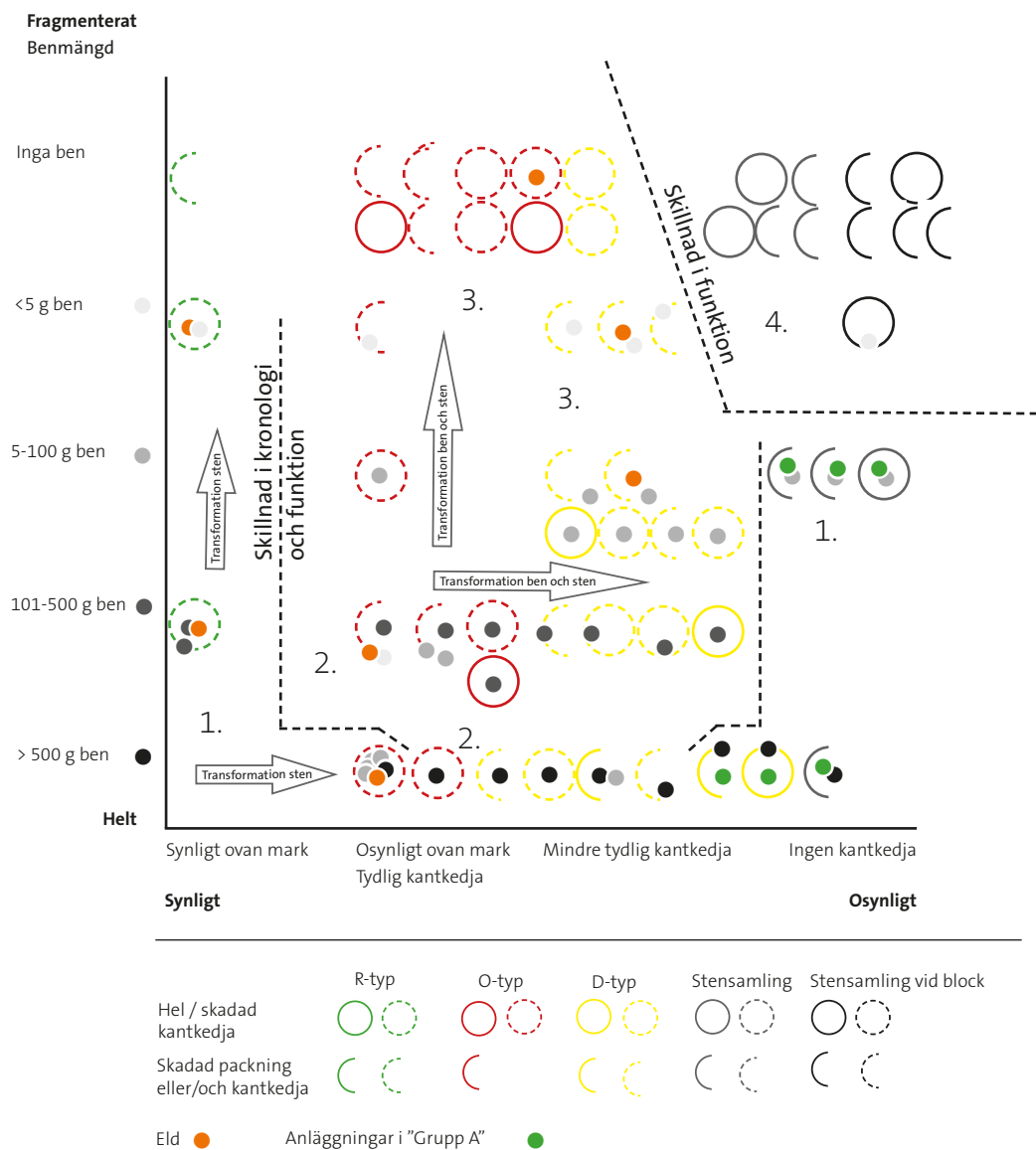

Fig. 8.2. Ett återfunnet assemblage vid Påljunghage. Figuren visar samtliga stenkonstruktioner av R-, O-, och D-typ samt stensamling och stensamling vid block. Varje stenkonstruktions skador är illustrerade genom streckade och/eller halva cirklar. Bende-positioner av olika storlek är placerade centralt eller i det väderstreck där de återfanns inom konstruktionen. På grund av illustrationens format är placeringen schematiskt återgiven och de positionerna är placerade i kanten av respektive cirkel oavsett det reella avståndet från stenkonstruktionens begränsning.

varit dominerande under den period lokalen aktivt användes, och några av dem har förblivit synliga även sedan platsen så småningom övergivits. Det är talande att de (under loppet av en längre tid?) har blivit föremål för ett flertal deponeringar.

I detta segment finns även på respektive lokal en skadad O-typ som i vissa drag liknar en R-typ (dominerande, spår av eld). Jag menar att den stenkonstruktionen (A11 respektive A662) är ypperliga exempel som illustrerar den förändring som sker, när rösepraktikerna skiftar till förmån för andra synsätt på kroppen och rummet. R-typernas multipla, och ibland övertäckta, gränser blir istället O-typernas markerade yttre gränser, och depositionerna av de döda börjar placeras centralt i respektive O-typ. Det är inte givet att denna utveckling är linjär från R till O. Det är snarare troligt att R-typen aktiveras vid Rogsta de gånger en ny grupp påbörjas, som initiering av en ny plats och grupp, med anknytning till det tidigarevarande. Det är säkert så att det är *det rätta* att just den individ som ska deponeras i konstruktionen behöver just en sådan.

I de stenkonstruktioner som på illustrationerna befinner sig närmast (2) har respektive konstruktions största bendeposition placerats centralt. Närmare (3) kan ses att ju färre ben i depositionerna och ju otydligare anläggning, desto vanligare är det att benen återfinns acentralt eller både centralt och acentralt (flera depositioner i samma stenkonstruktion). Det är slående att det är ett mycket litet antal depositioner som vid (2) representerar "hela" människor. Motsatsen är snarast regel. Det kan noteras att i spannet 5-100 g ben, vid Påljungshage, är flera av de centralt belägna depositionerna ben av barn, vilket kan förklara den lilla benmängden.

Hanterandet av ben, sten och andra material tyder på att variationen i benmängd *inte* kan förklaras av en *pars pro toto*-idé om begravda individer. Framför allt visar det performativa förhållandet mellan "hela människor" och små bendepositioner (eller avsaknad av bendepositioner) tecken på en *transformationsprocess*. Meningsinnehållet i de brända benen förändras från individ till en transformerad substans, och det vi återfinner är olika stadier i denna process (jfr kapitel 3 om "funeral, extra-funeral and post-funeral deposits" [Weiss Krejci 2013:293]).

I fig. 8.1-2 illustreras denna process genom relationerna mellan (2) och (3). Stenkonstruktionerna kring (3) är mindre tydliga och har återfunnits med bendepositioner som varit föremål för högre grad av fragmentering än de vid (2). Jag menar att benen har hanterats av de levande som en del i transformationen och genom handlingarna har benmängden reducerats. Detta har diskuterats i avhandlingens analyskapitel, där det har poängterats

att det finns spår av ingrepp i stenkonstruktioner, mönster i användande av keramik, i bendepositionernas sammansättning och i deras placering. Tolkningen tar fasta på att materials meningsinnehåll skiftar med dess skiftande *assemblage* (Conneller 2011:19; Fowler 2013:242). Således är en statisk syn på materialets betydelse som bestämd till ”gravlagd” eller ”grav” inte möjlig.

Ytterligare en konsekvens av ett sådant synsätt måste bli en diskussion om hur normativitet uttrycks. Begreppet normativitet bär starka associationer till homogenitet, och fig. 8.1-2 visar uppenbart inte på homogenitet. Jag menar dock att variationen i illustrationen delvis är skenbar, på grund av att det *assemblage* som illustreras i figurerna är det som återfanns vid den arkeologiska undersökningen. På fallstudielokalerna tycks en ”proper burial” – för att använda Nilsson Stutz begrepp (jfr Nilsson Stutz 2003:324ff) utgöras av en process med hantering av de kremerade benen i relation till stenkonstruktioner, till skapade gränser, och till fragmentering av såväl ben som keramik och andra material. Det vi ser är, trots variationen, en gemensam idé om vad som är *det rätta*, med gemensamma nämnare och med skillnader som beror både på tidens gång, rituella processers framskridande, individualitet och säkerligen flera för oss okända faktorer.

Avhandlingsarbetet kan i och med denna reflektion möjligen tyckas ha gått varvet runt och kommit fram till att variationen egentligen är mindre än arbetets utgångspunkt stipulerade. Inledningsvis var ju en del av problemformuleringen att den stora variationen i källmaterialet inte uppmärksamats tillräckligt av forskningen. Detta vidhålls även nu i slutet av arbetet, eftersom de faktorer som variationen beror på är i behov av en breddning av perspektiv, och problematisering av arkeologiska kategorier. Vidare finns vissa skillnader i performativa egenskaper bland stenkonstruktionerna som är såpass påtagliga att frågetecken måste sättas kring deras respektive funktion.

Performativa egenskaper och funktioner. Studiet av stenkonstruktionernas och depositionernas performativa egenskaper och relationer visar på tydligt skilda förhållningssätt till depositioner eller avsaknad av depositioner. En slutsats är därför att stenkonstruktionerna haft olika *funktioner*. Vissa av dem har i högre grad än andra fungerat som *de rätta* platserna för bens transformationsprocesser. Andra har syftat till relaterade handlingar, såsom eldande eller manifesterande av gränser. En av de mest uppenbara performativa egenskaperna som skiljer de föreslagna kategorierna från varandra, är den kvalitativa skillnaden mellan stenkonstruktionernas begränsningar. R-typen har ibland flera, men i ytan osynliga gränser. I O-typerna

är skillnaden mellan det yttre, gränsen och det inre, tillsammans med den centrala placeringen av benen påtaglig. Även om båda kategorierna tycks syfta till liknande ändamål (att göra det rätta för och kring de döda) har de sinsemellan olika meningsinnehåll och associationer. I tidigare avsnitt argumenterades för att detta har att göra med tid (kronologi och kontinuitetsbrott) och hanterandet av speciella individer. Illustrationens (1), (2) och (3) kan alltså sägas uttrycka samma idé: de brända benens deponering och transformation i ett avgränsat rum.

Stensamlingar däremot, kring (4) i illustrationen, har annorlunda placeringar på lokalerna, annorlunda innehåll och saknar gränser. Här är bendeponeringarna mycket små och mer utspridda. Ibland tycks de enbart innehålla brända ben av djur. Exempel på stenkonstruktioner med enbart djurben har uppmärksamats exempelvis vid Åbrunna i Sörmland (Strucke & Perming 1997) och Sommaränge skog i Uppland (Forsman & Victor 2007). Stensamlingar vid block, med sin performativa fokuspunkt, visar på skilda förhållningssätt till att bygga i sten. De kan också kopplas till diffusa aktiviteter i samband med eld och skapande av gränser men kan inte ses som direkt knutna till de brända benen. Tillsammans med de spår av diffusa aktivitetsytor som finns på respektive fallstudielokal (slänten och norra delen med skärvtenshög vid Påljunghage och nordöstra delen med ”tom yta” vid Rogsta) indikeras att dessa stenkonstruktioner har en helt annan funktion än det hanterande av döda som sker i R- och O- (och D-) typer. Detsamma kan sägas om vissa av de D-typer som är anknutna till R-typer (se kapitel 7) och som återfinns högt upp till höger i fig. 8.1. Även de eldspår som påträffats inom och utom anläggningar men inte kan kopplas till kremeringar påvisar andra händelser än ”begravningar”. En tolkning är att de representerar uppmärksammande av speciella personer och/eller händelser. Jag menar att det som på senare år uppfattats som ”tomma gravar” kan ses i detta ljus – som konstruktioner med diffust rituellt meningsinnehåll som inte ska kopplas till transformation av döda individer.

Brända bens betydelser: om dödens materialitet

Den centrala frågeställningen formulerades på detta sätt: *Hur kan vi genom dessa platser förstå analysperiodens förhållningssätt till döden och dödens materialitet? Hur hanterade man här människors (och tings) passager från ett tillstånd till ett annat?* Nedan görs därför en tolkning av företeelser ur analyserna som kan öka förståelsen för hur man på fallstudielokalerna under analysperioden förhöll sig till dödsfall och ”gjorde det rätta” i relation till den döde och de efterlevande. Jag menar att två huvudpoänger för

förståelse, två tolkningar, kan göras. Analyserna av materialet indikerar att:

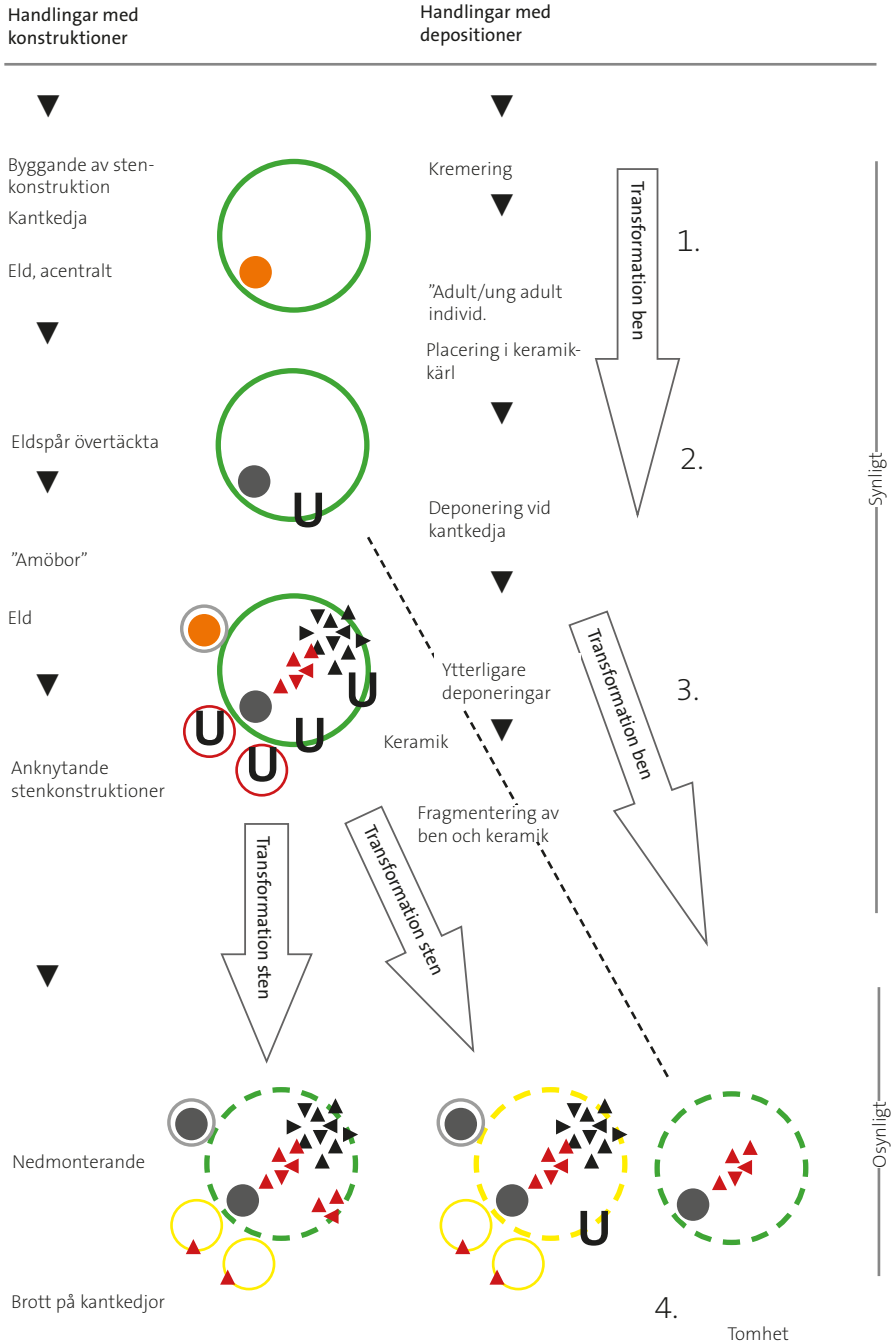
- ...det arkeologiska materialet är resterna av processer kring hantelandet av döden och de brända benen som inte kan beskrivas med begreppen "begrava", "lägga till vila" och "grav". Transformationen av den döda individen från ett tillstånd till ett annat slutar inte vid kremeringsbålet och placeringen av de brända benen i "graven". Transformationen och de brända benen är föremål för fortsatta handlingar och beskrivs bättre med begreppet *deposition*.
- ...de brända benens materialitet är genom dessa processer föränderlig. Meningsinnehållet i de brända benen i de stora centralt placerade ben-depositionerna i O-typer är inte detsamma som i de acentralla små depositionerna i samma stenkonstruktioner, eller i de få brända ben som återfinns i stensamlingar. Grovt uttryckt skulle man möjligen kunna benämna dessa två meningsinnehåll *deposition av individ* respektive *deposition av transformerade ben*.

Dessa tolkningar bottnar i de två aspekter av källmaterialet, vilka genom analyserna har visat sig vara genomgående performativa teman.

Den ena aspekten är förhållandet mellan det hela och det trasiga, fragmentering, av såväl bendepositioner och stenkonstruktioner, samt relationerna emellan dem. Den andra aspekten är förhållandet mellan synlighet och osynlighet. En performativ beskrivning av stenkonstruktionerna visar på ett intrikat spel mellan synligt och osynligt – dolt/markerat, vilket tar sitt uttryck i bland annat markerade kantkedjor, inre stenkonstruktioner och övertäckningar. Depositionernas placering i relation till detta, och materialets fragmenteringsgrad bär mönster som tyder på en process i flera steg i hanteringen av benen och kan även belysa föreställningar om kroppen och identiteten och dess transformation i döden.

Fig 8.3 och 8.4 visar – utifrån aspekterna fragmentering och synligt/osynligt – schematiska bilder av hur processer kring konstruktioner och depositioner kan ha fungerat, från det inledande konstruktionstillfället till det vi återfinner.

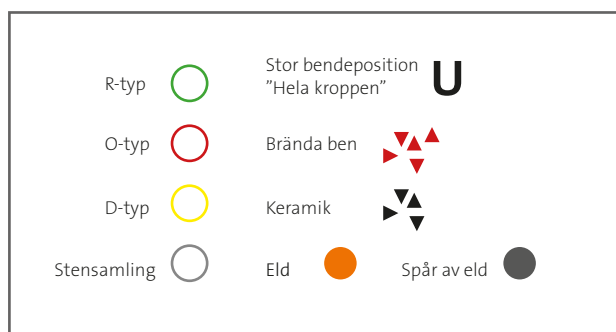
Processer kring R-typer. Fig. 8.3 visar en schematisk bild av hur processer kring R-typer kan förstås. Vid (1) ser vi det inledande stadiet. Platsen "invigs" med eld, och det avgränsade rummet – stenkonstruktionen – läggs på plats. En eller flera stora bendepositioner (med ben direkt från kremeringsbålet,

innehållande ben från samtliga kroppdelar) placeras sedan (2) acentralt i stenkonstruktionen, nära den konstruerade gränsen. Stenkonstruktionen är placerad i ett dominerande läge, på krönet av åsen, är synlig, och blir föremål för ytterligare handlingar (3). Ytterligare stenkonstruktioner anläggs intill, och ytterligare depositioner av ben och keramik placeras, både centralt och acentralt. I ett sådant skick återfanns A9 vid Rogsta. Flera av R-typerna återfinns dock med få eller inga ben, med trasiga kantkedjor och med enstaka keramikskärvor (exempelvis A4 vid Rogsta). Jag menar att dessa har spelat ut den roll de konstruerades för, eller övergivits på grund av att nya sociala grupper har behov av att anlägga en ny grupp. I A48-gruppen är stenkonstruktionerna svårt skadade (kanske av stentäkt vid anläggandet av nya stenkonstruktioner), men de stora depositionerna av ben i keramikkrärl finns kvar under kantkedjestenarna. På ett liknande sätt kan ”grupp A” vid Påljunghage uppfattas.

Det tycks vara så att de individer som deponerats i R-typer varit speciella, utvalda att deponeras i den första stora stenkonstruktion som sedan blir en grupp. De osteologiska analyserna har visat att det företrädesvis rör sig om unga vuxna eller vuxna personer ”i sin krafts dagar”. Kanske det förhållandet kan tolkas så att de är extra lämpade att befinna sig ”på gränsen”, där de deponerats, blivit föremål för uppmärksamhet, och i vissa fall blivit kvar till vår tid.

Processer kring O-typer: Fig. 8.4 visar en schematisk bild av hur processer kring O-typer kan förstås. Vid (1) ser vi det inledande stadiet. En individ kremeras på en för oss okänd plats. En stenkonstruktion med kraftig kantkedja konstrueras och individen placeras i centrum, innesluten i ett keramikkrärl, en hartstätad ask och/eller en inre stenkonstruktion som markerar och tillgängliggör de brända benen för framtiden.

*Teckenförklaring
till fig. 8.3-4 (höger, och
föregående sida).*

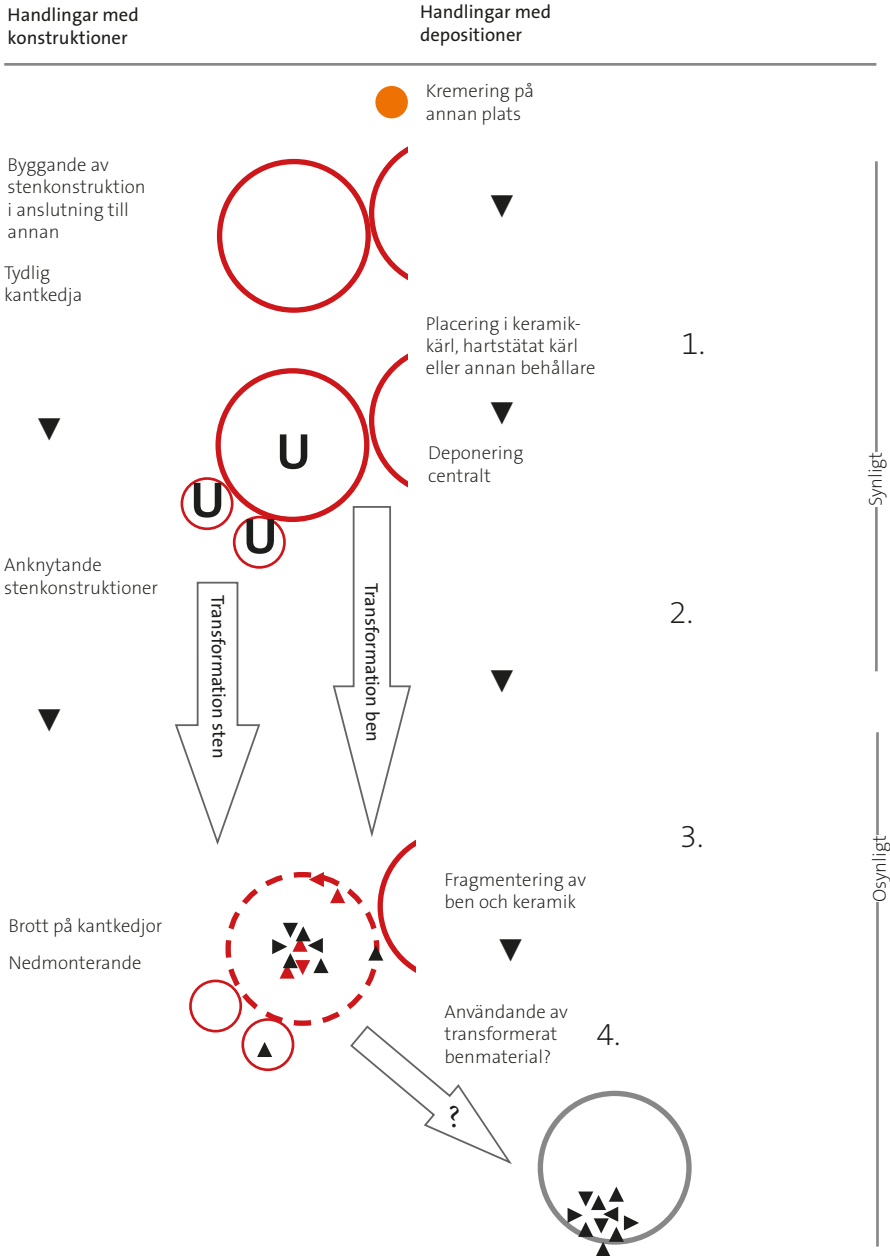

Fig. 8.4. Schematisk illustration av min tolkning av processer rörande ben och sten i stenkonstruktioner av O-typ.

Anläggningar med tydliga kantkedjor (O-typer) och ibland (synliga) inre stenkonstruktioner visar ett tydligt fokusförhållande: detta är en hägnad rumslighet – den ”rätta platsen” för benen i egenskap av individ (fysiskt anknuten, genom tangerande kantkedjor, till sina döda anförvanter) i transformation (2). Här finns de stora benmängderna och de flesta bronsföremålen. Att ben inte alltid återfinns tycks indikera att materialet transformerats ”färdigt”, fått ett nytt meningsinnehåll, hämtats, hanterats och flyttats (3).

Depositioner av fragmenterat material acentralt, ytligt, eller vid kantkedjor visar både att rummet som sådant uppmärksammas och att det material som deponerats befinner sig i en process av upplösning, ”på gränsen”. Att dela upp något är att skapa en ny materialitet, en ny betydelse, och en sådan handling ligger associationsmässigt inte långt ifrån att passera en gräns – till något nytt (3). Det laddade benmaterialet har i stor mängd använts på för oss icke återfinnbara sätt, medan små delmängder lämnats som depositioner på gravfältslokalerna (3-4). Hanterandet av de brända benen tycks ha fäst särskilt avseende vid kraniefragment (vilket högre andel kraniefragment i mindre depositioner, det enstaka kraniefragmentet i A38 och avsaknaden av kraniefragment i A815 och A51 visar). Depositioner tycks i fragmenterat tillstånd, genom sina skilda horisontella och vertikala placeringar relatera till stenkonstruktionen snarare än att vara dess fokus.

Stenkonstruktionerna uppvisar i många fall skador – brott på kantkedjorna eller avsaknad av sten. Ett extremt exempel är A5988 vid Påljunghage, som tycks ha monterats ned i sin helhet, trots att de brända benen kvarlämnats.

Dödens materialitet på fallstudielokalerna. Som har visats korrelerar placering och synlighet/osynlighet med benpositionernas sammansättning och fragmenteringsgrad och stärker indikationen att transformationen av de döda sker i flera steg. Benpositionen utgörs ibland av kompletta individer (stora benpositioner med delar från hela kroppen) och ibland av enstaka ben. Kroppen behöver som ”hel” vara samlad och ren, skyddas och kunna återfinnas (i keramikkrärl med tydligt dekorerad överkant vid Rogsta, eller i synliga inre stenkonstruktioner vid Påljunghage).

De mindre depositionerna tycks sakna behov av den fokusmarkering (sten, inre konstruktion, keramikkrärl, centralitet, skydd av en överliggande stenpackning) som de större depositionerna har. De har genomgått den process som flyttar deras betydelse från ”markerade” till ”utspridda” eller ”osynliga” (svårare att återfinna i dåtid).

Fragmenteringen av benedepositionerna tycks dock bero både på tid och på individuella faktorer. Identiteter och sociala relationer tycks ha varit en faktor vid såväl placeringen av stenkonstruktionerna som hanterandet av benen. Detta anas genom den anknytning som kan skönjas mellan olika anläggningstyper/handlingar och olika åldersgrupper, samt i sammanställningen i grupperingar av de deponerade individerna på lokalerna. Deponeringen av (unga) vuxna i de dominerande stenkonstruktionerna (vilka förblir synliga) indikerar förhållningssätt till livscykeln i relation till döden.

Fragmenteringen av benedepositionerna speglas även i fragmenteringen av andra materialkategorier och i stenkonstruktionerna själva. Dödens materialitet med dess transformationsprocesser speglas i den krossade keramiken och i de sönderdelade bronserna (vilka kan vara uttryck för individuella relationer). Stenkonstruktionerna tycks ha korta "liv", kanske endast den tidsrymd inom vilken transformationen pågår. Exemplet med de diffusa D-typerna visar hur de acentrala (transformerade) materialen associeras med trasiga stenkonstruktioner. *The sensorial assemblage* kring keramiken vittnar om associationer till fermenteringsprocesser.

Det förekommer alltså en sekundär hantering av de döda som sträcker sig bortom kremeringstillfället. Denna hantering utgör "att göra det rätta" och förvandlar benens materialitet, från individ till något annat. Som Julian Thomas påpekat (2002:41) kan det vi arkeologiskt kallar monument eller gravar gärna benämnas "places of transformation". Därmed inte sagt att betydelsen av de brända benen som material blir mindre, eller att vi säkert kan säga att individualiteten i benmaterialet utradas. Det ensamma kraniefragmentet som följt med barnet i A38 kan givetvis vara en laddad del av en nära släkting, som används på det sätt där den anses göra bäst nytta. Vi vet att brända människoben återfinns i andra sammanhang än det vi kallar gravar, vilket är följdriktigt.

Samma fenomen – ben i icke-grav-kontexter – har diskuterats ingående gällande yngre bronsålder och järnålder på brittiska öarna. Här saknas (med några få undantag) spår av ett tydligt formaliserat "gravskick" från denna period, däremot har mänskligt benmaterial, såväl bränt som obränt, återfunnits i vitt skilda sammanhang och i mer eller mindre fragmenterat skick. Det är här uppenbart att kroppar har manipulerats *post mortem*; spår finns av skelettering, delning av kroppen, att ben utsatts för solljus under längre tid och även bearbetats (Brück 1995, 2006a, b; Tracey 2012; Armit *et al.* 2013). Joanna Brück menar att de praktiker kring och med de dödas kroppar som kan ses i materialet inte kan kategoriseras som

begravningsritualer utan snarare som ett *användande* av benen i olika rituella syften (Brück 1995:247, 257). I vår skandinaviska förhistoria vet vi att man under lång tid före analysperioden hanterat ben av de döda långt efter ”begravningen”: i megaliter, i hällkistor, i deponerandet av små mängder ben i rösen. Varför skulle en seg struktur som berör det allra mest existentiellt utmanande människor behöver hantera, upphöra just då man börjar konstruera något som råkar påminna oss, tretusen år senare, om kyrkogårdar med individuella monument? Benen som placerats i olika stadier av fragmentering vid Rogsta och Påljunghage är inte lagda till vila. De är *deponerade*.

Tidens gång: om mannaminnen och fram- och bakåtväxande platser

Den centrala frågeställningen formulerades på detta sätt: *Vad kan hantelandet av sten och benmaterial säga om dåtida perspektiv på tid, på den egna historien och på minnen av det/de tidigarevarande?* Nedan görs därför en sammanfattande tolkning av företeelser ur analyserna som kan öka förståelsen för hur man på fallstudielokalerna under analysperioden förhöll sig till tid och minnen, och hur förändring under analysperioden kan ses. Jag menar att två huvudpoänger för förståelse av lokalernas framväxt och brukande, två tolkningar, kan göras. Analyserna av materialet indikerar att:

- ...de olika grupperingarna av stenkonstruktioner inom fallstudielokalerna tycks ha relativt korta och intensiva huvudsakliga brukningstider. De handlingar som kan skönjas antyder att begreppet mannaminne (vilket jag här definierar som två-tre generationer, utifrån grupperingarnas storlek och sammansättning av osteologisk ålder) är en relevant beskrivning av dessa brukningstider. Att bygga i sten är inte under de intensiva brukningsperioderna menat som monument ”för evigheten”. Stenkonstruktionernas funktion har en ”relevansperiod” – transformering av döda individer och minnet av dessa individer och denna process. Därefter kan stenkonstruktionerna överges, nedmonteras, eller skadas.
- ...lokalerna som helhet är medvetandegjorda under en längre period, och nya förhållningssätt kan anas i tre skeden: när de första stenkonstruktionerna byggs, när de intensiva brukningsperioderna infaller, och när dessa är över och lokalerna blir föremål för återbesök. Vidare finns kontinuitetsbrott då nya dominerande anläggningar konstrueras, vilket innebär både ett relaterande till tidigare handlingar och en

manifestation av något nytt. Tidsuppfattningar kan som konsekvens differentieras i två: den nära mannaminnestiden, och den längre tiden genom vilken det kollektiva minnet sträcker sig.

Dessa tolkningar bottnar i företeelser i källmaterialet som kan beskrivas med samma två performativa teman som tolkningarna av förhållningssätt till döden: växelspelet mellan det synliga och det osynliga, och det hela och det fragmenterade. Givetvis hänger de två förhållningssätten intimt samman, de speglar livstidens förlopp och föreställningar om eventuella efterliv.

Närtid: synligt och osynligt. Yannis Hamilakis skriver om ett arkeologiskt material från medelhavsområdet : ”It would be a misrepresentation to say that they buried them. That would imply distance, concealment and no directly visual or olfactory tactile contact with the dead.” (Hamilakis 2013:132). Detta stämmer väl vid Rogsta och Påljunghage. På fallstudielokalerna har vi sett att rummen för depositioner är tydliga. Kraftiga kantkedjor, inre synliga stenkonstruktioner och inneslutningar gör det möjligt att hantera de dödas ben och utsätta dem för de nödvändiga transformationsprocesserna. Det synliga har dock en begränsad livslängd. Flacka anläggningar täcks av växtlighet, eller skattas på sten (jfr notering av Eklund *et al.* 2012:48) när de har spelat ut sin roll. På så sätt fokuseras aktiviteterna på lokalerna till de för den sociala enheten mest aktuella gruppen av stenkonstruktioner, den där ben av nära anförvanter deponerats. Den fysiska anknytningen mellan stenkonstruktionerna och de tydliga och detaljerade associationerna i depositionerna indikerar att man från det ena tillfället till nästa minns hur man gjorde senast. Antalet stenkonstruktioner i de olika grupperingarna och på lokalerna som helhet ger därmed aktivitetsperioder som är relativt korta i relation till de sekel som ¹⁴C-dateringarna spänner över.

Fragmentering och fram- och bakåtväxande platser. Det har också blivit tydligt hur vissa grupperingar på fallstudielokalerna är i det närmaste tomma på ben och fynd och vissa anläggningar starkt skadade. En följd av resonemanget ovan är att vissa grupper av stenkonstruktioner spelat ut sin roll och att nya sociala enheter haft ett behov av att skapa nya grupper. Den struktur som lokalerna emellan är mycket likvärdig tyder dock på en gemensam tids- och rumsövergripande idé om hur platser för hanterandet av de döda bör gestaltas. Likheterna mellan de dominerande anläggningarna av R-typ (i storlek, inre konstruktioner, placering av depositioner, spår av eld) visar även att det kollektiva minnet (eller, som föreslogs i kapitel 7,

consociality) bär vissa praktiker genom lokalernas brukningstid.

Förhållandet mellan R- och O-typer tycks vara det enda som i någon mån går att tolka kronologiskt. O-typernas fokus på centralitet och individ är annorlunda och något senare än R-typerna, som har röseliknande större depositioner i kanterna (främst i sydvästra kvadranten). Exempel på detta är A6094 vid Rogsta och A9 vid Påljunghage, med de tidigaste dateringarna. R-typerns idé syns sedan i varje ny grupp som får en dominerande stenkonstruktion, intill vilken mindre konstruktioner placeras. En möjlighet kan vara att skillnaden mellan R- och O-typer är en förskjutning av den rituella transformationen. Kan den obrända kroppen ha placerats centralt i röset (enligt en äldre sed?), och sedan deponerats bränd (i en stor deposition) vid kantkedjan? I O-typen är den stora depositionen av den redan brända kroppen centralt placerad. Transformationen fortskrider där, på samma plats som R-typerns transformeringar ägt rum. Det är följdriktigt i en seg struktur som hanterandet av kvarlevor torde ha varit, att förskjutningar sker stegvis och med associationer till det tidigarevarande.

Vidare går det att ana möjligheten att man förhållit sig till de dominerande R-typerna även långt efter att dessa använts för depositioner av brända ben. De är sådana stenkonstruktioner som förblivit synliga för en längre tid. Deras tillkomst, med inslag av "punctuated time" (exempelvis eldande) och med speciella individer begravda i sig, har säkerligen varit minnesvärda, eller föremål för berättelser som kan ha sträckt sig över generationer. Små, anknytande stenkonstruktioner (som det finns exempel på vid båda fallstudielokalerna), med spår av eld och keramik är inte möjliga att tidsfästa just här, men skulle i teorin kunna ha tillkommit långt efter den ursprungliga depositionen.

I kapitel 7 poängterades "varandets multi-temporalitet". På fallstudielokalerna kan de processer iakttas som för de döda genom den nödvändiga transformationen. Stenkonstruktionerna är inte menade för evigheten utan för minnet och för processen. De anknyter till människors egen livstid genom associationer till fermenteringsprocesser, till keramiskt hantverk och till förlust och återfinnande. Även det varaktiga, de kollektiva minnen som människor förhåller sig till vid varje ny stenkonstruktion och deposition, är synligt genom stenkonstruktioner som genom olika handlingar uppmärksammas, minner om händelser bortom den egna livstiden och ger kontinuitet. Under sin brukningstid är platserna både framväxande och bakåtväxande (fragmenterande), vilket är precis som det ska vara, analogt med transformeringen av de döda. Åter är ett citat av Yannis Hamilakis passande: "these locales were far from being resting places" (Hamilakis 2013:154).

Analysperiodens döda – tur och retur

Avhandlingsarbetet har liknat en resa, med försök att överbrygga ett avstånd om ungefär tre tusen år och närma sig det svårfångade, annorlunda, och till synes aparta och märkliga. Den väg jag såg som möjlig var att lägga konventionell arkeologisk terminologi åt sidan. Dessutom, vid sidan av det i vår tid så laddade ”grav”, har jag medvetet undvikit begreppen ”bronsåldern”, ”religion” och ”ritual”. Jag har längs vägen frågat mig om det går att nå en meningsfull förståelse utan dessa storheter. Jag har funnit att för min forskning har det varit den väg som gjort det möjligt att närma mig materialet, om inte förutsättningslöst så något närmare dess egna villkor.

Det vore förmätet att påstå att detta kommer nära en fullständig och sann bild av en dåtida livsvärld. Ett resultat av resan är insikten om den enorma svårigheten att förstå många aspekter av denna avlägsna tillvaro. Däremot har nya mönster framkommit och iakttagelser gjorts som har bäring på variation, på hanterandet av dödens materialitet, och på kronologi. Det ensamma kraniefragmentet av vuxen i A38 tillsammans med det deponerade barnet, och de nordliga deponeringarna av små mängder brända ben vid kantkedjorna i O-typerna är i mitt tycke så spännande och så talande visavi mänskliga livsvärldar, att begreppet ”religion” är överflödigt, i just denna studie.

Ytterligare ett viktigt val i arbetet var, efter förkastandet av konventionell terminologi, att kategorisera materialet genom performativitet och relationer, med möjlighet att se förändring i meningsinnehåll i skiftande sammanhang. Användandet av begreppen *performativitet*, *relationer* och *assemblage* har, i kombination med en detaljerad skalnivå, påvisat såväl mönster i materialet som antydningar om livsvärldsnära relationer och valmöjligheter inom en gemensam (*consocial*) idé om vad platser som Rogsta och Påljunghage är och hur de bör brukas. Tillsammans med några grundläggande antaganden om mänskligt hanterande av döden menar jag att handlingar kring passageritualerna träder fram i analyserna. Materialet, som det ter sig för oss idag, är inte apart utan blir begripligt som resterna av ett sätt att i dåtid göra *det rätta*. Det sker genom teoretiska och arkeologiska filter, men kan tolkas något närmare sina egna premisser.

Avslutningsvis är det också på sin plats med att kommentera det plats-specifika och det generella. Bronsålderskunniga vänner av ordning kan invända att de iakttagelser jag gjort och de mönster och praktiker jag tycker mig påvisa i materialet från Rogsta och Påljunghage inte kan lyftas till generell giltighet för analysperioden i Skandinavien eller ens i östra Mellansverige. Jag har under avhandlingsarbetets gång gått igenom

rapporter från ett hundratal lokaler i Södermanland och Uppland, där man undersökt stenkonstruktioner med bende-positioner som bedömts härröra från analysperioden. Dessa platser är av många skilda slag, och visar skillnader inom regionen. I detta stora källmaterial finns platser av boplats-karaktär med fynd av människoben, enstaka stenkonstruktioner, mindre grupper av sådana och stora komplexa platser (ofta kallade "centralplatser" eller "kultplatser") där hantering av de döda försiggått. Några av de mest påtagliga regionala skillnaderna i byggandet av stenkonstruktioner kan ses mellan Södermanlands kustbygder och det inre av Mälardalen, där framför allt Rekarnebygden har en egen karaktär med gravfältlokaler där stora blockkonstruktioner med kraftiga kantkedjor dominerar.

Den struktur på gravfältlokaler som jag har beskrivit från Rogsta och Påljunghage kan, som tidigare nämnts, också ses med mycket påtagliga likheter i strukturer och detaljer, vid platser som exempelvis Hallunda och Älvesta i Botkyrka (Jaanusson 1975a,b; Bennett 1976), Plaisiren i Spånga (Laurén 1969), Valsta i Norrsunda (Hed Jakobsson & Lindblom 2012), Eksåg i Härad (Dunér *et al.* 1998) och Herresta i Järfälla (Lindblom & Spijkerman 2009). Även om Rogsta och Påljunghage visar påtagliga likheter sinsemellan, både vad gäller övergripande struktur och i detaljer, har också skillnader mellan dessa näraliggande lokaler observerats. Lokala och individuella val skymtar i materialet.

Därför vill jag hävda att de underliggande idéerna om världens och livets beskaffenhet tar sig performativt *liknande* uttryck, och detta kan med fördel göras föremål för vidare forskning. Hanterandet av ben och sten följer under analysperioden liknande vägar på platser med sammansättning av anläggningar vi arkeologiskt kategoriserar som olika, exempelvis rösen,stensättningar och skärvtenshögar. Företeelser som *fragmentering*, betonandet av *gränser*, *anknytandet* och inre koncentrisk *konstruktioner*, i *stenbyggda rum* för viktiga händelser och processer, utgör ett vidgat *assemblage* för analysperiodens människor i östra Mellansverige (se exempelvis Salins "bronsåldersgraf" från Alunda, fig. 2.2 eller Ambrosianis Älbygravfält, fig. 2.5).

Efter denna resa – tur och retur till ett mycket märkligt "gravskick" – konstateras att komplexiteten i mänskliga handlingar trotsar den arkeologiska terminologin. Vi kan närma oss troliga meningsinnehåll i vissa delar av källmaterialet, andra meningsinnehåll anas, och vissa är förlorade. Människors liv, identitet och förhållningssätt har – och hade även för tre tusen år sedan – en mängd skärningspunkter där platser, ting och människor möts och skiljs, sätts samman och fragmenteras.

Summary

Fragmented places, things and people.
Stone constructions and deposits in two burial grounds
in Södermanland, ca 1000–300 BC

Chapter 1. Introduction

The graves of the Late Bronze Age in Eastern Sweden - cairns and stone constructions of different shapes and sizes – often contain only small amounts of burnt bone, sometimes no human remains at all. At the same time, human bones are found in settlement sites and other “non-grave” contexts. The cairns and stone constructions are also highly varied. Some are elaborate structures with distinct multiple borders and inner constructions. Others resemble random gatherings of stone. The usage of sites archaeologically labelled “burial grounds” thus appears far more complex than a modern definition of “burial” or “grave” would allow.

The aim of this thesis is to attempt an interpretation of the variation in stone constructions and deposits during the period of analysis (1000-300 BC) in the county of Södermanland. Three main research questions are explored. How can we understand: 1) variation in mortuary practices, 2) approaches to death and burial, and 3) temporal aspects of the burial grounds, i.e. chronology, perceptions of time and traces of mnemonic practices.

Chapter 2. Archeological interpretations of the Bronze Age Dead. Research history and research gaps.

In recent decades there have been several excavations unearthing "burial grounds" – groups of stone constructions with and without human bones – from the period of analysis. It has become increasingly evident that small amounts of bone, and absence of bone, in "graves" are very frequent. "Empty graves" have been explained by archaeologists as cenotaphs, as children's graves, where the bones have disappeared through taphonomical processes, or as symbolic *pars pro toto* burials. Interpretations of the stone constructions range from discussions of social structures (groups of constructions representing equal families) and, in some cases, religious symbolism (circular stone constructions, representing eternity, "homes for the dead" and/or places of sacrifice).

A major problem concerning the material studied is the lack of reliable dating methods. Few datable finds are recovered, and a majority of ^{14}C analyses result in outcomes within the "Hallstatt plateau", approx. 800-400 BC.

The point of departure for the research presented in this thesis is that previous interpretations of bone deposits and stone constructions are not sufficiently linked to the actual source material, and thus present a research gap. Previous research questions have almost exclusively focused on either the bone deposits ("the burial") or the stone construction ("the monument"). Each question has yielded answers almost exclusively concerning religious matters (the bones) or social matters (the stones). The great variation in the size of bone caches and in the stone construction morphology also makes the presented explanations implausible. There are also problems with the scale of analyses. Many interpretations of small excavations in Middle Sweden explicitly refer to phenomena and research within the so called South Scandinavian Bronze Age, a material very different from the one at hand. The work presented in this thesis attempts to bridge the gap between bone and stone, to approach the material in a holistic manner, rather than as a peripheral part of the grand South Scandinavian Bronze Age. The material must be discussed in its own right, not as "graves" without bones, but as structures with traces of actions concerning stones and sometimes human bones.

Two sites labelled "burial grounds" have been chosen as case studies. The choice is based on an extensive study of excavated sites (approx. 200) dated to 1000–300 BC in the counties of Södermanland and Uppland. The chosen sites are RAÄ 220, Påljunghage in Helgona parish (excavated in

2007) and RAÄ 78, Rogsta in Tystberga parish (excavated in 1969-70). They are comparable in terms of size and excavation method and located around 10 km apart in Södermanland.

Chapter 3. Theory and method

The research conducted for the thesis is much influenced by the "material turn" in the field of humanistic research. Instead of a post-processual reading of material culture as symbols, the material turn sees things and humans as intertwined and mutually constitutive. Theoretical points of departure in the thesis are:

- Small-scale analysis (as opposed to "the grand narrative")
- Relational perspectives, focusing on performative qualities and on change of meaning through shifting assemblages.
- Theory of practice
- Deconstruction of archaeological terminology and categorization

In relation to the specific source material and research questions, some further points are emphasized:

- That passage rituals in connection with death and burial are processes that may change the perceived identity of the individual, and the degree of individuality in the deceased.
- That the mortuary record consists of funeral, extra-funeral and post-funeral remains and that investigation into formation processes is vital for understanding different stages of the passage rituals.
- That the study of a material's performative qualities is vital for understanding perception of time and memory.

The method applied in the thesis is based on an initial deconstruction of the category "stone construction". Throughout the analyses this deconstruction is studied in relation to phenomena stemming from certain practices, such as delimitation, covering, marking, depositing and fragmenting. Each phenomenon is investigated in terms of its performative qualities, its relations and thenceforth its emerging *assemblages*.

Seventeen ¹⁴C analyses of burnt bone material from the Rogsta burial ground have been produced, and the bones from Rogsta have been subject to a new osteological analysis by osteologists at Stockholm University (as

methods of ^{14}C dating and osteology have improved since the excavation in 1969-70).

Chapter 4. Introduction to the case studies

The case studies – the burial grounds at Påljungshage and Tystberga – are both fully excavated sites. Both consist of approximately 60 stone constructions, located on ridges in the landscape. The largest constructions on both sites are located on the top of each ridge, with groups of smaller stone constructions in close proximity. The sites with maps of stone constructions, panoramic images and datings are shown in figs. 4.5, 4.6, 4.7, 4.9, 4.10, and 4.11.

Chapter 5. Stone constructions and deposits. Analysis of structure.

In accordance with the theoretical and methodological outline in chapter 3 the stone constructions in the case studies are differentiated into seven new categories (fig. 5.2-8), based on their performative qualities:

- Type R: Large stone construction (>5 m wide), topographically dominant. One or more features, such as inner stone circles, extensions, arched profile.
- Type O: Circular, flat stone construction with distinct stone boundary. Stones included in the boundary are placed with their long sides along the boundary, and with a flat side outwards.
- Type D: Flat stone construction, which is round, rounded, oval, rectangular or irregular, with less distinct (but present) boundary.
- Stone huddle: Irregular stone construction with no clear boundary towards the surrounding moraine.
- Stone huddle by boulder: huddles placed against one or more large boulders.
- Stone circle: Stone circle with no stones within the circle.
- Boulder circle: Boulder surrounded by a circle of stones.

The categories are used as analytical tools throughout chapters 5-7. Further, the concept of *deposit* is presented as an alternative to "burial" or "grave goods" and the different amounts of bone in each stone construction are mapped.

In a comparative analysis of the two case studies, the structure of the two locales is discussed in terms of categories and bone deposit size. The analysis shows that the different categories of stone construction are placed in similar locations in both cases (fig. 5.9-10). In a similar fashion, the structure of bone deposit size is alike in a comparison between the two locales, but the patterns within each site are initially puzzling. All categories of stone construction may have large amounts of bone, small amounts of bone, or lack bones altogether. This fact is one of the phenomena explored in the following analysis chapters.

Chapter 6. This small world: analysis of performativity, relations and assemblages.

In chapter 6 the focus is on approaching the research questions through the details of the inner worlds of each locale and each stone construction. The chapter's analyses are organized in three themes: *Delineations of space*, *Hidden or marked?* and *Relations between people and deposits*.

In *Delineations of space* the analyses investigate physical boundaries and deposits placed near or under boundary stones. Results show that stone constructions of Type O, which have the most distinct boundaries, also have the largest and most centrally located bone deposits, whilst the stone constructions of other types frequently have deposits placed acentrally. It is also shown that deposits placed near boundaries consist of small amounts of bone and pottery. An interpretation is made that there is different meaning content in large central deposits and in small acentral/near boundary deposits, and that time and process are part of the explanation (which is explored further in ch. 7).

In *Hidden or marked?* the analyses investigate the fact that the stone constructions mark the place of an event at the same time as they hide what's beneath. An initial, spatial analysis of traces of fire underneath stone constructions shows that fires cannot be attributed to cremations, but does show a pattern of distribution, linking them clearly to the stone constructions, located on the top of each ridge and central to each group of constructions. Fire is interpreted as mnemonic features, connected with initiation of each new group. This subchapter also investigates inner stone constructions, which are hidden within stone constructions, such as stone circles, stone cists or stone spirals. The performative quality of *visibility*

is emphasized, as it can be shown that small stone circles and cists have remained visible after the deposits in them were made. Thus, deposits are not buried and forgotten, but subject to possible returns. Finally, in this subchapter, the frequent association of stone constructions with large boulders is explored. It is shown that this association can be differentiated in three *assemblages*: one where stone huddles without deposits (or very small deposits) are placed near boulders, delineating the locales as a whole. Another, where large boulders are placed in the center of empty stone constructions. Finally, a third, where stone constructions with bone deposits are located near large boulders or include large boulders in the stone boundary. This shows very different approaches, however the common denominator is that boulders are not, in these places, associated with burnt bones. It appears that they may serve as an *equivalent* of burnt bones, or rather as a performative focal point towards which attention can be directed.

In the final theme of chapter 6 relations between people and deposits are analyzed. First, the content of deposits is examined: there are burnt bone of humans and animals, pottery, metal and stone artefacts. A close look at the pottery deposits reveals that pottery does not exclusively appear as vessels containing bone, but a large number of pottery sherds represent actions other than "funerals". Bronze objects are few, and thus seem to represent an initiative to differ from "the masses" but also to connect one bone deposit to another, as bronzes often appear in stone constructions near others with bronze objects. No significant differences can be seen as to which age category is deposited with either pottery or bronze objects. The connections between individuals deposited are further explored through examination of the tightly connected groups of stone constructions, and a few examples of clearly related deposits. Within the groups, individuals of all age groups are deposited: children, adults and elderly people. However, the central stone construction always contains remains of an adult or a young adult. Stone constructions placed near the boundaries of the locales frequently contain deposits of elderly people. Clear connections can be seen between stone constructions which contain animal bones accompanying the human bones: they are frequently located next to each other, indicating memory of previous deposits. Similar connections can be discerned between bronzes, one example of which is two parts of the same necklace, deposited in two different stone constructions.

Chapter 7. Changing stones and bones: analysis of fragmentation and time

The analysis of the cases continues in chapter 7, approaching the research questions through the frequent phenomenon of fragmentation. The deposits of bone, pottery and bronzes as well as the stone constructions themselves are in many cases incomplete. This chapter is divided into three subchapters: *Deposits: what remain*, *Stone constructions: for eternity?* and *From beginning to end: about memory, site use and chronology*. Throughout the chapter the focus lies on the performativity of fragmentation, formation processes, and relations between the broken and the complete.

The subchapter about deposits explores the fact that bone deposits range from a few pieces of bone to deposits of several hundred grams. Osteological analyses of bone from the case study locales are analysed in terms of what body parts are recovered in each deposit. It can be discerned that the largest deposits contain parts from the whole body, including hand/foot. The smaller a deposit, the larger the proportion of cranial bones, and parts other than arm/leg disappear from the record. In the smallest deposits, > 10 gram, there are either a large proportion of cranial bones or none at all. There is thus a clear indication of secondary treatment of the bones post cremation, and possibly post deposition in the stone construction study of the horizontal and vertical placement of the bone deposits within the stone constructions indicates that acentral, small deposits are traces of this secondary handling of the bones. Deposits have been placed in the stone construction before, during, and after the stones are put in place. A study of the deposits containing no bones, but pottery or bronzes, shows that bronzes (which have previously been shown to have a strong association with bones, whereas pottery is more frequently found without bones) in several cases are recovered in central positions, but the bones that should have been there are missing. Pottery without bones is, with a few exceptions, found in acentral locations within the stone constructions and seems to represent actions not directly related to bone deposits. A thorough study of the ceramics from Rogsta also shows that there seem to have been traditions as to what types of vessel were used as a bone container. These are found both whole and fragmented. A different type of vessel, the cup, is never used as a bone container, and cups are always found more or less complete.

In the subchapter, concerned with stone constructions, the fact that 71% of the constructions are damaged is explored. A majority of the constructions is very flat and was not visible above ground before excavation. It is

therefore plausible that damage was done within a short time frame after the initial construction. The first interpretation made in this subchapter is that stone constructions, just like bone deposits, were subject to secondary treatment. It can be argued that, within a frame of mortuary processes where people aim to do the right thing for the deceased, fragmented stone constructions are not broken but *complete*. Further, in this subchapter, the Type D stone constructions are discussed in some detail. It is argued that these constructions, which were the most difficult to categorize, when undergoing scrutiny can be divided into several performative and relational groups. Some, it is argued, are damaged remains of Type R constructions, whilst others seem to work as "appendices" to other constructions. Others seem to follow the depositioning pattern of the Type O constructions, whilst being rather more diffuse in form (which may be explained through the processes of damage described above).

In the last subchapter, *From beginning to end*, the possibilities and difficulties of using ^{14}C dating are discussed. It is argued that the extent of the method's relevance for this study is to establish that the sites in question were in use during the "Hallstatt Plateau" period ca 800-400 BC. Some morphological observations can be made which are relevant for understanding this period. The Type R stone constructions strongly resemble cairns. Cairns are known to have been constructed during the preceding centuries. Type O constructions are not known to appear parallel to Type R until the period in question. This period therefore presents itself as a period of significant change in approaches to constructing spaces for depositions of cremated bone. The analyses made in chapter 6 indicate that the time passing between stone constructions in close knit groups was short, within the frame of human memory. Therefore the locales as a whole can not have been used continuously between 800-400 BC, since the number of constructions and deposits are too few. Instead, it is argued that each group was used for one or two generations. Given the indications of removal of bones and damage to stone constructions, one may argue that different social groups are responsible for different groups of constructions and that there is an element of discontinuity. Finally, in this subchapter, it is argued that the concept of "consociality", as used by Gavin Lucas, is a relevant term to use, to be able to investigate the various relations and assemblages of this source material and this period of analysis.

Chapter 8. Fragmented places, things and people. Conclusion.

In chapter 8 the central research questions of the thesis are answered as follows:

How can we understand approaches to death and burial in Södermanland in 1000–300 BC?

The stone constructions studied in the thesis are associated with passage rituals around death. However, they can not be described as “graves” in the contemporary sense of the word. The delineated spaces of Types R, O and D can not be viewed as “final resting places” but rather as nodes of transformation, where the bones are placed (in a ceramic vessel) *for a period of time*. Depending on several possible factors (individual identity, personal relations, cause of death, or other) the remains may then at some point be removed. The other types of constructions (i.e. stone huddles) are places for deposits of small amounts of (transformed) bones and/or animal bones, for ritual purposes. The interpretation is based on the two aspects of the material, that has proven to be consistent throughout the analyses: the spectrum between the complete and the fragmentary, and the visible and the invisible.

How can we understand temporal aspects of the burial grounds, i.e. chronology, perceptions of time and traces of mnemonic practices in Södermanland in 1000–300 BC?

The analyses in the thesis indicate that the different groups of stone constructions within the case studies each have been constructed within short time frames, each within a period of one or two generations. It is also evident that stone constructions are not meant for eternity, but rather for a certain period of relevance, related to mortuary processes and to memory. However, the locales appear to each have three separate phases: when the use of place is initiated through the first Type R constructions, then when the groups are constructed and used, and finally when these activities have ceased, but the still visible stone constructions are subject to revisits, later in the Iron Age. The middle phase, which is the intensive phase of use can be described as one of great “multi-temporality”, as constructions relate to and act on previous visible practices, create new ones and, when the time is right, deconstruct what’s been built not long ago. The places are

used simultaneously for constructing and deconstructing within a consocial framework.

How can we understand variation in mortuary practices in Södermanland in 1000–300 BC?

The central argument of the thesis is that there is a need to differentiate the meaning content of cremated bone, not only when recovering it in “non-grave” contexts, but also within in what we refer to as burial grounds. Some rare, complete, cremated bodies are placed in nodes of transformation and recovered in central positions in Types R or O stone constructions, whereas others are fully transformed into a different substance, used for other purposes and thus recovered in small amounts in stone huddles or in acentral positions in Type O. In the same fashion, not all stone constructions can be described as places to deposit the cremated bodies of the deceased. Instead they seem to have been constructed in their own right, for other purposes, and at some point been subjected to deposits of human or animal bone. The material studied is clearly the result of mortuary processes. The bone material and stone material show structural and consistent similarities within and between the two case study locales.

Referenser

- Almgren, Oscar. 1905. "Kung Björns hög" och andra fornlämningar vid Håga. På föranstaltande af H.K.H. Prins Gustaf Adolf undersökta 1902-03 af Oscar Almgren. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Ambrosiani Björn. 1964. *Fornlämningar och bebyggelse*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Andersson, Helena. 2016. *Gotländska stenåldersstudier: Människor och djur, platser och landskap*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Andersson, Kjell. 2010. Sjurån – en kultplats från bronsåldern. I: *Bronsålder i Stockholms län – aktuell forskning*. Stockholm: Stockholms länsmuseum. s. 63-71.
- Andrén, Anders. 1993. Doors to other worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives. *Journal of European Archaeology* 1993(1): 33-56.
- Anfinset, Nils & Wrigglesworth, Melanie. 2012. *Local societies in Bronze Age Northern Europe*. London: Equinox.
- Appelgren, Katarina. 2000. Gravfältet RAÄ 174 vid Kungens Kurva. I: P. Bratt & Å. Lundström, (red.) *Möte mellan land och vatten i Stockholms län*. Stockholm: Stockholms Läns Museum. s. 21-24.
- Appelgren, Katarina. 2007. *Gravar och begravningar? Utbyggnad av väg 73, delen Hammarbacken-Nyfors, Södermanland, Ösmo socken, Valla 1:1 och 2:1, RAÄ 266*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Appelgren, Katarina. 2011. *Ett röse i Sätertorp: Södermanland, Strängnäs socken, Malmby 2:16, RAÄ 31:1: arkeologisk förundersökning och undersökning*. Hägersten: Riksantikvarieämbetet.
- Appelgren, Katarina & Renck, Anna Maria. 2006. *Begravningar? Bentomma gravar, skålgropshäll och våtmark. Väg 225, sträckan Moraberg-Lövstalund, Södermanland, Östertälje socken. Gärtuna 1:1, Gärtuna 2:1. RAÄ 185 och RAÄ 266*. Stockholm: Arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.

- Appelgren, Katarina & Renck, Anna Maria. 2007. Vad är en grav? I: M. Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 37-76.
- Appelgren, Katarina & Nilsson, Anders. 2007. Gravar och symboliska begravningar. I: J. Anund, (red.) *Gården, tingen, graven. Arkeologiska perspektiv på Mälardalen*. Stockholm: Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. s. 107-132.
- Arcini, Caroline. 2005. Pyre Sites Before our Eyes. I: T. Artelius & F. Svanberg, (red.) *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden. s. 63-72.
- Arcini, Caroline. 2007. Elden utplånar inte allt: Brandgravar och bålplatser vid Gualöv. I: M. Artursson (red.) *Vägar till Vaetland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Arcini, C., Höst, E. and Svanberg, F. 2007. Gravar, bålplatser och två bronsåldersfamiljer i Gualöv: studier av en gravmiljö. I: M. Artursson (red.) *Vägar till Vaetland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Armit, Ian. 2012. *Headhunting and the body in Iron Age Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Armit, Ian, Neale, Naomi, Shapland, Fiona, Bosworth, Hannah, Hamilton, Derek, Mckenzie, Jo. 2013. The Ins and Outs of Death in the Iron Age: Complex Funerary Treatments at Broxmouth Hillfort, East Lothian. *Oxford Journal of Archaeology*. 32(1): 73-100.
- Armstrong Oma, Kristin. 2012. Large-scale "grand narratives" and small-scale local studies in the Bronze Age discourse: the animal perspective. I: N. Anfinset & M. Wrigglesworth (red.). 2012. *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Sheffield: Equinox. s. 71-88.
- Arnberg, Anna. 2007. *Där människor, handling och tid möts. En studie av det förromerska landskapet på Gotland*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur.
- Artelius, Tore. 1994. *Stenskepp och storbög: rituell tradition och social organisation speglad i skeppssättningar från bronsålder*. Kungsbacka: Riksantikvarieämbetet UV Väst.
- Artelius, Tore & Svanberg, Fredrik (red.) 2005. *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden.

- Artursson, Magnus, Karlenby, Leif, & Larsson, Fredrik (red.). 2011. *Nibble : en bronsåldersmiljö i Uppland : särskild undersökning, 2007 : E18 sträckan Sagån-Enköping : Uppland, Tillinge socken, Tillinge-Nibble 1:9 & Tillinge-Mälby 5:1*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Aspeborg, Håkan. 2005. The Dead in the Hills. Reflections on the Cult of the Dead in the Late Bronze Age and Early Iron Age of Uppland. I: T. Artelius & F. Svanberg, (red.) *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden. s. 201-220.
- Aspeborg, Håkan. 2007. De dödas kullar. I: M. Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 257-267.
- Barley, Nigel. 1995. *Dancing on the Grave. Encounters with Death*. London: John Murray Ltd.
- Baudou, Evert. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngerer Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Baudou, Evert. 2012. Oscar Montelius. *Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Stockholm: Atlantis.
- Becker, Nathalie, Eriksson, Mats & Wigg, Ann-Sofie. 2005. *Varsta – en järnåldersboplatz samt gravar: arkeologisk delundersökning, RAÄ 100, Torslunda 3:20: Fröslunda socken, Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet.
- Bennett, Agneta. 1976. *Arkeologisk undersökning 1971. Fornlämning 119, gravfält, yngsta bronsålder – äldsta järnålder. Älvesta, Botkyrka sn, Södermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bennett, Agneta. 1985. *Karleby och Gärtuna. Bebyggelse och gravar från bronsålder och järnålder i Östertälje socken, Södermanland. Fornlämning 1-6, 174. Östertälje socken, Södermanland. Arkeologisk undersökning 1972-1973*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bennett, Agneta. 1987. *Graven. Religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalenområdet*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bergerbrant, Sophie. 2007. *Bronze Age identities: costume, conflict and contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Lindome: Bricoleur Press.
- Berggren, Åsa. 2010. *Med kärret som källa. Om begreppen offer och ritual inom arkeologin*. Lund: Nordic Academic Press.
- Berggren, Åsa., Arvidsson, Stefan & Hållans, Ann-Marie. 2004. *Minne och myt : konsten att skapa det förflutna*. Lund: Nordic Academic Press.
- Binford, Lewis. 1971. Mortuary Practices: Their Study and their Potential. I: J. Brown (red.) *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Washington, D.C.: Society for American Archaeology. s 6-9.

- Björkhager, Victoria. 1992. *Kenotafer – finns de? En undersökning av gravmaterial från Uppland och Södermanland*. CD-uppsats i arkeologi. Uppsala: Arkeologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Bloch, Maurice. 1977. The past and the present in the present. *Man*, 12:278-92.
- Blom, Anneli & Mattson, Örjan. 2007. Alla gravar, hela gravfältet. Korrespondensanalys av ett stort gravfältsmaterial från yngre bronsålder och äldre järnålder. I: M Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 101-122.
- Bolin, Hans. 1999. *Kulturlandskapets korsvägar. Mellersta Norrland under de sista två årtusendena f Kr*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradley, Richard. 2002. *The Past in Prehistoric Societies*. London: Routledge.
- Brittain, Marcus & Harris, Oliver. 2010. Enchaining arguments and fragmenting assumptions: reconsidering the fragmentation debate in archaeology. *World Archaeology*, 42(4): 581-594.
- Brorsson, Torbjörn. 2008. *Godsanalys av gravkärl från yngre bronsålder och äldre järnålder, Påljunghage, Nyköping, Södermanland*. Vadensjö: Kontoret för keramiska studier.
- Brorsson, Torbjörn & Hulthén, Birgitta. 2007. Leran och elden. En studie av keramiken från Vaetland. I: M. Artursson (red.) *Vägar till Vaetland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Broström, Sven-Gunnar & Ihrestam, Kenneth. 2007. *Rapport över inventering och dokumentation av skålgropar mellan Påljunghage och Stenbro i Helgona socken, Södermanland*. Tumba: BOTARK AB.
- Brück, Joanna. 1995. A place for the dead: the role of human remains in Late Bronze Age Britain. *Proceedings of the Prehistoric Society* 61: 245-277.
- Brück, Joanna. 2004. Material metaphors : The relational construction of identity in Early Bronze Age burials in Ireland and Britain. *Journal of Social Archaeology* 2004(4): 307-333.
- Brück, Joanna. 2005. Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. *Archaeological Dialogues*, 12(1): 45-72.
- Brück, Joanna. 2006a. Death, Exchange and Reproduction in the British Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 9(1): 73-101.
- Brück, Joanna. 2006b. Fragmentation, Personhood and the Social Construction of Technology in Middle and Late Bronze Age Britain. *Cambridge Archaeological Journal* 16(3): 297-315.
- Burenhult, Göran. 1999. *Arkeologi i Norden*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Burström, Mats (red.). 2008. *Arkeologi i förorten. Berättelser från norra Botkyrka*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola.
- Burström, Mats, Winberg, Björn & Zachrisson, Torun. 1997. *Fornlämningar och folkminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bäckström, Ylva & Sjöling, Emma. 2009. *Osteologisk analys: brandgravar. Påljunghage, Stenbro 1:8, fornlämnning nr 220, Helgona socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län, Södermanland*. Uppsala: SAU.
- Carlsson, Anders. 2001. *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Bronsåldern (med senneolitikum och förromersk järnålder)*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Carlsson, Tom. 2000. Rituell rekvisita: materiell kultur och religiösa ritualer under yngre bronsåldern. I: L. Ersgård (red.). *Människors platser*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Casella, Eleanor C. & Fowler, Chris. 2004. *The archaeology of plural and changing identities: beyond identification*. New York: Springer.
- Cassel, Kerstin. 1996. Stone enclosures: linking time and guiding space. *Current Swedish Archaeology* 4, s. 41-99.
- Cassel, Kerstin. 1998. *Från grav till gård: romersk järnålder på Gotland*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Chapman, John. 2000. *Fragmentation in Archaeology: peoples, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. London: Routledge.
- Chapman, John & Gaydarska, Bissierka. 2007. *Parts and wholes: fragmentation in prehistoric context*. Oxford: Oxbow books.
- Chapman, Robert. 1981. *The Archaeology of Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conneller, Chantal. 2011. *An archaeology of materials: substantial transformations in early prehistoric Europe*. London: Routledge.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, Paul. 2011. *The spirit of mourning: history, memory and the body*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornell, Per & Fahlander, Fredrik. 2002. *Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Damell, David. 1971. *Rekarne under bronsålder – äldsta järnålder*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Damell David. 1985. *Bronsålder i Södermanland. Undersökta gravar och gravfält från Södermanlands bronsålder och tidigaste järnålder. En kortfattad översikt*. Nyköping: Sörmlands museum.

- Drakenberg, Sven & Gustawsson, K-A. 1934. Ulleråkers slott. I: H. Larsen, R. Odencrants, P Olsén, (red.) *Studier tillägnade Gunnar Ekholm*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln. s. 204-218.
- Dunér, Jan & Evanni, Louise. 2002. *Aktivitetsytor och gravar i Galtbacken. Spår efter återkommande mänskligt nyttjande av en plats under 2500 år. Västerleden, Södermanland, Fors socken, Lagersberg 1:3, RAÄ 199 och RAÄ 469*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Dunér, Jan, Ericsson, Alf, Evanni, Louise & Runcis, Janis. 1999. *Resursutnyttjande och ritualer – brottstycken från 3000 år vid Eksåg. Södermanland, Härads socken. RAÄ 77:1, 77:3, 77:4, 78:1 och 78:3*. Stockholm: Arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.
- Dutra Leivas, Ivonne. 2007. Tradition och praxis med variation på Kättstagravfältet. I: M Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 421-443.
- Earle, Timothy & Kristiansen, Kristian. 2010. *Organizing Bronze Age Societies: the Mediterranean, Central Europe and Scandinavia compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edgeworth, Matthew. 2003. *Acts of discovery. An ethnography of archaeological practice*. Oxford Archaeopress.
- Edgeworth, Matthew. 2012. Follow the Cut, Follow the Rhythm, Follow the Material. *Norwegian Archaeological Review* 45(1):76-92.
- Ekengren, Fredrik. 2013. Contextualizing Grave Goods. Theoretical Perspectives and Methodological Implications. I: S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (red.). 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford: Oxford University Press. s. 173-192.
- Ekengren Fredrik & Nilsson Stutz, Liv. 2009. *I tillvarons gränsland : perspektiv på kroppen mellan liv och död*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Ekholm, Gunnar. 1921. *Studier i Upplands bebyggelsehistoria. II. Bronsåldern. Uppsala universitets årsskrift 1921*. Uppsala: Akademiska bokhandeln.
- Eklund, Susanna, Lindqvist, Ann & Wikborg, Jonas. 2012. *Påljunghage - kremerat, paketerat och respekterat. Ett gravfält från yngre bronsålder - äldre förromersk järnålder. Förundersökning och särskild undersökning. Helgona 220, Stenbro 1:8, Helgona socken, Nyköpings kommun, Södermanland*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Elfstrand, Bengt, 1985. *Hästhagen i Igelsta. Bebyggelse och gravar från bronsålder och järnålder i Östertälje socken, Södermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

- Engström, Tony. 2007. De dolda döda – och deras betydelse för gravbegreppet. I: M Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 77-99.
- Engström, Tony & Pettersson, Elisabet. 2005. *Karby / Smedstugan: en gravplats från yngre bronsålder och äldsta järnålder. Norrortsleden, Uppland, Täby socken, Karby 2:1, RAÄ 414, arkeologisk undersökning*. Stockholm: Arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.
- Ericsson, Alf & Runcis, Janis. 1995. *Teoretiska perspektiv på gravundersökningar i Södermanland*. Stockholm: Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.
- Eriksson, Gunilla. 1991. *Förhistorisk kost: en studie med fettsyraanalyser av ett material från bronsåldersboplatsen i Hallunda*. Stockholm: Arkeologiska institutionen.
- Eriksson, Thomas. 2005. Human Bones in the Bronze Age of Uppland. I: T. Artelius & F. Svanberg, (red.) *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden. s. 237-260.
- Eriksson, Thomas. 2009. *Kärl och social gestik. Keramik i Mälardalen 1500 BC - 400 AD*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Eriksson, Thomas, Hjærtner-Holdar, Eva & Östling, Anna. 2008. *Mellan himmel och jord. Ryssgärdet, en guldkimrande bronsåldermiljö i centrala Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet UV GAL.
- Fahlander, Fredrik. 2003. *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Göteborg: Dept. of Archaeology, Göteborgs universitet.
- Fahlander, Fredrik. 2009. Livet efter döden – hanteringen av döda. I: *Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck. On the threshold: burial archaeology in the twenty-first century*, edited by I-M Back Danielsson. Stockholm: Stockholms universitet.
- Fahlander, Fredrik. 2012. Articulating hybridity. Structuring Situations and Indexical Events in North-European Rock Art. I: N. Burström & F. Fahlander (red.) *Matters of scale: processes and courses of events in the past and present*. Stockholm: Stockholm University.
- Fahlander, Fredrik. 2013. Sherlock against Lestrade: A study in scale. I: S. Bergerbrandt & S. Sabatini (red.). *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. Oxford: Archaeopress. s. 637-41.
- Feldt, Björn. 2003. Tarandgravar – en ny gravtyp i en tid av förändrade samhällsstrukturer. *Fornvännen* 2003 (98)1: 13-25.

- Feldt, Björn. 2005. *Synliga och osynliga gränser. Förändringar i gravritualen under yngre bronsålder - förromersk järnålder i Södermanland*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Forslund, Kerstin. 1991. *Boplatsskeramik, gravkeramik: en jämförande studie av bronsålderskeramik från Södermanland*. C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet.
- Forsman, Camilla & Victor, Helena. 2007. *Sommaränge skog. Begravningar, ritualer och bebyggelse från senneolitikum, bronsålder och folkvandringstid. Rapport del 1. De förhistoriska lämningarna vid Sommaränge skog*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Fowler, Chris. 2002. Body Parts: personhood and materiality in the earlier Manx neolithic. I: Y. Hamilakis, M. Plucennik & S. Tarlow (red.). *Thinking through the Body. Archaeologies of Corporeality*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. s. 47-70.
- Fowler, Chris. 2013. *The Emergent Past : A Relational Realist Archaeology of Early Bronze Age Mortuary Practices*. Oxford: Oxford University Press.
- Fredell, Åsa. 2003. *Bildbroar: figurativ bildkommunikation av ideologi och kosmologi under sydsandinavisk bronsålder och förromersk järnålder*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Frieman, Catherine. 2012. Going to pieces at the funeral: Completeness and complexity in early Bronze Age jet 'necklace' assemblages. *Journal of Social Archaeology* 2012:1-22.
- Gansum, Terje. 2004. *Hauger som konstruksjoner: arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Garrow, Duncan. 2012. Odd deposits and average practice. A critical history of the concept of structured deposition. *Archaeological Dialogues*, 19(2):85-115.
- Gejvall, N-G. 1948. Bestämningar av de brända benen från gravarna i Horn. I: Sahlström K.E. & Gejvall, N-G. *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland, del 1*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. s. 153-199.
- Giddens, Anthony. 1984. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Glöde, Anette. 1996. *En grav i Kista, Uppland, Sollentuna socken RAÄ 260*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Goldhahn, Joakim. 1999. *Sagaholm: hällristningar och gravritual*. Umeå: Arkeologiska institutionen, Umeå universitet.
- Goldhahn, Joakim. 2007. Dödens hand - en essä om brons- och hällsmed. I: J. Goldhahn & T. Østigård, (red.) *Rituelle specialister i brons- og jernalderen*. Göteborg: Inst. för arkeologi och antikens kultur, Göteborgs universitet. s. 1-373.

- Goldhahn, Joakim. 2008. From Monuments in Landscape to Landscapes in Monuments: Monuments, Death and Landscape in Early Bronze Age Scandinavia. I: A. Jones, (red.) *Prehistoric Europe. Theory and Practice*. Malden: Blackwell. s 56-85.
- Goldhahn, Joakim & Østigård, Terje. 2008. Smith and Death - Cremations in furnaces in Bronze and Iron Age Scandinavia. *Facets of archaeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Oslo: Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo. s. 215-241.
- Goldhahn, Joakim. 2009. I döda personers sällskap? Några tankar om Hvidegårdsgraven och arkeologins tanatologiska semantik. I: I-M Back Danielsson, (red.) *Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck. On the threshold: burial archaeology in the twenty-first century*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Goldhahn, Joakim. 2010. *Lofa 309 – en arkeologisk undersökning av ett av Sveriges största skålgropsblock*. Kalmar: Linnéuniversitet.
- Goldhahn, Joakim. 2013. *Bredarör på Kivik – en arkeologisk odysseé*. Simrishamn. Artes liberales.
- Gonzalez Ruibal, Alfredo. 2013. *Reclaiming archaeology: Beyond the tropes of modernity*. London: Routledge.
- Gramsch, Alexander. 2007. A Microarchaeological Approach to the Social Significance of Late Bronze Age Burial Practices: Age and Gender at the Lusatian Urnfield of Cottbus Alvensleben-Kaserne (Germany). I: P. Cornell & F. Fahlander (red.). *Encounters | Materialities | Confrontations: Archaeologies of Social Space and Interaction*. Newcastle: Cambridge Scholars Press. s. 86-103.
- Gröhn, Anna. 2004. *Positioning the Bronze Age: in social theory and research context*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Gustafsson, Malin. 2006. *Kättsta – boplatser och gravar under 2000 år: undersökningar för E4, Ärentuna socken, Uppland*. Uppsala: Upplandsmuseet.
- Hamilakis, Yannis. 2013. *Archaeology of the senses*. New York: Cambridge University Press.
- Hamilakis, Yannis., Pluciennik, Mark & Tarlow, Sarah. 2002. *Thinking through the body: archaeologies of corporeality*. New York: Kluwer Academic / Plenum.
- Hauptman Wahlgren, Katherine. 2002. *Bilder av betydelse. Hällristningar och bronsålderslandskap i nordöstra Östergötland*. Lindome: Bricoleur Press.
- Hed Jakobsson, Anna & Lindblom, Cecilia. 2012. *Tre gravfält i Valsta med gravar från yngsta bronsålder/äldsta järnålder, vikingatid och tidig medeltid. Arkeologisk undersökning, RAÄ 34, 57, 111 och 283, Vallstanäs, Norrsunda socken, Sigtuna kommun, Stockholms län, Uppland*. Upplands Väsby: Arkeologikonsult.

- Hedengran, Inger. 1989. Omsorg vid Dragby och omsorg vid Fiskeby. En fråga om skillnad i social struktur och organisation eller i identifikation av omsorg? I: M. Burström, (red.) *Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s. 85-92.
- Hedengran, Inger. 1990. Skeppet i kretsen. Kring en symbolstruktur i Mälardalens förhistoria. *Fornvännen* 85:229-238.
- Hodder, Ian. 1982. *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, Ian. 1986. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holst, Mads Kähler. 2013. Burials. I: A. Harding & H. Fokkens (red.). *The Oxford handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press. S 102-120.
- Hornstrup, K.M., Olsen, J., Heinemeier, J., Thrane, H. & Bennike, P. 2012. A new absolute Danish Bronze Age Chronology as based on Radiocarbon Dating of Cremated Bone Samples from Burials. *Acta Archaeologica* 82: 9-53.
- Hyenstrand, Åke. 1966. *Igelstakomplexet. Kring yngre bronsålder i Mälardalen*. Otryckt lic. avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hyenstrand, Åke. 1968. Gravformer och symboltecken under yngre bronsålder. *Fornvännen*. 1968: 185-189.
- Hyenstrand, Åke. 1980. Gravar – monument över levande. I: Å. Hyenstrand, red. *Inventori in honorem. En vänbok till Folke Hallberg*. Stockholm: Sektionen för fornminnesinventering, Riksantikvarieämbetet. s. 240-244.
- Hållans Stenholm, Ann-Marie. 2012. *Fornminnen: det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen*. Lund: Nordic Academic Press.
- Häringe Frisberg, Kajsa. 2005. Where are the dead? Empty graves from Early Iron Age Uppland. I: T. Artelius & F. Svanberg, (red.) *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden. s. 143-158.
- Jaanusson, Hille. 1981. *Hallunda: a study of pottery from a Late Bronze Age settlement in central Sweden*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Jaanusson, Hille, & Vahlne, Gunnel. 1975a *Arkeologisk undersökning 1969-71: Hallunda, Botkyrka sn, Södermanland, del I: fornlämning 13, gravfält*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Jaanusson, Hille, & Vahlne, Gunnel. 1975b. *Arkeologisk undersökning 1969-71: Hallunda, Botkyrka sn, Södermanland, del II: fornlämning 13, boplatz*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Jones, Andrew, 2001. Drawn from memory: The archaeology of aesthetics and the aesthetics of archaeology in Earlier Bronze Age Britain and the present. *World Archaeology* 33(2): 334-356.

- Jones, Andrew. 2007. *Memory and Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, Andrew. 2008. How the dead live: Mortuary Practices, Memory and the Ancestors in Neolithic and Early Bronze Age Britain and Ireland. I: J. Pollard (red.). *Prehistoric Britain*. Oxford: Blackwell. s. 177-201.
- Jones, Andrew. 2012. *Prehistoric Materialities. Becoming Material in Prehistoric Britain and Ireland*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, Andrew, Alberti, Benjamin, & Pollard, Joshua. 2014. *Archaeology after Interpretation: Returning materials to archaeological theory*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Jones, Andy & Quinnell, Henrietta. 2014. Saucer Barrows: Places for Ritual within Wessex Early Bronze Age Chalkland Barrow Cemeteries. *Oxford Journal of Archaeology*. Vol. 33(4): 339-359.
- Kaliff, Anders. 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Uppsala: Dept. of Archaeology, Uppsala University.
- Kaliff, Anders. 2005a. The Vedic Agni and Scandinavian Fire Rituals. A Possible Connection. *Current Swedish Archaeology* 13:77-98.
- Kaliff, Anders. 2005b. The Grave as Concept and Phenomenon. Reflections on the Relation between Archaeological Terminology and Interpretation. I: T. Artelius & F. Svanberg, (red.) *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden. s. 125-142.
- Kaliff, Anders. 2007. *Fire, water, heaven and earth. Ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia: an Indo-European perspective*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Kaliff, Anders. 2009. Tolkning eller analytiskt redskap? Om terminologins betydelse vid tolkning av rituella lämningar. I: I-M Back Danielsson, (red.) *Döda personers sällskap: gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck*. Stockholm: Inst. för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. s.19-33.
- Kaliff, Anders & Oestigaard, Terje. 2004. Cultivating corpses. A Comparative Approach to Disembodied Mortuary Remains. *Current Swedish Archaeology* 12: 83-103.
- Kaliff, Anders & Østigård, Terje. 2013. *Kremation och kosmologi - en komparativ arkeologisk introduktion*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlenby, Leif. 2011. *Stenbärarna. Kult och rituell praktik i skandinavisk bronsålder*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kaul, Flemming. 1998. *Ships on Bronzes: a study in Bronze Age religion and iconography*. Copenhagen: National Museum.

- Kaul, Flemming. 2004. *Bronzealderens religion: studier af den nordiske bronzesålderns ikonografi*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Klevnäs, Alison. 2013. *Whodunnit? Grave Robbery in Anglo-Saxon England and the Merovingian Kingdoms*. Oxford: Archaeopress.
- Klevnäs, Alison. 2015. Abandon ship!: Digging out the dead from the Vendel boat-graves. *Norwegian Archaeological review* 48(1)1-20.
- Knappe, Anita. 1997. Lämna sin skärv. Ett retrospektivt exempel från bronsålderns slutskede. I: A. Åkerlund, (red.) *Till Gunborg. Arkeologiska samtal*. Stockholm: Institutionen för arkeologi, Stockholms universitet. s. 487-496.
- Knappe, Anita & Ringquist, Per-Olof. 1975. *Arkeologisk undersökning 1970. Fornlämning 78, ett gravfält. Rogsta, Tystberga sn, Södermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Knappett, Carl. 2005. *Thinking through material culture: an interdisciplinary perspective*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kristiansen, Kristian. 1998. *Europe before history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The rise of Bronze Age Society. Travels, transmissions and transformations*. New York: Cambridge University Press.
- Kyvik, Gro. 2005. *Fenomenologiske perspektiver: Gravritualer i bronsalder*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Lanting, J.N., Aerts-Bijma, A. T. & van der Plicht, J. 2001. Dating of cremated bones. *Radiocarbon* 43(2A): 249-254.
- Larsson, Fredrik. 2014. *Skeke – gudar, människor och gjutare. Rituell komplex från bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteriverkstad. Utbyggnad av väg 288, sträckan Jälla–Hov*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Thomas B. 1986. *The Bronze Age metalwork in southern Sweden. Aspects of social and spatial organization 1800-500 B.C.* Umeå: Dept. of Archaeology.
- Larsson, Åsa M. 2009. *Breaking and making bodies and pots: material and ritual practices in Sweden in the third millennium BC*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Last, Jonathan (red.). 2005. *Beyond the Grave. New Perspectives on Barrows*. Oxford: Oxbow books.
- Laurén, Synnöve. 1969. *Gravfältet vid Plaisiren, Spånga. Uppsats framlagd i seminariet för nordisk och jämförande fornkunskap vid Stockholms universitet, vårterminen 1969*. Stockholm: Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Lindblom, Cecilia, & Spijkerman, Ingela. 2009. *Herresta. Gravar från yngre bronsålder till vikingatid och en gård från vikingatid till dess avhysning år 1681. RAÄ 114 och 239, Järfälla sn, Uppland. Särskild arkeologisk undersökning*. Upplands Väsby: Arkeologikonsult.
- Lindström, Jonathan. 2009. *Bronsåldersmordet. Om arkeologi och ond bråd död*. Stockholm: Norstedts.
- Ljunge, Magnus & Röst, Anna (red.) *I skuggan av solen: Nya perspektiv på bronsåldersarkeologier och bronsålderns arkeologiska källmaterial*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Ljungkvist, John & Victor, Helena. 2007. Tidigare forskning. Del 1. Ett utsnitt ur Upplands förhistoria. I: M Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 15-25.
- Lucas, Gavin. 2005. *The Archaeology of Time*. London: Routledge.
- Lucas, Gavin. 2012. *Understanding the archaeological record*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, Gavin. 2015. Archaeology and contemporaneity. *Archaeological Dialogues* 22 (1):1-15.
- Lundström, Per. 1970. *Gravfälten vid Fiskeby i Norrköping*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Magnusson, Gösta & Wigren, Sonja. 1976. *Fornlämning 60, Röse och stensättning, yngre järnålder, Såsta-Valla, Täby köping, Uppland: arkeologisk undersökning 1971-1972*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Magnusson, Sverker & Sundquist, Nils. 1957. Ett gravfynd från brytningen mellan brons- och järnålder vid Brillinge i Vaksala: grävningsberättelse. *Upplands fornminnesförenings tidskrift*. s. 68-78.
- McDevitt, Anna. 2005. *Gravar med missförhållanden. Om stensättningar utan gravgömma från yngre bronsålder och äldsta järnålder i Södermanland och Uppland*. C-uppsats i arkeologi. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur: Stockholms universitet.
- Mills, Barbara J. & Walker, William H. 2008. *Memory work: archaeologies of material practices*. Santa Fe: School for Advanced Research Press.
- Mizoguchi, Koji. 1993. Time in the reproduction of mortuary practices. *World Archaeology* 25(2): 223-235.
- Modin, Monika. 1973. Tarandgravar i Täby. *Fornvännen* (68):65-70.
- Montelius, Oscar. 1885. *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien*. Stockholm: Kongl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Montelius, Oscar. 1917. *Minnen från vår forntid*. Stockholm: Norstedts.

- Mullin, David. 2005. 'A Bit Close For Comfort': Early Bronze Age burial in the Cheshire Basin. I: J. Last (red.). *Beyond the Grave. New Perspectives on Barrows*. Oxford. s. 83-92.
- Naysmith, P., Scott, E. M., Cook, G. T., Heinemeier, J., van der Plicht, J., van Strydonck, M., Bronk Ramsey, C., Grootes, P. M., Freeman, S. P. H. T. 2007. A cremated bone intercomparison study. *Radiocarbon* 49(2): 403-408.
- Nilsson, Per. 2014. Bronsåldern? En personlig bronsåldershistoria och en diskussion om hållbildernas roll i bronsålderssamhället och bronsåldersforskningen. I: M. Ljunge & A. Röst, (red.) *I skuggan av solen. Nya perspektiv på bronsåldersarkeologier och bronsålderns arkeologiska källmaterial*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. s. 5-37.
- Nilsson Stutz, Liv. 2003. *Embodied rituals & ritualized bodies: tracing ritual practices in Late Mesolithic burials*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Noge, Anna-Sara. 2008. *Skärvtenshögar med människoben i norra Mälardalenområdet*. Magisteruppsats. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Uppsala universitet.
- Noge, Anna-Sara. 2009. Skärvtenshögar med människoben i norra Mälardalenområdet. *Fornvännen* 104(4): 241-252.
- Nordberg, Andreas. 2011. Vad är en kultplats? *Fornvännen* 106(3): 215-231.
- Nordberg, Andreas. 2013. *Formnordisk religionsforskning mellan teori och empiri: kulturen av anfäder, solen och vegetationsandar i idéhistorisk belysning*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Nordenborg Myhre, Lise. *Trialectic Archaeology. Monuments and space in south-west Norway 1700-500 B.C.* Stavanger: Arkeologisk museum.
- Notelid, 2007. Inledning. I: M. Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 11-14.
- Nylén, Erik. 1948. En bronsåldersgrav vid Husby i Lena. *TOR* 1:73-80.
- Nylén, Erik. 1958. Pryda, skydda, binda? Om gravskicket och skärvtenshögarernas problem med anledning av ett aktuellt bronsåldersfynd. *Gotländskt arkiv*. s. 23-28.
- Oestigaard, Terje & Goldhahn, Joakim. 2006. From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re:negotiations. *Norwegian Archaeological Review* 39(1):27-48.
- Ojala, Karin. 2014. Östliga kontakter i Mälardalen under bronsåldern? Ett forskningshistoriskt perspektiv. I: M. Ljunge & A. Röst, (red.) *I skuggan av solen. Nya perspektiv på bronsåldersarkeologier och bronsålderns arkeologiska källmaterial*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet. s. 39-57.

- Olausson, Michael. 1994. *Skavsta. Två gårdar från äldre järnålder vid Nyköpings flygplats. Arkeologisk undersökning av fornlämningarna 41 och 418, St: Nicolai socken, Södermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV.
- Olausson, Michael. 1995. *Det inneslutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f Kr till Kristi födelse*. Stockholm: Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.
- Olivier, Laurent. 2004. The past of the present. Archaeological memory and time. *Archaeological Dialogues* 10(2): 204-213.
- Olivier, Laurent. 2011. *The dark abyss of time: archaeology and memory*. Lanham, Md: AltaMira Press.
- Olsen, Björn. 2010. *In defense of things : archaeology and the ontology of objects*. Lanham, Md: AltaMira Press.
- Olsen, Jesper, Heinemeier, Jan, Bennike, Pia, Krause, C., Hornstrup, Karen M, , & Thrane, Henrik. 2008. Characterisation and blind testing of radiocarbon dating of cremated bone. *Journal of Archaeological Science* 35: 791-800.
- Olsen, Jesper, Hornstrup, Karen M, Heinemeier, Jan, Bennike, Pia & Thrane, Henrik. 2011. Chronology of the Danish Bronze Age based on ¹⁴C dating of cremated bone remains. *Radiocarbon* 53(2): 261-275.
- Owoc, Mary Anne. 2005. To Build or Not: Bronze Age monument construction as technological practise. I: J. Last (red.). *Beyond the Grave. New Perspectives on Barrows*. Oxford. s. 113-126.
- Parker Pearson, Michael. 1999. *The archaeology of death and burial*. College Station: Texas A & M University Press.
- Petré, Bo. 1982. *Arkeologiska undersökningar på Lovö. Del 1. Neolitikum, bronsålder och äldsta järnålder. Undersökningar 1971-1980*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Pollard, Joshua (red.). 2008. *Prehistoric Britain*. Oxford: Blackwell.
- Price, Neil. 2010. Passing into Poetry. Viking-Age Mortuary Drama and the Origins of Norse Mythology. *Medieval Archaeology* 54:123-156.
- Ragnesten, Ulf. 2007. *Individ och kollektiv i förromersk järnålder*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Randsborg, Klavs. 1998. Plundered Bronze Age Graves. Archaeological & Social Implications. *Acta Archaeologica* 69:113-138.
- Rebay-Salisbury, Katharina, Stig Sørensen, Marie Louise & Hughes, Jessica (red.). 2010. *Body parts and bodies whole. Changing relations and meanings*. Oakville, CT: D. Brown Bk. Co.
- Reiter, Samantha, Nørgaard, Heide W., Kölcz, Zsófia, Rassman, Constanze (red.). 2014. *Rooted in Movement. Aspects of Mobility in Bronze Age Europe*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society.

- Rentzhog, Sten. 1966. Om skärvesten och skärvestensrösen. *TOR* 1965/66: 61-82.
Riksantikvarieämbetet. 2014. *Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Robb, John. 2013. Creating Death. An Archaeology of Dying. I: S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (red.). 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford: Oxford University Press. s. 441-458.
- Rundkvist, Martin. 1994. Skärvestenshögar med gravgömmor i östligaste Mälardalen. *Fornvännen*. 89(2): 83-89.
- Ryd, Hanna. 1936. *Förhistoriska undersökningar på Adelsö*. Stockholm: W&W.
- Röst, Anna. (manus). *Brända bens betydelse: Människoben från bronsålderns Hallunda*.
- Salin, Bernhard. 1890. Fornminnen i Uppland, undersökta sommaren 1890. *Kungl. Vitterhetsakademiens Månadsblad* 19: 100-115.
- Saxe, A.A. 1970. *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Michigan: University of Michigan.
- Schönbäck, Börje. 1959. Bronsåldersbygd i Mälardalen. *TOR* 5:52-107.
- Selinge, Klas-Göran. 1969. *Inventering av fasta fornlämningar. Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, Arbetsföreskrifter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Seiler, Anton. 2004. Älby - boplatz och gravfält från äldre bronsålder och äldsta järnålder i Vendelbygdens södra utkant. Väg E4, sträckan Uppsala-Mehedeby Uppland, Vendels socken, Älby 5:1, RAÄ 288 och RAÄ 290. Uppsala: Riksantikvarieämbetet UV GAL.
- Seiler, Anton & Appelgren, Katarina. 2012. *Inhåleskullen – ett mångtydigt gravfält från yngre bronsålder – äldre vikingatid. Uppland, Vaksala socken, Fyrislund 6:1, Vaksala-Norrby 1:2 och 1:3, Vaksala 155:1, dnr. 423-2348-2010. Arkeologisk undersökning*. Hägersten: Arkeologiska uppdragsverksamheten, Riksantikvarieämbetet.
- Shanks, Michael & Tilley, Chris. 1987. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Sigvallius, Berit. 1994a. *Ringeby: osteologisk undersökning av benfynden från fornlämning 6, Ringeby, Kvillinge socken, Östergötland. Dnr 8265/92*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Sigvallius, Berit. 1994b. *Funeral pyres: Iron Age cremations in North Spånga*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sjögren, Lena. 2005. Minoiskt i norr?: om kulturella influenser från Kreta till Skandinavien. I: J. Goldhahn (red.) *Mellan sten och järn: rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet*, Göteborg: Göteborgs universitet, 152-166.

- Sjöling, Emma. 2007 Bränt, begravt och nedbrutet. Fältosteologiska studier av brända ben. I: M Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 123-142.
- Skoglund, Peter. 1996. *Elden som metafor. Bronsgjutning, brandgravskick och skärvsten i bronsålderns tankevärld*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Skoglund, Peter. 2005. *Vardagens landskap - lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Skogstrand, Lisbeth. 2005. Krigerrollen som et maskulint ideal i yngre bronsålder. I: J. Goldhahn (red.) *Mellan sten och järn: rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet*, Göteborg: Göteborgs universitet, 659-667.
- Snoeck, C., Brock, F. & Schulting, R. J. 2014. Carbon exchanges between bone apatite and fuels during cremation: impact on radiocarbon dates. *Radiocarbon* 56(2): 591-602.
- Sofaer, Joanna. 2006. *The Body as Material Culture. A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stig Sørensen, Marie Louise. 2013. Identity, gender and dress in the European Bronze Age. I: A. Harding & H. Fokkens (red.). *The Oxford handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press. s. 216-233.
- Stig Sørensen, Marie Louise & Rebay-Salisbury, Katharina. 2008a. From substantial bodies to the substance of bodies: analysis of the transition from inhumation to cremation during the Middle Bronze Age in Central Europe. I: D. Boric & J. Robb (red.). *Past bodies. Body-Centred Research in Archaeology*. Oxford: Oxbow books.
- Stig Sørensen, Marie Louise & Rebay-Salisbury, Katharina. 2008b. Landscapes of the Body: Burials of the Middle Bronze Age in Hungary. *European Journal of Archaeology*. 11(1):49-74.
- Stig Sørensen, Marie Louise & Rebay-Salisbury, Katharina. 2012. *Embodied knowledge: historical perspectives on belief and technology*. Oxford: Oxbow.
- Strucke, Ulf & Perming, Anna. 1997. Åbrunna – en presentation. I: P. Bratt & Å. Lundström, (red.) *Bronsålder och äldre järnålder i Stockholms län*. Stockholm: Stockholms Länsmuseum. s. 35-51.
- Svanberg, Fredrik. 2007. Aristokratiska husgravar under bronsåldern: hierarki ända in i döden. I: M. Artursson (red.) *Vägar till Vætland: en bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300-500 f. Kr*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 187-221.
- Svensson, Ingeborg. 2011. *Gravar & boplatser: bronsålder – järnålder: Fornlämning Helgona 15:1-3 & 16:1, Stenbro 1:8, Helgona socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län: arkeologisk undersökning*. Nyköping: Sörmlands museum.

- Tarlow, Sarah. 2002. Bodies, selves and individuals. Introduction. I: Y. Hamilakis, M. Plucennik & S. Tarlow (red.). *Thinking through the Body. Archaeologies of Corporeality*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. s. 23-26.
- Tarlow, Sarah & Nilsson Stutz, Liv (red.). 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford: Oxford University Press.
- Tesch, Sten. 1975. *Arkeologisk undersökning: fornlämning 99 och 100, två stensättningar Åkra, Lästringe sn, Södermanland*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Thedéén, Susanne. 2004. *Gränser i livet, gränser i landskapet. Om generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap*. Stockholm: Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Thomas, Julian. 2002. Archaeology's humanism and the materiality of the body. I: Y. Hamilakis, M. Plucennik & S. Tarlow (red.). *Thinking through the Body. Archaeologies of Corporeality*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. s. 29-46.
- Thomsen, C.J. 1836. *Ledetraad till Nordisk Oldkyndighet*. Köpenhamn: Molles bogtr.
- Tilley, Christopher. 1994. *A phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Oxford: Berg.
- Tracey, Justine. 2012. New evidence for Iron Age burial and propitiation practices in southern Britain. *Oxford Journal of Archaeology* 31(4): 367-379.
- Turner, Victor. 1967. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Ucko, P. J. 1969. Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains. *World Archaeology* 1. s. 262-280.
- Ullén, Inga. 1997. *Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Arkeologi på väg – undersökningar för E18*. Uppsala: Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Uppsala, Riksantikvarieämbetet.
- Van Dyke, Ruth & Alcock, Susan (red.). 2003. *Archaeologies of Memory*. Malden: Blackwell.
- van Gennep, Arnold. 1960 (1909). *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Stydonck, Mark, Boudin, Mathieu, Hoefkens, Michiel & De Mulder, Guy. 2005. ¹⁴C-dating of cremated bones, why does it work? *Lunula* 13: 3-10.
- Victor, H. 2002. *Med graven som granne Om bronsålderns kulthus*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Victor, Helena. 2007. Tidigare forskning, del 2. Ritual – ett återkommande problem. I: M. Notelid, (red.) *Att nå den andra sidan. Om begravning och ritual i Uppland*. Uppsala: Riksantikvarieämbetet. UV GAL, Societas Archaeologica Upsaliensis, Upplandsmuseet. s. 27-33.

- Vinberg, Ann. 2009. *Östra berget i Påljunghage: gravar, boplatslämningar, skålgropar och agrara lämningar. Södermanland, Helgona socken, Stenbro 1:8, Helgona-Svansta 1:2, RAÄ 213, RAÄ 319, RAÄ 320, RAÄ 326, RAÄ 332, RAÄ 348, RAÄ 349, RAÄ 350 och RAÄ 357: arkeologisk förundersökning.* Hägersten: Riksantikvarieämbetet.
- Visser, Marieke. 2014. *Analys av brända ben från RAÄ 78, Rogsta, Tystberga sn, Södermanland.* Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet. Otryckt rapport.
- Wallin, Paul. 2015. Perfect death: examples of pitted ware ritualisation of the dead. I: K. von Hackwitz & R. Peyroteo-Stjerna (red.). *Ancient Death Ways. Proceedings of the workshop on archaeology and mortuary practices.* Uppsala: Uppsala universitet.
- Watts, Christopher. 2013. *Relational archaeologies: humans, animals, things.* Abingdon: Routledge.
- Wehlin, Joakim. 2013. *Östersjöns skeppssättningar: Monument och mötesplatser under yngre bronsålder.* Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.
- Wehlin, Joakim & Schönback, Bengt. 2012. *En storgrav från Gotlands bronsålder. Arkeologisk undersökning vid Simunde i Hörsne med Bara socken på Gotland 1957-58.* Visby: Högskolan på Gotland.
- Weiss-Krejci, Estella: The Un-Buried Dead. I: S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (red.). 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial.* Oxford: Oxford University Press. s. 281-301.
- Widholm, Dag. 2006. Sacred sites. Burial Customs in South Scandinavian Bronze and Iron Age. Kalmar: Högskolan i Kalmar.
- Wigren, Sonja. 1987. Sörmländsk bronsåldersbygd: en studie av tidiga centrumbildningar daterade med termoluminescens. Stockholm: Stockholms universitet.
- Williams, Howard (red.). 2003. *Archaeologies of Remembrance. Death and Memory in Past Societies.* New York: Springer Science + Business Media.
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen. 1843. *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie.* Köpenhamn: Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug.
- Wranning, Per. 2016. *Tjärby: Lokala sedvänjor och långväga kontakter. Förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv.* Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wylie, Alison. 2007. Doing Archaeology as a Feminist: Introduction. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2007(14):209-216.
- Äijä, Karin. 1991. Skärgårdsstad - gravar i en välvärnsad bronsåldersmiljö. *Arkeologi i Sverige.* Stockholm. s. 169-180.

REFERENSER

- Äijä, Karin. 1994a. *Arkeologiska undersökningar Skärgårdsstad. Uppland, Österåker socken, Översättra 1:5. RAÄ 76, 77, 266, 274, 296, 473, 473:B, 474, 481, 482:B. DNR 2676/86.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar.
- Äijä, Karin. 1994b. *Åbygravfältet.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Äijä, Karin. 1998. *Arkeologisk förundersökning, igenläggning och undersökning: Jordbrogravfältet: Nynäsbanan Södermanland, Österhaninge socken.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Bilaga

Tabell över depositioner

Anl nr	Fyndnr	Placering	Placering vertikal	Association	Innehåll	Benmängd gram	Specifikation/kommentar	c14 okal BC	Kal 95,4%	Ålder
R2	5	SÖ	Under sten/block	Stenkrets	Brända ben	364		2307 + 32	410 BC- 230 BC	Infans
R2	1	SÖ	I naturligt underlag	Kantkedja, stenkrets	Keramiskärvor	0	4 st			
R2	6	C	I naturligt underlag	Block	Stenartefakt	0	Slipad sandsten, 2 bitar			
R2	7	C	I naturligt underlag	Block	Brons	0	Spiralhuvsudnål, fragment			
R4	11	S	I naturligt underlag	Eldspår	Brända ben	0				
R4	12	C	I naturligt underlag		Brända ben					
R4	19	NÖ	I naturligt underlag		Brända ben, keramiskärvor	458	Endast en mynningsbit	2466 + 30	760 BC- 410 BC	Ung adult
R6	26	HELA	I packning		Brända ben, keramiskärvor	178	8 st skärvor			
R6	27	C	I undre packning		Keramiskärvor	0	15-tal skärvor			
R6	30	SÖ	I undre packning	Block	Keramikkärl	0	Minikärl med öra 11 cm diam			
R6	31	V	I grop	Eldspår	Brända ben, keramiskärvor	819	2 st skärvor, i brandgrop	2622 + 35	890 BC- 670 BC	Äldre individ
R6	32	C	I naturligt underlag		Stenartefakt	0	Flintavslag m retusch			
R7	33	SÖ	I naturligt underlag		Brända ben, keramikkärl	15	Kärl med öron 15 cm diam			Adultus
R7	34	C	I naturligt underlag		Brända ben	3				Subadult
R7	36	N	Under sten/block	Kantkedja	Brända ben, keramiskärvor	1	11 skärvor + lerklining			
R8	130	V	I naturligt underlag under sten/block		Brända ben	5				
R9	127	C	Ytligt		Keramiskärvor	0	5 st skärvor			

TABELL ÖVER DEPOSITIONER

R9	137	SÖ	I packning	Block, inre packning, stenkrets	Brända ben, keramikskärvor	94	Ljust gods, några mynningsbitar			Ung adult
R9	138	SÖ	I naturligt underlag	Inre packning, stenkrets	Brända ben, keramikskärl	2	Minikärl			Subadult
R9	141	V	I naturligt underlag	Stenkrets	Brända ben, keramikskärvor	8	4 st skävor, olika gods	2635 +-36	900 BC-760 BC	Ung adult
R9	145	S	Under sten/block		Brända ben, keramikskärvor	176	Grovt gods			Äldre individ
R9	139	C	I packning		Brända ben, järn, keramikskärvor	421	TVå olika gods			Ung adult
R9	144	C	I undre packning		Brända ben, keramikskärl	457	Grovt gods, hör ihop m F139, trol. naturlig spridning av benen vertikalt	2609 +-34	840 BC-750 BC (92,2%)	Ung adult
R9	149, 152, 155	NÖ	I undre packning		Keramikskärvor	0				
R9	131, 132, 133, 134	V	I undre packning		Brända ben, keramikskärvor	1				
R9	153	S	Under sten/block	Eldspår, kantkedja	Brända ben, keramikskärl	793	i brandlager	2733 +-40	980 BC-800 BC	Adultus
R9	154	V	Under sten/block	Kantkedja	Keramikskärvor	0				
R9	117	V	I packning		Brända ben	0	I brämet			
R10	105	C	I packning		Keramikskärvor, obrända ben	10	Tandemalj, nöt.			
R10	108	C	I undre packning		Brända ben	1				
R10	115	C	I undre packning		Stenartefakt	0	Löpare och slipsten			
R10	112	S	Under sten/block	Utbyggnad	Brända ben	0				
R10	109	Ö	På markytan	Utbyggnad	Keramikskärvor	0	1 st skärva			
R10	116	SÖ	På markytan	Block	Keramikskärvor	0	Fåtal			

R11	29	C	Ytligt		Brons, brända ben, keramikkrål	910	Krossat minikrål, tresmå ringar, en öppen ring, fragment av spiralhuvudnål			Äldre individ
R11	39	Ö	Ytligt		Brända ben	1				
R11	38	NV	I grop	Eldspår	Brända ben, kol	1				
R12	37	C	I packning		Brända ben, järn, keramikkrål	298	Brända ben av hund, lerpärla, bränd lera.	2663 +- 38	900 BC-790 BC	
R12	41	C	Under sten/block	Block	Brons, brända ben, keramikkrål, stenarterfakt	1586	Svanhalsnål, bronskula, 2 st fragment, dekorerat krål, glättstenar	2583 +- 37	820 BC-550 BC	Adultus
R12	45	N	I undre packning		Keramikkrål	0	Ljust grovt gods			
R12	46	V	I undre packning		Keramikskärvor	0	7 st skärvor, ljust grovt gods			
R12	47	V	I undre packning		Keramikskärvor	0	1 st skärva			
R14	13	C	Under sten/block		Brända ben	37	Bendep på sten. Troligen subadult.			Subadult
R16	18	C	I packning	Block	Brända ben	12				Äldre individ
R16	21	N	I naturligt underlag		Brända ben	0				
R17	20	N	I naturligt underlag		Brända ben	2	Utanför anläggningen. Endast rörben.			
R18	22	SÖ	I fyllning		Brända ben, keramikskärvor	9	10 st skärvor			Subadult
R19	8	S	Ytligt		Brons, brända ben, keramikskärvor	65	Övervägande get/får samt katt/hare. Fotring av brons.			
R19	10	Ö	Under sten/block	Kantkedja	Keramikskärvor	0	1 st skärva			
R22	14	NV	Under sten/block	Inre packning, kantkedja	Brända ben	31				Subadult

TABELL ÖVER DEPOSITIONER

R24	23	C	Under sten/block		Brända ben, keramikskärvor	701	2 st skärvor varav en mynningsbit			Ung adult
R24	24	Ö	Under sten/block	Kantkedja	Keramikskärvor	0	1 st skärva			
R25	25	C	I fyllning		Brända ben	6		2502 +-34	790 BC - 500 BC	Subadult
R26	28	Ö	Under sten/block	Kantkedja	Brända ben	3		2467 +-33	770 BC - 410 BC	
R29	52, 55, 61- 63, 65-69	Hela	I fyllning, i packning		Brända ben, keramikskärvor	21		1688 +-31	250 AD - 430 AD	Ung adult
R30	48	C	På sten, under sten/ block	Block	Brända ben, keramikskärvor	98	Även bränd lera			
R31	70	C	På markytan		Brons, brända ben, keramik- skärvor	84	Bronsring, 2 st fragment, 16 st keramikskärvor			Äldre individ
R31	77	V	I fyllning		Keramikskärvor	0	13 st skärvor, några mynningsbitar			
R31	78	V	I fyllning		Keramikskärvor	0	10 st skärvor			
R31	79	Ö	I fyllning		Keramikskärvor	0	7 st skärvor, ett par mynningsbitar			
R32	40	NÖ	I undre packning		Brända ben, keramikskärvor	3				
R33	64	NÖ	På sten		Brända ben	39				Subadult
R33	58	NÖ	I undre packning		Brons	0				
R34	44	N	I naturligt underlag	Kantkedja	Brända ben, keramikskärvor	1	5 st skärvor			
R35	42	C	I packning	Block	Keramikskärl	0	Fragmentariskt kärl			
R35	43	N	I naturligt underlag		Brända ben	10				Subadult
R37	86-90	Hela	I naturligt underlag	Block	Brända ben, keramikskärvor	0	Spridda skärvor			

R38	121,126	C	I naturligt underlag		Brons, brända ben, keramikkrål	160	Bronsring med ädelpatina, lerkäril med minikäril inuti			Infans samt 1 fragment äldre ind.
R38	120	Ö	På markytan		Brända ben	1				
R39	72	C	Under sten/block		Brons, brända ben, keramikkrål	382	Nål av brons med tillbaka-böjt huvud. Ett lerkäril separerat från benen.	2597 +-33	830 BC-750 BC (87,9%)	Infans
R39	159	SV	Intill sten		Keramikkrävor	0	Kärlbotten			
R40	96	C	Under sten/block		Brons, brända ben, keramik-skärvor	603	Nål med omböjt huvud, bronsfragment, 1 st keramikkräva			Ung adult
R40	114	NV	I undre packning		Stenartefakt	0	Löpare			Ung adult
R42	95	C	I naturligt underlag		Stenartefakt	0	Slipsten av sandsten			
R45	99	S	I packning	Stenkrets	Brända ben, keramikkrävor	3	1 st skärva			Subadult
R45	98, 101	V	I undre packning		Brända ben, keramikkrävor	1	10 st skärvor			
R45	102	N	I undre packning		Keramikkrävor	0	4 st			
R46	118	NV	Intill sten	Kantkedja	Brända ben, keramikkrävor	27				
R46	119	NÖ	Under sten/block	Kantkedja	Brons, brända ben, keramikkrävor	667	4 st bronsfragment, 4 st krukskärvor			Äldre individ
R47	124	NV	I undre packning		Brända ben, keramikkrål	912	Käril med ett öra			Adultus
R48	128	SV	På markytan		Brända ben	710		2473 +-33	770 BC - 410 BC	Äldre individ
R49	125	C	Under sten/block	Block	Brända ben, järn	669	2 st järnfragment	2506 +-33	790 BC - 510 BC	Äldre individ

TABELL ÖVER DEPOSITIONER

R50	111	C	I undre packning			Brända ben, keramikskärvor	saknas					
R50	110	S	I naturligt underlag			Bränd lera	0					
R51	122	S	Under sten/block	Kantkedja		Brons, brända ben, järn, keramikkarl	1105					Äldre individ
R51	129	S	Under sten/block	Kantkedja		Keramikkarl	0					
R52	82	N	Under sten/block	Kantkedja		Brända ben	236					Adultus
R52	83	V				Brända ben	8					Ung adult
R53	56, 57	C	Under sten/block	Block		Brons, brända ben, keramikkarl	1339					Ung adult
R54	51	Ö	I packning, i undre packning	Kantkedja		Brända ben, järn, keramikskärvor	697					Äldre individ
R56	150	N	På markytan			Brons, brända ben	671		2557 +-34	810 BC - 540 BC		Äldre individ
R58	151	NÖ	Intill sten	Kantkedja		Brända ben	26					Äldre individ
R59	54	NÖ	Under sten/block	Kantkedja		Brända ben	19					Subadult
R60	146	S		Stenkrets		Brända ben	400					Äldre individ
R62	16	NÖ	I fyllning			Brända ben	336					Adultus
R63	15	Hela	I undre packning	Inre packning		Brända ben, keramikskärvor	174					Äldre individ
R64	17		I packning	Utbyggnad		Brända ben, keramikskärvor	275		2437 +-33	760 BC - 400 BC		Ung adult
R65	59	C	Intill sten	Block		Brända ben, keramikkarl	0					
R65	60	NV	Intill sten	Block		Brända ben	1					

R66	53	Hela	I packning	Inre packning	Brända ben, keramikskärvor	40	1 st skärva			Ung adult
R67	73, 160	N	I naturligt underlag		Brända ben, keramikskärl	7	2 kärl, enstaka ben			Subadult
R67	74	C	I naturligt underlag		Keramikskärvor	0	ca 8 skärvor			
R68a	92	C	I packning, i undre packning		Keramikskärl	0	Dekorerat kärl			
R70	100	C	I undre packning	Inre packning	Brons, brända ben, keramikskärl	400	Spiral av brons inkl tre fragment, 2 st tenar			Äldre individ
R70	104	V	I undre packning	Inre packning	Stenartefakt	0				
R70	113	Ö	I undre packning	Inre packning	Keramikskärvor	0	14 st skärvor, flera olika gods			
R71	106				Keramikskärvor	0	1 st skärva			
R72	143	N	I packning, ytligt		Brända ben	336				Äldre individ
R74	140		Under sten/block	Block, inre packning	Brända ben, keramikskärl	1896	Grovt ljust gods	2543 ± 33	800 BC-540 BC	Äldre individ
R74	142		Under sten/block	Block, inre packning	Keramikskärl	0	2 st fragmentariska kärl			
R75	147		I undre packning	Inre packning	Brända ben	272				Ung adult
R76	148		I undre packning	Inre packning	Brända ben	19				Ung adult
R77	157		Under sten/block		Brända ben, keramikskärvor	26				Äldre individ
R78	158		Under sten/block		Brända ben	247				Äldre individ
P200	F337-338	C	I grop	Block	Bränd lera, brända ben	890			390-170 BC	

TABELL ÖVER DEPOSITIONER

P200	F30		I fyllning			Keramikskärvor						
P200	F31		I fyllning			Stenartefakt			Malstenslöpore			
P218	F345		I packning			Brända ben		2,4	Tre mindre områden med ben		810-540	
P218	F33		I packning			Keramikskärvor						
250	F34-35		I fyllning			Keramikskärvor						
250	F2,7&11,36		I fyllning			Harts					760-390 BC	
250	F37		I fyllning			Stenartefakt			Flinta			
P261	F348	C	Under sten/block, ytligt		Block	Brända ben		3,11			810-540 BC	
P261	F346-347		I fyllning			Obrända ben			Djurtänder			
P261	F44-46	C	I packning			Keramikskärvor						
P261	F185	C	I packning			Harts						
P323	F38-43	S	Intill sten		Block	Brända ben, keramikskärvor, stenartefakt		0,19 g	Slipsten, flintavslag			
P404	F349-350	SÖ	I packning			Bränd lera, brända ben		0,92 g	Människa och får/get i benmaterialet		770-400	
P430	F351	SÖ	I grop, under sten/block		Eldspår	Brända ben		99,4			780-410	Juvenilis
P485	F353-354	C	På sten, under sten/block			Brända ben		185,55			800-410 BC	Adultus
P485	F355-356	S	I packning			Brända ben		1,05				
P485		S	På markytan		Eldspår	Brända ben						
P546	F9	C	Intill sten		Stenkrets	Harts			5 fragment harts		760-400 BC	

FRAGMENTERADE PLATSER, TING OCH MÄNNISKOR

P567	F395	C	På markytan	Stenkrets	Brända ben	34,2				760-390 BC	Infans
P583	F389-390	V	Under sten/block		Brända ben	119,6				760-400 BC	Infans
P596	F63, F383-385	C	På markytan	Stenkrets	Brons, brända ben	573,82			Pincett	780-410 BC	Adultus
P596	F352	Ö		Kantkedja	Brända ben	32,4					
P614	F56	Ö		Kantkedja	Brons				Bronsring		
P614	F359-360	C		Stenkrets	Brända ben	254,8				800-520	Juv/ad
P634	F50	NÖ	I fyllning		Keramiskkrävor						
P634	F51	S	I naturligt underlag		Stenartefakt				Flintskrapa		
P634	F57	C	I grop	Inre packning	Brons				Bronsring i utkanten av gropen		
P634	F361-364	C	I grop, i packning	Inre packning	Brända ben	317,15			Bennål och ben i nedgrävning		Adultus
P634	F365	SV	I fyllning		Brända ben	8,1					
P634	F366	S	I undre packning, på markytan		Brända ben	28,4					
P662	F406-407, 186, 60	C	Under sten/block	Stenkrets	Brons, brända ben, keramiskkrävl	907,4			Del av halsring	900-780/770-410	Juvenillis
P662	F408		I packning	Kantkedja	Brända ben	1,5					
P662	F409, F195	C	Under sten/block	Stenkrets	Brända ben, keramiskkrävor	35,9			Skål		
P662	F410, F187-188	C	Under sten/block	Stenkrets	Brända ben, keramiskkrävor	15,4			Skål		
P662	F411-412, F196	C	Under sten/block	Stenkrets	Brända ben, keramiskkrävor	60,7			Skål		
P662	F414-417	C	Under sten/block	Stenkrets	Brända ben	98,2					

P688	F391-392, F52	Ö	I grop			Brända ben, keramikskärvor	111	Två keramikskärvor, ben av människa och får/get		750-390 BC	Adultus
P718	F5	N				Harts				790-410 BC	
P736	F387, F53	C	I packning			Brända ben, keramikskärvor	38,5			810-410	Infans
P736	F14	SV	Under sten/block	Kantkedja		Harts					
P757	F388, F54-55, F75-77	C	I grop			Brända ben, keramikskärvor	39,3	Skärvor från två kärl		760-400	Infans
P792	F393,394, F143,144, F192, F59, F62	C	Under sten/block			Brons, brända ben, harts, keramikkärl	205,4	Del av halsring, bronstråd, komplett kärl		980-590 BC/810-560	Infans
P815	F834,835, F87-88	C	I undre packning	Inre packning		Brända ben, keramikskärvor	381,4			770-410 BC	Adultus
P839	F332-333, F85, F191	C	I grop			Brända ben, keramikskärvor	836,94			760-400	Senilis
P865	F336	NV				Brända ben	0,62	Skalltak infans		790-520	Infans
P882	F86, F375	Hela	I packning, på markytan			Brända ben, keramikskärvor	74,05			800-520	Adultus
P896	F386, F83-84, 103-107	S	I grop, under sten/block			Brända ben, keramikkärl	247			800-530	Infans
P916	F344	C	I grop, under sten/block	Inre packning		Brända ben	280,91			770-410	Adultus
P939	F321-326, F193-194, F65-66	C	I grop, under sten/block			Brons, brända ben, järn, keramikkärl	2056	Krumkniv, bronssmälta		810-410	Senilis
P996	F327-331, F108-111, F16	S	I grop, under sten/block			Brända ben, harts, keramikskärvor	1183,56			810-530	Senilis

P1050	F374	SV	Under sten/block	Kantkedja	Brända ben	0,3 g	Oidentifierat däggdjur			
1109	F377-381, F78-F81, F70, F82	C	I grop, i packning, under sten/block		Brons, brända ben, harts, keramikskärvor	63,68	Nålfragment i brons, ben av människa och får/get	770-410	Infans	
P1122	F367-368				Brända ben	9,55	Människa + djur?			
P1122	F369-370, 91-9317				Brända ben, harts, keramikskärvor	20,95	Människa + djur	780-410	Adultus	
P1122	F371, 94-95				Brända ben, keramikskärvor	1,9	Människa			
P1122	F372				Brända ben	5,5	Människa			
P1122	F373				Brända ben	0,7	Människa			
P1144	F300- 303,24,69	N	I grop	Kantkedja	Brända ben, harts, järn	534,88	Människa + får/get	800-420	Juvenillis	
P1175	F90, 304- 311	N	I grop	Kantkedja	Brända ben, keramikskärvor	1408,13	Människa+får/get	740-380	Maturus	
P1209	F312-316, F18		Under sten/block	Block	Brända ben, harts	516,99	Människa + däggdjur	770-410	Adultus	
P1233	F317-318, F112-115	SÖ	I grop		Brända ben, keramikskärl	7,5		810-530	Adultus	
P1275	F10	C	På sten		Harts		42 fragment	780-410		
P1295	F3-4, F58	C	I grop, under sten/ block	Stenkrets	Brons, harts		Bronstråd	780-410 BC		
P1295	F19	C	Under sten/block	Stenkrets	Harts					
P1553	F89	NV		Kantkedja	Bränd lera					
P3466	F20				Harts			780-410		
P3569	F190	SV			Stenartefakt		Kvartsavslag			
P4511	F97	N	Vtligt		Stenartefakt		Fintavslag 1 st			

P4581	F382, F61, F21, F99, F98	C	Under sten/block		Brons, brända ben, harts, keramikskärvor	71,4	Odefinierat bronsfragment		900-510	Infans
P4599	F100	N	På markytan		Keramikskärvor					
P5505	F376, F116-119, F22	C	På markytan		Brända ben, harts, keramikskärvor	41,25			760-400	Infans
P6094	F397, 401.	C			Brända ben, stenartefakt	160,1	Slipstensfragment			
P6094	F396, 398-400	Hela			Brända ben	32,15				
P6094	F402-405	SV			Brända ben	105,45				
P6094	F199-200	NÖ			Stenartefakt		Flintavslag			
P5988	F319-320, F101-102, F23	C	I grop		Brända ben, harts, keramikskärvor	848,4			840-590 BC	Maturus

Stockholm Studies in Archaeology

Series editor: Anders Andrén

1. KYHLBERG, Ola 1980. Vikt och värde. Arkeologiska studier i värde­mätning, betalningsmedel och metrologi. I. Helgö. II. Birka.
2. AMBROSIANI, Kristina 1981. Viking Age Combs, Comb Making and Comb Makers, in the Light of the Finds from Birka and Ribe.
3. SÄRLVIK, Ingegärd 1982. Paths Towards a Stratified Society. A Study of Economic, Cultural and Social Formations in South-West Sweden during the Roman Iron Age and the Migration Period.
4. BLIDMO, Roger 1982. Helgö, Husgrupp 3. En lokalkorologisk metodstudie. Helgöstudier 2.
5. CARLSSON, Anders 1983. Djurhuvudformiga spän­nen och gotländsk vikingatid. Text och katalog.
6. DURING, Ebba 1986. The Fauna of Alvastra. An Osteological Analysis of Animal Bones from a Neolithic Pile Dwelling.
7. BERTILSSON, Ulf 1987. The Rock Carvings of Northern Bohuslän. Spatial Structures and Social Symbols.
8. CARLSSON, Anders 1988. Vikingatida ringspän­nen från Gotland. Text och katalog.
9. BURSTRÖM, Mats 1991. Arkeologisk samhälls­avgränsning. En studie av vikingatida samhälls­territorier i Smålands inland.
10. VARENIUS, Björn 1992. Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid.
11. JAKOBSSON, Mikael 1992. Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi.
12. RINGSTEDT, Nils 1992. Household economy and archaeology. Some aspects on theory and applications.
13. Withdrawn.
14. JOHANSEN, Birgitta 1997. Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap.
15. ZACHRISSON, Torun 1998. Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland.
16. CASSEL, Kerstin 1998. Från grav till gård. Romersk järnålder på Gotland.
17. CARLSSON, Anders 1998. Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Stenåldern.

18. GÖRANSSON, Eva-Marie 1999. Bilder av kvinnor och kvinnlighet. Genus och kroppsspråk under övergången till kristendomen.
19. BOLIN, Hans 1999. Kulturlandskapets korsvägar. Mellersta Norrland under de två sista årtusendena f. Kr.
20. STRASSBURG, Jimmy. 2000. Shamanic Shadows. One hundred Generations of Undead Subversion in Southern Scandinavia, 7,000–4,000 BC.
21. STORÅ, Jan 2001. Reading Bones. Stone Age Hunters and Seals in the Baltic.
22. CARLSSON, Anders 2001. Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Bronsåldern.
23. HAUPTMAN WAHLGREN, Katherine 2002. Bilder av betydelse. Hällristningar och bronsålderslandskap i nordöstra Östergötland.
24. ADAMS, Jonathan 2003. Ships, Innovation and Social Change. Aspects of Carvel Shipbuilding In Northern Europe 1450 – 1850.
25. HED JAKOBSSON, Anna 2003. Smältdeglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid.
26. GILL, Alexander 2003. Stenålder i Mälardalen.
27. WALL, Åsa 2003. De hägnade bergens landskap. Om den äldre järnåldern på Södertörn.
28. STENBÄCK, Niklas 2003. Människorna vid havet. Platser och keramik på ålandsöarna perioden 3500 – 2000 f. Kr.
29. LINDGREN, Christina 2004. Människor och kvarts. Sociala och teknologiska strategier under mesolitikum i östra Mellansverige.
30. LAGERSTEDT, Anna 2004. Det norrländska rummet. Vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle.
31. von HEIJNE, Cecilia 2004. Särpräglad. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130).
32. FERNSTÅL, Lotta 2004. Delar av en grav och glimtar av en tid. Om yngre romersk järnålder, Tuna i Badelunda i Västmanland och personen i grav X.
33. THEDÉEN, Susanne 2004. Gränser i livet – gränser i landskapet. Generationsrelationer och rituella praktiker i södermanländska bronsålderslandskap.
34. STENSKÖLD, Eva 2004. Att berätta en senneolitisk historia. Sten och metall i södra Sverige 2350-1700 f. Kr.
35. REGNER, Elisabet 2005. Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid.

36. MONIÉ NORDIN, Jonas 2005. När makten blev synlig. Senmedeltid i södra Dalarna.
37. FELDT, Björn 2005. Synliga och osynliga gränser. Förändringar i gravritualen under yngre bronsålder – förromersk järnålder i Södermanland.
38. RUNER, Johan 2006. Från hav till land eller Kristus och odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna.
39. STENQVIST MILLDE, Ylva 2007. Vägar inom räckhåll. Spåren efter resande i det förindustriella bondesamhället.
40. BACK DANIELSSON, Ing-Marie 2007. Masking Moments. The Transitions of Bodies and Beings in Late Iron Age Scandinavia.
41. SELLING, Susanne 2007. Livets scener och dödens platser. Om bronsålder i södra Bohuslän utifrån en gravläggning i Faxehögen, Kareby socken.
42. ARNBERG, Anna 2007. Där människor, handling och tid möts. En studie av det förromerska landskapet på Gotland.
43. BERGERBRANT, Sophie 2007. Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC.
44. FRANSSON, Ulf, SVEDIN, Marie, BERGERBRANT, Sophie & ANDROSCHUK, Fedir (eds.) 2007. Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe.
45. MYRBERG, Nanouschka 2008. Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140-1220.
46. BRATT, Peter 2008. Makt uttryckt i jord och sten. Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern.
47. BACK DANIELSSON, Ing-Marie, GUSTIN, Ingrid, LARSSON, Annika, MYRBERG, Nanouschka & THEDÉEN, Susanne (red.) 2009. Döda personers sällskap. Gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck. (On the Threshold. Burial Archaeology in the Twenty-first Century).
48. REGNER, Elisabet, von HEIJNE, Cecilia, KITZLER ÅHFELDT, Laila & KJELLSTRÖM, Anna (eds.) 2009. From Ephesos to Dalecarlia: Reflections on Body, Space and Time in Medieval and Early Modern Europe.
49. LINDEBERG, Marta 2009. Järn i jorden. Spadformiga ämnesjärn i Mellannorrland.

50. JONSSON, Kristina 2009. Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia.
51. von HACKWITZ, Kim 2009. Längs med Hjälmarens stränder och förbi - relationen mellan den gropkeramiska kulturen och båtbyxekulturen.
52. MONIKANDER, Anne 2010. Våld och vatten. Våtmarkskult vid Skedemosse under järnåldern.
53. FAHLANDER, Fredrik & KJELLSTRÖM, Anna (eds.) 2010. Making Sense of Things. Archaeologies of Sensory Perception.
54. FAHLANDER, Fredrik (red.) 2011. Spåren av de små. Arkeologiska perspektiv på barn och barndom.
55. SJÖSTRAND, Ylva 2011. Med älgen i huvudrollen. Om fångstgropar, hållbilder och skärvstensvallar i mellersta Norrland.
56. BURSTRÖM, Nanouschka M. & FAHLANDER, Fredrik (eds.) 2012. Matters of scale. Processes and courses of events in archaeology and cultural history.
57. BACK DANIELSSON, Ing-Marie, FAHLANDER, Fredrik & SJÖSTRAND, Ylva (eds.) 2012. Encountering Imagery: Materialities, Perceptions, Relations.
58. BACK DANIELSSON, Ing-Marie & THEDÉEN, Susanne (eds.) 2012. To Tender Gender. The Pasts and Futures of Gender Research.
59. MC WILLIAMS, Anna 2014. An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor.
60. LJUNGE, Magnus & RÖST, Anna (red.) 2014. I skuggan av solen. Nya perspektiv på bronsåldersarkeologier och bronsålderns arkeologiska källmaterial.
61. RUNESSON, Gunilla 2014. Bronsålderns bosättningsområden och boplatser på Gotland. Många syns inte men finns ändå.
62. KLEVNÄS, Alison & HEDENSTIERNA-JONSON, Charlotte (eds) 2015. Own and be owned. Archaeological approaches to the concept of possession.
63. ENGSTRÖM, Elin 2015. Eketorps veckningar. Hur arkeologi formar tid, rum och kön.
64. CARLSSON, Anders 2015. Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Från stenålder till vikingatid.
65. LJUNGE, Magnus 2015. Bortom avbilden. Sydskandinaviska hållbilders materialitet.
66. NIKLASSON, Elisabeth 2016. Funding Matters: Archaeology and the Political Economy of the Past in the EU.

67. LJUNG, Cecilia 2016. Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige.
68. ANDERSSON, Helena 2016. Gotländska stenåldersstudier. Människor och djur, platser och landskap.
69. BERG, Ingrid 2016. Kalaureia 1894: A Cultural History of the First Swedish Excavation in Greece.
70. SPANGEN, Marte 2016. Circling Concepts. A Critical Archaeological Analysis of the Notion of Stone Circles as Sami Offering Sites.
71. RÖST, Anna 2016. Fragmenterade platser, ting och människor. Stenkonstruktioner och depositioner på två gravfältlokaler i Södermanland, ca 1000–300 f Kr